

AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH W KONINIE
АКАДЕМІЯ ПРИКЛАДНИХ НАУК У КОНІНІ
UNIwersYTET NARODOWY W UŻHORODZIE
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
POŁUDNIOWO-WSCHODNI INSTYTUT NAUKOWY W PRZEMYŚLU
ПІВДЕННО-СХІДНИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ У ПЕРЕМІШЛІ
NARODOWY UNIWERSYTET BUDOWNICTWA OKRĘTOWEGO
ІМ. ADMIRAŁA MAKAROWA
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА

**ROZWÓJ NOWOCZESNEJ EDUKACJI I NAUKI –
STAN, PROBLEMY, PERSPEKTYWY.**

***TOM 13: INNOWACJE W EDUKACJI I NAUCE: TRANSFORMACJA
PODEJŚĆ I TECHNOLOGII***

**Pod redakcją naukową:
Jan Grzesiak, Ivan Zymomrya, Vasyl Ilnytskyj**

**РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ:
РЕЗУЛЬТАТИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ.**

***TOM 13: ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ ТА НАУЦІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІД-
ХОДІВ І ТЕХНОЛОГІЙ***

**За науковою редакцією:
Ян Гжесяк, Іван Зимомря, Василь Ільницький**

Konin – Użhorod – Przemyśl – Mikołajów
2025

Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв
2025

УДК 371.1:001(08)
ББК 74.04я43
Р 64

Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 13: Інновації в освіті та науці: трансформація підходів і технологій [колективна монографія] / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2025. 332 с.

Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom 13: Innowacje w edukacji i nauce: transformacja podejść i technologii [monografia zbiorowa] / [Redakcja naukowa: J. Grzesiak, I. Zymomrya, V. Ilnytskyj]. Konin – Użhorod – Przemyśl – Mikołajów: Poswit, 2025. 332 s.

ISBN 978-617-8487-67-6

УДК 371.1:001(08)
ББК 74.04я43

Редакційна колегія:

д-р габ, проф. **Я.Гжесяк**; д-р габ, проф. **В. Гоголек**; д-р філол. н., проф. **І.Зимомря**; канд. тех. н., доц. **С.Слободян** (відповідальний редактор); д-р іст. н., проф. **В.Ільницький**; д-р габ, проф. **Р.Каліновскі**; д-р пед. н., проф. **Ю.Кузьменко**; д-р філол. н., проф. **О. Добровольська**; д-р пед. н., проф. **Т.Мішеніна**; д-р габ, проф. **К.Новаковська**; д-р пед. н., проф. **О.Невмержицька**; д-р габ, проф. **Р.Паженцкі**; д-р філол. н., проф. **А.Печарський**; д-р габ., проф. **К.Жухелковська**; канд. філол. н., доц. **Р.Жовтані**; канд. пед. н., доц. **М. Зимомря**, канд. філол. н., доц. **О.Зимомря**.

Kolegium redakcyjne:

dr hab., prof. **J.Grzesiak**; dr hab. **W Gogolek**, prof. dr hab., prof. **I.Zymomrya**; dr **S.Slobodian** (redaktor odpowiedzialny); dr hab., prof. **W.Ilnytskyj**; dr hab., zw. prof. **R.Kalinowski**; dr hab., prof. **J.Kuzmenko**; dr hab., prof. **O.Dobrowolska**; dr hab., prof. **T.Mishenina**; dr hab., prof. **K.Nowakowska**; dr hab., prof. **O.Newmerzycka**; dr hab., prof. **R.Parzęcki**; dr hab., prof. **A.Peczarskyj**; dr hab., prof. **K.Żuchelkowska**; dr **R.Żowtani**; dr **M. Zymomrya**.

Рецензенти:

д-р габ., проф. Катажина Новаковська
д-р педагогічних наук, проф. Ігор Добрянський

Recenzenci:

dr hab., prof. Katarzyna Nowakowska
dr hab., prof. Ihor Dobriański

ISBN 978-617-8487-67-6

© Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький, 2025
© Посвіт, 2025

ЗМІСТ

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Айзенбарт Л. Жанрово-видові зв'язки художнього методу візуалізації простору галицького культурного пограниччя Й. Рота.....	7
Барановська О. Можливості та ризики впровадження профільного навчання в умовах війни: SWOT-аналіз.....	19
Бондаренко Н., Косянчук С. Реалізація потенціалу освіти і науки у контексті державної політики розвитку штучного інтелекту в Україні до 2030 року.....	32
Варнавська І. Соціальні мережі як платформа для формування толерантного мислення.....	46
Зимомря М. Життєве кредо під зорями. Олега Полярушу – 85.....	60
Zymomrya M. Koncept matki: dyskurs transcendentnego ucieleśnienia miłości. Wizerunek Haffii Zymomryi.....	78
Zymomrya M., Zymomrya I. Źródło ofiarności – wysokie duchowe wartości. Pawłowi Hołowczukowi – 85.....	87
Ільницький В. Провідник Карпатського крайового проводу ОУН – Василь Сидор-«Шелест» (1910–1949) (До 115-річчя від дня народження).....	102
Kalinichenko T. Application du corpus dans la terminologie textuelle pour la création des fiches lexicographiques dans la langue de spécialité.....	115
Куртян Т., Владимиров О., Владимірова Н., Волгіна Л., Чумак Ю. Проблемні питання підготовки спортивних лікарів в Україні та можливі шляхи їх вирішення.....	128
Кутовий А. Поетика фантазійного у творах Рея Бредбері: «інша антиутопія».....	136
Левченко Ф. Науково-методичні засади проектування і реалізації STEM-освіти як педагогічної технології у ліцеї.....	158
Михальченко Н. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів засобами української символіки.....	168
Новікова О. Особливості вербалізації концепту FAMILY в англійській мові.....	178
Онiщенко Т., Корнієнко О., Рябокoнь О., Саліoнов В. Проблема пошуку і впровадження сучасних інтерактивних технологій як принцип ефективності реформування освіти.....	192
Орлова Н. Особливості вживання і перекладу лексеми «mental» у вузькогалузевому і загальноорозмовному дискурсах.....	200
Усатий А. Елементи лінгвістичного аналізу в системі роботи із художнім твором: особливості та методика застосування.....	209
Чубіна Т., Дмитренко М. Навчання комунікативної культури у вищій школі засобами соціальних дисциплін.....	222

Шелестова Л. Педагогічні технології як засіб диференціації та інтенсифікації навчальної діяльності учнів у профільній середній освіті.....	230
---	-----

СУСПІЛЬНІ НАУКИ. ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

Абдуллаєв А., Нестеров О., Ребар І. Психологічні основи відбору в спорті.....	242
Міщерська Ж. Радіомовлення як інструмент протистояння в сучасній інформаційній війні.....	251
Олійник М., Олійник І. Особливості процесу побудови фізичної підготовки футболістів 14-15 років.....	259
Ткаченко В., Хоменко І., Фоменко В. «Лазівка Геделя» і рефлексивне управління у контексті вразливостей світової демократичної системи.....	271
Федоренко Я., Кришталь А. Пріоритети державної молодіжної політики в умовах воєнного стану.....	287
Христова Т. Специфіка застосування інформаційних технологій у професійній діяльності вчителя фізичної культури.....	299
Юрош В. Роль протестантських і католицьких церков у формуванні сучасної соціальної трансформації в Німеччині.....	314
Відомості про авторів.....	328

CONTENTS

HUMANITIES

Aizenbart L. Genre Relation of the Literary of Visualization in the Galician Cultural Borderland by J. Roth.....	7
Baranovska O. Opportunities and Risks of Implementing Specialized Education in Wartime Conditions: A SWOT Analysis.....	19
Bondarenko N., Kosianchuk S. Realizing the potential of education and science in the context of Ukraine's state policy for artificial intelligence development by 2030.....	32
Varnavska I.V. Social networks as a platform for the formation of tolerant thinking.....	46
Zymomrya M. A Life's Creed Under the Stars. To Oleh Poliarush on His 85th Birthday.....	60
Zymomrya M. The Concept of the Mother: A Discourse of Transcendental Embodiment of Love. The Image of Hafia Zymomrya.....	78
Zymomrya M., Zymomrya I. The Source of Self-Sacrifice – High Spiritual Values. On the Occasion of Pavlo Holovchuk's 85th Birthday.....	87
Ilnytskyi V. Leader of the Carpathian Regional OUN Leadership – Vasyl Sydor «Shelest» (1910–1949) (On the 115th Anniversary of His Birth).....	102
Kalinichenko T. Application of Corpus Linguistics in Textual Terminology for the Creation of Lexicographic Entries in Languages for Specific Purposes.....	115
Kurtian T., Volodymyrov O., Volodymyrova N., Volgina L., Chumak Y. Problematic Issues in the Training of Sports Physicians in Ukraine and Possible Ways to Address Them.....	128
Kutovyi A. The Poetics of Fantasy in the Works of Ray Bradbury: «Another Dystopia»	136
Levchenko F. Scientific and Methodological Foundations for the Design and Implementation of STEM Education as a Pedagogical Technology in Secondary Lyceums.....	158
Mykhalchenko N. Preparing Future Primary School Teachers to Develop Reflection of Younger Students by Means of Ukrainian Symbols.....	168
Novikova O. Peculiarities of the Verbalization of the Concept FAMILY in the English Language.....	178
Onishenko T., Korniiienko O., Ryabokon O., Salionov V. The problem of searching for and implementing modern interactive technologies as a principle of the effectiveness of educational reform.....	192
Orlova N. Peculiarities of the Use and Translation of the Lexeme «Mental» in Specialized and General Conversational Discourses.....	200
Usatyi A. Elements of linguistic analysis in the system of working with a work of art: features and application methods.....	209

Chubina T., Dmytrenko M. Developing Communicative Culture in Higher Education through Social Sciences.....	222
Shelestova L. Pedagogical Technologies as a Means of Differentiation and Intensification of Students' Learning Activities in Specialized Secondary Education.....	230

SOCIAL SCIENCES. NATURAL SCIENCES

Abdullaev A., Nesterov O., Rebar I. Psychological foundations of selection in sport.....	242
Mishcherska Zh. Radio broadcasting as a tool of confrontation in the modern information warfare.....	251
Oliinyk M., Oliinyk I. Peculiarities of the Physical Training Process for 14–15-Year-Old Football Players.....	259
Tkachenko V., Khomenko I., Fomenko V. «Godel's loophole» and reflexive management in the context of vulnerabilities of the world democratic system.....	271
Fedorenko Ya., Kryshtal A. The Priorities of State Youth Policy in Conditions of Martial Law.....	287
Khrystova T. Specifics of the application of information technologies in the professional activities of a physical education teacher.....	299
Yurosh V. The role of Protestant and Catholic churches in shaping modern social transformation in Germany.....	314
Information about the authors.....	328

**INNOWACJE W EDUKACJI I NAUCE:
TRANSFORMACJA PODEJŚĆ I TECHNOLOGII
ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ ТА НАУЦІ:
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ І ТЕХНОЛОГІЙ**

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

*Любомира АЙЗЕНБАРТ
(Дрогобич, Україна)*

**ЖАНРОВО-ВИДОВІ ЗВ'ЯЗКИ ХУДОЖНЬОГО МЕТОДУ
ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ ГАЛИЦЬКОГО КУЛЬТУРНОГО
ПОГРАНИЧЧЯ Й. РОТА**

The paper focuses on the author's use of stage perspective and retrospective in visualizing the literary map of the Galician borderland.

J. Roth used space visualization in his works through theatrical techniques of the first and second plans and worked with retro- and perspective. In general, there are two spaces on the writer's literary map – urban and suburban. For most of his works that depict urban space, actions are usually placed in the foreground. In the stylistic aspect, J. Roth's literary mode is characterised by the use of two types of narration: documentary for the first plan and artistic for the second one. At the same time, both types of narration are combined by using a stylistic technique of awakening, borrowed from B. Brecht's epic theatre, marked by a documentary presentation, a fascination with the detail of space description, and the desire to convey reality as objectively as possible.

Темою даної розвідки є встановлення типологічних зв'язків нової німецької експресіоністської драми та творчості Й. Рота на прикладі літературної візуалізації карти галицького простору.

Дане дослідження містить аналіз використання автором різноманітних стилістичних засобів та прийомів із метою створення особливих типів декорацій, притаманних просторам першого і другого планів.

Концепт галицького літературного пограниччя передовсім формується шляхом створення індивідуальних художніх карт простору. Спостерігаємо, як через увесь комплекс індивідуальної художньої творчості актуалізується важливий для автора культурний ландшафт. Його особливість полягає в зображенні природи, міст, містечок і селищ, а також щоденного життя людей та їхніх уявлень, тобто частиною не лише зовнішнього, а й внутрішнього світу людини. Відтак можемо вважати його проекцією внутрішнього світу автора, накладеного на художню тканину літературних текстів.

На такій уявній карті ніщо не є випадковим. На ній водночас можуть існувати як реальні об'єкти, так і цілком вигадані автором, сліди минулого та уявлення про майбутнє. За таких умов, як твердить Г. Стайн, у просторі

художнього тексту відбувається накладання реальної географічної, культурної та психологічної карт: *«Кожний є таким, як його земля і небо – низьке чи високе ... повітря – важке або чисте. Кожний є таким, яким є, залежно від того, віє там вітер чи ні. Це, властиво, й творить їх (людей). – Л. А.), їхні мистецтво і працю» [...]» [10, с. 153].*

Звертаючись до думки О. Галети про різні способи опису території, засновані на означуванні культурних, релігійних, соціальних та інших особливостей [2, с. 306], зауважимо, що всі вони ґрунтуються передовсім на світоглядній художньо-естетичній парадигмі, згідно з якою творив той чи той автор. Загальний стиль художнього напрямку накладається на спосіб візуалізації літературної карти.

Творчість Й. Рота співвідносимо з культурною епохою літературного модернізму, одним із художніх принципів якого було поєднання різних видів мистецтв. У центрі уваги модерністів передовсім опиняється мова як можливий засіб естетичного перетворення світу. Водночас автори прагнули не лише до естетизації, а й до поетизації світу. Особливу увагу вони зосереджували на поетичній формі, художні засоби якої згодом були використані і для модерністської прози. Модерністи були переконані в тому, що зміст твору ширший, ніж те, що в ньому зображене. Вони акцентували на глибині та недосяжності – саме це, на їхню думку, давало повноту естетичного сприйняття. Через концепцію синтезу мистецтв Р. Вагнера митці приймають ідею про спільну мову для різних видів мистецтв, що послуговується всіма художніми засобами та прийомами. Звідси використання музичних та образотворчих прийомів у літературній творчості, поєднання пластичних, візуальних і вербальних мистецтв у музиці (наприклад, нова опера тощо).

Принцип синтетизму стає визначальним для творчості модерністів – представників усіх видів мистецтв. Проте в поетичній мові синтетизм проявляється передовсім у віршовій формі, її звучанні, тоді як у прозі до нього найчастіше вдаються саме задля конструювання та показу зовнішнього простору. Модерністи зламу XIX і XX ст., «замикаючись» на тексті, розуміли мистецький синтез лише як можливість створення єдиної художньої мови.

У контексті сучасної теорії літератури мистецький синтетизм реалізовано ідеєю інтермедіальності, сутність якої – у діалозі з реципієнтом. Як наголошує В. Просалова, *«...теорія інтермедіальності враховує те, що художня форма бере активну участь у комунікації, а наділені специфічними ознаками художні форми різних видів мистецтва перебувають у стані взаємного обміну, взаємодіють одна з одною» [5, с. 48].*

Теорія інтермедіальності надзвичайно важлива у підходах до вивчення літературної карти й культурного ландшафту, які формуються внаслідок діалогу художніх текстів і читача, виникають у свідомості останнього лише після завершення читання; на відміну від сюжету та фабули, мають винятково індивідуальне сприйняття. Карта й ландшафт постають в уяві передовсім як візуалізація, тому особливістю їхнього створення є використання

інтермедіального принципу міжмистецької взаємодії або ж синтезу через запозичення зображальних засобів одним видом мистецтва з іншого.

Водночас можемо говорити про індивідуальні прийоми картографування. У Й. Рота літературні карти – певні інсталяції, відмінною рисою яких є зображення кількох об'єктів, пов'язаних спільною ідеєю. Можемо виявити цілий комплекс різноманітних художніх засобів, до яких вдаються письменники-модерністи, створюючи власний культурно-географічний простір. Таким чином, у контексті нашого дослідження візуалізований образ культурно-літературної карти Галичини постає важливим доповненням цілісності концепту галицького літературного пограниччя.

Наступне покоління письменників, які творили у післявоєнні роки, а серед них і Й. Рот, зображає Галичину вже за допомогою цілком інших художніх засобів, одним із провідних видів мистецтва його часу стає театр. Посилення ролі театру було зумовлено розвитком нової європейської драми, що зароджується наприкінці XIX ст. у творчості Г. Ібсена, М. Метерлінка, Лесі Українки і сягає свого апогею у першій третині XX ст. у Б. Шоу та Б. Брехта.

Нова драма, яка виникає в річищі естетики модернізму, переймає від останньої рух від зовнішнього до внутрішнього. У її центрі – розкриття душевних драм та конфліктів, що приховані під нейтральною, статичною формою. Дослідники драми наголошують, що заслуга драматурга полягає передовсім у зверненні до реальних подій життя, до людських драм та трагедій, у зображенні на сцені сучасних проблем.

Після Першої світової війни у німецькомовній літературі набуває виразного звучання концепт «епічного театру» Б. Брехта з притаманним йому художнім прийомом – т. зв. ефектом відчуження: *«Бертольд Брехт [...] увійшов у німецький театр у той час, – пише Г. Л. Стайн, – коли всіх молодих драматургів захопив вихор експериментування: реалізм відходив у минуле, а нові способи очікували випробовування сценою»* [8, с. 181]. Найбільшим досягненням драматурга дослідниця вважає те, що він *«...запропонував новий тип театральної мови, відомий, як ефект відчуження. У його основі – завдання актора відійти «на певну відстань» від свого персонажа й ситуації, щоб стимулювати мислення й викликати відгук у глядача»* [там само, с. 183].

Отже, реальність стала головним об'єктом нової драматургії, а її центральною темою – індивідуальне переживання героєм свого часу. Разом із тим переміщення дії з першого, зовнішнього плану, на задній, другий, тобто робота з ретро- та перспективою, стає все більш популярним театральним прийомом серед представників інших видів мистецтв. Також окремого, особливо важливого значення набувають і декорації, де кожен предмет не є випадковим і відіграє власну роль у сюжеті. Література запозичує від драматургії побудову композиції, коли окремі розділи або частини тексту супроводжуються цілковитою зміною декорацій та вирізняються завершеністю кожної картини.

За такої композиційної будови простір часто виконує функції театральної сцени із притаманними для того чи того сюжету декораціями.

Мала проза Й. Рота також тягнє до яскравої театральності. Сюжети міцно закорінені у символічний простір «сцени» і часто ним обумовлені. Автор активно вдається до візуалізації простору в художньому тексті за допомогою театрального засобу першого і другого планів, працює з ретро- та перспективою. Перший план зазвичай включає у Й. Рота простір міста, перспектива слугує спробою автора досягнути чи передбачити його майбутнє. На противагу першому, позаміський простір – села, природні ландшафти як об'єкти другого плану – супроводжує використання ретроспективи, тобто звернення автора до минулого.

Базовим принципом візуалізації простору у творчості Й. Рот є погляд або спостереження автора та їх сприйняття чи усвідомлення. Письменник стверджує: *«Я бачу те, про що вже здогадувався, і не можу нічого повідомити. Я можу лише розказувати про те, що в мені діється і як я все сприймаю»* [6, с. 81]. Широкий погляд, що «вбирає» передній і задній плани простору, виокремлюючи кожен деталь, аби, осмисливши її, зробити потім частиною ідеї твору, стає центральним художнім прийомом автора.

Візуалізація простору у Й. Рота також супроводжується використанням багатої декораційності, зосередженням на окремих деталях, елементах уявної сцени, що дають змогу охарактеризувати певну територію. Унаслідок такого художнього підходу літературні карти Галичини у малій прозі Й. Рота часто нагадують театралізовані живі картини, де зі зміною декорації змінюється і їхній зміст. Окрім того, сам погляд автора, що характерно для галицьких німецькомовних письменників, залишається наче збоку, на відстані від простору, а це в підсумку наближає Й. Рота у своїй художній мові до «ефекту відсторонення» Б. Брехта.

На літературній карті Й. Рота існують два простори – міський і позаміський. Простір міста головню представлено рідними Бродами та частково Львовом (Лембергом). Для більшості художніх творів письменника, в яких зображено міський простір, характерне винесення дії на передній / перший план. Погляд читача буквально «впирається» в декорації, героїв, атмосферу. Текст щільний, лаконічний, позбавлений багатьох стилістичних засобів. Зазвичай виникає враження навіть не театральної дії, а живих картин, інсталяцій. Від абзацу до абзацу відбувається різкий зсув дії, а зв'язки між самими абзацами мають радше семантичний, ніж стилістичний характер.

Такі особливості художнього стилю Й. Рота дослідниця Г. Петросаняк пояснює його захопленням естетикою школи «нової об'єктивності», що виникла у двадцяті роки ХХ ст. у Німеччині й була зорієнтована на тодішню радянську естетику. Основними ознаками стилю цієї школи є *«[...] принцип якнайоб'єктивнішого відтворення в літературі видимої реальності. Мову використовували винятково як засіб передачі інформації, а також уникали авторської оцінки описуваного, метафізичних заглиблень, тобто мала місце максимальна деперсоналізація тексту»* [4, с. 9–10].

Звідси Й. Рот, щоразу описуючи міський пейзаж, у полі читачької уваги розміщує лише те, що сприймає око на передньому плані. Стиль письма автора лаконічний, часто нагадує документальний, де існує лише об'єктивна констатація фактів і майже відсутні рефлексії. Власне принцип відсторонення у Й. Рота уможливорює досягнення такого ефекту. Водночас останній зумовлений і тим, що у «міських» творах Й. Рота практично відсутній подвійний зміст – ми одержуємо лише ту інформацію, котру безпосередньо містить написаний текст (як, наприклад, в оповіданні «Квітень. Історія кохання»: *«У містечку був лише один кінотеатр. Його господарем був єврей, який торгував тканинами. Він провадив кіно, бо був тямущий і діловитий: йому стало прикро, що в неділю цілісінккий день йому доводиться сидіти склавши руки. Тому весь тиждень він провадив крам, а в неділю брався до кіно»* [6, с. 14]).

Така одновимірність викликає асоціації формами декорацій, де третій вимір увиразнюється лише через опцію штучної перспективи. Глядач / читач може догадуватися про його наявність, однак як його уявляє сам автор – невідомо.

Літературна карта Й. Рота часто не дає змоги з'ясувати, в яких саме містах відбувається дія. Навіть більше: зважаючи на подібність усіх населених пунктів Австро-Угорської імперії, важко визначити, чи взагалі вони належать до галицького простору. Однак існує два особливих міста для Й. Рота на літературній карті Галичини – це Броди та Львів. Дослідник Т. Гаврилів підкреслює амбівалентне ставлення письменника до міста свого дитинства. З одного боку, Й. Рот створює модерний образ міста, в якому існує залізничне сполучення «Перемишль – Броди», а з іншого, – наче й відмовляється від нього, неодноразово називаючи у своїх листах та спогадах місцем свого народження то Радивилів, то Швабendorф [9, с. 14].

На думку Т. Гавриліва, таке ставлення проникає і в літературну топографію, внаслідок чого Й. Рот створює власну карту, збагачуючи її населеними пунктами із власної уяви. Звідси, стверджує Т. Гаврилів, *«...він одночасно й ідеалізує, і зводить порахунки. Задля ідеалізації він витягає на світ Божий з пороку забуття сільце Лопатини, делегуючи йому всі ті риси провінційності, які могли б стати суттєвою перешкодою ідеалізації Бродів. Витягнувши Броди з провінційності, він зводить порахунки з сільцем Лопатини, з його провінційністю і його позамодерністю»* [1, с. 243–244].

Бродам, як містові власного дитинства, Й. Рот також присвячує багато уваги у своїх нарисах «Дорогами єврейських блукань». Промовистим, однак, є той факт, що, пишучи про це місто, автор свідомо уникає його назви, створюючи наче узагальнений образ єврейських містечок Галичини. Конструювання такого образу знову ж таки відбувається за допомогою принципу театральної мізансцени. До прикладу, в розділі «Єврейське містечко» по чергово стаємо свідками невеличких сцен на залізничному вокзалі, у синагозі, у ребе, на вулиці, де відбувається єврейське свято з народними танцями, на єврейських похоронах тощо. Усі вони чітко обмежені простором дії й ціл-

ковито відповідають його соціальній структурі. Водночас через розповідь письменника, що наділяє такий простір поетичними рисами, містечко міфологізується, стаючи більше літературною, ніж географічною реальністю.

Протилежністю до міфологізованих Бродів у творчості Й. Рота постає Львів. Першу згадку про це місто знаходимо в листі письменника до його кузини і приятельки Р. Грубель від 1911 р. Тоді Й. Ротові було лише сімнадцять років, і він пише про очікування постановки «Фауста» у Лембергу. Із листа Львів постає як респектабельне місто, сповнене власної величі, що пов'язане для Й. Рота з початком студентства. Навіть після від'їзду до Німеччини у Львові залишається жити його кузина Р. Грубель, з якою він підтримує стосунки упродовж усього життя.

Згодом до цього міста письменник повертається у своїх «Подорожах по Галичині», присвячуючи йому окремий розділ. І хоча життя митця у Львові було дуже коротким, він став для нього певним етапом між «малесеньким світом дитинства» і «великим світом життя». *«Галичина [...] знову й знову постає в його творчості [...], її передусім можна пізнати по настроях, атмосфері, образах і сценах, що пробуджують уяву читача. Це край мину-вищини, його єврейсько-слов'янсько забарвленої юности, яка закінчилася 1913 року. [...] Ці галицькі настрої промовляють передусім в образах від-далених і просторих ландшафтів»* [3, с. 46].

Прикметно, що ландшафт Львова у Й. Рота постає перед нами як певна театральна декорація, однак не через літературну реконструкцію його вулиць, площ, церков, фасадів, парків, архітектурних стилів тощо, а через людей – елегантних чоловіків, юних панянок, веселих жебраків, через звучання різних мов, запахи й настрої. На передньому плані вирує міське життя, сповнене багатокультурності: *«Та строкатість не кричить, не засліплює, не притягує загальної уваги, вона не самодостатня. [...] Багатомовна барвистість міста Лемберга ще тільки-но прокидається, ще не набрала сили. То ніби провесінь розмаїття»* [6, с. 158].

На літературній карті Й. Рота Львів зображено передовсім як модерне місто, що «демократизується», «спрощується», «вилюднюється». Такі тенденції автор увиразнює знову ж таки через образи сучасників: жінок, що заходять до кондитерських, убраних за останньою паризькою модою європейських учених, письменників, філософів, що ходять вулицями міста, можливих крамарів. Усіх їх письменник свідомо «висуває» на передній план, наче виставляючи на показ, щоразу підкреслюючи модерність галицького міського простору. Аналогічно Й. Рот візуалізуватиме образи Відня, Парижа, Берліна, Амстердама.

Якщо у міському просторі важливим є передовсім перший план, де дія органічно пов'язана з рухом уперед, до майбутнього, в перспективу, то в літературному контексті позаміського простору важливим постає другий план – усе те, що міститься позаду і довкола героїв. Особливо виразно такий задній план Й. Рот подає в оповіданні «Бюст імператора». У цьому творі другий план набуває подвійного змісту – і як тло, на якому розгортаються

головні події, і як периферія Австро-Угорської імперії. Письменник також вдається до театрального прийому, що створює ефект відсторонення його від тексту через постійні вставні коментарі, ремарки та пояснення дії. Функції другого плану «виконують» не лише описи географічної території, а й біографія графа Морштина, що дає змогу краще зрозуміти причини його вчинків, історія розпаду Австро-Угорщини, яка вмотивовує композицію твору.

У візуалізації простору другого плану Й. Рот уже активно використовує і стилістичні тропи. Наприклад, інституційну владу Габсбурзької монархії передано образом *«капелюхів з пером»*, *«касок кольору глини із золотим верхом»*, *«дерев'яних дверей імператорських і королівських тютюнових кіосків»*, *«чорно-жовтих діагоналей»* тощо. Водночас візуалізація позаміського простору, як ми вже зазначали, пов'язана з ретроспективою, поглядом у минуле. Простежусмо постійне подання просторів другого плану через спогад чи пам'ять про певні місця, що в індивідуальній свідомості автора/героя набувають особливого значення.

У «Бюсті імператора» оповідь зосереджена на історії графа Морштина, що втратив батьківщину внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії. Це історія першого плану. Натомість на другому плані постає село Лопатин, забутий закуток імперії. Проте насправді важливішою виявляється історія цього села, яке «шукає» власне місце на світовій карті на зламі XIX – початку XX ст. На другому плані розгортається життя людей різних національностей, що живуть в одному просторі. Останній впливає на їхню долю і сам стає її втіленням. Другий план через спогади з минулого постійно корелює з першим планом – сучасним життям графа Морштина. Можемо помітити, що, аналогічно до Бродів, це реальне географічне місце набуває в художній уяві Й. Рота міфологічного виміру. Як зазначає Т. Гаврилів, *«...довкола протистави старої і нової ситуації діється історія, причому ця протистава в перебігу оповіді набуває такої радикальності, що виникає враження двох різних універсумів»* [1, с. 244].

Отже, бачимо, як прийом візуалізації простору згідно із перебігом дії на театральній сцені у творчості Й. Рота зумовлює появу двох типів території – переднього / міського та заднього / позаміського плану, що їхній характер і специфіка подані через ефект відсторонення автора від цього простору.

Дотримуючись театрального принципу впорядкування просторів першого та другого планів, Й. Рот за допомогою різноманітних стилістичних засобів і прийомів створює й особливі типи декорацій, притаманні кожному з них. Спільним, однак, для літературної візуалізації обох просторів залишається прийом прозопопеї – уособлення, наділення речей людськими якостями, до прикладу:

«Сріблісті контури міста, тендітні і сміливі, майже співаючи, поривалися до неба. Готична баиточка, витончена і гнучка, підіймалася до хмар. [...] Під вокзалом чекала єдина коляска на все місто, байдужа і запопшена. [...] Високий комин якоїсь фабрики, що несподівано зіпнувся біля

рогу білого будинку, лякав попри свою стрункість – здавалося, хтось загасив маяк» [6, с. 11].

Простежуємо, як численні елементи ландшафту, що утворюють декорації для розгортання дії сюжету, набувають людських рис. Загалом слід зазначити, що для творчості Й. Рота є характерним наділення предметів тілесністю живого організму. Наприклад, в описах подорожей провінцією Франції, що увійшли до циклу «Білі міста», образ міста як живого організму стає центральним. Виявляємо численні приклади використання прийому прозопопеї в текстах циклу «Білі міста», як, наприклад, у розповіді про Ліон, характер і життя якого цілком уподібнені до людського.

Проте у малій прозі письменника захоплення деталями, бажання якнайоб'єктивніше передати реальність не означає цілковитого позбавлення реалій їхньої поетичності. Г. Петросаняк, зі свого боку, наголошує: «Хоча письменник і схильється до автентичного спостереження, у творах [...] відчутна поетичність і тонка метафорика, що «новою об'єктивністю» не допускалися» [4, с. 10]. Тонкої, ледь зауважуваної поетичності автор досягає завдяки використанню епітетів. Для малої прози Й. Рота однаково характерним є вживання як описових, так і ліричних / оцінних епітетів із незначною перевагою останніх. Прикметно, що описові епітети превалюють у зображеннях позаміського простору, тоді як ліричні більше характерні для образу простору міста. Так, у нарисі «Мандрівка по Галичині. Місцевість і люди» простежуємо описи простору з використанням різних стилістичних засобів і підкресленням декоративності елементів, що створюють загальний образ та атмосферу: «Кукурудзою» називають качани маїсу. Коли вони досягають, ними, мов великими жовтими китицями, схожими на довге пишне волосся, встеляють стріхи селянських хат. Кукурудзою годують свиней, гусей, качок, її продають на базарах, у великих містах. Бідні жидівські гендлярі варять її у казанах і продають варені качани іншим убогим євреям, які торгують якимсь дрантям, уламками скла, папірцями» [6, с. 151].

Центральним об'єктом описуваного ландшафту є кукурудза. Цікаво, як Й. Рот «обіграє» цей образ, водночас розміщуючи його на обох – передньому і задньому – планах, при цьому надаючи йому різного семантичного забарвлення. На задньому плані сцени розляглися широкі кукурудзяні поля, схожі на квітникові клумби, і селянські хатки, що майорять жовтими стріхами. Письменник використовує для образу кукурудзи як описовий епітет «пишне волосся», так і порівняння – «мов великі жовті китиці», «схожі на довге пишне волосся». Декорації заднього плану створюють у читача відчуття гармонії, спокою, насолоди, ідилії. Однак із переміщенням погляду на передній план зміст дійства різко змінюється. Від сільських стріх погляд читача переноситься до містечкових базарів та великих міст. На передньому краю сцени – казани, в яких бідні євреї варять кукурудзу для продажу, щоб заробити на прожиття. Ідилія поступається реальності, описові епітети змінюються на ліричні – «бідні жидівські гендлярі» та «убогі євреї». Поетич-

ність «відходить» на задній план. Декорації міста цілком відповідають авторському задуму образу такого простору.

На відміну від яскравого позаміського, міський простір Й. Рота постає тьманим, із домінуванням сірої барви. Предмети, які автор використовує для змалювання міста, також зазвичай позбавлені кольору. Однак коли у М. Яцкова ахроматизм відігравав роль самостійної барви, то в Й. Рота відсутність кольору подано через сірість. Недаремно автор зазначає: *«Моє дитинство пройшло у сірих містах»* [6, с. 79]. Герої Й. Рота часто виростають саме у *сірих містах*, щоб пізніше вирватися з них, опинитися далеко в позаміському просторі, як, наприклад, в оповіданні «Начальник станції Фальмераєр». Ось як автор описує місто дитинства героя: *«Важкі випари вугілля заглушали аромат квітучих долин. Сірий дим залізниці зникав у небесній блакиті над горами, перетворюючись на суцільний туман солодкого смутку і туги»* [6, с. 43].

Образ позаміського простору Й. Рот створює за допомогою описових епітетів (*«небесної блакиті»*), а міського – за допомогою ліричних (*«солодкий смуток і туга»*). На протигагу міському, позаміський простір зображено *«квітучими луками»*, *«блакиттю небесного склепіння»*, *«співом жайворонків»*, *«березовими алеями»* тощо. Виникає враження, що авторській концепції простору не притаманне використання поезії й художньої мови для створення образу міст. Проте як тільки у полі авторського письма опиняється позаміський простір, то з'являється цілий спектр художніх та стилістичних засобів для його зображення й опису.

Порівнюючи два типи простору у малій прозі Й. Рота зі сценою, водночас помічаємо різницю схожості зі сценічними планами. Місто, яке завжди постає на першому плані, подано в автора двовимірно, на зразок штучних декорацій. На передньому плані відбуваються основні дії, зображені зазвичай у вигляді мізансцен та діалогів. Для другого плану характерним є показ позаміського простору, близький до заднього сценічного плану, на якому часто зображено штучну перспективу, що надає йому ілюзорної тривимірності. На задньому плані майже немає дії, є лише декорації. Картини декорацій викликають схожість із художніми малярськими полотнами; на них часто бачимо гру світла та кольору, тоді як на передній план письменник поміщає предмети, деталі, окремі персонажі. Світло та барва майже відсутні.

Ефекту театральної декоративності Й. Рот досягає також використанням специфічних стилістичних прийомів. Один із них – літота, тобто навмисне зменшення предметів та явищ. Адже в театрі сцена не може вмістити реальних будинків, вулиць та просторів. Аналогічно у малій прозі Й. Рота часто натрапляємо на примінені образи, як, наприклад: *«Містечко лежить у чистому полі, не обмежене ні пагорбами, ні лісом, ні рікою. Воно непомітно перетікає у рівнину. Воно починається і закінчується малесенькими хатинками. [...]»* [7, с. 7].

Ще один опис маленького міста постає, наче на сцені, з оповідання «Квітень. Історія кохання»: *«Місто, напевно, було маленьке. Либонь, мало одну-*

єдину церкву, одну ратушу, один колодязь, одного бургомайстра, одну коляску. [...] Над полями з обох боків дороги брудним свинцем повиснув туман, скидаючись на безмежний океан. Тому коробки, люди, слова, коляска здавалися такими мізерними і сміховинними» [6, с. 11].

Однак найважливішим елементом простору у Й. Рота є його ліричний герой, що переміщується по сцені твору з одного плану на інший. Коли персонаж опиняється на задньому плані, поза містом, що в концепції простору письменника переважно набуває ідеалізованих рис, він сповнений радості, любові, часом – світлої меланхолії за минулим. Однак як тільки герой опиняється на передньому плані, він упритул стикається з реальністю життя. Його постать применшується, втрачає барви, погляд перстає помічати довоколишню красу, а зауважує лише убогість і сірість.

Тому карта галицького простору в Й. Рота часто обмежується образами мешканців певної території. Так, у репортажі «Польська Каліфорнія» автор пише про свої відвідини Борислава. Місто у творі постає як край замучених *«шукачів пригод»*. Письменник порівнює нафтову лихоманку в Галичині із золотою лихоманкою американської Каліфорнії: *«Біля мутної калюжі стояло кілька бідняків, намагаючись зачерпнути своїми відерцями нафту, що витікала на поверхню. Ці люди – невідомі колеги знаменитого Дрейфуса. Замість акцій у них відерця. Крихітні краплі здобутої таким чином нафти вони продають або ж освічують цією нафтою свої дощаті халупи [...]» [7, с. 12].*

Як противага сірому, позбавленому ідилічної перспективи містові, з'являється образ українського села, що його Й. Рот змальовує у нарисі «Українська меншіна». Ми стаємо свідками майже театрального дійства греко-католицького свята влітку: *«На пагорбі над селом світилася біла церква посеред зеленого цвинтаря. [...] На товстих, грубих стріхах присадкуватих хатинок спочивало сонце, прилігши немов кількома верствами. Стоячи перед церковними дверима, можна було добачити кругом на рівнині безліч прямих і покручених вулиць і вдалині друге село, а за ним третє. З усіх сіл, де не було церков, сходилися люди. Селянки були в зелених, червоних і білих запасах поверх білих сорочок, а чоловіки – в жовтих крилатих брилях, білих сорочках і чорних чоботях з халявками» [6, с. 167].*

Цей позаміський простір на літературних теренах Галичини вражає своїми барвистістю, образністю, багатством стилістичних засобів, назагал не характерною для письменника поетичною мовою. Дослідники, аналізуючи такі зміни в художній мові Й. Рота, схильні констатувати перехід автора у площину модерної поезики, якій притаманна імпресіоністична манера зображення дій. *«Загострення імпресіоністичного способу зображення, – зазначає Г. Петросаняк, – виявляється насамперед у взаємовідношенні героя і пейзажу. Імпресіонізм стає структурним прийомом, завдяки якому втілюється мета, що лежить у площині поезики модерної прози: персонажі твору віддані на поталу не лише часові, а й просторові» [4, с. 10].*

Таким чином, літературна просторова карта Й. Рота укладається передовсім через стосунки героя і простору. Як уже зазначалося, в малій прозі письменника дуже мало конкретних вказівок на географічні реалії галицького простору, за винятком Бродів, Львова і Лопатина. Більшість міст у творах Й. Рота напрочуд схожі одне на одного, так би мовити, типові для культурного ландшафту Австро-Угорської імперії. Однак галицький простір виділяється насамперед образами людей – бідних євреїв, барвистих українських селян, польських містян, бориславських копачів, німецьких урядників та ін. Документальний стиль автора викликає враження радше свідчення, ніж художньої оповіді про певний простір.

Свідоме уникання стилістичних художніх прийомів часто зближує прозові твори Й. Рота з театральними сценаріями, у центрі яких – передовсім дія або ж взаємодія героя і сценічного простору. Такий умовний сценічний простір розділений у письменника на два плани – передній, переважно міський, поданий у документальній манері, та задній, позаміський, для опису якого вже характерна імпресіоністична манера письма, багата на різноманітні стилістичні засоби, серед яких – епітети, літоти, уособлення, порівняння.

Однак, незважаючи на те, що Й. Рот мало зображує реальну географію Галичини, саме в його творчості найбільшою мірою, порівняно з іншими письменниками галицького простору, описана міфологічна карта краю, багата на уявні карти єврейсько-австрійських містечок, поєднаних між собою залізничним сполученням, а також барвистих українських сіл міжвоєнного Львова, сповненого духом модерну.

З цього приводу Я. П. Гінріхс слушно зазначив: *«Йозеф Рот помер у Парижі 1939 року ще перед вибухом Другої світової війни. Лемберг та галицький світ маленьких міст, які були його літературною вітчизною, zostалися такими, якими він їх бачив у дитинстві. І дім його родини стояв ще цілим. Через декілька років нічого з того світу не залишилося. Однак тому, що ще сьогодні можна казати про Галичину і Лемберг, значною мірою завдячуємо творчості Рота»* [3, с. 57]. Тому ще раз підкреслимо, що власне у творчості Й. Рота містяться джерела сучасного міфологічного образу Галичини, її літературної карти й культурного ландшафту.

В авторському способі візуалізації навколишньої дійсності помітне місце займає декорація, що виконує не лише функцію доповнення інтер'єра чи екстер'єра, а й містить додаткове змістове навантаження, увиразнюючи характер описуваного простору. Однак зазначимо, що тяжіння авторського художнього методу до стилістики театру Б. Брехта не спричиняє цілковитого домінування епічності. Тонкої, ледь відчутної поетичності автор досягає завдяки використанню епітетів. Декорування простору відбувається за принципом театральної сцени, через наділення окремих деталей функцією декорації. Для малої прози Й. Рота однаково характерним є використання як описових, так і ліричних / оцінних епітетів із незначною перевагою останніх. Прикметно, що описові епітети переважають у зображеннях позаміського простору, натомість ліричні більше характерні для змалювання прос-

тору міста. На відміну від яскравого позаміського простору, міський постає у Й. Рота тьмяним, із домінуванням сірої барви. Предмети, які автор використовує для змалювання міста, також, як правило, позбавлені кольору.

Отже, літературна спадщина Й. Рота у своїй художній мові демонструє видові зв'язки між літературою й театром. Як зазначалося раніше, одним із центральних художніх прийомів автора є принцип відсторонення, запозичений з експериментів «епічного театру» Б. Брехта. Цей прийом надає художньому стилю Й. Рота виразної документальності і певної поетичності. Під час літературної презентації карти Галичини письменник активно працює з міським та позаміським простором, розміщуючи його в композиції твору аналогічно до театральної сцени, де за переднім і заднім планами «закріплена» власна семантика. Так само і в малій прозі Й. Рота відбувається поділ галицького простору на перший та другий план, для кожного з яких характерні власні простір та художня мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилів Т. Галичина на тлі модернізаційних процесів (очима Йозефа Рота і його героїв). *Парадигма*. 2013. Вип. 7. С. 240–272.
2. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття. К.: Смолоскип, 2015. 640 с.
3. Гінріхс Я. П. Lemberg – Lwów – Львів. Фатальне Місто / пер. з нідерл. Я. Довгопалій. К.: Видавництво Жупанського, 2010. 144 с.
4. Петросаняк Г. Поетика художньої прози Йозефа Рота: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Львів, 2001. 18 с.
5. Просалова В. Інтермедіальність як явище мистецтва і метод аналізу. *Філологічні семінари*. 2013. Вип. 16. С. 46–53.
6. Рот Й. Білі міста. Вибране / авт. передм. Ю. Бедрик; пер. та упоряд. І. Андрущенко. К.: Смолоскип, 1998. 216 с.
7. Рот Й. Дорогами єврейських скитаний / пер. с нем. А. Шибарова. М.: Текст, Книжники, 2011. 156 с.
8. Стайн І. Л. Сучасна драматургія в теорії та театральній практиці. Експресіонізм та епічний театр / пер. з англ. О. Дзера. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 288 с.
9. Cziffra G. von. Der heilige Trinker. Erinnerungen an Joseph Roth. Frankfurt am Main und Berlin: Ullstein, 1989. 38 S.
10. Stein G. Geography and Plays. New York: Haskell House, 1968. 419 p.

МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: SWOT-АНАЛІЗ

The section highlights the process of modernizing the system of profile training in Ukraine as part of the overall transformation of the contemporary educational environment. Emphasis is placed on the growing role of senior school profile differentiation in shaping a competitive graduate capable of making conscious professional choices and achieving self-realization in a constantly changing world. The focus is on the need to develop a flexible, adaptive model of profile training that not only considers pupils' individual interests, abilities, and inclinations, but also meets the current demands of the labor market and societal expectations. Within the framework of the study, the main theoretical approaches to the implementation of profile education in Ukraine, developed since the early 2000s, were analyzed. Additionally, practical experience in integrating general secondary and vocational training was summarized. The conducted SWOT analysis revealed the strengths of profile training, in particular, the internal potential of educational institutions to create conditions for building individual educational trajectories for each learner. At the same time, a number of internal constraints were identified that significantly hinder the effective implementation of profile training, including the shortage of qualified personnel, insufficient methodological support, and limited material and technical resources. External challenges, such as socio-economic changes, demographic trends, and security threats, highlight the urgent need for the implementation of flexible educational policies, modernization of management approaches, and the establishment of intersectoral cooperation to maintain the quality and accessibility of profile education.

У розділі висвітлюється процес модернізації системи профільного навчання в Україні як складової частини загальної трансформації сучасного освітнього середовища. Наголошується на зростаючій ролі профілізації старшої школи в контексті формування конкурентоспроможного випускника, здатного до свідомого професійного вибору та подальшої самореалізації в умовах змінного світу. Акцент зроблено на необхідності створення гнучкої, адаптивної моделі профільного навчання, яка не лише враховує індивідуальні інтереси, здібності та нахили учнів, а й відповідає сучасним запитам ринку праці та суспільним очікуванням. У межах дослідження здійснено аналіз основних теоретичних підходів до впровадження профільної освіти, які формувалися в Україні з початку 2000-х років, а також узагальнено практичний досвід інтеграції загальноосвітньої і фахової підготовки. Проведений SWOT-аналіз виявив сильні сторони профільного навчання, зокрема, наявність внутрішнього потенціалу закладів освіти, здатного забезпечити умови для розбудови інди-

відуальної освітньої траєкторії кожного здобувача освіти. Разом із тим проаналізовано низку внутрішніх обмежень, які суттєво ускладнюють ефективну реалізацію профілізації: нестача кваліфікованих кадрів, недостатній методичний супровід, обмежена матеріально-технічна база. Зовнішні виклики, а саме соціально-економічні зміни, демографічні тенденції та безпекові загрози актуалізують потребу у впровадженні гнучкої освітньої політики, модернізації управлінських підходів та налагодженні міжгалузевої взаємодії задля збереження якості та доступності профільної освіти.

В Україні профільне навчання перебуває на етапі активного розвитку та вдосконалення. Відбувається поступова інтеграція загальноосвітньої і фахової підготовки, що проявляється у змісті освітніх програм, орієнтованих на практичну підготовку учнів до професійної діяльності. Освітні заклади розширюють спектр профільних напрямів, все більше залучаючи елементи професійної середньої освіти, яка має власну методологію та специфіку [1]. Українські ліцеї активно впроваджують спеціалізовані освітні програми, що враховують потреби регіонального ринку праці, і розвивають партнерство з міжнародними освітніми установами з метою впровадження ефективних моделей профільної освіти. Водночас важливим чинником є вплив воєнного стану на систему освіти. В умовах сучасних викликів пріоритетними завданнями освітніх закладів стають: мінімізація навчальних втрат, спричинених змінами у форматі навчання та загальним соціальним тлом; індивідуалізація та персоналізація освітнього процесу з урахуванням реальних можливостей і потреб кожного учня; підвищення мотивації здобувачів освіти, зокрема через актуалізацію змісту навчання та створення умов для його прикладного застосування; забезпечення психологічної та соціальної підтримки учнів, вчителів і батьків як невід'ємної складової ефективного навчального середовища [2; 3]. В освітніх закладах реалізуються дві моделі профільного навчання: *предметна (предметно-поглиблена)*, яка передбачає розширене та поглиблене вивчення окремих навчальних дисциплін відповідно до обраного профілю та *професійно орієнтована*, що спрямована на формування фахових компетентностей, необхідних для подальшої професійної діяльності, і передбачає налагодження партнерських зв'язків з підприємствами, установами, закладами фахової передвищої та вищої освіти. Дидактичний потенціал різних типів закладів освіти, зокрема наявні кадрові, матеріально-технічні й організаційні ресурси, значною мірою визначає спрямованість, якість та особливості реалізації профільної середньої освіти. Так, частина закладів демонструє прагнення до системного підходу в організації професійної орієнтації учнівської молоді, інтегруючи діяльність шкільного психолога, запроваджуючи інноваційні підходи (наприклад, інститут кар'єрного освітнього радника), що сприяє усвідомленню вибору учнями профілю навчання та майбутньої професійної траєкторії [4].

Досвід впровадження профільного навчання в старшій школі України показує, що основою для цього процесу є допрофільна підготовка. Науковці наголошують, що успішність профільного навчання багато в чому залежить від підготовки до профільної спеціалізації, оскільки ці два етапи є важливими

складовими одного процесу: самовизначення особистості у виборі напрямку освіти та професійної діяльності. Основною метою допрофільної підготовки є формування готовності учнів до свідомого вибору майбутнього напрямку навчання, а також розвитку вмінь об'єктивно оцінювати свої здібності та навчальні можливості при вивченні різних предметів. Науковці вважають, що розвиток профільної освіти має бути орієнтований на інтеграцію профілізації з профорієнтацією, з урахуванням фундаментальних знань та національного культурно-історичного досвіду [5]. Якість освіти визначається гармонією між природою, суспільством та економікою, що є важливою умовою для сталого розвитку суспільства. Практика засвідчує, що впровадження профільного навчання зумовлюється нагальною потребою забезпечення диференціації та індивідуалізації освітнього процесу, що створює умови для формування ключових компетентностей відповідно до навчальних інтересів, пізнавальних можливостей і майбутніх професійних намірів учнів [6; 7].

Ряд українських дослідників розглядають важливі аспекти, які дозволяють ефективно модернізувати процес навчання в старшій школі, застосовуючи можливості профільного навчання в сучасному середовищі (табл. 1).

Таблиця 1. Аспекти модернізації процесу навчання в старшій школі

Автор	Теза
<i>О. Барановська</i> [8–11]	ефективна реалізація форм організації навчально-виховного процесу в профільній школі можлива за умов: реалізації особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів до навчання; врахування індивідуальних потреб старшокласників та їхнього вибору профілю навчання; використання активних форм навчання, розширення існуючих форм організації навчально-виховного процесу за рахунок зовнішньої диференціації. Основні складові готовності старшокласників до здійснення життєвого вибору: компетентний читач; грамотний користувач в інформаційному просторі; ефективний командний комунікатор; свідомий громадянин України.
<i>О. Губачов</i> [5]	диференціація навчання зумовлює інтенсифікацію допрофільної підготовки і передбачає: організацію навчально-виховного процесу на принципах пізнання і самопізнання індивідуальних ознак особистості учня; формування в учнів потреби розвитку особистості, необхідності соціального та психологічного супроводу, в професійному самовизначенні, знань про зміст профільної та професійної діяльності; впровадження різноманітних форм організації навчання. Дидактичні умови індивідуалізації допрофільної підготовки учнів основної школи: діагностика індивідуальних ознак особистості учнів та забезпечення психолого-педагогічного супроводу її розвитку; формування бази варіативного компонента змісту навчання; курси за індивідуальним вибором; самостійний індивідуальний вибір учнем змісту навчальної діяльності; формування і поетапний розвиток особистісних профільно орієнтованих інтересів учнів; організація навчального процесу як цілісного педагогічного простору для забезпечення максимально повної реалізації індивідуальних рис особистості.

<i>В. Ки- зенко</i> [12]	перехід на профільне навчання можна розглядати як форму радикаль- ної диференціації навчання: створення оптимальних умов для вияв- лення задатків, розвиток інтересів і здібностей кожного здобувача освіти (психолого-педагогічний підхід); найбільш повне розкриття й раціональне використання можливостей кожного члена суспільства (соціальний підхід); створення нової дидактико-мотиваційно- організаційної системи індивідуалізованого навчання здобувачів освіти (педагогічний підхід).
<i>Л. Ли- пова</i> [13]	метою профільного навчання є створення умов для диференціації і максимальної індивідуалізації навчання, забезпечення поглибленого вивчення профільних предметів та ефективної підготовки кожного учня до професійного самовизначен- ня й полегшення його соціалізації після закінчення школи. Метою допрофільної підготовки є формування у дітей готовності робити свідомий вибір подальшого профілю навчання; напрями роботи з допрофільної підготовки: профдіагностика учнів (психологи); проф- консультаційна робота (психологи); робота з батьками (вчителі та психологи); підготовка до вибору профілю в процесі навчання (вчи- телі). Провідним напрямом є постійний моніторинг щодо визначення нахилів та інтересів учнів.
<i>В. Па- ламар- чук</i> [14]	диференціація та індивідуалізація навчання забезпечують творчий розвиток учня, враховуючи його інтелектуальну, емоційно-вольову та дійово-практичну сфери, фізичний і психічний стан; створення альте- рнативних програм та підручників різної складності, зменшення на- повнюваності класів, поділ їх на групи, розгалуженість соціально- психологічної служби в школі, вивчення специфіки обдарованості дітей сприяють формуванню зони вільного розвитку дитини.
<i>А. Са- модрин</i> [15]	особливість профільного навчання полягає в пошуку оптимальної моделі взаємодії між вчителем і учнями, яка ґрунтується на організа- ції індивідуальних профілів учнів і включає формування допрофіль- них класів або навчальних груп, профільних класів та навчальних груп; вплив комплементарного підходу самовизначення особистості як «двопланового», сутністю якого є конкретне визначення майбут- ньої професії, планування подальшого життя та пошук смислу свого існування.
<i>О. Топу- зов, О. Мали- хін, С. Алек- сєєва, Н. Аріс- това</i> [16]	Індикатори аналізу ситуації з профільним навчанням: № 11- наступ- ність допрофільної та фахової освіти (порівняння чисельності учнів на профільному рівні з чисельністю на рівні допрофільної підготовки та після закінчення навчання); № 14 – наявність дієвих угод співпраці зі стейкхолдерами з питань функціонування профілів; створення індивідуального освітнього простору на засадах компетентнісного підходу та персоналізації навчання; сучасні технології навчання (зок- рема smart-навчання, що передбачає інтерактивний освітній простір з використанням світового контенту у вільному доступі).
<i>С. Труб- ачева, П. Зама- скіна</i>	модель проектованої особистості як системне охоплення соціальних та особистісно значущих складових життєвого досвіду, головних сфер духовно-психічного життя дитини, потреб та інтересів; людинотворча (гуманістична) функція освіти, яка передбачає збереження й відтво-

[17]	рення екології людини, її тілесного й духовного здоров'я, особистої свободи, сенсу життя, створення умов для саморозвитку та самореалізації.
------	--

Профільне навчання в старшій школі від початку його впровадження було спрямоване на виконання основного завдання: формування індивідуального навчального маршруту кожного учня, дозволяючи йому спрямовувати зусилля на розвиток професійних уподобань, здібностей, інтересів та знань. Планувалося, що це допоможе старшокласникам концентруватися на розвитку своїх професійних інтересів, здібностей та знань, сформувати майбутні кар'єрні та життєві цілі [18–21]. Аналіз теоретичних напрацювань з питання впровадження профільного навчання з періоду 2000-х років та практичних спроб впровадження інтеграції загальноосвітньої і фахової підготовки дозволив узагальнити основні чинники, які впливають на результат (SWOT-аналіз профільного навчання в закладах загальної середньої освіти), рис. 1).

Рис. 1. SWOT-аналіз профільного навчання в закладах загальної середньої освіти

SWOT-аналіз дозволяє системно оцінити не лише ефективність упровадження профільного навчання, а й виявити резерви розвитку, врахувати ризики та сформувати обґрунтовану стратегію змін.

1. Успішність реалізації впровадження профільного навчання значною мірою зумовлюється низкою *внутрішніх чинників* (*S – Strengths*), що виступають сильними сторонами освітнього середовища. Серед них слід виокремити такі:

- *мотивація до навчання* як один із провідних детермінантів успішного профільного навчання (змістова та структурна організація навчального процесу відповідно до інтересів, нахилів і освітньо-професійних намірів учнів сприяє підвищенню внутрішньої мотивації до пізнавальної діяльності, активізує їхнє ставлення до навчання як до особистісно значущої діяльності);

- *індивідуалізація навчання* в умовах профілізації забезпечує врахування освітніх потреб учня, його рівня навчальної підготовки, індивідуального темпу засвоєння знань, застосування індивідуальних освітніх траєкторій, розширення спектру вибору навчальних курсів створюють умови для самореалізації кожного учня;

- *диференціація навчання* спрямована на створення умов для ефективного засвоєння знань учнями з різними освітніми потребами та потенціалом, яка реалізується в профільній школі через варіативність змісту, обсягу та рівня складності навчального матеріалу, що забезпечує досягнення максимально можливих результатів кожним учнем;

- *варіативність та поглиблене вивчення профільних предметів* є вагомими чинниками реалізації особистісно орієнтованого підходу і реалізується через можливість вибору профілів навчання, спеціалізованих курсів та курсів за вибором (за інтересами);

- *інтерактивність освітнього процесу* створює умови для активної пізнавальної та командної взаємодії, розвитку критичного мислення, наскрізних умінь; у профільному навчанні вона реалізується через впровадження практико орієнтованих методів, командних форм роботи, інноваційних форм і методів роботи, проєктної діяльності;

- *компетентнісна спрямованість змісту освіти* забезпечує формування ключових і предметних компетентностей випускника, необхідних для успішної самореалізації в умовах сучасного суспільства, сприяє застосуванню знань у реальних ситуаціях і розвитку здатності до їхнього перенесення на інші сфери діяльності;

- *професійна спрямованість профільного навчання* виражається у формуванні в учнів уявлення про специфіку обраної професійної галузі, підготовці до подальшої професійної освіти або діяльності (реалізація профільних курсів, участь у професійно орієнтованих проєктах, залучення фахівців-практиків);

- *можливість реалізації міжсекторальної співпраці* розширює межі традиційного освітнього простору завдяки залученню до навчального про-

цесу закладів вищої освіти, бізнес-структур, громадських організацій, що сприяє наближенню змісту освіти до вимог сучасного ринку праці та потреб місцевої громади, підсилює практичну спрямованість навчання.

Таким чином, означені внутрішні чинники утворюють потужний ресурс для впровадження ефективної моделі профільного навчання, орієнтованої на інтереси, можливості та життєві перспективи старшокласників.

2. Попри наявність потенційно сильних сторін, процес впровадження профільного навчання супроводжується низкою *внутрішніх труднощів* (*W – Weaknesses*), які стримують його повноцінну реалізацію. До ключових внутрішніх обмежень належать такі:

- *нерівномірний доступ до якісного профільного навчання в містах і сільській місцевості* є відчутною проблемою протягом останніх десятиліть, що проявляється як дисбаланс у можливостях здобуття профільної освіти між міськими та сільськими школами; у закладах, розташованих у сільській місцевості, часто бракує необхідних ресурсів, педагогічних кадрів і технічного забезпечення для організації повноцінного профільного навчання, що призводить до обмеження вибору профілів і зменшення рівня освітньої рівності серед учнів різних територіальних громад;

- *недостатня підготовка вчителів до впровадження профільного навчання* включає в себе не лише необхідність високої фахової компетентності, а й готовності педагогів до використання нових освітніх технологій, методик диференційованого та компетентнісно орієнтованого навчання; підготовка таких спеціалістів потребує часу та ускладнена в умовах війни;

- *недостатнє матеріально-технічне забезпечення профільного навчання* – обмеження в можливостях забезпечення сучасною технікою, спеціалізованими кабінетами, лабораторіями та програмовим забезпеченням знижують практико орієнтований характер профільного навчання;

- *відсутність уніфікованих методичних підходів*: незважаючи на наявність великої кількості методичних рекомендацій щодо впровадження профільного навчання, спостерігається розбіжність на практиці і велику кількість запитань у вчителів щодо організації навчального процесу в профільній школі (що зумовлено специфікою кожного закладу та регіону);

- *слабка допрофільна підготовка учнів* (ефективна профілізація має ґрунтуватися на належній підготовці учнів у базовій школі до усвідомленого вибору профілю навчання), яка мала здійснюватися плановірно у 8-9 класах, але на практиці здійснювалася дуже нерівномірно в різних закладах; відсутні чіткі механізми допрофільної орієнтації, інформування учнів і батьків, проведення профдіагностики шкільними психологами, перекладання проблеми на вчителя, що призвело до формального або випадкового вибору профілю з подальшою його зміною.

Таким чином, зазначені внутрішні обмеження потребують системного усунення шляхом оновлення освітньої політики, кадрового забезпечення, методичної підтримки та інфраструктурного розвитку, що дозволить ство-

рити сприятливе середовище для повноцінного функціонування профільного навчання.

3. Ефективне впровадження профільного навчання не може відбуватися ізольовано від *зовнішніх умов* (*O – Opportunities*), які формують контекст функціонування закладів загальної середньої освіти. У сучасних соціально-економічних і технологічних реаліях виокремлюється низка чинників зовнішнього середовища, що створюють сприятливі можливості для якісного розвитку профільної освіти. Серед них доцільно назвати наступні:

- *розроблення й впровадження сучасних освітніх стандартів*: національні освітні стандарти нового покоління орієнтують навчальний процес на формування ключових і предметних компетентностей, розвиток критичного мислення, самостійності учня, а також передбачають диференціацію та індивідуалізацію змісту навчання, створюють методологічну та нормативну основу для системного впровадження профілізації в старшій школі, сприяють оновленню навчальних програм і критеріїв оцінювання результатів;

- *розширення партнерств із закладами вищої освіти, роботодавцями, міжнародними організаціями*: співпраця з вищими навчальними закладами забезпечує науково-методичну підтримку профільного навчання, сприяє оновленню змісту освіти відповідно до сучасних вимог ринку праці; встановлення зв'язків з роботодавцями дозволяє орієнтувати профільне навчання на реальні потреби економіки, формувати в учнів практичні навички та професійну мотивацію; участь міжнародних організацій у розвитку шкільної освіти відкриває доступ до інноваційних моделей навчання, програм академічного обміну й підвищення кваліфікації педагогів;

- *інтеграція цифрових технологій та онлайн-платформ у профільне навчання*: цифровізація навчання розширює можливості для реалізації змішаного та дистанційного навчання, забезпечує доступ до якісного навчального контенту незалежно від територіального розташування закладу; використання онлайн-курсів, цифрових лабораторій, інтерактивних платформ дозволяє підвищити мотивацію учнів, індивідуалізувати освітній процес і забезпечити його відповідність сучасним технологічним реаліям;

- *залучення ресурсів грантової підтримки для інноваційних освітніх проєктів*: фінансова підтримка з боку державних, недержавних і міжнародних донорських структур створює сприятливі умови для реалізації інноваційних практик у сфері профільного навчання; гранти дозволяють оновлювати матеріально-технічну базу, впроваджувати нові курси, підвищувати кваліфікацію вчителів, розробляти авторські програми та методики;

- *розвиток регіональних освітніх кластерів* дозволяє об'єднувати ресурси шкіл, професійно-технічних закладів, вишів, бізнесу та громадських організацій для спільного вирішення завдань профільної підготовки, що сприяє ефективному розподілу ресурсів, координації освітньої політики на місцях, створенню локальних моделей профільного навчання з урахуванням потреб регіону.

Таким чином, зовнішні можливості, що постають перед сучасною школою, можуть стати потужним ресурсом розвитку профільного навчання, за умови їх цілеспрямованого використання та інтеграції в освітню політику і практику.

Запровадження профільного навчання в закладах загальної середньої освіти відбувається у складному зовнішньому контексті (Т – Threats), що створює низку ризиків та загроз. Ці чинники, перебуваючи поза прямим контролем освітніх установ, можуть істотно гальмувати реалізацію реформ та знижувати ефективність освітніх перетворень. Основні загрози включають такі:

- *воєнний стан та пов'язані з ним освітні втрати учнів та інші проблеми*: збройна агресія проти України спричинила суттєві фізичні та психологічні травми дітей, батьків та вчителів, викликала дестабілізацію освітнього середовища (руйнування освітніх закладів, інфраструктури, блекаути, зменшення кількості вчителів, часті перерви в навчанні, обмежений доступ до ресурсів, необхідність відновлення ресурсів навчальних закладів, психологічна травматизація учнів і педагогів тощо), що призвело до накопичення освітніх (зокрема навчальних) втрат, зниження мотивації до навчання та ускладнення реалізації освітніх реформ, зокрема профілізації старшої школи;

- *міграційні процеси серед учнів і педагогів*: зовнішня та внутрішня вимушена міграція призводить до зростання кількості учнів, які змінюють заклади освіти, що ускладнює формування сталих профільних груп і послідовної реалізації профільного компонента; спостерігається відтік кваліфікованих педагогічних кадрів за кордон або в інші регіони, що послаблює кадрове забезпечення профільного навчання, особливо у сільських громадах;

- *недостатнє фінансування освітньої галузі*: хронічна нестача фінансових ресурсів, необхідність відновлення руйнувань унеможлиблює системне оновлення матеріально-технічної бази, забезпечення дидактичними засобами, впровадження інноваційних методик та розширення профілів; за умов обмеженого фінансування школи змушені скорочувати варіативну складову навчального плану, що безпосередньо суперечить засадам профільного навчання;

- *перевантаження вчителів новими функціями без відповідної підтримки* відбувається як через форс-мажори в умовах війни, так і через швидке впровадження нових технологій в світі, необхідність цифровізації навчання, що потребує збільшення навантаження на вчителя; ці нові функції не супроводжуються достатньою методичною, психологічною, технологічною та фінансовою підтримкою, що може спричинити професійне вигорання і зниження якості реалізації профільного компонента навчання;

- *нестабільність організації процесу навчання*: постійні зміни у форматах навчання (очне, дистанційне, змішане), локальні обмеження,

пов'язані з безпековою ситуацією, або епідеміологічними ризиками, ускладнюють довгострокове планування та стали реалізацію профільних програм, що особливо критично для дисциплін, які потребують лабораторних занять, практикумів або спеціалізованого обладнання;

- *ризик втрати балансу між загальною середньою і фаховою підготовкою*: у прагненні до професіоналізації освіти існує небезпека надмірної спеціалізації на шкоду загальноосвітній підготовці учнів, що може обмежити загальний кругозір учнів, знизити їхню адаптивність до зміни професійних інтересів у майбутньому та створити загрозу для формування всебічно розвиненої особистості.

Таким чином, вплив зовнішніх загроз вимагає від освітньої системи гнучких управлінських рішень, адаптивної стратегії розвитку профільної освіти та посилення міжгалузевої взаємодії з метою зниження ризиків і збереження якості освітнього процесу.

Взаємозв'язок між можливостями та слабкими сторонами/загрозами профільного навчання показаний за допомогою порівняльної аналітики, яка показує взаємозв'язок між можливостями та слабкими сторонами/загрозами профільного навчання (таблиця 2).

Табл. 2. Порівняльна аналітика: взаємозв'язок між можливостями та слабкими сторонами/загрозами профільного навчання

Слабкі сторони (W)	Можливості (O), що можуть їх компенсувати
Нерівномірний доступ до якісного профільного навчання в містах і селах	- інтеграція цифрових технологій та онлайн-платформ дозволяє вирівнювати доступ до якісного навчального контенту незалежно від географічного розташування; - розвиток регіональних освітніх кластерів сприяє спільному використанню ресурсів між громадами.
Недостатня підготовка вчителів	- розширення партнерств із ЗВО та міжнародними організаціями створює умови для професійного розвитку педагогів; - грантова підтримка може бути спрямована на програми підвищення кваліфікації
Матеріально-технічна недостатність	- залучення грантів та розвиток освітніх кластерів дають змогу оновлювати матеріальну базу; - співпраця з роботодавцями сприяє постачанню обладнання та ресурсів
Відсутність уніфікованих методичних підходів	- розробка сучасних освітніх стандартів створює основу для стандартизації методик і програм; - партнерства з науковими установами забезпечують науково-методичний супровід

Слабка допрофільна підготовка учнів	- нові стандарти можуть передбачати допрофільну підготовку в базовій школі; - цифрові ресурси й онлайн-курси сприяють інформуванню учнів і розвитку профорієнтаційної роботи
Зовнішні загрози (Т)	Можливості (О), що можуть частково нейтралізувати ризики
Воєнний стан, освітні втрати	- онлайн-платформи допомагають підтримувати безперервність навчання; - грантова підтримка сприяє відновленню інфраструктури й організації допомоги учням; - розроблений науково-методичний супровід подолання навчальних втрат учнів початкової та основної школи допоможе визначити рівень втрат учнів профільної школи та мінімізувати їх
Міграція учнів і вчителів	- цифрові технології дозволяють зберегти зв'язок із учнями, незалежно від місця перебування - міжнародні партнери можуть підтримати інтеграцію переселенців в освітнє середовище.
Фінансова нестабільність	- гранти та інвестиційні освітні проекти компенсують бюджетний дефіцит. - Кластери дозволяють ефективніше використовувати наявні ресурси.
Перевантаження вчителів	- співпраця з ЗВО і міжнародними партнерами передбачає створення навчальних матеріалів і платформ для зменшення навантаження.
Нестабільність навчального процесу	- цифровізація дозволяє швидко адаптувати навчання до нових умов (гібридний або дистанційний формат).
Ризик розбалансування загальної та фахової підготовки	- нові освітні стандарти можуть забезпечити гармонійне поєднання загальноосвітньої та професійної складової

Висновок. Проведений SWOT-аналіз засвідчує, що профільне навчання в сучасних умовах має значний внутрішній потенціал розвитку (мотивація учнів, індивідуалізація, компетентнісна спрямованість), але реалізація цього потенціалу значною мірою стримується внутрішніми слабкостями (кадрові, матеріально-технічні, методичні бар'єри) та зовнішніми загрозами, спричиненими соціально-політичною нестабільністю, воєнним станом і обмеженим фінансуванням. Утім, наявні зовнішні можливості, такі, як розвиток цифрових технологій, партнерства з ЗВО та роботодавцями, модернізація освітніх стандартів, міжнародна підтримка створюють умови для компенсації слаб-

ких сторін і пом'якшення зовнішніх загроз. Ефективна інтеграція цих можливостей у стратегії розвитку освітньої системи дозволить забезпечити масове впровадження у 2027 році профільного навчання, підвищити його якість, гнучкість і відповідність викликам сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ляшенко О., Мальований Ю. Профільна середня освіта як об'єкт дидактичних досліджень. *Світ дидактики: дидактики в сучасному світі: зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 07-08 листопада 2023 р.* / за наук. ред. доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) НАПН України О. Топузова, доктора педагогічних наук, професора О. Малихіна. Київ: Видавництво «Людмила», 2024. С. 3–4.

2. Малихін О. В., Арістова Н. О., Ліпчевська І. Л. Профільна середня освіта: упровадження глобальних трендів у вітчизняній педагогіці. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2024: інтеграційні процеси в освіті у науковому дискурсі: збірник матеріалів VIII Міжнар. наук. конф. (Київ, 30 трав. 2024 р.)*. ТзОВ «Трек-ЛТД», м. Київ, Україна – м. Дрогобич, Україна, С. 207–210.

3. Алексєєнко Т., Петрук О., Барановська О., Ліпчевська І., Павлова Т. *Дидактико-методичний супровід подолання навчальних втрат у базовій середній освіті*. К.: Інститут педагогіки НАПН України, 2024. 52 с.

4. Барановська О. В. Розвиток дидактичної системи профільної середньої освіти України: модель сучасного випускника. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 12: Виклики та можливості науки та освіти у контексті сучасних трендів [колективна монографія]* / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2024. С. 14–25.

5. Губачов О. І. Дидактичні умови індивідуалізації допрофільної підготовки учнів основної школи. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання*. Інститут педагогіки АПН України, Київ, 2009.

6. *Реалізація технологій профільного навчання у закладах загальної середньої освіти: методичний посібник* / О. В. Малихін, Н. О. Арістова, Л. В. Шелестова, В. І. Кизенко, О. П. Кравчук, С. Е. Кравчук, О. В. Чорноус. Київ: Конві Прінт, 2021. 197 с.

7. *Дидактичні засади диференціації навчання в основній школі: монографія*. [авт. кол.: В. І. Кизенко, Г. О. Васьківська, С. П. Бондар й ін.]; за наук. ред. В. І. Кизенка. Педагогічна думка, 2012. 216 с.

8. Барановська, О. Дидактичні функції шкільного підручника у формуванні читачької компетентності старшокласників як чинник успішної самореалізації в сучасному суспільстві. *Проблеми сучасного підручника*, 2024. 33. С. 6–22. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-33-6-22>

9. Барановська О. Формування готовності старшокласників до здійснення життєвого вибору. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XVII: Подолання кризових ситуацій у науці та освіті* / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2024. С. 65–68. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom XVII: Przewycięzanie sytuacji kryzysowych w nauce i w edukacji* / [Red.: J. Grzesiak, I. Zymomrya, W. Ilnytskyj]. Konin – Użhorod – Przemyśl – Mikołajów: Poswit, 2024. S. 65–68.

10. Барановська О. В. Впровадження сучасних форм організації навчального процесу в умовах профільного навчання. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2008. № 5. С. 44–47.

11. Барановська О. В. Дидактичні підходи до проблеми форм навчання в профільній школі. *Профільне навчання: теорія і практика* / Інститут педагогіки АПН України; Гімназія № 290 м. Києва; наук. ред. Л. А. Липова. К.: ВВП «Компас», 2007. С. 35–45.

12. Кизенко В. І. Теоретико-методологічні засади проєктування змісту варіативного навчання у закладах загальної середньої освіти: дис. ... д-ра. *пед. наук: 13.00.09*. Київ, 2021. 588 с.

13. Липова Л. Теорія і практика здійснення профільного навчання в середній загальноосвітній школі. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2008. №5. С. 32–37.

14. Паламарчук В. Ф. *Першооснови педагогічної інноватики*. К.: Знання України, 2005. Т. 1. 420 с.

15. Самодрин А. П. *Вступ до профільного навчання: Навчальний посібник*. 2-е вид. Кременчук: ПП Щербатих, 2006. 188 с.

16. Топузов О. М., Малихін О. В., Алексєєва С. В., Арістова Н. О. *Індивідуалізація навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу у профільній старшій школі: методичний посібник*. [Електронне видання]. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 99 с.

17. Трубочева С., Замаскіна П. Проєктування освітнього середовища гімназії з урахуванням особливостей дистанційного навчання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2020. (47). С. 195–198.

18. Профільне навчання: теорія і практика. Інститут педагогіки АПН України; Гімназія № 290 м. Києва [наук. ред. Л. А. Липова]. К.: ВВП «Компас», 2007. 192 с.

19. Baranovska O. The didactic system of profile studies in senior school: the path to self-determination of the individual. *Perspectives of contemporary science: theory and practice. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Lviv, Ukraine. 2024. Pp. 419–425.

20. Кизенко В. І. Профільне навчання: проблеми впровадження. *Біологія і хімія в школі*. 2008. № 3. С. 42–44.

21. Реформування старшої профільної середньої освіти (академічні ліцеї) (2024). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8MrxvuT22us&list=LL&index=33>

Неллі БОНДАРЕНКО, Сергій КОСЯНЧУК
(Київ, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ ОСВІТИ І НАУКИ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ ДО 2030 РОКУ

The problem of integrating artificial intelligence technologies into various spheres of human life, including education, vocational training, and science, is raised. Special attention is given to the «Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine» until 2030. The potential of artificial intelligence for improving the quality and effectiveness of education is analyzed. Promising approaches, directions, trends, and problems that need to be addressed are highlighted. The feasibility of a partnership between subject teachers and AI is illustrated through the example of using the conversational method during the implementation of the language and literature section of the State Standard for Basic Secondary Education.

Суспільство Homo informaticus змінює людську природу. Нестримний розвиток інформаційних технологій зумовлює виникнення нових видів розумової діяльності, трансформацію когнітивних стратегій, необхідність обробляти кратний обсяг інформації за стислий часовий відтинок. З огляду на це актуалізується проблема штучного інтелекту (ШІ) (англ. artificial intelligence; AI) і його взаємодії з людиною. ШІ розглядають як здатність цифрових пристроїв виконувати завдання, призначені й посилені розумним живим істотам. На сьогодні складно назвати сферу, де не застосовувалися б нейромережі. Навчені людиною, вони здатні: знаходити, аналізувати й узагальнювати інформацію; синтезувати ідеї; виявляти зв'язки й закономірності, неочевидні для людей; пришвидшувати наукові дослідження; прокладати нові напрями в науці; здійснювати наукові відкриття; літати у космос; проектувати й будувати; розв'язувати задачі; партнеритися з людьми у розв'язанні складних задач; адаптуватися до нових завдань; аналізувати літературні стилі; генерувати зображення, розробляти інфографіку; перекладати; писати вірші, прозу; продукувати тексти «на замовлення» користувачів; розмовляти; спілкуватися на різні теми; створювати музику, відео тощо. Прогнозують, що за пів століття ШІ настільки глибоко інтегрується з реальністю і суспільством, що процеси, керовані ним і людьми, відрізнити буде вкрай складно.

Україна порівняно високо цінується за якістю STEM-освіти, рівнем креативності винахідників, генерування і втілення технологічних ідей, що особливо проявилось під час російсько-української війни. Про це свідчать держава у смартфоні й нові види озброєнь, зокрема тих, які не мають аналогів у світі. Однак існує значний розрив між потенціалом конкурентоспроможності і його реалізацією, що набуває критичного значення в умовах тектонічних

геополітичних зрушень. Спеціальне програмне забезпечення на основі ШІ інтегрується в оборонні технології, покращує й оптимізує роботу Збройних Сил України, наближаючи перемогу держави над агресором: обробляє й аналізує величезні обсяги даних, дані супутникових знімків, розвідувальні дані, що дає змогу створювати карту бойових дій у реальному часі. Українські рекрутери активно використовують ШІ в описі вакансій, у підготовці до співбесід. На виставці освітніх технологій Bett UK 2024 українські розробники представили 8 стартапів EdTech, які мають употужнити вітчизняну освітню галузь [16].

ШІ навчили нейронного кодування тексту. І тепер він уміє перекладати безпосередньо з мозку думки людини мовою тексту. Відповідну унікальну технологію DeWave розробили австралійські науковці.

ШІ здатний виявляти аномальну сейсмічну активність і прогнозувати землетруси за кілька днів і навіть місяців до виникнення.

Генеративний ШІ покращує якість життя, урбаністику, інфраструктуру міст, формуючи майбутнє міських просторів. Ідеться про «розумні міста».

ШІ якісно змінює медичну галузь, допомагаючи лікарям розробляти нові способи діагностики й лікування, створювати нові лікарські засоби, індивідуалізовані лікувальні системи, що сприяють кращому відновленню пацієнтів після операції і пришвидшують одужання.

Технології на основі ШІ використовують у робототехніці. Результатом 20-річних зусиль компанії Virtual Incision став керований на відстані 1450 км робот-хірург, спроможний проводити операції у космосі – робити надрізи і зшивати тканини за мінімуму крововтрати. Створений китайськими вченими робот-прокурор, навчений на понад 17 тис. судових справ, розглянутих з 2015 по 2020 роки, здатний самостійно ухвалити рішення, скласти обвинувальний висновок з точністю до 97%. Відомі випадки, коли ШІ став директором школи і навіть генеральним директором компанії.

Навчений Open AI ШІ Sora може генерувати текст, зображення, звуки і створювати відео за текстовим описом. ImageFX – новий інструмент для створення зображення шляхом введення тексту. ChatGPT, як співавтор, допоміг розкрити творчий потенціал у написанні роману Рі Кудан, лауреатці найпрестижнішої японської премії у галузі літератури. Генератор казок *kazka.fun* на основі ШІ створює кілька казок на день, використовуючи можливості ChatGPT.

Платформа Azure Quantum Elements від Microsoft на базі ШІ усього лише за два тижні здійснила відкриття, на яке вчені витратили б десятки років. Алгоритм ШІ допоміг 21-річному студенту зі США розшифрувати слово на 2000-літньому папірусному сувої з-під Везувію, за що юнак отримав \$40 тис за відкриття у науці.

ШІ здатний досліджувати ресурси української мови, захоплюватися її досконалістю, багатством, красою і мелодійністю. Він запропонував власну версію наймилозвучніших слів української мови, обґрунтувавши свій вибір. Вона безперечно зацікавить кожного.

Моделі штучного інтелекту тепер можуть не тільки писати вірші, а й створювати зображення на основі текстових підказок і навіть допомагати людям відкривати невідомі структури білка.

ШІ застосовний для ідентифікації особи через розпізнавання відбитків пальців, голосового введення тексту, прокладання маршруту на карті тощо.

Нейромережа здатна «оживити» відомі історичні постаті й літературних героїв. Завдяки їй тепер можна побачити, який вигляд мали визначні українці і як могли б виглядати у реальному житті персонажі улюблених книг.

У мистецтві ШІ здатний збагачувати мистецький досвід завдяки віртуальній і доповненій реальності, зокрема дослідженню художніх галерей, створенню 3D-скульптур; розпізнаванню й класифікації певних елементів у зображеннях, оживленню портретів і скульптур тощо. У конкурсі образотворчого мистецтва (у категорії цифрового) у США здобула перемогу картина, створена програмою Midjourney за наданим їй описом. ШІ досліджує широкий спектр можливостей дизайну, створює його варіанти.

Інтегрування технологій ШІ в кіноіндустрію проявляється у здатності кольорувати чорно-білі версії старих фільмів.

Завдяки MusicFX людина може перетворити текст на музику, створити мелодію тривалістю 70 сек, завантажувати й поширювати її. ШІ може написати музику заданого жанру за допомогою Mubert, генерувати музичні композиції. Одна з функцій ШІ уможливорює створення пісень з використанням голосів відомих співаків.

У сфері розваг ШІ використовують для створення відтворюваних персонажів, ігрових супротивників зі штучним інтелектом, а також для покращення взаємодії гравця з відеогрою й дослідження поведінки гравців.

Інструменти ШІ постійно вдосконалюються, стають доступнішими й ефективнішими. Упродовж 70 років його обчислювальна потужність зросла в 680 мільйонів разів, і три історичні етапи стали свідками експоненціального прориву технологій ШІ. Швидкість обробки ним інформації подвоюється щопівроку. Стрімкий розвиток ШІ й машинного навчання відкриває небачені досі перспективи. Постійне зростання обсягів текстових даних, глобалізація й інтернаціоналізація комунікації ставлять перед людством нові виклики. Прогнозують, що обчислювальна потужність ШІ за кілька років перевершить сумарну потужність людських мізків, і в 2030 році один AI-чип дорівнюватиме мільйону розумів. У прийдешньому ШІ перевершить людей за всіма опціями своїх можливостей. Сучасна цифрова доба і необхідність глибокого опрацювання інформації спонукає людину зробити інформаційно-цифрову компетентність пріоритетною у наборі свого функціоналу. Від ефективного опанування технологій ШІ здобувачами освіти залежить їх готовність до дорослого життя у цифрову dobu.

Технології ШІ допомагають Україні у відбитті ворожої агресії. Наша держава поставила перед собою амбітну ціль – увійти в топ-3 країн світу за рів-

нем інтеграції і впровадження AI-рішень до 2030 року. В Україні було представлено дорожню карту розвитку й регулювання ІІІ в інтересах держави.

У «Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» [10], термін реалізації якої сягає 2030 року, актуалізовано потребу в розробці єдиної скоординованої державної політики у галузі інформаційних технологій (ІТ), поєднаних зі ІІІ; акцентовано загальнодержавне значення їх впровадження й розвитку як невід'ємного складника таких надважливих для України сфер як освіта і професійне навчання, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання й етика, правосуддя; виокремлено проблеми, що потребують розв'язання; подано тлумачення ключових понять; визначено мету, принципи і завдання розвитку відповідних технологій як одного з пріоритетних напрямів, з'ясовано причини, які цьому перешкоджають; поставлено завдання перед ключовими галузями щодо впровадження ІТ, поєднаних зі ІІІ; визначено основні напрями реалізації Концепції; спрогнозовано очікувані результати.

Мета Концепції – «визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління».

У Концепції подано таке тлумачення ключових понять: «Штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань».

«Галузь штучного інтелекту – напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту».

Стрімкий розвиток ІІІ зумовив необхідність оновлення Рамки цифрової компетентності для громадян України [12]. Рамка містить опис розумних технологій у таких сегментах цифрової компетентності як інформаційна грамотність; створення цифрового контенту; цифрова комунікація і взаємодія; розв'язання проблем, а також унаочнення прикладів застосування ІІІ у 20 із 30 компонентів.

Розширення застосування ІІІ є необхідною умовою поступального розвитку держави. Провідними галузями, від яких залежить здатність українців досліджувати, розробляти, створювати й застосовувати технології ІІІ, безсумнівно, є освіта і наука.

ІІІ відіграватиме ключову роль в освіті і науці ХХІ століття. Ця революційна технологія покликана радикально змінити їх структуру і якість. Застосування технологій ІІІ в освіті дає можливість удосконалити освітній про-

цес; сприяє його інноваційності, ефективності, результативності, інклюзивності, персоналізації. ІІІ слід сприймати не як конкурента, а як помічника, партнера [3].

Традиційне передавання знань в освіті вичерпало свій ресурс. В умовах необмеженого доступу до всемережжя як джерела знань актуалізується потреба навчити учнів здобувати знання, доцільно використовувати їх і відповідати на безпрецедентні виклики в умовах невизначеності й непрогнозованості мінливого світу. Необхідно підготувати учнівство до життя у світі неунікненної тотальної автоматизації, де радикально зміниться ринок праці і водночас зросте цінність невіддільних їй людських якостей, таких як емпатія, адаптивність, креативність, інноваційність. ІІІ – це виклик і водночас можливість переосмислити підходи учительства до навчання, виховання й розвитку прийдешніх поколінь. Обізнаність педагогів-предметників із технологіями ІІІ й ефективне їх використання залежить від рівня інформаційно-цифрової компетентності.

Дедалі більшої популярності набувають мобільні додатки, які є помічниками у таких освітніх сегментах як опанування українськомовного навчального матеріалу; закріплення знань; розв'язання проблем; виконання завдань; подолання труднощів і запобігання помилок тощо. Додаток Google Forms успішно застосовують для тематичного тестування, збору даних для забезпечення зворотного зв'язку. Системи ІІІ уможливають кращу адаптацію освіти до індивідуальних потреб здобувачів, підтримку педагогів, автоматизацію управління освітнім процесом. ІІІ корисний для створення асистентів із мовлення, які допоможуть учням із особливими потребами висловлювати думки, озвучувати потреби завдяки використанню символів, голосового введення чи інших комунікаційних інтерфейсів. Функція розпізнавання образів прислужиться особам із візуальними обмеженнями.

Сучасна освіта і наука перефокусовує свою оптику на розвиток *умінь взаємодіяти з системами ІІІ* на основі базових знань у галузі: налагоджувати співпрацю з технологіями; адаптувати освітній процес до реалій цифрового світу зі ІІІ; ефективно добирати вебсервіси, мобільні застосунки з урахуванням педагогічної доцільності їх використання в освітньому процесі; застосовувати цифрові інструменти для розв'язання навчальних і прикладних задач; моделювати, формулювати точні запити, зокрема й щодо зображення; ставити неймережі якомога чіткіше технічне завдання, прописавши тривалість, формат, місце проведення заходу, кількість, вік учасників; уточнювати, конкретизувати запити, вимоги до ІІІ за рахунок контексту, деталей і вимог; експериментувати з генеруванням різних інформаційних продуктів – презентацій, відео, аудіо; критично аналізувати результати й оцінювати їх достовірність; за потреби редагувати результат; уникати потенційних етичних конфліктів тощо.

Визначено найзапитаніші в Україні уміння для роботи зі ІІІ [11]. Це насамперед уміння міжособистісного спілкування й віртуалізації. З огляду на машинне навчання й використання комп'ютера для ухвалення рішень і

глибшого розуміння складних аспектів проблеми комунікаційні вміння важливі для реалізації можливості повідомити свої висновки іншим людям, пояснити власні цінності, створити зацікавленість, необхідну для здобуття позитивних результатів і покращення якості життя.

На основі актуальних світових практик Міністерство освіти і науки України спільно з Міністерством цифрової трансформації України розробили корисні інструктивно-методичні матеріали щодо запровадження й використання технологій ІІІ у закладах загальної середньої освіти [9].

Проблеми актуальності опанування учительством новітніх технологій, потенціалу й різні аспекти застосування ІІІ в освіті, змісту навчання з основ шкільного інтелекту, розвитку інформаційно-цифрової компетентності, методик креативного використання ІІІ, а також переваги й пов'язані з ним виклики досліджували О. Базелюк, Н. Балик, В. Бахрушин, В. Биков, О. Бородієнко, Т. Вакалюк, І. Візнюк, О. Гриценчук, Р. Гуревич, І. Доценко, М. Жалдак, В. Киливник, В. Коваленко, Л. Купак, С. Литвинова, М. Мар'єнко, А. Мельник, О. Овчарук, В. Осадчий, Л. Петухова, О. Пінчук, Є. Полат, А. Поліщук, О. Петрос, В. Петрук, Ю. Рамський, І. Регейло, О. Слободянюк, О. Соколюк, О. Сороко, О. Спірін, Ю. Триус; вчені зарубіжжя, зокрема Е. Постма (Postma E. O.), А. Нанне, (Nanne A. J.), М. Антеуніс (Antheunis M. L.), С. Вуббен (Wubben S.), Г. ван Ноорт (Van Noort G.), Г. Аль Муршиді (Ghadah Al Murshidi), А. Капуза (Kapuza A.), К. Кейблінгер (Keiblinger K.), Г. Мюллер (Müller H.); Т. Хагендорф (Hagendorff T.), ван дер Лі (van der Lee), інші дослідники. Уточнено визначення ключових понять; проаналізовано вітчизняний і міжнародний досвід застосування технологій ІІІ; виокремлено чинники, які сприяють розвитку технологій ІІІ; обґрунтовано можливості й потенціал систем ІІІ у галузі освіти і науки; з'ясовано потенційні ризики цифрових технологій, визначено умови відповідального й безпечного їх застосування тощо [2; 13; 18; 19; 20; 21].

Водночас нерозв'язаними залишаються проблеми цілеспрямованого дослідження впливу генеративного ІІІ на сучасний освітній процес; удосконалення наявних педагогічних технологій на основі ІІІ; розроблення інноваційних методів навчання з урахуванням технологій ІІІ, педагогічних технологій і методик використання ІІІ; питання взаємозумовленості суспільних цінностей і технічного прогресу тощо.

Глобальні виклики спричинили ряд ще більш руйнівних і безпрецедентних й істотно вплинули на еволюцію ціннісних засад і суспільних цінностей. Це призвело до глибинних зрушень у людській свідомості, аж до її «макдональдизації» [22], у світогляді, ціннісних орієнтаціях, системі панівних ідентичностей, розумінні сенсу людського буття. Під загрозою опинилися загальнолюдські цінності. Тому розвиваючись експоненційно, цифрова освіта в Україні має бути олюдненою, враховувати унікальну людську сутність і невичерпні можливості особистості, ґрунтуватися на базових європейських цінностях і знаннях, зокрема гуманітарних, органічно уконтекстнюватися у ментальність, культуру, традиції народу і євроспільноти, части-

ною якої історично є Україна. А це зумовлює необхідність збалансування цифрового й гуманітарного у свідомості українців загалом і учнівства зокрема [4; 5; 6].

У річницю зацікавленості людства ІІІ в Україні було здійснене масштабне дослідження щодо можливостей ІІІ, стану й перспектив його залучення на різних рівнях освіти. Його здійснили Projector Creative & Tech Institute і Мала академія наук України за підтримки дослідницької компанії Factum Group Ukraine й Міністерства освіти і науки України [15]. В опитуванні взяли участь понад 3000 респондентів – 1747 учителів і 1443 учні. 76% педагогів засвідчили, що принаймні раз користувалися ІІІ; половина відзначила досвід взаємодії як позитивний. 85% здобувачів освіти набули досвіду співпраці зі ІІІ, і 75% оцінюють його схвально. Дослідники з'ясували, що 37% учителів певним чином залучали учнів до співпраці зі ІІІ, а 49% – мають намір спробувати. Науковці мали на меті встановити, з якими сервісами ІІІ обізнані вчителі, як саме вони їх використовують, наскільки задоволені набутим досвідом.

Проблему застосування ІІІ в освіті розглядають із трьох позицій: 1) освіта про ІІІ (стосується переважно інформатичної освітньої галузі); 2) освіта зі ІІІ (пов'язана із застосуванням технологій ІІІ задля піднесення ефективності освітнього процесу); 3) освіта для світу зі ІІІ (перебирання на себе й виконання частини завдань у багатьох професіях) [14].

Доведено потенційні можливості систем ІІІ для піднесення якості й результативності освіти і науки загалом. Розвиток сучасних технологій ІІІ в освітній галузі засвідчує її еволюцію зокрема з огляду на індивідуалізацію, персоналізацію навчання й автоматизацію. ІІІ може допомогти створити конспект уроку з певної теми. Вчитель отримує структуру, за якою ІІІ може згенерувати окремі етапи; деталізувати їх за уточненими вимогами щодо окремих структурних частин; різних способів залучення здобувачів освіти, різнорівневих завдань, прикладів, критеріїв оцінювання. ІІІ запропонує варіанти виконання завдань, проаналізує типові помилки.

Аналіз освітнього й наукового потенціалу систем ІІІ дав змогу виокремити й узагальнити такі його можливості: освітня аналітика; навчання на фактах попереднього досвіду; визначення навчальних проблем і шляхів їх розв'язання; вибір обґрунтованих рішень; аналіз моделей навчання; розробка педагогічних моделей; актуалізація знань; аналіз даних про навчання здобувачів освіти і наявної інформації про їх навчальні досягнення; визначення обдарованості учнів і тих, хто в групі ризику; аналіз уподобань здобувачів освіти; відстеження поступу здобувачів освіти у навчанні; побудова особистої освітньої траєкторії конкретного учня (зокрема в застосунку «Мрія»); створення конспекту уроку з певної теми; аналіз відомостей (наприклад, історичних) для визначення тенденцій; генерування навчального контенту – текстів/історій, діалогів, зображень, візуалізацій, візуального контенту й інфографіки, відео, аудіо, різних інформаційних продуктів; створення ситуацій, зокрема проблематизованих; розробка презентацій,

інших візуальних матеріалів; добір, створення варіантів завдань різного типу і формату та способів їх виконання; складання інструкцій; генерування візуального зворотного зв'язку; надання миттєвого зворотного зв'язку, що сприяє розумінню сильних і слабких сторін здобувачів освіти; адаптивне навчання; адаптація навчального контенту до потреб учнів, рівня їх підготовленості; аналіз створених учнями освітніх продуктів, їх оцінка; забезпечення індивідуалізованого й персоналізованого навчання, що дає змогу здобувачам освіти навчатися відповідно до особистої освітньої траєкторії; розроблення індивідуальних навчальних планів; персоналізація навчання; створення персоналізованих навчальних планів і навчальних матеріалів для кожного учня, суголосних його освітній траєкторії, стилю і темпу навчання, нахилів, уподобань, життєвих і освітніх пріоритетів; застосування мовних і комунікаційних технологій; сприяння спільній роботі; створення інтерактивних освітніх середовищ; використання віртуальних асистентів; створення ефекту занурення завдяки інтегруванню ІІІ з технологіями VR і AR; надання можливості досліджувати віртуальні об'єкти; відгуки на роботу; якісніше-оцінювання; автоматична перевірка учнівських робіт; виявлення й виправлення помилок; обробка результатів; автоматичне оцінювання результатів здобувачів освіти; оцінювання діяльності педагога; звільнення його від рутинних обов'язків шляхом делегування їх програмі із вбудованим розумом; часова ощадність; спрощення, полегшення, пришвидшення й уфективнення роботи, зокрема й позакласної. ІІІ дає вчителю можливість бути більш сучасним, творчим, ефективним, а освітній процес – більш цікавим, захоплюючим, різноманітним.

Для здобувачів освіти ІІІ уможливорює: посилення мотивації, заохочення завдяки індивідуалізації й персоналізації навчання; узгодження індивідуального контенту з інтересами, потребами й запитамі конкретного учня; збагачення цифрового освітнього середовища; розвиток здатності працювати з інформацією, ставити запитання й аналізувати відповіді; удосконалення аналітичних здібностей, критичного мислення, креативності; урізноманітнення взаємодії здобувачів освіти й педагога; особисту підтримку за певних обмежень (наприклад, мовних або аудіовізуальних); автоматичне генерування контенту; розробку адаптивних навчальних матеріалів, метакогнітивних підказок; удосконалення цифрової грамотності; розвиток інформаційно-цифрової компетентності; підвищення рівня знань, покращення їх якості, успішності й результативності навчання загалом; сприяння саморозвиткові, рефлексію тощо.

ІІІ помічний для інклюзивного навчання осіб із особливими освітніми потребами. Під час онлайн-навчання ІІІ уможливорює корегування навчального матеріалу залежно від слабких сторін і переваг здобувачів освіти і забезпечує оптимальні умови для навчання [7].

ІІІ – інструмент, користування яким потребує знання, досвіду і творчого підходу. Виважене й відповідальне ставлення до опанування і впровадження ІІІ в освітній процес передбачає запобігання певних ризиків. Це звууже-

ність діапазону використання можливостей ШІ в освіті; опосередковане обмеження свободи вибору, зокрема програмного забезпечення; помилки й неточності в роботі ШІ; упередженість його алгоритмів; обмеженість доступу до інформації, не завжди гарантована її якість і правдивість наведених відомостей і пов'язана з цим імовірність поширення дезінформації; представлення неперевіреної, неточної, неправдивої інформації як достовірної; неправильне визначення освітньої траєкторії учня через хибні прогнози ШІ, що може негативно позначитися на навчанні конкретного здобувача освіти; некоректність розробленої ШІ адаптивної системи навчання, коли навчальний матеріал не відповідає рівню здібностей здобувача освіти; негативний вплив використання ШІ на когнітивні здібності як учня, так і педагога; імовірне погіршення соціальних умінь; нівелювання ролі педагога, зниження креативності і критичного мислення у здобувачів освіти; побоювання, що використання ШІ може обмежувати розвиток учнів, заохочувати списування і споживацтво; необхідність критичного ставлення до згенерованих ШІ матеріалів з огляду на імовірну наявність у них неточних або нелогічних зображень, дезінформації й загрозу зловживань системою; необхідність постійного контролю за результатами роботи ШІ; обмеження щодо ухвалення рішень; недостатня обізнаність педагогів-предметників із технологіями ШІ й методиками їх застосування в освітньому процесі; неготовність учителів старшого покоління опановувати технології ШІ; нерівність колег з огляду на різний рівень умінь користуватися системами ШІ; недостатність і фрагментарність навчального й науково-методичного забезпечення впровадження ШІ в освітній процес в українському сегменті (рекомендації, методики, моделі тощо); неетичність використання.

Інструменти ШІ постійно вдосконалюються, стають доступнішими й ефективнішими. Педагог-предметник має бути обізнаним із механізмом і засадничими принципами роботи ШІ, рекомендаціями і застереженнями щодо його використання з метою посилення результативності й ефективності співпартнерства.

Ефективне використання ШІ передбачає розуміння того, як він працює.

Одним із базових принципів нейромережі є самонавчання. За розроблення його механізмів американець Джон Гопфілд (John J. Hopfield) і канадець Джеффри Е. Гінтон (Geoffrey E. Hinton) здобули Нобелівську премію з фізики 2024 року, заклавши основи сучасного потужного машинного самонавчання за принципом роботи людського мозку.

ШІ працює на основі наявних даних. Свої пріоритети він засновує на інформації, яку знаходить і аналізує в себе. ШІ нічого не вигадує сам, а вивчає й аналізує наявну доступну інформацію; поєднує, комбінує і моделює варіанти на основі здобутого під час навчання. Тобто ШІ покликаний адаптувати і покращувати наявні рішення. Технології ШІ є алгоритмами, що опрацьовують значні обсяги даних і генерують результат – контент, рекомендації, пропозиції, рішення, тощо. Ідеологія на це не впливає.

Робота ШІ потребує значного обсягу якісних різноманітних даних – текстів, зображень, аудіозаписів, статистики тощо. Вони визначають здатність ШІ розуміти запити й генерувати результат. Алгоритми аналізують їх, з'ясовують закономірності й генерують моделі. Так, створенню тексту передуватиме навчання ШІ на мільярдах прикладів речень і текстів.

Уведений запит ШІ розкладає на частини для розуміння, що хоче отримати користувач. Виділяє лазерні слова й розпізнає контекст. На основі здобутих даних і моделі ШІ будує свою відповідь – текст, зображення, рекомендації, пропозиції тощо. Навчаючись на наявному матеріалі, ШІ водночас може наслідувати помилки й упередження, тому важливо ставитися критично до результатів його роботи.

ШІ допомагає педагогам-предметникам враховувати індивідуальні інтереси учнів, розвивати їх сильні сторони. Так, ключовий принцип роботи Squirrel AI – виявлення слабких сторін здобувача освіти й розробка індивідуального навчального плану для заповнення наявних прогалів. Наприклад, усі теми зі шкільного курсу математики діляться на 10 000 елементів – невеличкі підтеми, на відміну від підручника, який пропонує втричі менш детальну розбивку. Наступним пропонується тест, мета якого – виявити підтеми, що даються учням найважче. Алгоритми ШІ з'ясовують зв'язки між темами і використовують їх для побудови індивідуальної програми навчання. Програма на основі ШІ виявляє пов'язані теми, що потребують додаткового опрацювання, і визначає послідовність і види завдань, які найкраще сприяють засвоєнню конкретного матеріалу. Експерти висновують: така система не є адаптивною попри свою персоналізованість. Вона виявляє, що знає і чого не знає учень, і допомагає йому заповнити прогалини в знаннях, щоб успішно скласти екзамен. Такий підхід радше традиційний у консервативному розумінні цього слова, а тому непридатний для світу, що стрімко змінюється.

Адаптивна система освіти дбає насамперед про інтереси і сильні сторони учня, що є вихідною точкою для побудови його особистої траєкторії і програми навчання. Така модель ґрунтується на пізнанні через інтелектуальну самодостатність, креативність, лідерство, інші важливі якості і вміння, зокрема й непідвладні впливу ШІ, які дадуть можливість особистості ставати кращою версією себе і досягати інноваційного прогресу. Цьому сприятимуть: «олюднення» середовища, системний підхід до навчання, виховання і розвитку, підготовка до командної роботи і вдосконалення унікальних незамінюваних ШІ умінь, зокрема: *уміння ефективно комунікувати, критично мислити, креативно діяти, виявляти емоційний інтелект, адаптуватися, ухвалювати оптимальні рішення* [17]. За даними LinkedIn, 92% керівників вважають, що сьогодні саме ці уміння відіграють важливішу роль, ніж будь-коли, а їх поціновування й максимізація впливу значущі для кар'єрного зростання й поступального розвитку бізнесу щонайменше упродовж наступного десятиліття.

Шляхи розв'язання проблеми опанування технологій ІІІ та їх упровадження в освітню галузь вбачаються в активізації таких механізмів: інтегрування онлайн-курсів вітчизняних та іноземних платформ з освітнім процесом у закладах загальної середньої і вищої освіти; цілеспрямоване навчання педагогів узаємодії з освітніми платформами; оптимальне поєднання їх ресурсів і можливостей із методиками й технологіями навчання з доведеною ефективністю; забезпечення вчителів і викладачів технічними пристроями і доступом до всемережжя [1].

Застосування технологій ІІІ розширює потенційні можливості методів і посилює їх ефективність. Успішному формуванню ключових і предметних компетентностей, наскрізних і згаданих невідкладних ІІІ умінь сприятимуть розроблені Неллі Бондаренко і Сергієм Косянчуком рекомендації щодо використання нейромережі на прикладі застосування методу бесіди в процесі реалізації мовно-літературної освітньої галузі оновленого Державного стандарту базової середньої освіти [8].

Мовно-літературна освітня галузь як сфера застосування методу бесіди.

Українська мова. Під час бесіди учні охоче аналізують тексти щодо їх лексичного складу і стилістичного оформлення, дебатують, застосовуючи мовні аргументи, обговорюють правильність використання граматичних конструкцій, удосконалюють розмовну практику і мовленнєві вміння, самостійно створюють і обговорюють тексти. Доцільно навчати здобувачів освіти використання алгоритмів машинного навчання для аналізу текстів, зокрема із допомогою інтелектуальних систем для з'ясування ключових моментів та інтерпретації, віртуальних асистентів для практикування мовленнєвих умінь і отримання невідкладної реакції (відгуку). Учителю може послугуватися інтерактивними вправами для вдосконалення умінь учнів у правильному письмі й усному мовленні, а також використовувати ІІІ для симуляції дебатів та оцінки аргументів учасників.

Українська література. Бесіда доцільна під час обговорення творів, літературних персонажів, аналізу сюжетів тощо. Бесіда спонукає учнів аналізувати твори відомих українських письменників, обговорювати теми і мотиви літературних творів, викликає потребу прочитати оригінали творів і переклад їх іноземною мовою. Проведення літературних вікторин з елементами гри, дослідницькі проєкти унефективнюють навчання за використання сучасних технологій, зокрема: аналітичних програм для порівняльного аналізу творів і виявлення стилістичних особливостей, інтерактивних середовищ для спільного аналізу й обговорення ключових тем і проблематики у творах, інтерактивних перекладачів для сприяння аналізу і зрозумінню текстів. Ефективне використання ІІІ з метою аналізу змісту і структури літературних творів, створення персоналізованих вікторин, елемента гри з літератури відповідно до рівня підготовленості учнів, для підтримки дослідницьких проєктів.

Зарубіжна література. Читання й аналіз творів в оригіналі й у перекладі доцільно результатувати у подальших бесідах. Використання творчих завдань

і проєктів, заснованих на вивченні зарубіжної літератури, дасть змогу реалізувати результати дискусій щодо актуальних тем і проблем, які порушено в літературних творах, досліджень впливу культурних контекстів, порівняльного аналізу творів різних авторів та епох. ШІ доцільно використовувати для аналізу й висвітлення впливу культурних аспектів на твори зарубіжних авторів; підтримки створення й оцінки творчих проєктів, пов'язаних із зарубіжною літературою; роботи з мовними алгоритмами, що полегшують аналіз і порівняння текстів творів у їх оригінальній і перекладеній формах. Інтерактивні платформи придатні для онлайн-дискусій і обговорення актуальних тем зарубіжної літератури.

Англійська/інші іноземні мови. Інструментарій бесіди сприяє вивченню культурних аспектів англійськомовних країн через літературу і фільми, проведенню групових дискусій і колективних проєктів. Підсилити цей метод навчання можна письмовими завданнями, творчими проєктами, прослуховуванням і обговоренням аудіо-, відеоматеріалів англійською/іншою іноземною мовою, рольовою грою й симуляціями реальних ситуацій. ШІ використовують для перекладу й аналізу аудіо-, відеоматеріалів, розвитку аудіального розуміння, проведення віртуальних екскурсій, ознайомлення з інтерактивними матеріалами, що дають змогу учням поглиблювати знання про культуру англійськомовних країн. Віртуальні середовища (зокрема створення симуляцій реальних ситуацій) покращують уміння учнів у вивченні англійської/іншої іноземної мови. Інтелектуальні системи використовують для підтримки учнів у написанні й оцінці письмових робіт, а інтерактивні платформи незамінні в організації групових дискусій чи спільного створення проєктів англійською/іншою іноземною мовою.

Реалізація «Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні», положень Рамки цифрової компетентності, рекомендацій Міністерства освіти і науки України й Міністерства цифрової трансформації України, напрацювань вітчизняних і закордонних науковців і практиків щодо дослідження, впровадження й використання ШІ, а також ініційовані Європейським Союзом програми віртуальної мобільності дадуть змогу українській освіті і науці збагатитися сучасним дослідницьким та дидактичним інструментарієм і стати більш інноваційними; трансформувати й увідповіднити їх світовим вимогам і тенденціям.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у фокусуванні уваги на таких проблемах: вивчення впливу генеративного ШІ на сучасний освітній процес; потенційні можливості застосування ШІ в освіті; освітні потреби здобувачів освіти, пов'язані із використанням нейромережі; удосконалення наявних технологій навчання на основі ШІ; розробка інноваційних методів навчання з урахуванням технологій ШІ; педагогічні технології і методики використання ШІ; нові форми пізнавальної діяльності учнів, самовираження і творчості особистості тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахрушин В. *Чого не вистачає у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні?* URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/shtuchniy-intelekt-i-osvita-350946_.html
2. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2010. № 1(15). URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/25/13>.
3. Бондаренко Н. В. Центрування нової освіти на людині прийдешнього як опірність екзистенційним викликам українству. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2024. № 54. С. 15–30. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742369-/1/BNV_2024_08_Karazin.pdf (DOI: 10.26565/2074-8167-2024-54-02).
4. Бондаренко Н. В. Цінності об'єднаної Європи та їх формування в Українській новій школі. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*. Stuttgart. Stuttgart: ORT Publishing, 2019. Pp. 62–74. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/716727>
5. Бондаренко Н. В. Як збалансувати цифрове й гуманітарне в освіті. *The world of science and innovation*. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2020. Pp. 267–277. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721818>
6. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Українська тожсамість як ціннісна константа національно-патріотичного виховання. *Modern problems of science, education and society*. SPC «Sci-conf.com.ua», Kyiv, Ukraine. 2023. Pp. 473–479. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/735016>
7. Візнюк І. М., Буглай Н. М., Куцак Л. В. та ін. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. Вип. 59. С. 14–22. (DOI: 10.31652/2412-1142-2021-59-14-22).
8. *Державний стандарт базової середньої освіти*. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standativ-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
9. *Інструктивно-методичні рекомендації щодо запровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти*. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/05/21-/Instruktyvno.metodychni.rekomendatsiyi.shchodo.SHI.v.ZZSO-22.05.2024.pdf>
10. *Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні*. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
11. Крамаренко О. *Які навички для роботи зі Штучним інтелектом будуть найбільш затребувані в Україні*. URL: <https://psm7.com/uk/review/kakie-navyki-dlya-raboty-s-iskusstvennym-intellektom-budut-naibolee-vostrebovany-v-ukraine.html>
12. *Опис Рамки цифрової компетентності для громадян України*. 2021. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifrapoprilyudnyue-ramku-tsifrovoi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/%D0%9E%D0%A0%20%D0%A6%D0%9A.pdf

13. *Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України: метод. рекомендації* / [за заг. ред. В. Ю. Бикова, О. М. Спіріна, О. В. Овчарук]. Київ: Атіка, 2010. 88 с.

14. Пасічник О. *Штучний інтелект в освіті: три аспекти*. URL: <https://osvita.ua/school/method/91077/>

15. Перспективи використання штучного інтелекту в шкільній освіті. 27 грудня 2023. Аналіз результатів дослідження, проведеного серед педагогів та школярів. *На Урок*. URL: <https://naurok.com.ua/post/perspektivi-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-v-shkilniy-osviti>

16. *Українські EdTech-стартапи презентували Україну на виставці Bett UK*. URL: <https://osvita.ua/news/91285>

17. *Як залишатися конкурентоспроможними фахівцями в епоху штучного інтелекту? 6 критично важливих навичок на сьогодні*. URL: <https://budni.robota.ua/hr/yak-zalishatisya-konkurentospromozhnimi-fahivtsyami-v-epohu-shtuchnogo-intelektu-6-kritichno-vazhlyvih-navichok-na-sogodni>

18. Hagendorff T. The ethics of AI ethics: An evaluation of guidelines. *Minds and Machines*, 2020, no. 30(1), 99–120, <https://doi.org/10.1007/s11023-020-09517-8>

19. Holzinger A., Keiblinger K., Holub P., Zatloukal K., Müller H. AI for life: Trends in artificial intelligence for biotechnology, *N Biotechnol*, 2023. 74. Pp. 16–24. (DOI: 10.1016/j.nbt.2023.02.001).

20. Murshidi G. A., Shulgina G., Kapuza A., Costley J. How understanding the limitations and risks of using ChatGPT can contribute to willingness to use. *Smart Learning Environments*, 2024, no.11(1), <https://doi.org/10.1186/s40561-024-00322-9>

21. Nanne A. J., Antheunis M. L., van der Lee C. G., Postma E. O., Wubben S., van Noort G. The use of computer vision to analyze brand-related user generated image content. *Journal of Interactive Marketing*, 2020. No. 50. Pp. 156–167. (DOI: 10.1016/j.intmar.2019.09.003).

22. Ritzer G. *The McDonalldization Thesis: Explorations and Extensions*. London: Sage, 1998.

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО МИСЛЕННЯ

Social media have become an important element of modern communication, especially among young people, and have a powerful impact on social processes, including the development of tolerant thinking. Platforms such as Facebook, Instagram, TikTok and Twitter not only enable the rapid exchange of ideas, but also create conditions for the spread of social campaigns promoting equality, mutual respect and human rights. At the same time, the digital environment of social media is not without risks, such as disinformation, cyberbullying and hate speech, which can significantly affect the culture of tolerance online.

An important aspect is the role of social media in supporting human rights campaigns, fighting discrimination and shaping positive social change. Facebook and Twitter actively promote campaigns promoting equality and combating prejudice, while Instagram and TikTok provide a platform for visual initiatives, including those addressing stereotypes and gender equality.

Despite these advantages, social media face serious challenges: the spread of fake news, aggression in comments, and user anonymity, which can contribute to negative behaviour. It is therefore important to improve content moderation and anti-disinformation mechanisms to help maintain a safe and tolerant digital environment. This analysis of social media as platforms for fostering tolerant thinking highlights their dual impact and the need for a comprehensive approach to their use.

Соціальні мережі відіграють значну роль у формуванні сучасного суспільства, впливаючи на соціальні установки і культурні норми. Вони стали основним каналом комунікації для мільйонів людей, особливо серед молоді, де платформами на зразок Facebook, Instagram, TikTok і Twitter активно поширюються інформаційні кампанії, відбувається формування громадської думки, а також активний обмін ідеями та думками. Цифрове середовище надає безліч можливостей для самовираження, розвитку та обговорення різних питань, однак одночасно воно несе в собі серйозні ризики, зокрема пов'язані з кібербулінгом, мовою ненависті та дезінформацією.

Між тим, позитивний потенціал соціальних мереж полягає в їх здатності сприяти формуванню толерантного середовища, підтримуючи кампанії, що пропагують взаємоповагу, рівність і права людини. Проте віртуальна платформа може виступати не тільки як місце для конструктивного обміну думками, але й як джерело конфліктів, агресії і маніпуляцій. Важливо зрозуміти, соціальні мережі можуть бути як інструментами для поширення толерантності, так і факторами, що заважають її розвитку. Цей аналіз дозволить не лише оцінити, наскільки ефективно ці платформи сприяють поширенню

ідей взаємоповаги, але й визначити виклики, що залишаються актуальними в контексті забезпечення безпеки і підтримки різноманіття в цифровому просторі.

Толерантність у соціальних мережах залежить від багатьох чинників, що можуть як сприяти її поширенню, так і створювати перешкоди для формування толерантного суспільства. На прикладі Facebook, однієї з найбільш популярних платформ, можна проаналізувати основні позитивні та негативні аспекти впливу цифрового середовища на толерантність.

Серед позитивних чинників варто виділити підтримку соціальних ініціатив і кампаній. Facebook активно сприяє боротьбі з дискримінацією, зокрема через кампанію #МиРазом, що набрала понад 1,5 мільйона взаємодій і допомогла поширити ідеї взаємоповаги між культурами. Важливу роль відіграють також спільноти за інтересами, що об'єднують користувачів навколо питань прав людини, гендерної рівності та захисту меншин. Наприклад, спеціалізовані групи у Facebook стають платформами для обговорень, підтримки та активістської діяльності.

Ще одним позитивним фактором є алгоритми, що виявляють мову ненависті та блокують образливі висловлювання. Це сприяє створенню безпечного онлайн-середовища, у якому користувачі можуть вільно висловлювати свої думки без страху зазнати дискримінації. Окрім цього, Facebook підтримує освітні ініціативи, спрямовані на підвищення цифрової грамотності та боротьбу з дезінформацією, що допомагає користувачам розпізнавати фейки і маніпуляції. Однак поряд із позитивними чинниками існують і значні загрози. Однією з них є поширення дезінформації і маніпулятивного контенту, що становить понад 12% загального потоку інформації у Facebook. Фейкові новини можуть формувати негативне ставлення до окремих груп людей, посилюючи стереотипи та упередження.

Не менш серйозною проблемою є кібербулінг та мова ненависті. Понад 3% користувачів Facebook заявляли, що зіштовкуються із кібербулінгом, що може призводити до серйозних психологічних наслідків. У свою чергу, алгоритми соцмережі сприяють формуванню так званих «ехо-камер», коли користувачі отримують лише ту інформацію, що підтверджує їх погляди. Це призводить до поляризації думок і зниження рівня толерантності до альтернативних точок зору. Ще одним негативним чинником є анонімність користувачів, що може сприяти агресії та нетерпимості в онлайн-просторі. Відсутність особистої відповідальності за висловлювання у соцмережах ускладнює боротьбу з хейтом і цькуванням.

Facebook та інші соціальні мережі є ефективними інструментами для формування толерантного суспільства, але водночас містять ризики, що сприяють зворотному ефекту. Підтримка соціальних ініціатив, модерація контенту і просвітницька діяльність допомагають поширенню толерантності, проте дезінформація, кібербулінг та ефект «ехо-камер» залишаються серйозними викликами. Для створення більш безпечного цифрового середовища

необхідно вдосконалювати механізми боротьби з негативними явищами та підвищувати рівень цифрової грамотності користувачів.

Instagram став важливою платформою для самовираження, адже багато блогерів використовують її для просування ідей рівності та боротьби зі стереотипами. Кампанії на підтримку прав людини, такі як #BodyPositivity, набирають мільйони переглядів і змінюють суспільне ставлення до питань зовнішності та ідентичності. Візуальний контент допомагає користувачам підтримувати соціальні ініціативи, однак поряд із цим 4% користувачів заявили, що зіштовхуються з мовою ненависті, а 15% контенту є дезінформаційним. Ось детальний розбір позитивних і негативних чинників цього явища: позитивні чинники включають пропагування рівності та інклюзивності через Instagram, що став потужним інструментом для блогерів та активістів, які просувають ідеї боротьби зі стереотипами. Кампанії, такі як #BodyPositivity, #BlackLivesMatter та #LGBTQ, дозволяють користувачам знаходити спільноти, де вони можуть бути підтримані і почути. Наприклад, #BodyPositivity активно підтримується людьми, що мають різні типи тілесної будови, і дає можливість змінити суспільні уявлення про «нормальний» вигляд. Платформа також сприяє зміні суспільного ставлення до зовнішності та ідентичності. Через Instagram популяризуються ідеї рівності між різними етнічними групами та сексуальними орієнтаціями. Багато публічних фігур і блогерів, таких як Лупіта Ніонго, активно демонструють на платформі, як важливо бути гордим за свою культурну приналежність і природний вигляд, що сприяє більш позитивному ставленню до себе та до інших.

Instagram дозволяє швидко поширювати важливі соціальні повідомлення і кампанії через візуальний контент, що є дуже ефективним у боротьбі за права людини. Наприклад, під час протестів #BlackLivesMatter, що виникли після загибелі Джорджа Флойда, користувачі активно використовували Instagram для організації протестів, надання інформації та збору коштів для родин жертв поліцейської жорстокості. Це дозволяє тисячам людей долучатися до важливих ініціатив, навіть якщо вони фізично не можуть бути присутніми на протестах.

Однак Instagram також має негативні чинники, зокрема поширення мови ненависті. Відсутність ефективного контролю над контентом сприяє розповсюдженню агресивних висловлювань. 4% користувачів зазначають, що зіштовхувалися з образливими коментарями, загрозами або дискримінаційними висловлюваннями, які створює враження, що платформа іноді підтримує неприязнь до певних груп людей. Наприклад, у коментарях під публікаціями знаменитостей можуть з'являтися расистські чи сексистські висловлювання, що не завжди піддаються швидкому реагуванню модераторів.

Іншим негативним аспектом є поширення дезінформації. 15% контенту є дезінформаційним, що створює небезпеку для користувачів, які можуть піддатися маніпуляціям. Хибні наративи, теорії змови, такі як твердження про існування фальшивих вакцинацій або міфи про пандемії, набирають популярності і можуть спотворювати реальність, погіршуючи взаєморозуміння серед

користувачів. Прикладом є хибна інформація, що була поширена під час пандемії COVID-19, коли користувачі публікували постійно змінювані або науково необґрунтовані поради, що могли зашкодити здоров'ю людей.

Ще одним негативним чинником є проблеми з візуальним ідеалом. Хоча Instagram допомагає підтримувати різноманіття, одночасно він може підживлювати нав'язування недосяжних стандартів краси. Це може призвести до психологічних проблем, таких як комплекс неповноцінності та зниження самооцінки. Мільйони людей, особливо молоді, відчувають тиск виглядати так, як це демонструють ідеалізовані образи в Instagram, що може викликати тривогу і депресію. Наприклад, багато підлітків прагнуть до стандартів зовнішності, які нереалістичні, і використовують фільтри, щоб змінити своє обличчя чи тіло, тим самим сприяючи формуванню нереалістичних уявлень. Анонімність користувачів на платформі іноді сприяє виникненню негативної поведінки. Люди можуть ображати або дискримінувати інших, не побоюючись за наслідки, що погіршує культуру толерантності. Часто користувачі, сховані за фальшивими акаунтами, можуть розміщувати неприязні або образливі коментарі, не несючи за це відповідальності.

Instagram є потужним інструментом для поширення ідей толерантності та рівності, але також вимагає уважного ставлення до питань регулювання контенту і боротьби з дезінформацією, мовою ненависті та шкідливими стандартами краси.

TikTok став особливо популярним серед молоді та є ефективним майданчиком для поширення толерантних ідей. Його унікальний алгоритм дозволяє відео з соціальними меседжами швидко набирати популярність, що сприяє більш широкому охопленню аудиторії і поширенню позитивних ініціатив. Однією з таких ініціатив стала кампанія #BeKind, що закликала до взаємоповаги та підтримки один одного, намагаючись змінити підхід до онлайн-комунікацій і взаємодії. Кампанії на підтримку рівності та інклюзії, такі як #BlackLivesMatter, #LGBTQ, а також освітній контент щодо боротьби зі стереотипами, поширюються по TikTok з величезною швидкістю, адже короткі відео дозволяють наочно та ефективно доносити важливі меседжі.

Серед позитивних аспектів можна виділити кілька важливих моментів. По-перше, TikTok створює платформу для широкого обміну ідеями щодо рівності та інклюзії. Молоді люди активно використовують цей простір для того, щоб говорити про важливі соціальні питання, що сприяє розвитку більш відкритої і толерантної культури. Наприклад, відео, що пропагують рівні права для ЛГБТК+ спільноти або демонструють різноманіття тілесних типів, збирають величезну кількість переглядів і позитивних відгуків, що в свою чергу допомагає змінювати уявлення про ідеали краси, сексуальність і особисту ідентичність. Завдяки своєму алгоритму TikTok робить ці відео доступними для великої кількості людей, що сприяє підтримці соціальних ініціатив і соціальних змін.

По-друге, освітній контент на платформі стає важливим інструментом для боротьби зі стереотипами. Користувачі створюють відео, що не тільки

підвищують обізнаність про проблеми толерантності, але й пропонують конкретні рішення для більш справедливого і рівного суспільства. Наприклад, є чимало відео, що зменшують упередження щодо етнічних меншин, людей з інвалідністю або інших груп, яких часто стигматизують. Це допомагає формувати більш обізнану і відкрите суспільство.

Проте, незважаючи на всі переваги, TikTok також має кілька негативних аспектів, які можуть впливати на культуру толерантності. По-перше, швидке поширення інформації призводить до того, що 18% контенту містить елементи дезінформації. Неправдиві або маніпулятивні відео можуть швидко набирати популярність, що може призвести до поширення хибних уявлень і навіть до пропаганди ненависті. Це особливо актуально, коли йдеться про чутливі соціальні питання, такі як права меншин або політичні погляди, що можуть бути викривлені або неправильно інтерпретовані. Наприклад, деякі відео можуть поширювати теорії змови чи неправдиві факти про важливі соціальні події, що може вплинути на громадську думку.

По-друге, хоча TikTok є платформою для підтримки толерантності, 5% користувачів заявили, що зіштовхуються з кібербулінгом. Можливість анонімності і вільне вираження думок часто призводять до агресії в коментарях та образливих висловлювань. Це негативно впливає на користувачів, особливо на молодь, яка є основною аудиторією TikTok. Приклади кібербулінгу можуть включати расистські чи гомофобні коментарі, насмішки з приводу зовнішності або соціального статусу, що підриває принципи взаємоповаги і взаєморозуміння. TikTok є потужним інструментом для пропагування толерантності та боротьби зі стереотипами, проте водночас потребує більш ефективного контролю за контентом, щоб уникнути поширення дезінформації і забезпечити безпеку користувачів від кібербулінгу.

Twitter є платформою, де ведуться глобальні дискусії щодо прав людини, рівності та соціальної справедливості. Хештеги, такі як #BlackLivesMatter, #StopAsianHate та #MeToo, мобілізують мільйони людей у боротьбі з дискримінацією і сприяють поширенню ідеї толерантності. Завдяки швидкому поширенню інформації, Twitter стає важливим інструментом для викриття випадків несправедливості, що надає голос тим, хто раніше був непочутим. Це дозволяє активістам і правозахисникам зібрати людей для протестів або організувати кампанії на підтримку різних соціальних ініціатив, що має величезне значення для боротьби з соціальними проблемами. Наприклад, у відповідь на численні акти насильства щодо чорношкірих людей у США, хештег #BlackLivesMatter став потужним інструментом для мобілізації людей на боротьбу з расовою нерівністю, а також для підвищення обізнаності про проблеми системної дискримінації.

Twitter також має важливу роль у зміцненні інклюзивності, оскільки багато користувачів звертаються до платформи для обміну своїм досвідом, зокрема у контексті дискримінації за ознакою статі, сексуальної орієнтації чи етнічної належності. Платформа дає можливість активістам висвітлювати питання гендерної рівності та боротьби з насильством щодо жінок, а

також пропагує важливість прийняття різних культур і ідентичностей. Відомі особистості, політики та правозахисники активно використовують Twitter, щоб закликати до рівноправ'я, що допомагає створити середовище, в якому ідеї толерантності можуть швидко знайти підтримку.

Проте незважаючи на позитивний вплив, Twitter має і кілька негативних аспектів, що можуть погіршити ситуацію з толерантністю. Попри активну боротьбу з мовою ненависті, 2% користувачів зазнавали кібербулінгу. Анонімність, яку забезпечує платформа, може заохочувати агресивну поведінку, зокрема через образливі коментарі, расистські висловлювання або загрози. Користувачі, особливо ті, хто виступає за права меншин або відкрито підтримує певні соціальні рухи, часто стають об'єктами агресії з боку інших користувачів. Наприклад, після протестів проти насильства щодо чорношкірих людей, активісти та учасники руху #BlackLivesMatter зіштовхувалися з атакою в коментарях, включаючи расистські образи та погрози.

Ще одним негативним аспектом є поширення дезінформації, що складає 10% контенту на платформі. Завдяки швидкому поширенню твітів та обмеженій модерації, неправдива інформація може миттєво стати вірусною, що ускладнює боротьбу з фейковими новинами і маніпуляціями. Це особливо небезпечно в контексті соціальних рухів, коли неправдива інформація знижує довіру до важливих справ або сприяє поляризації громадської думки. Наприклад, під час пандемії COVID-19 на Twitter поширювалися численні теорії змови про походження вірусу та ефективність вакцин, що ускладнювало боротьбу з хворобою і дезорієнтувало людей щодо реальних заходів безпеки.

Twitter є важливим інструментом для поширення толерантності, рівності та прав людини, однак необхідно вдосконалювати боротьбу з кібербулінгом і дезінформацією, щоб забезпечити більш безпечну та інклюзивну платформу для користувачів. Отже, соціальні мережі відіграють ключову роль у просуванні ідей толерантності, водночас залишаючись платформами, на яких поширюється негативний контент. Найбільш ефективними у боротьбі за рівність є Facebook і Twitter, що активно підтримують громадські кампанії та забезпечують механізми для боротьби з мовою ненависті. Instagram і TikTok більшою мірою орієнтовані на візуальний контент, що дозволяє швидко поширювати позитивні меседжі, але водночас робить їх вразливими до дезінформації. Для мінімізації негативного впливу цифрового середовища необхідно впроваджувати ефективні механізми модерації контенту, підвищувати цифрову грамотність користувачів і розвивати інформаційну безпеку.

Із розвитком цифрових технологій і соціальних медіа, що стали основними платформами для комунікації та взаємодії, виникла нова проблема – кібербулінг і мова ненависті в онлайн-просторі. Вони можуть призвести до серйозних психологічних наслідків для жертв, включаючи депресію, тривогу, низьку самооцінку і навіть суїцидальні нахили. Відповідно, виникла необхідність у використанні новітніх технологій для виявлення, запобігання і боротьби з такими негативними явищами. Цифрові технології можуть бути

потужним інструментом не лише для поширення інформації та організацій кампаній, а й для виявлення та нейтралізації мови ненависті та кібербулінгу. Різноманітні інструменти, алгоритми машинного навчання та штучного інтелекту (ШІ), а також політики модерування контенту на цифрових платформах, активно використовуються для зменшення шкідливого контенту в Інтернеті.

Використання алгоритмів машинного навчання та ШІ для виявлення мови ненависті стало важливим інструментом у боротьбі з кібербулінгом та агресією в Інтернеті. Ці технології допомагають платформам соціальних мереж автоматично фільтрувати шкідливий контент, що порушує правила співіснування в онлайн-просторі. Завдяки використанню методів обробки природної мови (NLP), такі алгоритми здатні не тільки виявляти присутні образи, але й визначати контекст, у якому використовується мова ненависті.

Для розпізнавання мови ненависті соціальні мережі застосовують кілька методів, що використовують алгоритми машинного навчання. Одним з таких методів є **моделі на основі машинного навчання**, що дозволяють розпізнавати й класифікувати повідомлення на основі попереднього досвіду і зібраних даних. Алгоритми «навчаються» на великому наборі текстів, що містять як позитивні, так і негативні приклади, і згодом здатні класифікувати нові повідомлення як мову ненависті або нейтральні. Інший важливий метод – **обробка природної мови (NLP)**, що дозволяє аналізувати текст не тільки на предмет наявності конкретних негативних слів, але й контексту, в якому ці слова вживаються. Це дозволяє алгоритмам виявляти непряму мову ненависті, яка може бути завуальована або використовувати метафори, символи або евфемізми. Нарешті, **глибоке навчання (Deep Learning)** використовується для виявлення навіть найбільш складних і тонких форм агресії, що не піддаються простому аналізу. Ці технології використовуються для розпізнавання мови ненависті у великих обсягах даних, зокрема на платформах, таких як Twitter чи Facebook, де інформація може бути дуже різноманітною.

Facebook (табл. 1) і Instagram активно використовують алгоритми машинного навчання для виявлення і видалення контенту, що порушує правила спільноти, пов'язані з насильством, дискримінацією, расизмом чи мови ненависті. Так, ці платформи застосовують комбінацію простих ключових слів і більш складних алгоритмів для розпізнавання завуальованих висловлювань. Наприклад, якщо користувач публікує коментар, який містить слова на кшталт «не хочу бачити людей з такою зовнішністю», система може автоматично ідентифікувати це як образливе висловлювання. У випадку використання фраз, що мають непрямий характер, наприклад, «не люблю цих людей», алгоритм здатен визначити, що коментар має агресивний підтекст, навіть без конкретних образ.

Таблиця 1. Як працюють алгоритми на платформі Facebook

Алгоритм	Опис	Приклад
Система NLP	Використовує аналіз контексту для виявлення прихованої мови ненависті	«Він просто виглядає так, ніби...»
Моделі машинного навчання	Навчаються на історичних даних для класифікації контенту як мови ненависті або нормального	«Мені не подобаються ці люди»

Twitter (табл 2) також активно розвиває свої алгоритми для боротьби з мовою ненависті. За допомогою машинного навчання та автоматичного виявлення певних слів і фраз, система виявляє і видаляє образливі твітти. Twitter також надає можливість користувачам скаржитися на повідомлення, які порушують правила. Всі ці скарги проходять через автоматизовану систему модерації, яка базується на алгоритмах машинного навчання. Якщо користувач публікує твіт, що містить явну дискримінацію на основі раси або статі, система Twitter автоматично відправляє цей контент на перевірку або навіть блокує його публікацію до подальшого розгляду.

Таблиця 2. Система виявлення мови ненависті на платформі Twitter

Алгоритм	Опис	Приклад
Алгоритм тексту	Розпізнає образливі слова на основі бази даних, що включає терміни ненависті	«Всі ці люди – просто злочинці»
Аналіз контексту	Виявляє непрямі форми агресії, що не містять явних образ	«Я б не хотів зустріти таких людей»

TikTok (табл.3) також активно використовує алгоритми на основі ШІ для фільтрації контенту, що може спричинити шкоду або бути ненавистницьким. Оскільки TikTok орієнтований на відеоконтент, важливою складовою є не лише текстова інформація, а й аудіо та візуальний контент, що містить образи або мову ненависті. Алгоритми TikTok виявляють такі ознаки за допомогою комплексного аналізу, включаючи виявлення образливих слів у відео, а також розпізнавання агресивної мови в підписах або аудіокоментарях. Якщо у відео використовується музика або звукові ефекти, що мають образливий зміст, TikTok автоматично визначає це як потенційно небезпечний контент і знижує видимість цього відео або видаляє його.

Таблиця 3. Алгоритми TikTok для виявлення мови ненависті

Алгоритм	Опис	Приклад
Моделювання на основі звуку	Аналізує аудіо-файли для виявлення ненавистницьких висловлювань	Відео з образливими піснями
Розпізнавання контексту	Визначає агресію через аналіз відеоконтенту та коментарів	Відео з неприязними фразами

Незважаючи на вражаючі досягнення в автоматизації виявлення мови ненависті, існують певні обмеження, пов'язані з такими системами. Одним з основних викликів є **проблеми з контекстом**. Алгоритми можуть не завжди правильно інтерпретувати контекст. Наприклад, сарказм або гумор може бути неправильно сприйнятий як мова ненависті, що призводить до помилкових блокувань контенту. Іншим важливим обмеженням є **неоптимальні алгоритми для всіх мов**, оскільки алгоритми для виявлення мови ненависті можуть бути менш ефективними для деяких мов, зокрема для тих, що мають складну граматику або діалекти, що може знижувати точність виявлення. Також, **проблеми з культурним контекстом** можуть виникати через різні значення слів у різних культурах. Слова, що вважаються образливими в одній культурі, можуть бути абсолютно безневинними в іншій. Алгоритми можуть мати труднощі з врахуванням таких відмінностей.

Алгоритми машинного навчання та ШІ є потужними інструментами для виявлення мови ненависті та кібербулінгу, однак вони не є бездоганними. Система модерації повинна поєднувати автоматизовані технології з людським втручанням, щоб забезпечити ефективний захист від шкідливого контенту і зберегти баланс між свободою вираження та безпекою користувачів.

Модерація контенту і звітність є важливими інструментами для боротьби з кібербулінгом, мовою ненависті та іншими формами токсичної поведінки в цифровому просторі. Вона дозволяє забезпечити дотримання правил спільноти, зберігаючи баланс між свободою вираження думок і необхідністю створення безпечного середовища для користувачів. Модерація може бути автоматизованою, здійснюватися за допомогою алгоритмів штучного інтелекту, або ж включати людський фактор для більш точного визначення порушень.

Автоматизована модерація контенту на основі алгоритмів ШІ дозволяє швидко виявляти і блокувати образливі чи ненависницькі повідомлення, що є основною перевагою в боротьбі з кібербулінгом. Алгоритми, зокрема ті, що працюють на основі обробки природної мови (NLP), можуть розпізнавати неприємні висловлювання, зущання або дискримінацію на основі тексту, а також на основі контексту, в якому ці слова використовуються.

Платформи, такі як Facebook, Instagram та TikTok, активно використовують алгоритми для фільтрації шкідливого контенту. Наприклад, алгоритми можуть виявляти слова, що асоціюються з расизмом, сексизмом або гомофобією, і автоматично видаляти або позначати такі пости для перевірки. Це дозволяє значно прискорити процес модерації, оскільки кількість контенту в цих соціальних мережах величезна.

Однак автоматизовані системи можуть мати обмеження. Наприклад, вони можуть неправильно визначити контекст і позначити як шкідливий контент, що не порушує правил. Тому більшість платформ дозволяють людині-модератору вручну перевіряти повідомлення або контент, що був позначений системою як підозрілий. Саме тому ручна модерація є важливою складовою частиною процесу. Хоча автоматизована модерація є швидкою і ефе-

ктивною, іноді вона може пропустити важливі нюанси, які краще визначаються людиною. Наприклад, сарказм, іронія чи складні культурні контексти можуть бути неправильно розцінені алгоритмами як мова ненависті. Саме тому більшість платформ дозволяють людині-модератору вручну перевіряти повідомлення або контент, що був позначений системою як підозрілий.

На таких платформах, як Twitter і Reddit, користувачі можуть сигналізувати про порушення, а потім команда модераторів вручну перевіряє цей контент. Це дозволяє знижувати кількість помилок, зокрема у випадках, коли автоматичні системи не можуть коректно визначити контекст повідомлення. Користувачі також мають можливість блокувати або обмежувати доступ до своїх профілів для тих, хто постійно порушує правила.

Крім того, щоб забезпечити ефективну боротьбу з мови ненависті та кібербулінгом, важливо, щоб платформи мали механізми для звітності. Користувачі повинні мати змогу легко повідомляти про порушення і мати доступ до результатів цього процесу. Це допомагає не тільки покращити якість модерації, але й забезпечити прозорість і довіру до системи. Наприклад, Facebook надає користувачам інструмент для звітності, що дозволяє скажитися на образливі або ненавистницькі коментарі або пости. Після того, як користувач повідомить про порушення, система автоматично аналізує контент і надсилає звіт модераторам, які приймають рішення про видалення чи залишення контенту. Подібний механізм є також у Instagram та TikTok (табл. 4).

Таблиця 4. Звітність на платформах соціальних мереж

Платформа	Механізм звітності	Опис	Приклад
Facebook	Кнопка «Повідомити»	Користувачі можуть повідомити про порушення, після чого система аналізує контент	Скарга на образливий пост
Instagram	Звітність через інтерфейс додатку	Механізм скарг на конкретні пости чи коментарі	Сигналізація на мову ненависті
TikTok	Форма звітності для відео та коментарів	Користувачі можуть повідомляти про ненавистницькі відео або коментарі	Кнопка для скарги на агресивне відео

Платформи повинні ретельно стежити за тим, щоб система модерації не порушувала права користувачів на свободу вираження думок. Надмірна жорсткість системи модерації може призвести до цензури, що обмежить можливість вільно виражати свою думку. Проте відсутність контролю – до поширення шкідливого контенту, що негативно впливає на онлайн-спільноти.

Тому баланс між контролем і свободою вираження думок є критично важливим. Модерація контенту (табл.5) повинна сприяти створенню безпечного середовища для користувачів без обмеження їх прав на вільне вираження своїх поглядів у межах здорового, морального і законного обговорення.

Таблиця 5. Збалансована модерація контенту

Платформа	Баланс між цензурою і свободою вираження	Опис	Приклад
Facebook	Гнучка модерація контенту	Facebook дозволяє користувачам скаржитися на ненавистницький контент, при цьому залишаючи місце для вираження думок	Видалення расистського посту
Twitter	Заборона мови ненависті, але дозволяє дискусії	Twitter бореться з мови ненависті, не обмежуючи дискусії та відкриті дебати	Блокування загрозливих повідомлень

Ще одним важливим кроком у запобіганні кібербулінгу є навчання користувачів про наслідки агресії в Інтернеті та важливість взаємної поваги. Для цього багато платформ запускають освітні ініціативи і кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності про кібербулінг, особливо серед молоді. Наприклад, кампанія #BeKind в TikTok закликає користувачів до взаємоповаги і толерантності, поширюючи позитивні повідомлення і візуальний контент, що демонструє важливість доброзичливості. Багато платформ, зокрема Instagram та Facebook, також запускають освітні кампанії щодо безпечного використання Інтернету, спрямовані на боротьбу з токсичним контентом.

Освітні програми можуть включати відео, вебінари, онлайн-курси та навіть інтерактивні заходи, що навчають користувачів того, як боротися з кібербулінгом і не піддаватися на провокації. Це також включає навчання про психологічні наслідки кібербулінгу та мови ненависті.

У боротьбі з кібербулінгом та мовою ненависті важливу роль відіграє співпраця між цифровими платформами та громадськими організаціями, правозахисниками, психологами і дослідниками. Неурядові організації (НУО) займаються аналізом проблеми кібербулінгу, розробляють стратегії протидії агресії в Інтернеті, а також активно взаємодіють з онлайн-платформами для вдосконалення систем безпеки в цифровому середовищі.

Однією з таких організацій є Cyberbullying Research Center, що проводить дослідження з теми кібербулінгу серед молоді, вивчає психологічні наслідки онлайн-агресії і пропонує ефективні стратегії для боротьби з цією проблемою. Центр надає онлайн-ресурси для батьків, вчителів та учнів, а

також активно працює з платформами соціальних медіа для розробки інструментів, що допомагають виявляти і зменшувати випадки кібербулінгу.

Крім того, StopBullying.gov, урядова платформа США, активно співпрацює з різними громадськими організаціями для створення програм, що надають підтримку жертвам кібербулінгу, а також навчають користувачів безпеці в Інтернеті. Окрім цього, організація допомагає розробляти політики, що сприяють створенню безпечного та дружнього онлайн-простору, де кожен може бути захищений від насильства та агресії.

Одним з основних напрямів роботи громадських організацій є психологічна підтримка жертв кібербулінгу. Спільно з платформами, такими як Facebook та Instagram, вони розробляють програми для навчання користувачів тому, як ефективно реагувати на агресію в Інтернеті та як захищати свою психіку від негативних впливів онлайн-середовища. Наприклад, Instagram підтримує партнерство з психо-соціальними центрами для запуску освітніх кампаній про наслідки кібербулінгу.

Ще одним важливим аспектом є правозахист. Багато громадських організацій (табл.6), зокрема The National Bullying Prevention Center та Cyber Civil Rights Initiative, активно працюють над розробкою і впровадженням законодавчих ініціатив, спрямованих на боротьбу з кібербулінгом і надання підтримки постраждалим. Вони працюють з законодавцями, допомагають у розробці нових законів, що забезпечують захист жертв онлайн-агресії.

***Таблиця 6.** Приклади громадських організацій, що борються з кібербулінгом та мовою ненависті*

Організація	Опис організації	Співпраця з платформами
Cyberbullying Research Center	Досліджує кібербулінг серед молоді та розробляє стратегії протидії агресії в Інтернеті.	Співпрацює з соціальними медіа для розробки інструментів боротьби з кібербулінгом.
StopBullying.gov	Платформа уряду США для боротьби з кібербулінгом, надає інформацію та ресурси для підтримки жертв.	Співпраця з урядовими та неурядовими організаціями для розробки освітніх кампаній.
The National Bullying Prevention Center	Організація, що надає підтримку в боротьбі з булінгом та працює з освітніми установами.	Партнерство з освітніми платформами для навчання та розповсюдження інформації.
Cyber Civil Rights Initiative	Правозахисна організація, що бореться з онлайн-знущаннями та домаганнями.	Співпраця з правозахисними органами для створення нових законів і політик.

Для вдосконалення систем боротьби з мовою ненависті та агресією в Інтернеті важливим є обмін інформацією між громадськими організаціями і

цифровими платформами. Спільно ці організації можуть розробляти інструменти для автоматичного виявлення кібербулінгу і забезпечувати користувачів інструкціями, як діяти в разі того, що вони стали жертвами онлайн-агресії.

Також важливим аспектом є захист прав користувачів. Організації, такі як Cyberbullying Research Center, активно працюють над вдосконаленням політик конфіденційності та безпеки в Інтернеті (табл.7), що дозволяє жертвам кібербулінгу не тільки захищати свою особисту інформацію, але й звертатися за допомогою до правоохоронних органів.

Таблиця 7. Приклади форм співпраці з громадськими організаціями

Платформа	Співпраця з громадськими організаціями	Опис співпраці
Instagram	Спільні кампанії з Cyberbullying Research Center	Підтримка ініціатив для боротьби з кібербулінгом серед молоді.
Facebook	Спільні програми з StopBullying.gov	Поширення інформації щодо безпеки в Інтернеті та підтримка жертв агресії.
Twitter	Партнерство з Cyber Civil Rights Initiative	Розробка політик та інструментів для захисту від мови ненависті.
YouTube	Спільні ініціативи з The National Bullying Prevention Center	Відео та навчальні програми для користувачів, спрямовані на боротьбу з булінгом.

Завдяки співпраці громадських організацій з цифровими платформами можна створити більш безпечний і відповідальний онлайн-простір. Платформи отримують доступ до експертних знань та досвіду організацій, а громадські організації можуть розширювати свою діяльність за допомогою ресурсів і технологій, що надають цифрові платформи. Спільні зусилля цих двох сфер допомагають ефективно протидіяти кібербулінгу та мовним нападкам в Інтернеті, що робить онлайн-середовище більш дружнім і безпечним для всіх користувачів.

Ще однією важливою стратегією є блокування агресивних користувачів або обмеження їх доступу до певних функцій платформи. Багато соціальних мереж мають функцію тимчасового або постійного блокування користувачів, які порушують правила співпраці, зокрема у випадках кібербулінгу або публікацій мови ненависті. Це може бути як автоматичний процес, за допомогою систем, які виявляють порушення, так і результатом скарг від інших користувачів. Наприклад, якщо на Twitter або Instagram користувач активно поширює образи або агресивні висловлювання, система може тимчасово обмежити його доступ до платформи. Використання цифрових технологій для запобігання кібербулінгу та мови ненависті є ефективним і необхідним

інструментом для забезпечення безпеки в онлайн-просторі. Алгоритми штучного інтелекту, система модерування контенту, освітні кампанії та співпраця з громадськими організаціями дозволяють значно знизити рівень агресії та дезінформації в Інтернеті. Однак, важливо постійно вдосконалювати ці інструменти, щоб створити безпечне середовище для всіх користувачів, де взаємна повага є основним принципом онлайн-комунікації.

Соціальні мережі відіграють ключову роль у формуванні толерантного мислення, оскільки вони є ефективним засобом для поширення ідей рівності, взаємоповаги і прав людини. Завдяки кампаніям, спільнотам за інтересами та алгоритмам модерації контенту, платформи, такі як Facebook, Instagram та TikTok, сприяють розвитку культури толерантності, підтримуючи соціальні ініціативи та освітні проєкти. Вони створюють можливості для відкритих дискусій і взаємодії між людьми з різними поглядами, що сприяє подоланню стереотипів і формуванню інклюзивного цифрового простору.

Водночас соціальні мережі несуть і значні ризики, такі як поширення дезінформації, кібербулінг та мова ненависті, що можуть підривати культуру толерантності. Використання алгоритмів штучного інтелекту та залучення модераторів до перевірки контенту є важливими заходами для боротьби з негативними проявами в онлайні. Проте повна ефективність таких механізмів залежить від активної участі користувачів, їхньої цифрової грамотності та відповідального ставлення до комунікації в мережі. Таким чином, створення толерантного онлайн-середовища можливе лише за умови поєднання технологічних рішень, освітніх ініціатив та соціальної відповідальності всіх учасників цифрового простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балюн О., Трубіна Д., Фісенко Т. Особливості просування розважальних проєктів на платформі Instagram. *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 6. С. 19–26.
2. Варнавська І. В. Семантичні аспекти поняття «толерантність». *Сучасні напрями розвитку суспільства*: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 22–29.
3. Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії: матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2023 року. Кропивницький: ДонДУВС, 2023. 239 с.
4. Гаврилюк О. П. Соціальні мережі як чинник культурної адаптації і соціалізації. *Культурологічний альманах*. 2023. № 2. С. 225–131.
5. Гурова І. В. Цифрові технології та їх вплив на трансформацію популярної культури. *Культурологічний альманах*. 2022. № 2. С. 20–22.
6. Поліщук О. С. Толерантність у системі взаємовідносин індивід–колектив–суспільство. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. Київ. 2014. № 83. С. 240–246.

Микола ЗИМОМРЯ
(Дрогобич, Україна)

ЖИТТЄВЕ КРЕДО ПІД ЗОРЯМИ ОЛЕГУ ПОЛЯРУШУ – 85

The paper is devoted to the scholarly, pedagogical, and civic legacy of Professor Oleh Poliarush on the occasion of his 85th anniversary. Emphasizing the interrelation between individual personality and cultural landscape, the author presents O. Poliarush as a representative figure in Ukrainian literary studies and higher education. The text outlines his contributions to the development of literary scholarship, educational methodology, and public intellectual life in Ukraine. Through metaphorical and reflective commentary, the article also situates his life and work within the broader context of national intellectual tradition and ethical commitment in times of societal transformation.

Франкове твердження про спільність, що міститься в ґрунтовному трактаті «Краса і секрети поетичної творчості» (1909), не втратило значущості й нині, коли в діяльності багатьох так зримо проступає прагматизм як чин. Велетень духу, характеризуючи парадигму «спільності», понад століття тому звернув увагу на таке окреслення: «Добре то сказати: спільність і розмальовувати на рожево то, що вже св. Павло вимовляв словами: «Се коль добро і коль красно, о ежи жити братьма вкупі». Звісно, самою красою і самим моральним добром людина не проживе, тим більше, що й красу та добро кожен розуміє по-своєму». Тому й нерідко чуємо: «Це – раціонально, а ось оте – ні!» Хто знає, коли молоде подружжя оселяється з нестарими батьками, то для нього видається доцільно раціональним жити під одним дахом... Та перегодом, коли виникнуть навіть дрібні конфлікти між невісткою та свекрухою, раціональність матиме іншу ознаку на кшталт: «Що цікаві очі побачать, то немудрі язики розголосять». Таким буває кровообіг, що охоплює всуціль усі чотири пори року.

Що ж це врешті-решт за пейзаж у пов'язі з людиною, яку давно знаємо? Що за пейзаж? Він постає типовим, бо всі люди з добромисним характером нагадують веселку побіля криниці з живою студеницею: їх видно здалека, а зблизька вони завжди поруч! До них належить професор Олег Поляруш, який за січної пори 2025-го зустрічає на калиновому містку життя своє 85-річчя. Одне слово, це – відомий літературознавець, культурно-громадський діяч, вмілий організатор освітнього процесу загалом і обдарований педагог вищої школи – зокрема.

Відома істина: усе, що служить логістичному сприйняттю, є ефективним тоді, коли певна заданість диктує її продуктивність крізь призму, сказати б словами професора Григорія Клочека, «світла вічних критеріїв». Звідси – інтерпретаційні акценти з огляду на внутрішній і зовнішній виміри часової

парадигми. Авжеж, що й казати, за плечима Олега Поляруша прожиті й пережиті красні літа...

Олег Поляруш народився 5 січня 1940 року в селі Березівка Маловисківського району в селянській родині. Батьки з діда-прадіда були хліборобами. Мати – Наталія Поляруш (1910–1993, уроджена Рябченко), а також батько – Євген Поляруш (1910–1996) – походили з одного села Березівка. До того ж, однолітки були пов'язані також далекими родинними узами, бо ж Рябченки й Поляруші були потужними й знаними на цілу округу. Вони ніби обіймали село: один рід проживав на лівому березі річки Кільтінка, а інший – на правому. А навкруг – безмежний степ з неглибокими видолинками-ярами. Батько – Євген Дем'янович Поляруш – зростав у багатодітній сім'ї. Вона володіла кількома десятинами землі, на якій успішно господарювала. Дід Дем'ян був завжди вимогливим і турботливим. Проте доля п'ятох дітей була нелегою – Дем'янові судилося доволі рано овдовіти. Згодом привів у дім іншу дружину. Мачуха, на жаль, так і не прикипіла любов'ю до чоловікової малечі – однієї доньки та чотирьох синів. Та все ж хлібороб мріяв дати дітям освіту й домогся свого: три старші сини закінчили інститути; натомість Євген, як наймолодший і, власне, за традицією, мав стати спадкоємцем. Однак знак біди навіяла осіння буря: грянула революція, а з нею надійшли гіркі похідні біди – нова влада з колективізацією та голодом. Усе це звело нанівець узвичаєний ритм родинного життя в українському селі. «Будь, як інші» – головне правило тогочасного буття. То ж батько все життя працював там, де й «інші», – у колгоспі. Упродовж 30-х був водієм вантажівки, а після війни – трактористом. Годі згадувати про долю, бо була вона важкою, як високий пагорб над селом... А ще – до краю виснажлива праця. Проте він не вбачав тут каторги, бо до болю любив рідну землю, опалену горем й омиту кров'ю. До речі, він мав здібності й тягу до навчання, хоч мрію перетворити в дійсність так і не судилося. Сяка-така освіта була: чотирикласна церковноприходська школа, яку закінчив за два роки з відмінними оцінками. Що ще про Батька? Спомин, як світлинка: як зимовими вечорами читає, цитує з пам'яті вірші Тараса Шевченка. Одно слово, йдеться про на загал ерудовану, інтелігентну людину, яка мала нахил до сільського філософствування, позначеного живим гумором та оптимізмом. За це добродія Євгена, не в останню чергу, й поважали односельці Березівки.

Про матусю радше подам синове свідчення. «Натомість мама, – неголосно підкреслює Ювіляр, – була неписьменною. Вона мала добру натуру, гарний слух і дзвінкий голос. Довгими зимовими вечорами – за прядкою чи кужелем – співала народні пісні, яких знала безліч. І нині в мене перед очима зринають ці ідилічні кадри: як задумлива мама під спів пряде, а зосереджений батько читає Шевченкові поезії при незрячій лампі. З погляду реальності то були роки тяжкої повоєнної праці, матеріальної скрути. Але атмосфера злагоди була приписана до нашої хати, родинне життя ніколи не туманилося сварками чи образами».

Олег Поляруш навчався упродовж 1947–1957 рр., на які й припав час його захоплення художньою літературою. До цього прилучився вчитель української літератури, письменник Олександр Моторний (1919–1977), автор книжок оповідань і нарисів «Щедре серце», «Степовий велет», «Горлиця з яблуневого саду», а також поетичної збірки «Під сонцем Вітчизни». На той час це був перший і єдиний на Кіровоградщині член Спілки письменників України. Не вивітриться з пам'яті образ Олександра Моторного, людини інтелігентної, до самозабуття творчої, а ще – його уроки з глибоким аналізом власних художніх творів, розповіді про побратимів-письменників. Усе це полонило школярів. Він же вів і творчу літературну студію. Її охоче відвідував Олег Поляруш, який віршував і зазнав першого успіху, опублікувавши на шпальтах районної газети пісню про рідну Березівку. Либонь, це і вплинуло на визначення життєвого шляху. А вибір професії благословив Олександр Моторний, улюблений учитель-словесник, уродженець сусіднього села Спаське. На 1957 рік припало закінчення середньої школи, а водночас і вихід постанови про необхідність наявності дворічного трудового стажу для вступу до університету. І випускник посмакував батькового поту, набувши досвіду на колгоспній ниві: спершу в будівельній, а перегодом – у тракторній бригаді. Відтак – студентська пора, позначена 1959–1964 роками; для Олега Поляруша вона минула напрочуд швидко в стінах філологічного факультету Київського державного університету імені Тараса Григоровича Шевченка. То була примітна доба для шістдесятників, коли в умовах відлиги лунало неповторно промовисте слово Василя Симоненка:

«Коли мечами злоба небо крає

І крушить твою вроду вікову,

Я тоді з твоїм ім'ям вмираю

І в твоєму імені живу!»

Після завершення університетських студій Олег Поляруш у 1964–1969 роках працює викладачем Глухівського педагогічного інституту (за сучасної доби іменований національним університетом), де вітер часу не остудив наукових уподобань молодого педагога. Радше навпаки, загострив ці прагнення. Останнє й привело Олега Поляруша знову до столиці над Дніпром. На цей раз – до тодішнього педагогічного інституту, а нині – національного університету ім. Михайла Драгоманова. Тут він стає аспірантом кафедри української літератури, де впродовж 1969–1972 рр. під керівництвом професора Петра Волинського успішно виконує кандидатську дисертацію «Народнопоетична основа творчості О.П.Довженка». Її захист відбувся 12 жовтня 1972 року. Дослідження високо оцінили офіційні опоненти – Ігор Дзєверін та Іван Березовський.

І ось, може, найбільш продуктивна часова парадигма, що виокремила 1972–2009 рр. в один яскравий життєвий етап, настала з приходом Олега Поляруша до Кіровоградського педагогічного інституту, а від 1997 року – педагогічного університету імені Володимира Винниченка. За неповні п'ять літ він побував старшим викладачем кафедри української літератури, дека-

ном філологічного факультету, проректором з наукової роботи, а від 1978 до 2003 року – ректором. Кажемо про зриму продуктивність, бо вона наскрізь ілюстративна. Ось, наприклад, твердження професора Григорія Клочека (якому, власне, як ректору судилося продовжувати традиції свого попередника): «...десь до середини 70-х років наш інститут мав доволі периферійний вигляд. Жодного професора, обмаль викладачів зі вченими ступенями... Перші паростки справжнього відродження почали з'являтися у той момент, коли Поляруша було призначено проректором інституту з наукової роботи. Саме тоді набула активності цілеспрямована діяльність з метою перетворити колектив викладачів у колектив учених-викладачів, бо ж навчальний заклад лише тоді може вважатися вищим, коли в його стінах панує атмосфера високої науки».

І таких свідчень чимало. Очолюючи університет, Олег Поляруш як ректор головну увагу зосередив на розв'язанні проблеми формування професорсько-викладацького колективу та його наукового потенціалу. І тут його радості нема межі: на зламі століть університет у місті над Інгулом входив до четвірки найкращих профільних вишів України. Функціонували аспірантура, докторантура, спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських дисертацій за трьома спеціальностями. Завдяки його ініціативам зміцнювалася матеріальна база: уведено в експлуатацію п'ятиповерховий навчальний корпус, збудована чотириповерхова наукова бібліотека, студентський гуртожиток на 640 місць, отримано й реконструйовано приміщення для природничого факультету. Навіть ці лаконічні оцінки засвідчують: Олег Поляруш жив тим, над чим працював.

Так, на совість.

Так, за покликанням.

Так, з турботою про інших, сподіваючись на відкриття. Не раз і не два мимоволі зринали на його уста рядки улюбленого поета, автора славетної збірки «Тиша і грім»:

«Жоден вітер сонця не остудить,

Півень землю всю не розгребє!

Україно! Доки жити буду,

Доти відкриватиму тебе».

Поза всяким сумнівом, Симоненкові строфи додавали сили, коли зненацька падали на ректора-будівничого далеко не малинові тривоги. До того ж, у його особі органічно поєдналися духовні запити досвідченого організатора освітнього процесу, обдарованого педагога вищої школи та вдумливого вченого-літературознавця. Науковець опублікував близько 80 наукових праць, поміж яких «Духовні береги Олександра Довженка» (2000), «Художній дивосвіт Олександра Довженка» (2001), «Золотий гомін омріяної волі (Поема П. Тичини «Золотий гомін» (2004), «Ідея «прогнозного освоєння» у творчості О. Довженка» (2006) та ін. Окремими виданнями побачили світ, зокрема, такі монографічні праці: «Використання художньої літератури у викладанні суспільствознавства» (у співавторстві, 1983), «Олександр Дов-

женко і фольклор» (1988), «...І вічна тайна слова» (у співавторстві, 1990), «Крізь час і простір. До глибин художнього слова» (2010). Примітно, що випуск 85 «Наукових записок» університету ім. В. Винниченка було видано на пошану професору Олегу Полярушу (2009).

Коло наукових зацікавлень Олега Поляруша охоплює питання дослідження літературного процесу 20-х років ХХ століття, передусім творчості фундаторів українського модернізму П. Тичини, М. Хвильового, М. Куліша та передусім – літературної спадщини О. Довженка.

Відзнаки напевно щось значать, сказати б словами Григорія Ключека, «у світлі вічних критеріїв». Вони, на щастя, не обійшли Ювіляра, який був удостоєний низки нагород, у т. ч. почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України» (1997). Зрозуміло, Олег Поляруш ніколи не оминає теми про грані особистого життя. За його зізнанням, воно склалося щасливо. Ще на початку університетських студій він зустрів свою кохану, однокурсницю Тамару Петрушанко. Вона для нього – криниця зі скарбами. Отак нахилився над столом і оповідає...

Дружина побачила світ спозаранку 6 серпня 1941 року в селищі Понорниця на Чернігівщині. Її батько, Іван Петрушанко (1912–1943), був військовослужбовцем у Повітряних силах. Він, за родинними спогадами, став військовим не з власної волі: у 1937 році він закінчив Харківський інститут залізничного транспорту. Проте його змусили піти вчитися до Київського військового льотного училища. Опісля закінчення приїхав у відпустку додому, де на батьківському обійсті зустрів свою суджену Ольгу Отрох (1920–2014). У час народження донечки Тамари вона проживала в родині батька, з яким одружилася в 1939 році, та працювала медсестрою в лікарні. Вона приїхала в Понорницю після закінчення медучилища. Родом Ольга Отрох із села Отрохи, що на нижньому Придесенні. Батька направили до окупованої Естонії, куди супроводжувала його молода дружина. Проте з початком Другої Світової війни вона повернулася до батьків на Чернігівщину. Він ще дізнався про народження донечки. Однак побачити немовля йому не судилося: у боях на Орловсько-Курській дузі Іван Петрушанко загинув у 1943 р. Щоправда, про цю сумну новину родина дізналася лише на початку 2000-х, коли відбулося відкриття військових советських архівів.

Тамара зростала у родині батька. 1958 року закінчила школу із золотою медаллю, вирішивши вступати до столичного університету імені Тараса Шевченка. Тільки друга спроба вдалася, і вона вступила на відділення української філології. Саме тут однокласником був Олег Поляруш, з яким на 5-му курсі вона пов'язала свою долю...

Доречно підкреслити: від першого курсу Тамара Поляруш паралельно вивчала польську мову. Звідси – похідна професійна лінія: на 4-му курсі їй запропонували стажування на кафедрі польської мови у стінах Варшавського університету, яку очолював відомий полоніст професор Вітольд-Ян Дорошевські (1899–1976). Він керував роботою магістерського семінаріуму, на якому студентка з України виступила з доповіддю «Українські мовні впливи

на польську мову». Після завершення навчального року Тамара Поляруш повернулася з Варшави до Києва. На руках – польський сертифікат про знання польської мови. Згодом блискуче володіння мовою Юліуша Словацького пригодилося, бо ж вона викладала курс польської мови в Кіровоградському університеті.

Опісля завершення університетських студій пошук місця для трудової діяльності тривав для Тамари недовго. Улюблений куратор професор Ілля Кучеренко (1923–2007) повідомив про можливість трудовлаштування молодого подружжя в Глухівському педінституті. На той час у Глухівському виші був лише один факультет – підготовки вчителів початкових класів і музики та співів. Отже, Тамара Іванівна викладала курс сучасної української мови, а Олег Євгенович – дитячу літературу. Під щасливою зорею тут і народилася 1965-го донечка Ірина. 1968 року подружжя отримало скерування до цільової аспірантури в Київ. Дійство світлої зорі: Тамара вступила в аспірантуру Інституту мовознавства імені О. Потебні АН України у відділ історії мови та ономастики, де у грудні 1971 р. відбувся успішний захист кандидатської дисертації про топонімію Північно-Східного Лівобережжя. А на січень 1972 року припадає початок її трудової діяльності в тодішньому Кіровоградському педагогічному інституті імені О. Пушкіна на кафедрі української мови – спочатку викладачем, старшим викладачем, а згодом і доцентом цієї кафедри. Так тривало чотири десятиліття, власне, до виходу на заслужений відпочинок у 2012 р.

... Глянула на віконце, крізь яке заглянуло сонце... Коли ж це було, коли спільно ступили на бурштиново-весільний рушник? То було далекого 1963 року. Відтоді крокують Тамара Іванівна та Олег Євгенович життєвою стежиною пліч-о-пліч. Спільно виховали доньку. Дві внучки для всіх – особлива розрада.

Склалася самобутня династія словесників: дочка Ірина – кандидат філологічних наук, а її чоловік – Юрій Мариненко – доктор філологічних наук. Ірина Мариненко працює в Навчально-науковому інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а її чоловік – у Київському національному лінгвістичному університеті. А внучки – Оксанка й Марія – радують, бо ступають твердо, хоч і так тривожні будні зі «знаками біди», що 24 лютого 2022 року викликані навалюю «звіра зі Сходу» (таке означення містить назва збірки Олександра Масляника).

За плечима професора Олега Поляруша – прожиті красні літа; пройдено веселковий шлях, подолано й досягнуто чимало. Доля випромінювала щедрість на добро, з одного боку, а з іншого ... Несподівано потемніла загадкова Доля серед білої днини! Того літнього ранку – буквально біля берега Чорного моря – десятирічним відійшов за межу Вічності улюблений онук Ілько ... Відтоді згорбатіли думки, а за висловом незабутнього Дмитра Павличка, «як вітром розколюхані жита». Та живемо, може, і за нього... Якщо б усі артефакти розкодувати, то можна б дійти висновку: його життєве кредо асоціюється із зорями...

НАОДИНЦІ ІЗ СОБОЮ – РОЗМОВА БЕЗ БАР'ЄР

Давня істина: завжди нелегко осмислювати долю конкретної людини. А ще важче, коли ця особистість безпосередньо чи опосередковано, сказати б, «не вчора» близька моєму серцю. Остання сполука – близька серцю – містить таку змістовну якість, що зігрівала душу давно й зігриває тепер. Це – про Олега Поляруша, який цієї січневої зимової пори зустрів славний Ювілей – 85-річчя від дня народин. Звідси – смисл широко-го комунікаційного поля, на тлі якого я прагнув закрити діалог з Ювіляром.

Наголошу одразу: розмова з Ювіляром творить легко канву: неначе з писаної хроніки постають промовисті факти про віхи становлення. Мить з історії дитинства? Повоєнне життя було нелегким: розруха, а ще – куче безгрошів'я, хоч батьки «на ниві з нивою» – від сходу до заходу сонця і без вихідних – в усі чотири пори року. Тому тягар обов'язків падав і на тендітні дитячі плечі. Спочатку це була праця в домашньому господарстві, а потім і на різних підсобних роботах у колгоспі.

Та, як це й суджено, завжди оповите своєрідним казковим серпанком дитинство: цю пору не спроможні зіпсувати ніякі негаразди. А «з погляду вічності» (майже за Павлом Загребельним) полишається в уяві те світле, що є непроминальним: у буденному – сліди романтики, поезії, радості пізнання тайн навколишнього світу. Той світ розлігся передусім у селі Березівка, яке видається порівняно великим. Доки сягне зір – чарівна природа, а її окрасою була і є мальовнича річка Кільтінка з плесами, плавнями, ставками. Влітку тут панувала радість для всіх: риболовля, купання; а взимку односельці тішилися на саморобних каруселях.

Ні, не забути те, що крізь віконце напливає зі сну. Ілюстрація з уст Ювіляра: «Було чекання дива, яке, може, назавжди пішло з уяви нинішніх сучасників. Це все перше: ягода, огірок, помідор, яблуко чи груша. Щось було незвичайне в тому кількаразовому щоденному контрольному спогляданні й сподіванні: а, може, вже дозріло, стигле? І яким смачним і неповторним смакувалося це диво. Сьогодні воно зникло, стало буденним цілорічним обов'язком споживання вітамінів тощо. А ще нашою гордістю була й лишилася рідна школа. Вона велично розташувалася у сквері й фруктовому саду на пагорбі край села. Ця будова, що пережила громадянську війну, з фігурною кладкою цегляних стін, просторими класами та високою стелею, була мрією наших ровесників із сусідніх сіл. У цьому приміщенні почувалося щось урочисте, високе, з якогось незнамого світу. З часом перед нами відкрилася і ще одна таємниця: це – колектив учителів, справжніх педагогів. Вони давали глибокі знання, наші учні часто перемагали на районних олімпіадах, ставали призерами на обласних, чимало наших випускників вступало до ВНЗ. Як на повоєнний час, то був серйозний критерій якості підготовки школярів». Отже, це «замість заспіву»...

Микола Зимомря. Наголошу одразу: прагну, вельмишановний Олеже Євгеновичу, розпочати розмову, сподіваючись на розгорнуті відповіді. До слова, свого часу Микола Мушинка видав цінну книжку під назвою «Розмови з однодумцями» (Пряшів, 2004), де зібрав під одною обкладинкою найбільш активних носіїв міжкультурної взаємодії, у т. ч. Олену Рудловчак, Василя Маркуся, Миколу Неврлого, Ярослава Шуркала та ін. У цьому зв'язку хотіли би розгледіти у Вашій особі не тільки учасника аналогічної культуралістики, але й утверджувача міжособистісного спілкування. Бо ж ми – випробувані однодумці! Приміром, хто відає, чому вірменське прислів'я гласить: «Здобудеш освіту – побачиш більше світу»? Натомість українське гасло містить імперативне: «Без освіти – нема світу»... Як Вам, власне, авторитетному багаторічному керівнику провідного в Україні освітнього Храму, а таким є університет імені Володимира Винниченка в м. Кропивницькому, видається сутність аналогічного твердження?

Олег Поляруш. Сутність подібних народних істин, дорогий Миколо Івановичу, очевидна. Вона має вікову традицію як в українців, вірмен, так і в інших цивілізованих етносів. Ще давні римляни стверджували: *Scientia potentia est* (знання – це сила). Саме знання, освіта є запорукою успішного розвитку нації, держави; саме тому українська історія від часів Володимирової Русі вирізнялася в усій Європі своїми освіченими достойниками. У пізніші часові проміжки було по-різному, радше не вельми сприятливо для нашого державотворення, проте освітні устремління ніколи не спадали.

Саме з України-Руси виходили високоосвічені, відомі всій Європі правителі, обдаровані носії науки, мистецтва, красного письменства. Вони поповнювали освітні, наукові та мистецькі лави сусідніх держав, які нерідко привласнювали ці таланти. Не перерахувати усіх імен, хоч вони нині все більше відкриваються світові – та й нам, до речі. Так само, як і наша чудова, самотня народна творчість.

Нинішня Кропивниччина – територія порівняно пізнього дозаселення українських степів, «дикого поля». Ось і моя рідна Березівка, як і довкільля, була освоєна вихідцями з Поділля. Про це пам'ятали ще мої діди-прадіди. Та й прізвища тут виразно подільські: Поляруші, Соколовські, Цибульські, Рябченки – то були цілі роди, що спершу склалися з кількох родин, об'єднаних у кутки. Сумною видається мені історія мого рідного села, що раніше звалося Янопіль. То вже в часи совєцької уніфікації топонімії з'явилася Березівка, яких на мапі України близько 500. І звідки тут, у чорноземному степу, де берези майже не ростуть, раптом Березівка?! Але це вже, даруйте, ліричний відступ. Бо нині і Березівки як села фактично немає. Десь у середині ХХ ст. з'явилися тут геологи, які знайшли в цих місцях глибинні поклади уранових руд. З часом споруджується промислова шахта з видобутку збідненої руди. І пішло-поїхало! Наїхало сюди люду з усіх куточків суперімперії в пошуках добрих заробітків. З'являються багатоповерхівки і колишнє село стає селищем міського типу із назвою Смолине – за прізвищем

одного з перших організаторів того степового гармидеру. Миттєвість для відвертості: так сталося. Розквітла наркоманія, бандитизм, навіть обкрадання селянських обійсть. Боляче й сумно було за тим спостерігати. Але батьки мої ще доживали свого віку в Березівці, категорично не хотіли полишати рідну оселю. Тут з'являється російськомовна школа, а наша колишня потишеньку стає другорядною, непотрібною. Та село все-таки живе, хоч і є часоточною Смолінської селищної громади.

М.3. Відомо, що звичайну криницю творить природа – у полі, у лісі, в ущелині. Либонь, тому її порівнюють у народних піснях зі сльозою – так чисто може плакати тільки земля... Криничний чар стає густим і привабливим в людських руках. Розпросторити б долоні – і вода стає в пору серпневої спеки справжнім буриштином для душі. Так і Ви привнесли із села Березівка свій струмок, позначений, як на мене, вагомою Вашою «посвятою – світлій пам'яті батьків», що проступає з Вашої книжки «Крізь час і простір» (2010)... Розкажіть ширше про Наталію Олексіївну та Євгена Дем'яновича...

О.П. Усі ми родом із дитинства. І яких би висот людина не досягла в житті, витоки її справжності, духовності, характерних рис особистості, переконаний, отам, у дитинстві, родині, життєвих пріоритетах батьків. Я народився в селянській родині, яких багато в нашій Україні. Тато мій, Євген Поляруш, потомствений хлібороб, наймолодший із чотирьох братів. Дід Дем'ян Поляруш (і тут знову повертаємося до тяглості освітніх прагнень українців), селянин-землероб, дав усім старшим синам – Гаврилові, Михайлові та Миколі – гарну освіту. Гаврило – вчитель, два середульші – інженери. А ось наймолодшому Євгенові випало бути помічником батька в хазяйстві, адже за традицією, наймолодший син мав успадкувати господарство. Перша дружина діда Дем'яна померла після народження дітей. І татові моєму часом непереливки жилося з мачухою. Кмітливий, розумний від природи хлопець виріс з освітою церковноприходської школи в 4 класи. Був досить грамотним, багато читав. Сформувався як тонкий народний філософ сільського рівня, з добрим почуттям гумору, а часом ущипливого сарказму. Не терпів брехні, лихослів'я. У 20 років одружився з дівчиною на ім'я Наталка. Любив її змолоду і до останку, називаючи «моя красуня». Батьки були ровесниками, але мама Наталія Олексіївна не знала грамоти і замість підпису свого ставила хрестик. Тиха, спокійна, розважлива. Тато її називав міністром фінансів, бо гроші вона вміла добре рахувати. У родині ніколи не було сварок чи, боронь Боже, поганого слова, хоч у селі те набувало поширення. У такій атмосфері добра і злагоди проходило моє дитинство, шкільна юність. Головним пріоритетом для мене було вчитися, вчитися добре. Хоча змалку знав я і селянську роботу: назбирати двійко-трійко відер вишень у сезон, просяпати грядку, нарвати трави худобині тощо. Я в них дитина пізня і єдина. Упродовж десяти років подружнього життя не давав Бог їм щастя батьківства / материнства. У важкі 30-ті спробували мої батьки поїхати на Донбас, рятуючись від голоднечі чорноземних степів. Там невдовзі кадебісти якось запропонували татові

стати їхнім агентом, сексотом. Повернувшись до свого бараку, він рішуче сказав мамі: «Збирайся швидко, уночі їдемо звідси». Тієї ж ночі й вибралися з того пекла. Повернулися в рідну Березівку, де була порожня вже батьківська хатина. Довго ще ночами не запалювали світла через побоювання, що й тут тата «знайдуть». Страшні були часи, чорні. Почали помалу господарювати, обоє ж бо були до праці звичні. Аж у 1939 році мама завагітніла. То була радість неймовірна! Народився я в останні дні 39-го, але мій мудрий тато вирішив записати датою мого народження *5 січня 1940 року*. Так і стала ця дата моїм днем народження.

Назвати мене Олегом – то була татова ідея. Дуже вже пам'ятною була для нього «Пісня про віщого Олега». Тож ім'я моє давньоруською освячене. У селі воно було на той час рідкісним, і кликали мене то Галик, то Олик...

А далі – роки війни. З першого до останнього дня тато був у війську, пройшов шлях аж до Берліна. Пізніше, після його щасливого повернення, довгими зимовими вечорами захоплено слухали ми розповіді про його воєнний шлях. Улюбленцем долі себе називав, бо пройшов немало важких доріг у піхоті, а згодом на американському «студебекері». Неймовірно цікавими й захопливими були його розповіді про тяжкі воєнні будні, про все, як воно було. А між тим читав, багато й залюблено, тим і прищепив мені ранню любов до книжок.

Мене батьки виховували без особливої напруги, вчився я добре, дома теж був безвідмовним помічником. Закінчив школу майже на відмінно. А коли прийшов час вибору професії, тато не тиснув на мене, хоч були пропозиції стати військовим льотчиком та ще якісь. Але я для себе обрав шлях гуманітарія, філолога. Два роки відпрацював причіплювачем у тракторній бригаді, де тато був то трактористом, то комбайнером. Після заробленого трудового стажу, як вимагалось в хрущовські часи, вступив на філологічний факультет Шевченкового університету.

М.З. Дорогий Олеже Євгеновичу! Розкажіть про себе. А також про епоху, на яку припало Ваше становлення як ученого-літературознавця, в відтак – організатора вищої школи в Україні. І окремо: розкажіть про дружину і загалом – про Вашу родину.

О.П. Звичайно ж, я обрав українську філологію. Ще в школі це було десь моєю потаємною мрією – стати філологом-україністом. Цьому сприяла шкільна атмосфера. Директором у нас тоді був відомий на Кіровоградщині філолог і журналіст Олександр Моторний. Він збирав довкола себе здібних учнів, схильних до літературної творчості. Поміж них був і я. Писав статті, нариси до Хмельівської районної газети, пробував потроху віршувати, та те з часом відійшло. У пам'яті збереглися окремі рядки про рідне село:

Де мала мілководна Кільтінка
Несе тихії води свої,
Там моя дорога Березівка,
Я люблю краєвиди її.

В університеті вже з перших курсів кожен визначав свої уподобання чи то до мови, чи то до літератури. Я обрав собі літературознавство: писав курсові роботи, виступав з доповідями на спецсеминарах, брав участь у роботі творчих об'єднань. Проте вже від самого початку мене, як і в школі, активно залучали до громадської роботи. Десь із третього курсу став активістом, був одним із очільників університетської молоді. Ця робота, звичайно, забирала чимало часу, проте багато чого й навчила – спілкуванню з людьми, з непересічними особистостями і звичайними студентами. Усе це з часом згодилося вже у моїй самостійній професійній роботі.

Епоха 60-х була надзвичайно цікавою і водночас складною. На наших очах зростало покоління талановитих шістдесятників. З-поміж них яскраво засвітилася поетична зірка Івана Драча, який спершу навчався на філфаку, а згодом, коли почали лунати різні оцінні погляди на його поему «Ніж у сонці», був відрахований з університету. Завершував навчання Іван уже пізніше, уже ставши відомим, але неоднозначно оцінюваним колегами-однодумцями та офіційною владою. Після закінчення V курсу постала дилема: залишатись у столиці чи їхати на периферію. Шанс залишитися в мене був. Але на той час ми вже були одружені з Тамарою (у дівочтві – Петрушанко). Тому одразу ж виникла проблема житла в столиці. Бо і дружина теж мала місце працевлаштування. Але... Не судилося, як кажуть. Повинність була їхати за призначенням до Макіївки, що в Донбасі. То було найкраще, що нам пропонували, хоч ми не були від того в захваті, звичайно. І тут допоміг випадок, щасливий, як на нас. Наприкінці останнього держіспиту з української мови наш улюблений професор і завідувач кафедри української мови Ілля Кучеренко пропонує Тамарі (а вона була більше схильна до мовознавства) їхати на роботу викладача української мови до Глухівського педінституту. Так, мовляв, і так, ректор цього вишу звернувся з проханням скерувати до них на звільнену посаду найкращого випускника філфаку. Кафедра зробила такий вибір на користь Тамари. Вона, мовляв, і студентка найкраща, і сама родом із сусідньої Чернігівщини. Ми такому шансу були, звісно, раді. Обмірковували самі, з батьками порадилися – їдемо до Глухова. Зателефонували ректорові Олександрові Томчукові, він позитивно й доброзичливо схвалив наше рішення, сказав при цьому, що і мені як літераторові буде робота. Домовилися, що з 15 серпня починаємо працювати. Так ми стали глухівцями. Тут, у невеличкому ошатному місті, у педінституті був лише факультет підготовки вчителів початкових класів і музики та співів. То була перша наша школа становлення як педагогів-вишівців. За 4–5 років запропонували нам вчитися в цільовій аспірантурі. Дружині випала щаслива нагода вступити до аспірантури Інституту мовознавства імені О. Потебні АН України. Їй пощастило вступити з першого разу. Я ж вступив наступного року до аспірантури Київського педінституту на кафедру української літератури. Моїм науковим керівником став професор Петро Волинський. Чудовий фахівець і дуже толерантна високоосвічена людина! Зупинилися ми на темі дослідження «Олександр Довженко і фольклор». Проблема, як і

особистість О. Довженка, надзвичайно захопила мене. Багато їздив, зустрічався з Юлією Солнцевою, студійцями та акторами кіностудії імені Олександра Довженка. Наукове дослідження дуже мене захопило, я своєчасно захистив дисертацію.

Родина моя, дружина з донечкою Іринкою (вона в нас глухівчанка), уже рік жили в Кіровограді, оскільки Тамара також вчасно захистила дисертацію з топонімії північно-східного Лівобережжя.

А в Кіровограді, нині Кропивницькому (і ми тому дуже раді!) ми також опинилися за щасливим збігом обставин. Була в нас у Києві ще зустріч з нашим ректором з Глухова, який добре розумів нас, філологів, і дозволив не повертатися до Глухова, бо філологічного факультету в них іще не було. А рідний степ – то моя мала батьківщина, та й запрошення звідти було переконливим. Ми тоді були на кафедрах мови і літератури наймолодшими фахівцями з науковими ступенями. Розв'язувалися побутові проблеми, розпочалася робота в нових колективах з новими людьми. Донька Іринка пішла до школи. Характерно для тих часів, що з п'яти перших класів у школі лише один був українськомовний. І то – в центрі України! Таким зашкальним був рівень зросійщення.

Ірина після закінчення школи вступила на філологію рідного й нам Шевченкового університету. Там зустріла свою долю, хлопця з філфаку, з яким і побралися. Згодом обоє написали й захистили кандидатські дисертації. А Юрій, її чоловік, пізніше ще й докторську захистив. Виростили двох донечок, наших внучок, Оксану й Марійку. Нині вони вже дорослі, самостійні, мають добру фахову підготовку і пристойну роботу. Із сумом усі ці роки згадуємо й поминаємо первістка-онука Іллю, який трагічно загинув у неповні 11 літ. Цей смуток із нами на все життя... Ось уже 61 рік ми з дружиною поряд і в радості, і в печалі.

М.3. Хто із сучасників справив на Вас благодатне враження на шляху становлення ?

У Кропивницькому, тодішньому Кіровограді, педагогічна робота якось стрімко підняла мене шаблями кар'єрного зростання, хоч, зрозуміло, я ніколи не був кар'єристом, понад усе любив роботу зі студентами. Але виш тоді був дуже слабо забезпечений кадрами з науковими ступенями та званнями. Отож менше двох років я працював старшим викладачем, згодом доцентом кафедри української літератури. І вже на другому році мені запропонували бути деканом філологічного факультету. Він був складний, із кількома профілями, російське відділення було переповнене. Треба було зміцнювати україністику. І просто посеред навчального року ректорат пропонує мені посаду проректора з наукової роботи. Не скажу, що був у захваті від цієї пропозиції, проте погодився. Добре працювалося нам разом із проректором із навчальної роботи доцентом педагогіки Віталієм Омелянком. Разом розпочали співпрацю зі зміцнення кадрового потенціалу інституту: на роботі залишали найкращих випускників із перспективою навчання їх в аспірантурі. Почали з'являтися перші паростки роботи, проте заклад усе ще посідав

десь передостаннє місце за кадровим складом серед педагогічних вишів України. Ректор Федір Овчаренко, до речі, не мав жодного наукового ступеня – колишній партійний діяч мимоволі опинився на цій посаді. Проте людиною він був порядною, непоганим господарником. В останні роки його ректорства почалося будівництво 7-поверхового корпусу, яке згодом завершилося...

У 1978 році закінчувався контракт ректора Ф. Овчаренка. Міністерство освіти починає підбір на цю посаду людини молодшої за попередника, науковця. Із кількох варіантів вибір зупиняють на мені. Федір Гнатович, звичайно, не дуже охоче полишав посаду після 20-річчя перебування. Але аргументів не було. Співбесіди, зустрічі на різних рівнях закінчилися призначенням на посаду ректора мене. Відчував і знав, яка висока відповідальність лягала на мої плечі. Проте я вже бачив, розумів ті завдання, пріоритети, над якими доведеться працювати. Робота проректора познайомила мене з багатьма досвідченими особистостями в освітній справі. Не можу не згадати тут заступника Міністра освіти Володимира Курила з його досвідченістю, мудрістю у розв'язанні освітянських проблем. Знайомство з багатьма іншими освітянами, ректорами педвишів. Поміж них вирізнявся Іван Зязюн, з яким я був знайомий ще з університетських літ...

М.З. Керований Вами осередок освіти й виховання – спочатку педагогічний інститут, а вже за Вашої участі заснований університет, знаний на карті України. Як це відбулося? Що полишилося поза стоп-кадрами? Для сучасного читача була б цікавою презентація університету в місті корифеїв з уст його колишнього очільника з огляду на Вами пережите, осмислене, а нині призабуте.... Проте, як на мене, ректор не може бути колишнім, якщо він справжній... Отже, яким чином представили б Ви бодай визначальні віхи з хроніки становлення цього острівця знань?

О.П. Розпочалася щоденна копітка робота зі зміцнення, становлення інституту як осередка педагогічної освіти не лише на Кіровоградщині, але і в Україні загалом. Формування потужного викладацького складу, зміцнення науково-технічної бази, профорієнтаційна робота з майбутніми абітурієнтами, налагодження контактів з іншими вишами України, розбудова міжнародних зв'язків. Для розв'язання таких кардинальних проблем треба було створити колектив керівників-однодумців – ректорату, складу деканів і керівників інших підрозділів. Саме розв'язанням цих проблем переймалися ми впродовж перших кількох років. Поступово підібрався склад проректорів, кожен з яких на своїй ділянці плідно працював: С. Мельничук на науковій роботі, Б. Кучинський – на навчально-виховній. Дібрався дружний колектив деканів: Л. Показєєва, І. Ганжела, О. Білоус, Т. Гора, Г. Дідич...

Поступово зростає кадровий потенціал, приходили молоді науковці, підросли свої, що захищали кандидатські дисертації, а згодом ставали докторами наук, знаними в Україні та світі. На початку 90-х років за кадровим потенціалом ми вже посідали одне з чільних місць серед педвишів, а з часом очолили список закладів вищої педагогічної освіти за рівнем професорсько-

викладацького складу. З цієї нагоди ми одержали перехідний прапор Міністерства освіти України. Наші доктори наук, професори-філологи Василь Марко, Григорій Клочек, Володимир Панченко, Леонід Куценко стали гордістю не лише нашого вишу, а й усієї України. За кадровим складом кафедри української літератури міг позаздрити кожен столичний університет.

Розширювалося коло освітніх спеціальностей, було утворено нові факультети – хіміко-біологічний і природничо-географічний, відкривалися нові спеціальності: на фізико-математичному факультеті – трудового навчання, на педагогічному – психології, на філологічному – журналістики. Потужнішими ставали факультети іноземних мов, філологічний, психолого-педагогічний, історичний, фізичного виховання. Зростали конкурси, чому сприяла добре налагоджена профорієнтаційна робота безпосередньо на місцях – у школах, педучилищах. До нас вступали випускники не лише нашої та навколишніх областей, а й із більш віддалених регіонів.

Постійно велася робота зі зміцнення матеріально-технічної бази. Так, упродовж 15–20 років був зведений п'ятий корпус, де розміщувалися філологічний факультет та адміністративно-навчальні підрозділи. Збудовані два студентські гуртожитки, приміщення наукової бібліотеки. Однією з проблем зміцнення кадрового складу було забезпечення викладачів житлом. Розв'язувалися й ці питання завдяки співпраці ректорату вишу з керівниками та органами місцевого самоврядування.

Одним із досягнень цього періоду було створення осередку міжнародних зв'язків на базі факультету іноземних мов. Ми мали договори співробітництва з університетом міста Монтклер у США, з вишами Великої Британії, Польщі та інших країн. Відбувалися обміни викладацьким складом, поїздки груп наших викладачів і, відповідно, зворотні.

Таким чином, педагогічний інститут набув високого університетського рівня і 1997 року став педагогічним університетом. Мали ми на той час аспірантуру на філологічному й психолого-педагогічному факультетах, ради із захисту кандидатських дисертацій з української літератури та української мови, педагогіки, а згодом і психології.

Молодих перспективних кандидатів наук направляли в докторантуру. Успішно захистили докторські дисертації з українського мовознавства В. Лучик, В. Ожоган, А. Лучик, а також низка науковців із музично-педагогічного та психолого-педагогічного факультетів.

Були досягнення. Але був і складний період 90-х років, коли Україну накрила фінансово-економічна криза. Невиплата зарплат, брак фінансування – усе те й наш виш переживав. Було важко, але робота тривала. Ще на початку 90-х з ініціативи В. Панченка розгорнулася робота з надання вишу імені Володимира Винниченка. Це був нелегкий етап, але спільними зусиллями з прогресивною громадськістю міста ми досягли перемоги. Інститут, а потім університет почав зватися іменем видатного письменника, нашого земляка Володимира Винниченка. За кілька років на подвір'ї вишу було зведено

йому величний пам'ятник, що став гордістю й окрасою університету, міста, області та й усієї країни.

***М.З.** Давня істина: театр примітний акторами, а Храм науки – педагогами. Ваше слово про потужність «пізнавальної енергетики» професорсько-викладацького складу університету за роки Вашого керівництва і тепер? Що б заслуговувало на наступництво досвіду, приміром, якщо згадати бодай професора Василя Марка? Звісно, упродовж кількох десятиліть Вашої діяльності на посаді ректора Вами нагромаджений чималий досвід. Які традиції, на Ваш погляд, заслуговують на поширення серед закладів вищої освіти України загалом? Звісно, зважаючи на нинішню добу викликів і випробувань, спричинених нечуваною агресією з боку Російської Федерації, яка розпочала 24 лютого 2022 року повномасштабну війну проти суверенної Української Держави?*

О.П. Основою всіх наших досягнень, успіхів став потужний склад професорсько-викладацького корпусу. З-поміж наших провідних науковців особливо відзначався своїм неординарним творчим мисленням, особливим підходом у ланцюжку «викладач / професор – студент» професор Василь Марко. Своїми науковими уподобанням він упродовж багаторічної праці на кафедрі надовго зарядив її колектив ідеєю глибинного проникнення в таїни художнього слова. Цьому присвячувалися його наукові розвідки, його викладацька робота зі студентами й аспірантами. Саме під його керівництвом виконували свої наукові дослідження найкращі наші випускники: Надія Гармазій, Антоніна Царук, Марина Лучицька й чимало інших. Надія Гармазій нині є головою обласної письменницької організації НСПУ. Інші ж продовжують справу Вчителя у вишах нашого та інших міст країни.

Знаними в Україні й поза її межами стали імена наших професорів Володимира Панченка, Леоніда Куценка, Григорія Клочека, Василя та Алли Лучиків. На превеликий жаль і смуток, дочасно пішли з життя В. Панченко, Л. Куценко, В. Лучик. Світла пам'ять про них лишилася в наукових працях та учнях. А професори Алла Лучик і Василь Ожоган продовжують свою науково-педагогічну діяльність у Києво-Могилянській академії.

Чимало добрих традицій склалося в колективі педуніверситету впродовж чвертьстолітнього ректорства в цьому осередку педагогічних знань центральної України. Головні з них уже відзначені раніше. Проте найдорожче з усього, як на мене, – це виховання величезної армії вчителів-освітян. Нині до якої школи міста чи області ви б не завітали, скрізь є наші випускники, вихованці, які очолюють освітні заклади або виконують щоденну копітку справу виховання шкільної молоді для майбутнього життя, розбудови незалежної України. На жаль, ось уже третій рік ця справа ускладнена через жорстоке вторгнення північно-східного сусіда. Але життя триває. Університет працює. Шкода, що він тепер не педагогічний...

Нові складні життєві реалії вимагають інших підходів, ухвалення інших рішень. Не заглиблюватимемося в нюанси й не будемо суддями в цей складний для України час... Університет працює, робота продовжується.

***М.З.** Чи могли б Ви окреслити найбільш вагомі змістовні та технологічні особливості виховання духовної культури студентів в епоху останніх десятиліть ХХ і першої третини ХХІ ст.?*

О.П. Шановний Миколо Івановичу! Проблеми виховання студента-освітянина як у недалекому минулому, так і особливо тепер практично незмінні. Це гартування міцної освітньої бази майбутнього педагога, вихователя молоді. Без добрих знань фаху не може бути кваліфікованого вчителя. Не менш важливим є формування справжньої батьківської / материнської поваги до вихованців. А цьому сприяє виховання патріотизму, любові до рідної країни, її духовної і матеріальної культури. Ці моменти є провідними, наріжними впродовж усього процесу навчання в школі й, безперечно, у вищій будь-якого профілю, а тим паче гуманітарного, педагогічного. Складником цього є виховання глибинного інтересу молоді до історії рідної країни, міста, в якому навчається, села, де народився й виріс. Важливо, щоб майбутній педагог, вихователь знав історію своєї родини, роду. Яскрава, неординарна особистість вихователя, наставника – це запорука його успішної роботи на ниві виховання гідної, освіченої, патріотичної особистості учня. У цьому напрямі досить плідно працювали колективи практично всіх факультетів і кафедр. Гадаю, ще більш актуальними є окреслені моменти в сучасних надскладних умовах роботи професорсько-викладацького складу університету.

***М.З.** Покликання педагога вищої школи. У чому воно, якщо фіксувати увагу на Вашій діяльності та устремліннях відомих Вам колег?*

О.П. З усього сказаного й складається покликання педагога вищої школи: високий професіоналізм, духовне багатство, людяність (гуманність), патріотизм, готовність до самопожертви.

***М.З.** Яку роль відіграє духовність у сфері зміцнення зв'язків України з іншим / інакшим світом?*

О.П. У плані формування високої духовності як педагогів вищої школи, так і студентів важливим є налагодження зв'язків із вищими іншими регіонами України та університетами інших країн. Ми вже згадували про дружні зв'язки нашого університету з університетом американського міста Монтклер, що поблизу Нью-Йорка, польського міста Кошалін, у чому значна й Ваша заслуга, пане професоре, Великої Британії, Австрії. Варто відзначити особливу роль у налагодженні міжнародних зв'язків колективу факультету іноземних мов.

***М.З.** Ваше побажання першому-ліпшому студентові?*

О.П. Що б я побажав кожному, хто прагне стати студентом? Найперше – це обрати собі майбутній фах до душі, до особистих уподобань; обрати виш, до якого мріяв вступити вже в досить зрілому молодому віці. А далі – вчитися. Учitisя з бажанням знати глибоко свій фах, розвивати свої природні нахили, уміння. Бачити у всьому певний смисл до здобуття високої освітньої кваліфікації майбутнього фахівця. А далі – навчатися впродовж усього життя. Бо воно тепер настільки поступальне, змінне, динамічне, що часом

пропустиш крок – і далі вже складно потрапити в необхідну течію. Як, до прикладу, сьогодні з упровадженням новітніх комп'ютерних технологій в освітній процес. Треба весь час прислухатися, вловлювати новітні віяння сьогодення. Водночас важливий складник – це критичне мислення особистості. Адже нині триває бурхливий процес переосмислення культурних і духовних цінностей минулого.

***М.3.** Ваші уподобання? Що викликає неспокій, якщо йдеться про суспільні тенденції упродовж останніх десятиліть?*

О.П. Щодо моїх уподобань: вони лишаються незмінними упродовж усієї моєї професійної діяльності. Це відданість справі, якій служиш, чесність і порядність у стосунках із людьми. Кажуть, що посади змінюють людей. Щодо себе – збоку, звісно, видніше – але мені здається, що моя 25-річна робота на посаді ректора не змінила основних моїх людських якостей. А більше про мене нехай би сказали мої колеги по роботі...

У нинішніх умовах, коли так швидко все плине, змінюється, мене особисто турбує процес формалізації у навчанні, коли плани, їх зміни, цифрові показники поетапного оцінювання знань учня / студента заступають його особистість. Це ще й забирає масу зусиль педагога, вчителя, а за тим втрачається ниточка живого спілкування з учнем чи студентом. На це скаржаться сьогодні і шкільні вчителі, і педагоги вищої школи.

***М. 3.** Ваші улюблені автори, твори, квіти?*

Таке об'ємне і традиційне ніби питання, дорогий Миколо Івановичу, але мені, літераторові, чомусь нелегко на нього дати конкретну, однозначну відповідь. Проте спробую. Не можу не сказати, що впродовж усього свого життя обожаю творчість нашого Пророка, Кобзаря, Тараса Шевченка. Так насправді сказав би майже кожен справжній українець.

Завжди захоплювався енциклопедичністю художнього генія Івана Франка. Леся Українка з її геніальністю, здатністю випереджати час своїми поемами, та й усією творчістю в цілому. Свого часу любив, та й тепер люблю перечитувати романи Павла Загребельного. Кіноповісті Олександра Довженка – то особлива моя приязнь. Його «Зачарована Десна» завжди пробуджувала в мені море емоцій, а пізніше я реально побачив і відчув красу і велич Придесення, і справді зачарованої красуні Десни. Моя дружина з тих місць родом, і ми не раз влітку зупинялися в наметах з її ріднею на чудових берегах Десни, з густими заростями ожини та іншої смакоти, ловили рибу, вирили юшку, милувалися вечірніми туманцями над водою. Діти в надвечір'ї тішилися, вигукуючи: «Хто вкрав хомути?» – а з протилежного крутого берега долинали відлуння: «Ти...ти...ти!». Але це – ліричний відступ.

Із сучасників люблю поезії Ліни Костенко, цієї геніально обдарованої мисткині. Особливо вражають її поеми на історичну тематику «Маруся Чурай», «Берестечко», власне, вся її поетична скарбниця!

А з квітів – з дитинства люблю чорнобривці, мальви, польові квіти – то моя любов ще з тих часів. А жінкам своїм завжди дарую троянди, бо й сам милуюся їхньою красою, витонченістю, довершеністю.

М.З. Час і простір. Якими постають вони для Вас на відстані пережитого й досягнутого?

О.П. Глибинні філософські поняття часу і простору. Тепер, коли час осмислити все прожите, досягнуте або недосягнуте, особливо відчуваєш себе якоюсь часточкою, пилинкою, адже людина живе досить нетривалий проміжок часу. Змінювалися народи, відбувалися суспільні трансформації, та ще й які! І в цьому міжчасі формувалися наші особистості, прийняття або заперечення певних явищ. Можу сказати, що багато чого особистісного я виніс із дитинства: це чесність (вона завжди панувала в моїй родині), працелюбність, відповідальність за виконувану роботу. Не помилюся, якщо скажу, що ці риси я проніс через усе своє життя: і коли був студентом, аспірантом, і коли почалося моє професійне життя викладачем дитячої літератури в Глухівському педінституті, і коли почав працювати в Кропивницькому / Кіровограді після захисту кандидатської дисертації. Тут я пройшов усі щаблі вишівця: від старшого викладача, доцента, декана філфаку, проректора з наукової роботи до ректора. Вважаю, що робив я все чесно, сумлінно, завжди зважав на думки колег, ніколи не прагнув почестей. Перебуваючи на посаді ректора впродовж 25 років, ніколи не суміщав її з іншою посадою, наприклад, завідувача кафедри, як це робили мої наступники. Роботі віддавався сповна. Відверто кажучи, я любив викладацьку роботу, із задоволенням вибирав час і на певні наукові пошуки. Але з докторською не склалося просто за браком часу. Адміністративна, організаторська робота забиравала, по суті, його сповна. Були перемоги, досягнення, долалися складні обставини 90-х минулого століття з проблемами фінансування, оплати праці та ін. Колектив зберігся, люди з розумінням сприймали проблеми. І це теж була перемога. У нове тисячоліття університет увійшов, гідно зберігши своє обличчя освітнього осередку степового краю.

Усі ми – в часі і просторі і залежні від них, і створюємо той часопростір, у якому живемо.

Щиро вдячний Вам, шановний Миколо Івановичу, за ініціювання цієї розмови, за цікаві питання, які дали змогу зануритися в минуле, збагнути найважливіші етапи професійної діяльності, і не тільки...

М.З. Подячне слово нуртує в моєму серці, дорогий Олеже Євгеновичу! Дякую за розмову, яка активована у свій спосіб і підлаштована під Ваш знаковий Ювілей. А її змістовне наповнення конкретними контекстними та ситуативними акцентами зримо увиразнило високу людиномірність з проєкцією на артефакти міжособистісного спілкування.

**KONCEPT MATKI:
DYSKURS TRANSCENDENTNEGO UCIELEŚNIENIA MIŁOŚCI**

Wizerunek Hafii Zymomryi

This paper offers a personal yet scholarly reflection on the life and cultural legacy of Hafia Zymomrya (1919–1995), a traditional folk singer from Zakarpattia. Situating the maternal figure within the broader conceptual framework of transcendental embodiment of love, the study blends biographical narrative with ethnographic analysis. The author reconstructs his mother's lived experience, artistic voice, and spiritual strength, emphasizing her role as both a bearer of traditional Carpathian values and a transmitter of collective memory through folk song – especially the kolomyjka genre. Drawing on personal memory, recorded performances, and field documentation, the paper examines how Hafia Zymomrya's singing articulated themes of female labor, maternal resilience, rural life, and ethical reflection. Her voice, shaped by hardship and love, is interpreted as a cultural archive and emotional testimony rooted in vernacular wisdom. This approach foregrounds the intimate connection between personal memory and the preservation of intangible cultural heritage.

Słowo o rodzicach.

Niełatwo być szczerym i otwartym, gdy mowa o najbliższych. Mimowolnie nasuwa się myśl: kto ma prawo przywoływać świetliste obrazy z miejsca, gdzie panuje Wieczność – tam, gdzie nie ma bólu ani westchnień, gdzie istnieje życie pozbawione kresu... To właśnie tam, poza granicą ziemskiego istnienia, są moja matka – Hafia Zymomrya (1919–1995) i ojciec – Iwan Zymomrya (1913–1949).

Przed wszystkim pragnę rozpocząć od «tematu matki». Dlaczego? Bo to właśnie on stał się dla mnie impulsem do pisania. Może to zuchwałe stwierdzenie – wypowiedziane z perspektywy «ja-osoby». Ktoś mógłby wzruszyć ramionami i powiedzieć: «Lepiej byś tego nie pisał!». A jednak – tak się złożyło, że w niedzielnym numerze gazety *Czerwona Gwiazda* z 26 kwietnia 1959 roku (ku zaskoczeniu mojej matki, a jeszcze bardziej babci) ukazała się moja pierwsza notatka prasowa: «*Uczniowie w polu*» (1959, nr 34 (1376), s. 3).

Matka wpatrywała się w drukowaną kolumnę gazety z szeroko otwartymi oczami, jakby ludowa śpiewaczka nagle nauczyła się czytać... A babcia – uważnie wysłuchała tekstu nie raz, lecz dwa razy, który ja, z dziecięcym entuzjazmem i błyskiem w oczach, czytałem na głos. Po dłuższej ciszy wypowiedziała niemal obojętnym tonem pytanie, które dla mnie zabrzmiało jak pytanie retoryczne: – A czy trzeba o tym pisać?

Nie wiedziałem, co odpowiedzieć... A jednak – jak mi się zdawało – próbowałem uchwycić coś pierwotnego w słowach babci Hafii, matki mojego ojca, Iwana Zymomryi. Tym pierwotnym sensem była prawda zawarta w

formule: *ważne jest to, co prawdziwe*. To ona wyznaczyła mi kierunek i stała się drogowskazem: *«Do odwagi potrzebna jest niespokojna dusza»*. A mimo wszystko chciałem wierzyć, że właśnie «to» – ten pierwszy, nieśmiały krok – był barwinkowym początkiem mojej pracy ze słowem. Oczywiście, jeśli przyjąć, że barwinek ma tę niezwykłą właściwość – nieprzerwanie zielenić się przez cały rok... Tak wyglądała moja pierwsza opublikowana «produkcja».

Dlaczego zainteresował się nią Petro Skunc – nie wiem. Oczywiście, nie chwalił jej, ale też nie skrytykował. Ważniejsze było jednak to, że zaczęliśmy do siebie pisać. Na moje cztery listy odpowiadał jednym. Pewnego razu, czytając jego list – i potem czytając go ponownie – w myślach dziękowałem autorowi tysiące razy za jego radę... Towarzyszył jej symboliczny znak: *golał z listem*.

Oto treść tego listu z 28 lutego 1960 roku.

«Skunc P.

Pozdrawiam cię, przyjacielu-ziomku! Jak się masz? Dziękuję za list i serdeczne życzenia.

Życzę ci również jak największych sukcesów – nie tylko w nauce, ale także w twoich pierwszych poetyckich krokach. Życzę ci, by twoja dusza była tak bogata, jak cały nasz naród – mam tu na myśli duchowe bogactwo.

Pisz, przyjacielu! Pisz o tym, o czym nie sposób milczeć – o tym, co wyrывa się z duszy i przelewa w poetyckie wersy. Szukaj własnego głosu, a odnajdziesz siebie. Staraj się wyrażać wszystko po swojemu – tak, jak jeszcze nikt przed tobą nie powiedział. Śpiewaj o Werchowynie, o nowych sukcesach naszych ludzi, o szczęśliwej młodości, o wszystkim, co cię otacza.

Ceń i kochaj twórczość ludową – zbieraj i zapisuj kołomyjki oraz pieśni ludowe, bo drzemie w nich ogromna siła i mądrość, która wiele cię nauczy. Czytaj jak najwięcej utworów poetyckich, ucz się od mistrzów słowa. Dobrze opanuj technikę wierszowania.

Uważnie przeczytałem twój wiersz «Pasterze» i chciałbym podzielić się z tobą swoimi wrażeniami. Masz w sobie poetycką strunę, ale w tym utworze nie wybrzmiewa ona jeszcze wystarczająco silnie. Nie należy zbyt często rymować czasowników – a u ciebie pojawiają się rymy typu: *rozbrzmiewa – śpiewa, wieje – śpiewają*. Takie rymy, nawet jeśli są dopuszczalne, powinny być stosowane bardzo rzadko, ponieważ są słabe.

Poza tym łamiesz metrum wiersza. Pierwsza i ostatnia zwrotka napisane są jambem, choć nawet tam występują zakłócenia, natomiast dwie środkowe – w metrum kołomyjkowym. Takiej mieszanki należy unikać.

Czytaj dużo, wyrabiaj w sobie poczucie rytmu, abyś potrafił od razu rozpoznać poprawność wersyfikacyjną. Szukaj nowych obrazów i tematów – i nigdy nie naśląduj cudzych utworów. Poszukuj świeżych porównań, metafor, epitetów – i twórz po swojemu, tak aby w twoich wierszach czuć było ducha i siłę Werchowyny.

Takie są moje rady dla ciebie, przyjacielu. Bądź odważny w twórczych poszukiwaniach i miej pewność, że znajdziesz swoją drogę. Nie trać ducha, kształtuj w sobie siłę woli – bo bez niej nie sposób pisać.

Pozdrowienia dla rodzinnej Werchowyny! Pozdrowienia dla nauczycieli, a w szczególności dla Marii Fedorówny.*

Twój Petro

28 lutego 1960 r., Użhorod

P.S. Maria Fedorówna Opałenyk – przyp. M.Z.; do listu dołączony był wiersz «Mojej Ukrainie» autorstwa Petra Skunca:

«Przesyłam ci mój wiersz «Mojej Ukrainie». Pisz do mnie pod adres: Użhorod, ul. Kremlowska 26, Skunc Petro Mykołajowycz».

Moim zdaniem był to wyjątkowy utwór, który zaczynał się strofą:

«Czarnobrewa bohaterka,

Pracowita Ukraina,

Pieśń młodego serca!

Ukraino – promieniu pokoju!

Dla ciebie pieśń szczerą

Wylewam z uczuć.»

Zacytowałem tylko kilka wersów, choć Petro Skunc – starszy ode mnie o cztery lata – przesłał aż pięć zwrotek, które cudem zachowały się w moim szkolnym zeszytce... Starałem się zrozumieć sens rad Petra – ale tak, jak on pisał, nikt inny nie potrafiłby tego wyrazić.

Pewnej nocy, mniej więcej o północy, przyśniło mi się, że błędę po gęstwinie: tu i tam, tam i z powrotem, lecz nie potrafię znaleźć wyjścia... Nagle, zupełnie niespodziewanie, słyszę głos Ojca: «Synku, nie idziesz we właściwym kierunku! Ale skoro już wyruszyłeś – nie zawracaj!». W tej samej chwili dobiegł mnie gwałtowny szum, jakby z wodospadu. Obudziłem się, gwałtownie unosząc głowę. Wokół panowała tylko czarna ciemność... I przypomniało mi się: wczoraj Matka opowiedziała mi o ostatnich dniach życia Ojca. Według jej słów, jeszcze z otwartymi oczami powiedział: «*Hafijko, z dziećmi, z naszymi synami, nie będziesz miała kłopotów*» – i po chwili zamknął oczy... Na wszelki wypadek poszukałem świecy. Z trudem ją odnalazłem. Zapaliłem... i oddałem Wszechmogącemu Jego boską daninę – modlitewne «Ojcze nasz» w intencji wielkiego człowieka... To było 6 lutego 1949 roku – dzień, w którym okoliczności społeczne położyły kres Jego życiu. Właśnie wtedy wyciąłem sobie leszczynową różdżkę – jako symbol postanowienia: nigdy nie zawracać, jeśli już raz wyruszyłem w drogę. Stało się to 12 maja 1961 roku, w XX wieku... I tak trwa to do dziś – gdy minęły już dwie dekady XXI wieku... Tak, tak – jeśli zacząłeś pisać zdanie, miej w sobie siłę, by je dokończyć. Właśnie w ten sposób narodził się ciąg refleksji, zapisanych na skrawku papieru... Oto one – w obrazku zatytułowanym «*Bochenek chleba*».

BOCHENEK CHLEBA

Kiedy to było? Odpowiedzieć łatwo, bo wówczas wokół tańczyła bieda i лихо. A ja chodziłem wokół szkoły, gdzie była ta klasa, która była trzecią klasą dla mnie. Chociaż Stalin już nie żył, ale wszyscy bali się, gdy słyszeli to dziwne nazwisko... Co prawda dla mnie, nie wiedzieć czemu, ucznia trzeciej klasy, to słowo kojarzyło się – jakbym zwracał się do diabła... Ono wywoływało w duszy

niepokój. Strach tał się w jego tajemniczej nazwie. Czasem głównie nie strach, a głód: we wsi nie było chleba. Gdy z Wołowego przywożono kilka worków z chlebem, to wokół samochodu zbierał się tłum. Ludzie przypominali mrowisko – każdy wyciągał ręce z myślą, że dostanie bochenek.

Stałem obok, smutnie patrząc na to uwłaczające widowisko: nie było możliwości przejść dwóch kroków do przodu... Lecz wówczas mimo woli w oczach błysnął pytający głos mojej babci: gdzie chleb?

I raptem usłyszałem głos zza brezentu:

– Sierotko! Trzymaj – i bochenek przeleciał obok mnie... Natomiast złapał go wysoki chłopak i jak ptak poleciał za wzniesienie!

- Bydlaku, stój!

Lecz ślad za nim przepadł jak rosa o poranku...

Zgasła i moja wiara, jak gaśnie lampa, gdy nie ma w niej nafty. Cóż, powróciłem do domu bez chleba.

Lecz stał się cud: jakiś starszy człowiek wyciągnął do mnie rękę z jeszcze ciepłym bochenkiem...

– Sierotko, trzymaj chleb bardzo mocno, bo on – wszystkiemu początkiem...

...Czytelnikowi, jak i dla mnie trudno uwierzyć, ale to szczerą prawdą: ten człowiek, co podarował mi chleb, był ojcem tego ptaka, który poleciał z moim bochenkiem...

A jednak znów powracam do obrazu Matki. Bo była kimś wyjątkowym – zawsze i wszędzie. Ojca nie potrafię sobie przypomnieć – byłem zbyt mały, ledwie w wieku anielskim, gdy odszedł do nieba... Choć wiem o nim wszystko. Jedyłą fotografię, którą powieliłem dla czterech braci – Wasyla, Iwana, Fedora i Jurija – a także dla wszystkich krewnych, noszę zawsze przy sobie.

Wyrażenie «w pieśni żyje dusza narodu» stało się dziś skrzydlatym powiedzeniem. To właśnie ono podkreśla trwałość tradycji i potrzebę przekazywania pamięci historycznej z pokolenia na pokolenie. Być może dlatego wspomnienie o utalentowanej ludowej śpiewaczce ze słonecznego Zakarpacia – Hafii Zymomryi (z domu Zubanycz) – wciąż pozostaje tak żywe i autentyczne. Jej imię zostało utrwalone na kartach autorytatywnego wydawnictwa *Ukraińska Encyklopedia Muzyczna* (Kijów, 2008, s. 492), opracowanego i wydanego przez wybitnego ukraińskiego uczonego-folklorystę, znanego poetę – Mykołę Dmytrenka.

Warto odnotować znamienity fakt: hasło encyklopedyczne poświęcone Hafii Zymomryi zostało napisane przez jej wnuczkę – dr Olenę Zymomryę-Jurosz (1971–2021), we współautorstwie z Wołodymyrem Hrabowskim. To spod jej pióra wyszła również najlepsza jak dotąd monografia poświęcona śp. Babci: *Hafia Zymomrya. Pieśni Bojkowskie. W zapisach Mykoły Zymomryi, Hryhoriya Demiana, Wasyla Kobala* / Opracowanie: O. Nimyłowycz, O. Jurosz. Drohobycz: Poswit, 2008. Przypominam sobie również wysoką ocenę twórczości Hafii

Zymomryi, wyrażoną przez wybitnego folklorystę i wszechstronnego uczonego – Mykołę Muszynkę.

Wieś Holiatyn, w której mieszkała Hafia Zymomrya, od dawna słynęła z trembit, fujarek, drumli, piszczałek oraz niezliczonych kolomyjek o misternych melodiach. Nic dziwnego, że to właśnie tutaj Wołodymyr Hnatiuk (1871–1926) spisywał pieśni i ludowe opowieści. Jak udało się ustalić, redaktor sześciotomowego zbioru *Materialów etnograficznych z Rusi Węgierskiej* podczas pobytu w Holiatynie mieszkał w przysiółku Oblaska, na gospodarstwie Wasyla Zubanycz – ojca Hafii Zymomryi.

Życie Hafii Zymomryi nie było łatwe: od wczesnego dzieciństwa była sierotą, a zanim skończyła trzydzieści lat, została wdową – z dwiema rękami, pomiędzy którymi było sześcioro dzieci. Kto wie, może właśnie dlatego w jej pamięci – niczym w ludowej torbie – gromadziły się przede wszystkim pieśni o gorzkim losie kobiety i matki. Szczególnie bogaty repertuar pieśni ludowych prezentowała w latach 60. i 70. XX wieku – w czasie, gdy zdrowie jeszcze w miarę dopisywało. Poza pieśniami, które nieczęsto wydobywały się z jej ust, jej ulubionym gatunkiem była chyba ballada. Wykonywała ją często w formie recytatywu w dialogu, a w chwilach pauzy rozbrzmiewała mistrzowsko zagrana – zazwyczaj refleksyjna, melancholijna – melodia na drumli.

Słuchacze odczuwali wyjątkowe wrażenie i estetyczną przyjemność, gdy Hafia Zymomrya wykonywała wiązanki kolomyjek o tematyce rodzinno-obyczajowej, przybierających formę dialogu-pojedyńku, wspólnie z przyjaciółką Marią Wołoszczuk. Maria odeszła z tego świata w 1987 roku, zabierając ze sobą setki opowieści. Zarejestrowane melodie, zapisane z głosu Hafii Zymomryi, a znotowane z taśmy magnetofonowej przez Wiktorię Cugorkę i Wasyla Kobala, doskonale podkreślają poetycką treść jej pieśniowych opowieści o cierpieniu i radości, krzywdzie i prawdzie, biedzie i bogactwie, a także o tradycyjnych wartościach: wierze, nadziei i miłości.

Hafia Zymomrya w młodości posiadała piękny, mocny głos o szerokim zakresie. Według relacji świadków, w tym ówczesnych pracowników górskiego szpitala, a później znanych na całym świecie lekarzy i profesorów Uniwersytetu Narodowego w Użhorodzie – Oksany Hanycz (1932–2020) oraz Mychajła Hanycza (1931–2021), śpiew Hafii Zymomryi, sprzątaczkii szpitala rejonowego w Miżhirji, który docierał aż do sali operacyjnej, dodawał sił chirurgom. Można tylko żałować, że rzadko występowała publicznie – przeszkadzały jej w tym trudne warunki życiowe, dalekie od radości i dostatku.

Przechowując w pamięci bogaty zbiór ludowych miniatur pieśniowych, które podczas śpiewu często – zależnie od sytuacji – zyskiwały improwizowane komentarze, życzenia, tradycyjne błogosławieństwa, poczęstunki, podziękowania i inne elementy ludowego aktorstwa, Hafia Zymomrya swoją twórczością ukazywała przede wszystkim wierność tradycji. Szczególnie upodobała sobie repertuar wsi Holiatyn, Oblaska, Keleczyn, Studene i Majdan. Warto dodać, że inspiracją do nauki pieśni, przysłów, opowieści i bajek były rozmowy z teściem

Dmytrem Zymomryą (1883–1941) i, przede wszystkim, z teściową – Hafiją Zymomryą (1895–1959; z domu Bitlian od strony ojca, Bezega od strony matki).

Imię Hafia nosiły zarówno matka, jak i babcia... Większość pieśni swojego repertuaru Hafia Zymomrya poznała w młodości, nie podczas tradycyjnych wieczornych spotkań, ale u osób, u których pracowała jako najemniczka. Być może dlatego jej ulubioną pieśnią była «Ni mała mi mama doli, ja ne maju toji» («Nie miała mama losu, ja też go nie mam»), którą zawsze śpiewała artystycznie, z wyrazistą mimiką i gestykulacją.

Większość pieśni, które zostały zarejestrowane od Hafii Zymomryi, stanowią kolomyjki. W zgodzie z tradycją umiejętnie łączyła je w wiązanki, przestrzegając dawnych zwyczajów. Kolomyjki są jednym z najbardziej dynamicznych gatunków folkloru Karpat, żyjącym od wieków – nowe ciągle się rodzą, a stare, które przeżyły swoje czasy i nie mają już podstaw do istnienia we współczesnym społeczeństwie, zanikają. Te poetyckie perełki charakteryzują się głębią, zwięzłością myśli i wyrazistością obrazów. W kolomyjkach, które zostały zarejestrowane od śpiewaczki, szczególne miejsce zajmuje motyw pracy, tej, która uszlachetnia człowieka, przynosi mu chwałę i czyni odpornym na wszelkie trudności. Kolomyjki wychwalają ludzkie ręce, oddają hołd rolnikom, pasterzom, hafciarkom, flisakom i wielu innym. Lud śpiewa o pracy, ponieważ wierzy, że to ona jest źródłem dobra i postępu – praca zmienia naturę, upiększa świat, rozwija człowieka i czyni go bardziej przyjaznym innym. W kolomyjkach często pojawiają się obrazy dziewczyny, która szyje koszulę, plecie kapcie, przedzie cienkie nici i haftuje piękne wzory, podczas gdy jej ukochany spuszcza tratwy, młynarz mieli zboże w młynie, a dziewczyna bieli płótno. Hodowla zwierząt – to główne bogactwo mieszkańców gór. Nic dziwnego, że w repertuarze Hafii Zymomryi znajduje się wiele kolomyjek o pasterzach, których życie wymaga nie tylko ogromnej pracy, ale także doświadczenia, specjalnych umiejętności i wytrwałości. Dziewczyna z dumą wyznaje, że kocha pasterza i nie kryje się z tym, ponieważ «pasterz – jak kalina» («Idą owce z połoniny...»).

Z kolomyjek wyłania się portret narodu – pracownika i filozofa, wielkiego patrioty swojej ziemi, hojnego duchem pieśniarza. Temat miłości zajmuje w kolomyjkach Hafii Zymomryi miejsce szczególne. Miłość przynosi zarówno radości, jak i cierpienie, będąc źródłem łez i rozczarowań. W tych pieśniach wychwalane są dziewczyny, które nie poddają się pokusom, lecz z poczuciem ludzkiej godności oświadczają: «Mój wianek jest droższy od srebra, złota», bo z wianka zielonego «będzie wesele» («Oj, pasterzu, pasterzyku...»). Z kolei potępiani są ci, którzy przez lekkomyślne zachowanie tracą wianek, stając się «tematem plotek» («Oj tam koło rzeki...»).

Wzruszające i czule są zwroty, którymi obdarzają się zakochani – chłopak i dziewczyna, używając pieszczotliwych, zdrobniałych form. Dziewczyna nazywa chłopca «leginiu», «kochanie», «pasterzyku», a jego porównanie do ptaka brzmi: «Poszło moje sokoleczko aż na połoninę».

Warto zauważyć, że humor i dowcip ludu przejawiają się niemal w każdej tematycznej grupie kolomyjek Haffi Zymomryi, zwłaszcza w żartobliwych pieśniach i refrenach do tańców.

W piosence «Ij wieje wiatr, wieje» potępiani są syn i synowa, którzy lekceważą matkę, odrzucając ją na starość, gdy nie ma gdzie się podziać. Udaje się do córki, licząc na jej pomoc, lecz tam zięć patrzy na nią z pogardą. Kiedy matka przychodzi do syna, synowa mówi: «Nie potrzebujemy mamy». Syn tłumaczy żonie, że matka jest potrzebna, bo mogłaby zająć się dzieckiem i opiekować się prosiakami. Jednak synowa upiera się, że trzeba matce dawać jedzenie i prać jej ubrania. Niewdzięczny syn zgadza się z żoną i wysyła matkę na żebry. Piosenki o podobnej tematyce można spotkać także u innych śpiewaków nie tylko z Zakarpacia, ale z całej Ukrainy, a nawet poza jej granicami (wśród Ukraińców z Kubania, Rumunii, Słowacji i innych). Są one dowodem na to, że każdy, kto należy do ukraińskiego narodu, z głębokim szacunkiem odnosi się do swojej matki i ostro potępia tych, którzy stracili poczucie miłości i szacunku do swoich rodziców.

System obrazowy kolomyjek Haffi Zymomryi jest bliski wiejskiemu życiu, językowi i zwyczajom. W krótkich miniaturach przedstawiane jest wszystko, co związane przede wszystkim z życiem wiejskim: góry, lasy, ziemia-matka, narzędzia pracy, przedmioty codziennego użytku, zwierzęta gospodarskie, ptaki, dzikie zwierzęta itd. Z wielką miłością śpiewane są w kolomyjkach pieśni o zielonym dębie, zielonym barwinku, górze, która rodzi trawę, podkutych koniach, białych owcach, wysokiej połoninie itd. Życiowe doświadczenie i głęboka mądrość zawarte w wielu kolomyjkach nadają im uniwersalną wartość.

Słownictwo kolomyjek Haffi Zymomryi odzwierciedla społeczne pojęcia charakterystyczne dla kulturowego i historycznego porządku mieszkańców wyżyn. Śpiewaczka potrafiła uwiecznić w swojej pamięci obserwacje ludu pracującego podczas pracy i wypoczynku, radości i smutki, a także wnioski, które są wyrazem głębokiej życiowej mądrości i kondensacji w obrazowych, emocjonalnych miniaturach. Te miniatury wychodzą z głębin ludzkiego postrzegania świata.

Poznając pieśni Haffi Zymomryi, każdy przypomni sobie wzruszające i niezatarte chwile z własnego życia, kiedy to w dzieciństwie słuchał matczynych pieśni, zagłębiając się w ich treść i czując na sobie ich emocjonalną siłę. W pieśniach Haffi Zymomryi wyczuwalny jest lokalny koloryt, szczerą miłość do rodzinnej ziemi, z jej górami, połoninami, lasami i otoczeniem. To właśnie ten koloryt stanowi podstawę prawdziwej miłości do Ukrainy, fundament głębokiego, świadomego patriotyzmu. Karpaty, doliny, góry, lasy są nie tylko miejscem akcji bohaterów pieśni, ale i nieodłączną częścią ich życia. Są one przedstawione w nierozdzielnej jedności materialnej i filozoficznej, w ich pierwotnej zależności od świata natury.

Repertuar śpiewaczki z Holiatyna jednoznacznie ukazuje, że kultura pieśni każdej wsi funkcjonuje zgodnie z zasadami tradycji ustnej, przez co zawiera liczne lokalne cechy. Dotychczas ukazały się trzy zbiory Haffi Zymomryi («Oj,

tam góra, na szczycie» (Użhorod, 1991), «Pieśni z Wyżyny» (Drohobycz, 2001), «Bojkowskie melodie» (Drohobycz, 2008)), które, zgodnie z trafną opinią Oleksandry Nimiłowycz i Ołeny Jurosz, odzwierciedlają «różnorodność typów fabularnych ukraińskich ludowych ballad». Z kolei Hafia Zymomrya przechowywała w swojej pamięci pieśni, które jeszcze setki lat temu były powszechnie wykonywane na Wyżynie. Dopóki te niezatarte ślady duchowych zmagających nadal krążą wokół źródeł, a zwłaszcza wśród prostych ludzi, będą one nieśmiertelne, wzbogacając kulturowy nurt narodu. Ludowa studnia jest bowiem niewyczerpana.

Hafia Zymomrya urodziła się 2 lutego 1919 roku w małej wiosce Obliaska, która z każdej strony otoczona jest przez Holiatyn. To właśnie tutaj miała żyć, poznać smak smutku i biedy, ale także czerpać siłę z pragnienia wychowania pięciu synów. I to właśnie Matce udało się to osiągnąć. Niestety, 1 stycznia 1995 roku, zmęczone chorobami i trudami życia, jej serce przestało bić. Odeszła do Wieczności, pełniąc swoją ziemską rolę wobec Wszechmocnego i Ukrainy. Cała wieś Holiatyn, wraz z jego przysiółkami i okolicznymi wzgórzami, żegnała swoją ukochaną matkę. Kiedyś usłyszała z fal radiowych słowa Jurija Fedkowycza, które często powtarzała: «Kocham nasz naród całym sercem, a moja dusza przewiduje, że czeka go wielka przyszłość...» I jest w tym głęboka wiara, że matczyne serce posiada swoją szczególną logikę dla świętych zapowiedzi.

Nie wiem, czy dla drogiego czytelnika jest zrozumiały zamysł autora, by wyodrębnić obraz Matki, która od 1 stycznia 1995 roku, przez trzydzieści lat, patrzy z wysokości niebios na życie swoich synów, wnuków i prawnuków... Nie mi oceniać, jak szeroko i z miłością wypełnione są przedstawione rozważania i obserwacje, które tak bardzo chciałoby się wyraźnie określić fenomen obrazu Matki. Nagle, całkowicie nieoczekiwanie, przypomniały mi się wiersze Iwana Dracza, napisane przez niego w 1995 roku:

«I mama jeszcze żyje. I ty jeszcze młoda.

Jak pełnia życia bierze swoje prawa,

Jak lekki krok, i wiosenna woda

W moim sercu lód łamie...»

Bez wątpienia miejsce «Ja-osoby» ma szczególne znaczenie w kontekście narodowej i kulturowej tożsamości, ponieważ wokół niej kłębią się wielowymiarowe więzi znaczeniowe oraz fundamentalne idee wspólnoty lingwokulturowej o charakterze konkretnym i realnym.

O autorze

Mykola Zymomrya urodził się 30 listopada 1946 roku w wiosce Holiatyn w rejonie Miżhiria w Zakarpaciu. Jest członkiem Akademii Nauk Wyższej Szkoły Ukrainy, doktorem nauk filologicznych oraz profesorem Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu. Członek Narodowego Związku Pisarzy Ukrainy oraz Narodowego Związku Dziennikarzy Ukrainy. Honorowy członek Ogólnoukraińskiego Zjednoczenia «Pisarze Bojkowszczyzny». Jest autorem ponad 50 książek, w tym monografii, opracowanych zbiorów, prozy literackiej oraz tłumaczeń z języka polskiego i niemieckiego. Opublikował także

około tysiąca artykułów z zakresu literaturoznawstwa, przekładoznawstwa i kulturoznawstwa. Wśród jego dzieł znajdują się takie zbiory jak «Źródła wiecznej piękności» (1996), «Losy w ludziach» (2006), «Księżna Europy» (2010; tłumaczenia utworów Dmytra Pawłyuczki na język niemiecki), «Czas i życie» (2012), «Dzwon dla aniołów» (2014), «Promienie zimnego słońca» (2015), «Obrazki Srebrnej Ziemi» (2016), «Niebieska tęcza: Zielone etiudy» (2017), «Wzór życiowych ścieżek» (2018), «Progi w ulu» (2019; «Progi w ulu» – tłumaczenia Tadeusza Karabowicza na język polski, pod redakcją Jana Grzesiaka), «Rozproszona przestrzeń» (2020), «Beobachtungen aus dem Grünen» (2021; tłumaczenia Jany Hrytsaj na język niemiecki), «Spowiedź na ręczniku» (2023; «Spoved na rucniku» – tłumaczenia Mychajła Romana na język słowacki), «Świętość obrazu» (2024) i inne. Wybrane utwory przetłumaczone zostały na język angielski, bułgarski, niemiecki, polski, chorwacki, słowacki, rosyjski oraz węgierski. Jest laureatem nagród imienia B. Łepkiego, I. Koszeliwca, O. Hrycja, Zoresława, Ołeny Pczilki, a także W. Magera (Niemcy). Honorowy doktor wielu ukraińskich i polskich uniwersytetów, w tym Uniwersytetu Narodowego w Użhorodzie. Zasłużony działacz nauki i techniki Ukrainy.

Ivan Zymomrya

Mykola ZYOMORYA

(Drohobycz, Ukraina)

Ivan ZYOMORYA

(Użhorod, Ukraina; Słupsk, Polska)

ŹRÓDŁO OFIARNOŚCI – WYSOKIE DUCHOWE WARTOŚCI.

Pawłowi Holowczukowi – 85

This paper explores the literary and journalistic legacy of Pavlo Holovchuk, a Ukrainian writer, poet, publicist, and editor, whose creative activity spans the end of the 20th and the beginning of the 21st century. Special attention is devoted to his role as editor-in-chief of the Ukrainian émigré newspaper «Khrystyianskyi Holos» (The Christian Voice), one of the oldest Ukrainian-language periodicals in diaspora. Despite his limited recognition in his homeland, Holovchuk's works – such as «Roots from Ukraine» (2000), «Colorful Dreams» (2003), «Paths» (2007), and «Our Fates» (2010) – bear significant literary and cultural value, especially in the context of Ukrainian diaspora writing in Bosnia, Slavonia, and Croatia. Through a textual and contextual analysis of these collections, the paper highlights Holovchuk's moral-ethical worldview, his use of autobiographical narrative structures, and his poetic engagement with themes of national identity, historical trauma, and cultural continuity. His prose – especially the epistolary satire «Letters of Grandfather Panas Bezdolnyi» – reveals both intellectual irony and deep human empathy, rooted in the migratory experience of his ancestors and his own personal biography. The paper positions Holovchuk within the tradition of the Ukrainian bardic figure, emphasizing his contributions to the preservation and development of Ukrainian cultural identity in exile, and his literary mediation of transnational dialogue between Ukrainian and Croatian cultural spaces.

Dwadzieścia pięć lat temu ukazał się czwarty tom książki *Historia literatury i kultury ukraińskiej w sylwetkach (XIX – pierwsza połowa XX w.)* autorstwa Wołodymyra Kaczkana, stanowiący część serii «Niech się święci imię Twoje» (Iwano-Frankiwnsk, 2000). Już wtedy imponowało podejście tego utalentowanego autora, który nieustannie dążył do wprowadzania do naukowego obiegu nowych faktów i nieznanych dotąd nazwisk. Istotę tej zasady doskonale oddaje łacińska sentencja *absens carens* («nieobecny traci»)... Ale bez wątpienia, gdy to, co nieobecne, staje się obecne – to przede wszystkim czytelnik zyskuje najwięcej, spragniony nowości i odkryć. Dlatego też pragniemy zwrócić uwagę czytelników na postać wciąż mało znaną w literaturze ukraińskiej – Pawła Hołowczuka, jego twórcze dokonania oraz pełne odwagi życiowe doświadczenia. Wspomina o tym również Mykoła Muszynka w wywiadzie «*Petro Hrocky – pośrednik w przekazywaniu ukraińskiego samizdatu na Zachód*», zamieszczonym w tomie «*Rozmowy z osobami o podobnych poglądach*» (Preszów, 2004, s. 111): «...moim głównym partnerem zza żelaznej kurtyny był obywatel Jugosławii,

Pawło Hołowczuk z Banja Luki...». Możemy się jedynie domyślać, jak wiele przeżyli zarówno Petro Hrocky (26.02.1942 – 01.08.2004), jak i Pawło Hołowczuk, przekazując głosy takich osób jak Wasyl Stus, Iwan Dziuba, Jewhen Swersciuk i innych ukraińskich dysydentów światowej opinii publicznej.

...Czasami jeden dzień wystarcza, by otworzyć okno na świat, stworzyć konkretne okoliczności czasowo-przestrzenne, które umożliwią realizację licznych przyszłych intencji i aktywnych form komunikacji. Chciałoby się powiedzieć czytelnikowi: nie zapomni jeden z autorów niniejszych słów (M.Z.) dnia 12 kwietnia 1991 roku. To właśnie wtedy miało miejsce niezapomniane spotkanie z Pawłem Hołowczukiem w Użhorodzie. W imieniu stowarzyszenia «Świat Kultury» i z upoważnienia jego prezesa, Bohdana Janowskiego (04.07.1941–19.06.2005), Mykoła Zymomrya, jako przewodniczący regionalnego oddziału, miał zaszczyt powitać delegację Rusinów-Ukraińców z ówczesnej Jugosławii. Ich wizyta była istotnym wydarzeniem na Zakarpaciu, a oficjalne powitanie odbyło się z udziałem władz lokalnych. Świadczy o tym dziennikowy zapis z dnia 12 kwietnia 1991 r.: «Klub przy ul. Ruskiej... Podpisano powitanie dla delegacji Rusinów-Ukraińców z Jugosławii, której przewodniczył ks. Petro Owad: ‘Na pamiątkę pobytu w Użhorodzie – od duchowieństwa i wiernych Eparchii Mukaczewskiej. Z serdeczną miłością i wdzięcznością – + Iwan Semedij, biskup, I. J. Waśkow, O. J. Sabow, B. Janiwski, M. Zymomrya, W. Kobal’.» Dedykacja została umieszczona na stronie tytułowej książki *«Jedwabna kosa»*, którą Bohdan Janowski i Mykoła Zymomrya podarowali dziekanowi o. Petrowi Owadowi, protojerejowi. Wśród obecnych byli również: siostry Jarosława Hraluk i Tetiana Fina, a także Pawło Hołowczuk, Myrośław Bobryk, Stefan Sikorski, Iwan Herycz (baryton, znakomicie wykonał pieśń «Wziąłbym bandurę»), Iwan Hemon (grał na akordeonie) i Anna Bobryk (grająca na flecie). Mykoła Zymomrya zabrał głos podczas spotkania, podkreślając zasługi ks. Petra Owada i innych członków delegacji, w tym Pawła Hołowczuka.

Wówczas zrodziła się owocna, precedensowa sytuacja, która niejako wymuszała potrzebę pisania o takim typie mentefaktu, który ma zdolność do przekształcania się i rozmnażania w nowe formy. Właśnie w tym duchu powstały zbiory Pawła Hołowczuka: *«Korzeniami z Ukrainy»* (Paryż–Lwów–Zwickau, Biblioteka Almanachu Ukraińców Europy «Zerna», 2000) oraz *«Kolorowe sny albo Listy dziadka Panasa Bezdolnego»* (Drohobycz, «Koło», 2003). Do obu publikacji Mykoła Zymomrya przyczynił się jako redaktor i autor wstępów. Choć od tego czasu upłynęło już wiele lat, nie będzie przesadą, jeśli ponownie skierujemy uwagę czytelników na treści, które przetrwały próbę czasu. A skoro przetrwały – oznacza to, że nie są to wartości efemeryczne, lecz trwałe, wypowiedziane nie dla ozdoby słowa, lecz – niczym z «kowalskiej kuźni» Iwana Franka. Jesteśmy głęboko przekonani, że Pawło Hołowczuk właśnie do niej należy – bo poznał jej żar dawno temu i zawsze godnie dźwigał odpowiedzialność za los ukraińskiego słowa.

Czy ktoś kiedyś powiedział, że Banja Luka, położona w dalekiej Bośni, stanowi duchową wyspę naznaczoną pięknem ukraińskiego słowa? Zapewne nie... Bo przecież wciąż nie zostały zebrane, opisane i docenione te duchowe wysepki, na których tworzą się wartości – zwłaszcza artystyczne – należące do ukraińskiego dziedzictwa kulturowego. Ukraińcy, rozsiani niczym mak po całym świecie – zarówno bliskim, jak i dalekim – pozostawiają życiodajne ziarna na ziemiach wielu państw, tych większych i tych mniejszych. I te źródła tryskają – można by rzec – twórczym natchnieniem, często o pierwotnej czystości, zarówno u autorów znanych, jak i mniej znanych. Przykładem są słowa:

«W moim śnie

Widzę i ciebie, mój drogi narodzie,

Rozsiany po całym świecie...»

Te wersy napisał Pawło Hołowczuk, urodzony 5 lipca 1940 roku.

Warto przypomnieć: w zbiorze *«Korzeniami z Ukrainy»* znajduje się wiersz *«Krzyż – nasz los»*, poprzedzony takim oto autorskim komentarzem: «We wsi Dewiatyn w Bośni, pośrodku wsi, niedaleko ukraińskiej cerkwi greckokatolickiej, od pierwszych lat osiedlenia się Ukraińców, stoi krzyż. Kiedyś był drewniany, a od 1928 roku – żelazny, z Ukrzyżowanym Chrystusem na cementowym cokole...». To właśnie tam, «przy tym Ukrzyżowaniu», jako dziecko, niejednokrotnie «przechodził, trzymając babcię za rękę»... A ze świadectwa wyłania się uogólnione wyznanie:

«My, Ukraińcy Bośni, modlimy się gorąco:

Narodź się raz i dla nas,

Narodź się raz i dla nas... i dla nas!»

To właśnie tutaj przyszły pisarz dorastał w czasach, gdy nad Bośnią panowało spokojne niebo. Jednak na przełomie dramatycznie smutnego XX wieku uderzył grom niosący nieszczęście – i to nie w ostatniej kolejności dla Ukraińców, których los zesłał na te ziemie. Bo to przecież przed kilkoma stuleciami Rusini z Galicji, Bukowiny i Zakarpacia oderwali się od swych macierzystych stron i osiedlili się tam, gdzie zdołali przetrwać «w czasie i przestrzeni». Ich los i tęsknota znalazły wyraz w słowach znanej pieśni: «Dunaju, Dunaju, czemu płyniesz smutny?»

Przez długi czas Pawło Hołowczuk mieszkał w bawarskiej stolicy – Monachium. Tam, w snach, powracał do swoich rodaków – najpierw do Ukrainy, a później do doświadczonej cierpieniem Bośni. To właśnie stąd wypływa duchowa moc jego modlitwy – modlitwy, którą pragnie przekazać wszystkim skrzywdzonym, między innymi w wierszach: *«Ukraińcom Bośni»*, *«Mojej Bośni»*, *«Nostalgia»*, *«Moim przyjaciółom»* i wielu innych.

W osobie Pawła Hołowczuka odnajdujemy nie tylko poetę, lecz również prozaika, refleksyjnego publicystę i dziennikarza, który na przełomie wieków i tysiącleci podjął się niełatwego zadania – de facto objął obowiązki redaktora naczelnego gazety *«Głos Chrześcijański»*, jednego z najstarszych ukraińskojęzycznych czasopism emigracyjnych. Trzeba z żalem przyznać, że nazwisko Pawła Hołowczuka wciąż pozostaje zbyt mało znane zarówno na

Ukrainie, jak i poza jej granicami. Nieliczne publikacje, które ukazały się w prasie, rzadko trafiały do szerokiego grona czytelników. Tym bardziej cieszy fakt, że obie wspomniane książki ukazały się w Ukrainie jako odrębne wydania. Choć formalnie są to raczej zbiory wybranych utworów, stanowią one wartościowy prezent dla miłośników twórczości literackiej Pawła Hołowczuka – jego słowo, bez przesady, zajęło już istotne miejsce w ukraińskim piśmiennictwie. Przyszła bowiem pora życiowej mądrości, kiedy niemal każdy jego tekst staje się nie tyle spontanicznym wyrazem ludzkiej życzliwości, ile świadomym, skoncentrowanym krokiem – ukierunkowanym na postrzeganie świata i próbę «obrócenia koła historii». Przykładem może być jego przejmujący, otwarty w formie wiersz wolny «Noce», który urzeka nastrojem sprzeciwu i wewnętrznej opozycji – próbą obrony zarówno godności narodowej, jak i ludzkiej. Bo trudno znaleźć równowagę pomiędzy porankiem a mrokiem nocy. Jak pisze poeta:

«Są noce,
W których małe narody obracają
Koło historii...
Są noce,
W których wielkie narody biorą
Na swe barki jarzmo...
Ja nie obrócę koła historii,
Ale nie myślcie, że przyjmę jarzmo!»

Warto zatrzymać się na chwilę i uważnie wsłuchać w te wersy – jak bardzo aktualnie brzmią one dziś, w czasach, gdy rozpoczęła się i nadal trwa pełnoskalowa wojna «bestii ze Wschodu» (tak właśnie zatytułował swoją publicystyczną książkę *Bestia ze Wschodu* (Lwów, 2020) pochodzący z Srebrnej Ziemi Ołeksandr Maslanyk), prowadzona przeciw narodowi ukraińskiemu... Aż chce się przywołać kwintesencję myśli Szewczenki – jego potężne, poruszające słowa: «*Walczcie – a zwyciężycie! Bóg wam pomoże!*» Czyż nie właśnie w nich tętni profetyczna pasja wolności – swoisty archetyp jako uniwersalny obraz dla zniewolonych?

Swoją drogą, to właśnie takie rozumienie wolności jako «świętego dobra» jest charakterystyczne dla wielu przedstawicieli ukraińskiej literatury – od Wasyla Stusa, Dmytra Pawłyczki, Ihora Kalyncia i Wasyla Hołoborodki, po pisarzy tworzących na emigracji, takich jak Bohdan Bojczuk, Jurij Tarnawski, Bohdan Rubczak, Wira Wowk, Patrycja Kylyna, Lida Palij. Nie sposób tu nie wspomnieć także Emmy Andijewskiej, której twórczy potencjał – chwała Bogu – nadal żywo pulsuje, niczym u Liny Kostenko.

Oczywiście, nie chodzi tu o ogólne porównywanie nazwisk, lecz o rzeczową refleksję z odniesieniem do dorobku twórczego Pawła Hołowczuka. Nie jest to twórczość odległa, lecz raczej bliska duchowi narodowemu, choć zauważalna jest w niej pewna rozpiętość między małą ojczyzną – Chorwacją, a wielką ojczyzną – Ukrainą. W naszym odczuciu, ten dualizm wyraźnie zaznacza się w jego artystycznych poszukiwaniach. Z miasteczka Lipovljany rozciąga się szeroki

horyzont. To swoista rzeczywistość, która rodzi pozytywne refleksje, ponieważ – jak wiadomo – ukraińscy twórcy często byli płodnymi dawcami dla innych kultur. Wystarczy wspomnieć nazwiska Iwana Franki, Bohdana Łepkiego... Ileż emocjonalno-treściowych tonów dodali oni literaturom austriackiej, niemieckiej czy polskiej? Pytanie retoryczne – nie wymaga odpowiedzi, chyba że ożywimy je choćby intonacją.

Nic więc dziwnego, że spod pióra Pawła Hołowczuka zabrzmiał niegdyś głos z Niemiec, a w czasach nowszych – z ojczyzny nauczyciela Franki, Vatroslava Jagića:

«Czy stoi jeszcze wasza rodzinna strzecha,
Czy żyje wasz sąsiad,
Co z tymi łąkami,
Lasami i polami,
Gdzie wylewaliście pot
Na ziemi, która nie była waszą?»

Dla nas te wersy są jak statyczne echo jednego wielkiego pytania. Klucz do odpowiedzi stanowi monotonna nostalgia, w której tle – jakże naturalnie – «w naszych marzeniach... Kijów i Lwów kwitną, a życie ukraińskie rozkwita». Ten wymowny obraz zawarty jest w utworze *Ukraińcom Bośni* – poświęcony krajanom poety, którzy tam, gdzie los pozwolił im się modlić, wznoszą zawsze złociste kopuły cerkwi – duchowe oparcie na czas niedoli.

Warto wspomnieć tu także o sile charyzmy: w Pniaworze znów stanęła ukraińska cerkiew – dokładnie w tym miejscu, gdzie przez wiele lat istniał okazały kościół, zniszczony w 1992 roku przez wandalów... Lecz obrazy nie płakały długo: 275 ukraińskich rodzin chwali dziś Najwyższego nie na pogorzelisku, lecz pod aksamitnym dachem swojej pięknej świątyni!

Do takich właśnie krajan skierowany jest apel Pawła Hołowczuka:

«Żyj!
Żyj!
Rozwijaj się, mój narodzie!
...Niech twoja krew więcej nie płynie.
Niech oczy nie płaczą, niech serce się śmieje».

Tak właśnie pisze Pawło Hołowczuk – dopracowuje swoją stylistyczną manierę, osiągając spójność treściową, niekiedy o charakterze ludowo-chimerycznym, a niekiedy – ironiczno-komentującym. Stąd też koloryt i czułość wyznania:

«Dziewczyno, podaj mi rączkę,
Chodźmy na spacer w zielony gaj!
Tam, gdzie śpiewają ptaki,
Gdzie fiołki pachną!
Dziewczyno, wlećmy w zielony gaj,
Bo tam cudowny raj...
Liście szeleszczą,
Śpiewają, szemrzą!»

Wobec takiej wersji, czytelnik – kierując się «dobrą intencją» – może uwierzyć autorowi, który wypowiada się w tonie spowiedzi, przybierając alegoryczno-umowny charakter narracji, gdzie nawet «liście... śpiewają». Ogólnie rzecz biorąc, poeta potrafi przekonać odbiorcę, choć niekiedy zbytnia metaforyczność czy gwałtowna asocjacyjność wyraźnie komplikują odbiór – zarówno warstwy znaczeniowej, jak i składniowej tkanki utworu.

Warto jednak podkreślić: ta uwaga nie przekreśla wartości estetycznej dzieła, jeśli mamy do czynienia z autentycznym twórczym odkryciem – obiektywnie życzliwym i wewnętrznie zgodnym z odczuciami każdego, kto dostrzeże w środku zimy kwiat czereśni jako znak wiosny – czasu odnowy nie tylko przyrody, ale przede wszystkim istoty ludzkiej. Wtedy bowiem niepokoję duszy jawią się niczym barokowa radość, bo – jak stwierdza artysta:

«Słyszę twoje kroki – trawa szeleszczy.

Widzę twoje oczy – to natura śni...

Idziesz – cała przyroda cicho zasypia –

Z oddali, łagodnie, wieje wiatr...»

Trzeba jednak przyznać, że tu i ówdzie rzucają się w oczy powtórzenia – zarówno w zakresie obrazów, jak i środków stylistycznych czy ornamentyki poetyckiej. Jednym słowem, Paweł Hołowczuk nie pielęgnuje w sobie pozy wirtuoza poetyckiego. Pracuje nad słowem po to, by służyć swoim krajanom – rozproszonym po całym świecie – radą, medytacyjną refleksją, by przyczynić się do «samoobrony», zachowania narodowej tożsamości, podmiotowości «naszego losu».

Aż chciałoby się tu przywołać słowa Mychajła Osadczego: *«Krata to jedyne dzieło artystów, które nie zmieniło się przez tysiąclecia.»* I nie ma w tym nic złego, że iluzoryczność ziemskiego szczęścia nie została odkryta dopiero przez naszego poetę, który tak oto «wita» nas swoją deklaracją:

«Usiadłem – i popłynąłem rzeką,

Rzeką wartką płynę.

W łodzi bez wiosła...

A łódź dziurawa...

Płynę.

Lecz nie wstydzę się tak płynąć,

Bo z mego rodu, z ojczystego domu

Jest nas jeszcze tysiące,

Takich jak ja – samotnych...

Bez wiosła...»

Obraz «łodzi bez wiosła» budzi współczucie. Warto w tym kontekście wspomnieć opowieść-refleksję Niny Biczuji *Kwiecień w łodzi*, gdzie wyraźnie obecny jest antropokreatywny dyskurs pozajęzykowych właściwości. Można by tu również dodać zestawienie «czas i osoba» w odniesieniu do powieści *Wir* Hryhorijsa Tiutiunnyka, zwłaszcza w kontekście narzędzi paralelnej modelowości sytuacyjnej (łódź bez wiosła; człowiek bez skrzydeł).

Celowo jednak nie przywołujemy tu relacji artystycznej z projekcją na narracyjno-czasoprzestrzenny schemat. Raczej odwołamy się do dobitnej myśli Symonenki:

«Bo jesteś człowiekiem na ziemi,
I czy tego chcesz, czy nie –
Twój uśmiech jest jedyny,
Twoje cierpienie – jedyne,
Twoje oczy – jedne».

Pawło Hołowczuk często odwołuje się do kategorii moralności, która w jego twórczości pełni funkcję regulatora nie tylko dla niego samego, ale i dla jego «rodu, ojczystego domu». Aby uchwycić dominującą, przedmiotowo-wizualną cechę tego obrazu, przytoczmy przykład «rozrzuconych liści». Tak, 12 października 2001 roku Mykoła Zymomrya pisał do Pawła Hołowczuka: «...Chętnie włączę tekst listu do tzw. 'Skrawka oderwanego', który stanowi coś w rodzaju 'dziennika'... Jest rozrzucony, jak liście w październiku – na różne kawałki papieru. Oczywiście, zebrać to wszystko w jedną całość po tylu latach – to niemal niemożliwe... Inicjatywa tego typu należy nie do mnie, lecz do Jurija Badzia. Niestety, nie uratowało to rodaka z Srebrnej Krainy – jego los stoczył się wśród wielkich nieszczęść... Wybitny syn Srebrnej Krainy, Wasyl Marko (1936–2015), miał wyjątkowo sprawiedliwą i życzliwą opinię o talencie swojego rówieśnika i ideowego towarzysza – Jurija Badzia (1936–2018). Aby nie wprowadzać czytelnika w błąd, przytoczmy fragment listu – niech zabrzmiały słowa Mykoły Zymomri skierowane do Pawła Hołowczuka: «Koszalin, 12.10.2001 r. Drogi Panie Pawle! Dziękuję za list, który otrzymałem w domu, w Użhorodzie. Choć, jak zawsze, wiatr pchnął mnie znów w drogę... Kilka dni temu przyjechałem do Koszalina i stąd kłaniam się Panu. Cieszę się, że kończy Pan rękopis nowej książki. Proszę jednak pamiętać: pierwsza zdobyła duży rozgłos na Ukrainie, a potem także poza jej granicami! Dziękujemy Panu – i ja, i prof. Stepan Złupko – za publikację artykułiku o nim. Teraz mam do Pana prośbę. Ponieważ mój syn Iwan musi pilnie złożyć plan rozprawy doktorskiej, powstało pytanie: czy nie można by poświęcić tej pracy twórczości Emmy Andijewskiej? Oczywiście, jeśli tak się stanie, syn rozszerzyłby temat na wszystkich, którzy tworzyli lub tworzą po ukraińsku na ziemiach niemieckich bądź są z Ukrainą związani. Pańska książka również byłaby wówczas przedmiotem analizy. Problem w tym, że nie mamy dostępu do prozy pani Emmy, zwłaszcza do takich utworów jak: *Tygrysy* (1962), *Herostraty* (1970), *Powieść o dobrym człowieku* (1973), *Powieść o ludzkim przeznaczeniu* (1992). Tragiczne jest to, że choć niektóre z tych tekstów ukazały się w Ukrainie, są dziś niemal nie do zdobycia! Drogi Przyjacielu, byłbym bardzo wdzięczny za pomoc – może Pan (lub pani Zoresława Kowal, albo sama pani Emma) posiada któryś z tych utworów, a jeśli nie, to może uda się pożyczyć od dobrej duszy, to znaczy kogoś «z ludzkim przeznaczeniem»... Co słysząc u Pana Ihora Tracza? Jak jego zdrowie? Z poważaniem, wdzięcznością i pozdrowieniami dla Pana i Pańskiej wspaniałej Małżonki – Mykoła Zymomrya. P.S. Przesyłam artykuł prof. Wasyla Marki i

prof. Ihora Dobriańskiego; proszę spojrzeć, czy można by go wykorzystać (poprosili mnie, by przekazać go Panu, znając nasze braterskie dobre relacje)... Czekam niecierpliwie na wiadomość od Pana oraz na 'Głos Chrześcijański'. Artykuł w załączniku może pasuje do działu 'Z ukraińskiego świata'... Jeśli nie, nie szkodzi – niech zostanie 'na pamiątkę', jak mówią w naszej wsi...».

Zrozumiałe jest, że archetypiczny obraz «ukraińskiego rodu», który najlepiej uosabia autor zbioru *Korzeniami z Ukrainy*, od początku został naznaczony pozytywnym przesłaniem. Dlaczego? Bo Pawło Hołowczuk ma duszę rolnika. Dla niego rozmowa człowieka z Bogiem to naturalny dar, dostępny każdemu – dar, z którego tak w pełni korzystał Hryhorij Skoworoda. Cały świat chciał go ujarzmić, ale nie zdołał pochwylić wolnej duszy... A Pawło Hołowczuk? Píše – wiersze, eseje, reportaże, sztuki teatralne, układa «nieszczotkowane myśli». I wszystko to ogarnia, ponieważ ma w sobie optymizm zakorzeniony w osobistym przekonaniu: czynić dobro i żyć nim.

Jaka jest motywacja, by w zwykły dzień kierować się jasnymi, szlachetnymi czynami? Odpowiedzi na to pytanie warto poszukać w nagim nerwie wiersza Wasyla Stusa, który w 1969 roku napisał «*Dwa słowa do czytelnika*»: «Gdyby żyło się lepiej, nie pisałbym wierszy – uprawiałbym ziemię». Dogłębna analiza twórczości Pawła Hołowczuka potwierdza: doskonale rozumie on, że na początku było słowo. To właśnie ono odgrywa szczególną rolę w duchowym odrodzeniu narodu ukraińskiego – słowo Łesi Ukrainki, Małaniuka, Stusa, Liny Kostenko, Pawlyczki...

Nieprzypadkowo ukształtował się nieprzerwany nurt dziedziczenia tradycji – kanon humanistycznej, ożywczej mocy języka, który wyrasta jeszcze ze Skoworody, Kotlarewskiego, Szewczenki, Franki. W tym kontekście nie sposób pominąć dedykacji, jaką poprzedza utwór «*Trzy pieśni o mojej miłości*»: «Poetom-dysydentom: Kalincom, M. Osadczemu, R. Kudłykowi, z którymi latem 1969 roku w Łucku marzyłem o wolnej Ukrainie».

Warto byłoby dołączyć do tego grona autorów emigracyjnych, którzy nieśli i wciąż niosą ukraińskie słowo poza granicami kraju, pomnażając duchowe dziedzictwo Ukrainy. Wśród nich można wymienić: J. Sławutycz, O. Deko, W. Wowk, L. Palij, M. Skrypnyk, I. Kaczaniuk-Spiech, I. Tracz, J. Hudemczuk, O. Petyk, J. Hawryluk, T. Karabowycz, E. Łuczak, M. Słabak, P. Romaniuk, I. Macyński, J. Zbiglej, I. Hałajda, I. Jackanyn, M. Newrły, M. Muszynka, M. Roman, S. Hostyniak, J. Bacza, M. Bobak, M. Niachaj. Niestety, większość z nich przekroczyła już próg Wieczności...

Autor cytowanego wiersza «*Rzeka, łódź, wiosła i ja*» występuje pod pseudonimem *Panas Bezdolnyj*, którym zazwyczaj podpisuje swoje utwory prozatorskie, dramatyczne i publicystyczne. Gdy pozwala sobie na odrobinę humoru, przybiera formę *Dziadek Panas Bezdolnyj* lub po prostu *Dziadek Panas*.

Chętnie posługuje się formą listu, traktując ją jako środek artystyczny – narzędzie ożywiający przekaz, stanowiące swoisty dialog z wyobrażonym czytelnikiem. Mamy tu do czynienia z oryginalnym cyklem listów – otwartych zwrotów Pawła Hołowczuka, które przez lata rozbrzmiewały w audycjach

radiowych *Radia Banja Luka* w Bośni, gdzie autor przez dziesięć lat pracował jako redaktor.

Wiele z tych refleksyjnych listów ukazało się również na łamach popularnego niegdyś w Ukrainie czasopisma *Nowa dumka*. Z prozy warto wyróżnić nie tylko wspomniany cykl listów pod wspólnym tytułem *Droży krajanie!*, lecz także satyryczne opowiadanie *Jak Sofron się ożenił i szczęśliwie przeżył swoje życie*, humoreski *Naukowa praca Omelka Machaczkowego*, *Własna kobieta*, *Swojski człowiek*, *Listy miłosne* i inne.

Interesującą próbą jest również komedia – żart sceniczny w jednym akcie pt. *Udany interes*, oparta na motywach ludowego humoru. Tym samym prezentowany zbiór obejmuje różnorodne gatunki literackie, medytacyjne rozważania o charakterze biograficznym i lirycznym, jak również teksty o szerszym, społecznym znaczeniu.

Paweł Hołowczuk nie pragnie dla siebie «złotego runa», co wyznaje niespodziewanie w wierszu *«Powstańcie, moje marzenia!»*:

«Powiedzcie, powiedzcie, powiedzcie...

Co mam czynić,

Czy dalej pisać?

Słyszę głos – tak!»

Takie pytanie i odpowiedź może wypowiedzieć tylko człowiek o szlachetnej i hojnej duszy – duszy, której nikt nie ujarzmi własną miarą, bo poeta zna prawdę:

«Pisać – to rwać cierpkie zioła,

Słuchać, jak bije serce – bolesne...»

Stąd płynie przekonanie: ten czytelnik, który śni językiem Szewczenki, z radością sięgnie po książki Pawła Hołowczuka – *Korzeniami z Ukrainy* (2000), *Kolorowe sny* (2003), *Ścieżki* (2007), *Nasze losy* (2010) – by cieszyć się zebrany ziołem, które rośnie przy cichych strumykach – dla pożytku i wdzięczności.

Świadomie pragniemy tym materiałem wyodrębnić to, co już było przedmiotem recepcji i osiągnęło pewną rozpoznawalność oraz skuteczność w odniesieniu do twórczości Pawła Hołowczuka, ze szczególnym uwzględnieniem szerokiego wachlarza zagadnień o charakterze moralno-etycznym, podejmowanych w trzech wymienionych zbiorach. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że pisarz przeszedł przez wszystkie smutki, uroki i pokusy życia, spotykając swoją *lipcową osiemdziesiątpiątkę* na symbolicznej kalinowej kładce. Przeszedł tę drogę, lecz potrafił pozostać sobą.

Wiadomo, że pisarstwo satyryczno-humorystyczne nie jest wyłącznie przejawem «rdzennej» ukraińskiej duchowości – chociaż niewątpliwie w jej najlepszych odsłonach obecna jest żywa tradycja narodowa. Cechą charakterystyczną tej «ukraińskości», do której czytelnik jest najczęściej przyzwyczajony, są motywy oparte na paradoksie: śmiać się przez łzy, płakać z uśmiechem na ustach. Taki humor, o ile zostanie właściwie osadzony w realiach życia bohaterów, może stać się impulsem do uświadomienia sobie prawdziwego, niezakłamanego obrazu rzeczywistości.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na humorystyczne utwory, w których rozsądek i zdrowy dystans do świata splatają się z plastycznością opisu – nie tyle wyjaśniają one, ile wskazują na wewnętrzne sprzeczności, wyodrębniając komiczne epizody życia codziennego. To one ożywiają estetykę śmiechu, ujawniając jednocześnie ponadtekstowe zasady interpretacji, które zyskują swoją ostrość w znakowej strukturze opowieści.

Stąd też w twórczości Hołowczuka pojawia się szerokie spektrum: ironia, komiczno-ironiczny dystans, a czasem wręcz tragiczno-ironiczny wymiar satyrycznego i humorystycznego przekazu. Taka forma wyrazu pozwala głębiej dotrzeć do etycznych fundamentów – zarówno tych zakorzenionych w przeszłości, jak i współczesnych przyzwyczajęń społecznych [12].

Na czołowym miejscu ukraińskiej tradycji satyry i humoru stoją nazwiska takie jak: Ołeh Wysznia, Ołeksandr Kowińka, Stepan Olijnyk, Dmytro Biłous, Stepan Woskreszenko, Fedir Makiwczuk, Mykyta Hodowaniec, Pawło Hłazowyj, Jewhen Dudar, Ołeh Czornohuz, Ołeksandr Irwanec, Jurij Szyp i inni. To przedstawiciele różnych epok i warunków historycznych XX wieku, którzy wyznaczyli standardy gatunku satyrycznego i charakterystyczny styl tego typu pisarstwa, jeśli mówić o tzw. kontynentalnej Ukrainie [2, 261; 4; 5; 6, 355; 8, 32; 10].

Naturalnie, należy poszerzyć te ramy, uwzględniając dorobek ukraińskiej diaspory, która nieodłącznie współtworzyła ogólnonarodową kulturę. Tak np. wybitny uczony, literaturoznawca, pisarz i tłumacz Ihor Kaczorowski (1918–2013), który przez ponad pół wieku mieszkał w Monachium, wnikliwie analizował dwanaście gatunków humorystyki ukraińskiej diaspory. Wyróżnił m.in.: komedię, skecz, parodię literacką, parodystyczną mistyfikację, parodystyczny parafrasis, felieton prasowy, felieton radiowy, opowiadanie i nowelę, poemat satyryczny, powieść satyryczną, epigram-szpilkę, wierszowaną humoreskę oraz poetycki żart [7, 152].

Twórcami tych form byli różnorodni autorzy, których nazwiska niestety wciąż są mało znane w Ukrainie. Warto wymienić przede wszystkim: Awienira Kołomijca (*Sąd nad Don Juanem*), Porfira Horotaka (*Diaboliczne parabole*), Iwana Kernyckiego (*Cygańskimi drogami*), Iwana Antypenkę (pseud. Martyn Zadeka; *Międzyplanetarni ludzie*), Hannę Czerin (*Chytra makitra*), Wasyla Czaplenkę (*Jiśko Hawa*), Wasyla Onufrijenkę (*Stalin w piekle*). Z ich pióra wyszły oryginalne dzieła – nie tyle szablony fabularne, co wyrafinowane konstrukcje narracyjne pełne refleksji, barwnego śmiechu i bogactwa gatunkowo-stylistycznego.

Nadszedł czas, aby przyjrzeć się bliżej ich twórczości i zwrócić uwagę szerokiego grona czytelników na to, jak autorzy ci potrafili z humorem, ale i estetyczną precyzją, oceniać życie, a zarazem kształtować kulturę wyrazu. Do klasycznych źródeł tego nurtu należy przede wszystkim słynna poetycka epopeja *Eneida* Iwana Kotłarewskiego, słusznie uznawana za wzorcowe dzieło artystycznego śmiechu – o głębokim przesłaniu treściowym i wielowarstwowym, często pozatekstowym, patosie.

Podobna równoległość znaczeniowa jest charakterystyczna także dla twórczości Pawła Hołowczuka, którego utwory prozatorskie po raz pierwszy zostały zebrane w tomie przeznaczonym dla szerokiego grona czytelników w Ukrainie [1; 3; 9; 11]. Co prawda, niektóre przykłady jego twórczości dotarły już wcześniej do czytelników – opublikowano je w antologii *Korzeniami z Ukrainy*, która ukazała się w serii wydawniczej Biblioteki almanachu Ukraińców Europy «Zerna» (Paryż–Lwów–Zwickau, 2000, s. 82–137). Redaktorem naczelnym i wieloletnim opiekunem tej inicjatywy był znany poeta i wydawca Ihor Tracz. Wspomniana publikacja spotkała się z uznaniem zarówno wśród krytyków literackich w samej Ukrainie, jak i poza jej granicami.

Paweł Hołowczuk w swoich *Listach dziadka Panasa Bezdolnego* z powodzeniem opanował formy błyskotliwej prozy humorystycznej, rzeczowej ironii i niestandardowej satyry. Potwierdzeniem tego jest pełny zbiór *Listów dziadka Panasa Bezdolnego*, zawarty w elegancko wydanym tomie *Kolorowe sny*. Za postacią dziadka Panasa Bezdolnego nietrudno rozpoznać samego Pawła Hołowczuka – człowieka łagodnego usposobienia i hojnego serca. Być może ta łagodność wyrosła z licznych przeprowadzek i zmian miejsca zamieszkania. Warto podkreślić raz jeszcze, że urodził się on we wsi Dewiatyna, malowniczo położonej w dalekiej Bośni – według jego słów, tam, «gdzie zakarpacie chłopstwo walczyło za cesarza». Rzeczywiście, na przełomie XIX i XX wieku wielu Ukraińców z Bukowiny, Galicji i Zakarpacia ruszyło za chlebem w obce strony. Wśród nich był również pradziadek Pawła Hołowczuka, pochodzący z okolic Buczacza w obwodzie tarnopolskim.

W domu, w którym urodził się Paweł Hołowczuk, często rozbrzmiewały modlitwy – jego ojciec Andrij był kościelnym kantorem, a matka Stefaniya z domu Nimashchuk – jego pomocnicą. Nic więc dziwnego, że ich syn trafił do klasycznego gimnazjum księży salezjanów w Križevcach w Chorwacji. Następnie ukończył szkołę administracyjną i rozpoczął studia na wydziale prawa Uniwersytetu w Sarajewie. Studiów wyższych nie udało się jednak ukończyć – przeszkody stanęły niczym mur na drodze do świątyni wiedzy...

Po 1956 roku nadeszła wiosna również dla Ukraińców rozproszonych po krajach Europy Środkowej. Tu i ówdzie zaczęły powstawać społeczne i kulturalne stowarzyszenia Ukraińców, w tym Towarzystwo Kulturalno-Artystyczne im. Tarasa Szewczenki w Banja Luce, którego duszą był właśnie Paweł Hołowczuk. Wygłaszał tam wykłady z historii Ukrainy, pracował jako redaktor ukraińskiego radia, publikował artykuły w czasopiśmie *Nowa Duma*, organizował letnie obozy młodzieżowe «Płastu», występował na scenie w rolach: wojewody dubińskiego (*Taras Bulba* Mikołaja Gogola), starego kozaka (*O czym szeptały trawy* Spirida Czarkaszenki), bohatera ballady *Oj, nie chodź, Hryciu, na wieczornice* Michała Staryckiego czy starosty w dramacie *Nieszczęśliwa* Iwana Karpenki-Karego.

W latach 70. nawiązał żywe kontakty z przedstawicielami ukraińskiej kultury w Polsce, Czechach, Słowacji, Niemczech, Kanadzie, USA oraz – co szczególnie istotne – w samej Ukrainie, którą po raz pierwszy odwiedził w 1969 roku. Wtedy

też miał okazję osobiście poznać elitę ukraińskiego życia intelektualnego: Irynę i Ihora Kałyńców, Mychajła Osadczeżo, Tarasa Melnychuka, Iwana Hela, Hryhorię Czubaję. Zapamiętał spotkania z pisarką Wirą Wowk z Rio de Janeiro, Julianem Baranowskim – ziomkiem z Bośni, który spędził dwadzieścia lat na Syberii, oraz Romanem Kulykiem ze Lwowa. Odwiedził również Zakarpacie, w tym Użhorod. Nic więc dziwnego, że bezpośredni kontakt z ojczyzną przodków wywarł na synu Bośni głębokie i życiodajne wrażenie.

Głos «Radia Banja Luka» rozbrzmiewał przez dziesięć lat ustami Pawła Hołowczuka. Od 1980 roku rozpoczął pracę przy ukraińskiej cerkwi greckokatolickiej w Hamburgu, gdzie pracował przez dziewięć lat. W latach 1982–1983 uczęszczał na kursy diakońskie organizowane przy Ukraińskim Uniwersytecie Katolickim w Rzymie. Od 1989 roku Paweł Hołowczuk mieszkał w Monachium – stolicy Bawarii, znanej ze swych ukraińskich ośrodków edukacyjnych, kulturalnych i religijnych. Przez wiele lat redagował tam, praktycznie w pojedynkę, jedno z najstarszych ukraińskich pism – *Głos Chrześcijański*.

Paweł Hołowczuk służy ukraińskiemu słowu, ponieważ nim żyje i zachwyca się jego pięknem. Dotychczas ukazały się jego następujące publikacje książkowe: *Korzeniami z Ukrainy* (2000), *Kolorowe sny, czyli listy dziadka Panasa Bezdolnego* (2003), *Tutaj usłyszałem swoje ojczyste słowo...* (2005), *Stiżky* (2007) oraz *Nasze losy* (2010). Jak trafnie zauważył Mykoła Muszynka, «książka Pawła Hołowczuka «Nasze losy» to mistrzowski opis pełnego cierpień życia Ukraińców w Bośni i Sławonii – od czasów najdawniejszych po współczesność». Wysoko ocenił twórczość pisarza również Mychajło Lachowycz, autor prac badawczych: *Droga krzyżowa Ukraińców w Bośni* (Użhorod, 1993), *Ludowe pieśni Ukraińców Bośni, Chorwacji, Wojwodiny* (Użhorod, 1997), tomiku poezji *Wędrowki* (Toronto, 2007), a także głębokiej i refleksyjnej przedmowy do książki Hołowczuka *Ścieżyny*. Krytyk słusznie podkreśla znaczenie mitologii narodowej, która – jak pisze – stanowi *talizman tożsamości narodowej*; dlatego Paweł Hołowczuk *odwołuje się do niej jako do źródła swojej twórczości*. W tym sensie autor zbioru *Stiżky* jawi się jako ludowy śpiewak, liryczny bard czy kobziarz, który przekazuje doświadczenia przeszłości współczesnym pokoleniom, by uchronić je przed zapomnieniem (s. 9).

Nie dziwi więc, że Paweł Hołowczuk za pośrednictwem *listów dziadka Panasa Bezdolnego* udzielał odpowiedzi na najważniejsze pytania współczesności, kierując je do swoich słuchaczy, którzy z przejęciem i wzruszeniem odbierali jego głos z «Radia Banja Luka». Być może dlatego listy te osadzone są na dydaktycznym fundamencie – łączą pytania z odpowiedziami, tworząc formę, która pozwalała autorowi rejestrować przemyślenia na temat faktów, wydarzeń budzących zarówno entuzjazm, jak i sprzeciw, a także zjawisk wymagających interpretacji i wyjaśnienia.

Oto przykład jednego z niedawno napisanych listów dziadka Panasa Bezdolnego, zatytułowanego *Jeszcze coś znaczymy*: «Podczas wizyty Papieża w Ukrainie o naszym narodzie mówił cały świat. Był to tryumf nowej historii

Ukrainy. Swoją piękną mową zawstydził ukraińskich deputowanych i wielu nieszczęsnych koniunkturalistów... Silnie zrusyfikowany Kijów czeka na odnowę w duszach swoich mieszkańców... A stąd – prośba: bierzcie przykład z Papieża – Polaka: nauczył się naszego języka, by dwa sąsiadujące narody mogły żyć w zgodzie i harmonii. Nie zapominajmy naszego języka!».

Trzeba przyznać, że imperatywy dziadka Panasa – podobnie jak u dziadka Szczukara – wcale nie są agresywne. «Nieszczęśni koniunkturaliści» mieszkają sobie w stolicy nad Dnieprem, cieszą się życiem, choć zakres ich «służby narodowi» ogranicza się do domowych wygod – by tylko nie przepadł ten słodki nastrój! Zazwyczaj listy dziadka Panasa pełne są aforyzmów i subtelnych wskazówek, których oś stanowi dyskretna nadzieja: że dziadek gotów będzie przeprosić, *jeśli dzieci, wnuki, prawnuki* tych «nieszczęsnych koniunkturalistów» potrafią *choćby wyjąkać słowo!* Oczywiście – po matczynemu, w ojczystym języku!

Choć niewielkie objętościowo, utwory Pawła Hołowczuka cechują się klarowną fabułą, w którą «wplecione» są nieoczekiwane zwroty akcji, charakterystyczne wtrącenia w formie niby-dialogów, dowcipne żarty czy ironiczne komentarze – wszystko to służy pogłębieniu przesłania moralnego. Do najlepszych należą m.in.: *Fajne konie*, *Stare gaduła*, *Kolorowe sny*, *Trudno patrzeć na Ukrainę*, *Babilon*, *Ukraińska tożsamość*, *Piekło*, *Boża grabież*, *Jeszcze trochę o «nas»*, *a także o «nich»*, *Wszechwiedzący*, *Nasze prawa*, *Czarnobyl*, *Błazen*, *Baba*, *Urodzony grzesznik*. Utwory te, choć utrzymane w podobnej konwencji – najczęściej listów – zawierają świeże szczegóły i przemyślane rozwiązania narracyjne. Konflikty fabularne przedstawiane są w sposób, który pozwala śmiechowi nie ranić, lecz pełnić rolę *artystycznej ilustracji* tego, co zostaje ukazane i wyśmiane. W każdej sytuacji powinna być zachowana równowaga – oparta na prawdzie, która tętni w głębokich warstwach ludowego humoru.

Takie podejście było charakterystyczne również dla twórczości Mikołaja Gogola – nawet na jego pomniku w Niżynie odnaleźć można tę treściowo-emocjonalną równowagę w słowach: *«Patrzę na świat przez widoczny dla wszystkich śmiech i niewidoczne dla świata lzy...»*. Przykłady wyrafinowanego humoru znaleźć można również w twórczości takich autorów jak: Ostap Wysznia, Hryc Zozula, Mykoła Ponedilok, Jewhen Dudar, Pawło Hłazowyj, Jurij Szyp, Ołeksandr Irwanec. Zresztą, Paweł Hołowczuk niejednokrotnie wyróżnia nazwiska Mikołaja Gogola, Edwarda Kozaka (Hrycia Zozuli), Mykoły Ponedilka oraz Jurija Wynnyczuka – artystów, którzy niezmiennie poruszają dziadka Panasa Bezdolnego, gdy «przychodzi mu trochę pożartować z naszych ludzi». Jak sam pisze w liście zatytułowanym *Podział*: *«Kiedyś robili to tak niezrównani jak Hryc Zozula (Edward Kozak) i Mykoła Ponedilok, a ja, biedaczysko, jakoś zapragnąłem ich naśladować...»*

Paweł Hołowczuk bez wątpienia doskonale opanował zasady konstrukcji fabularno-kompozycyjnej humoresek. Niejednokrotnie jego opowieści skonstruowane są w taki sposób, by czytelnik «zauważył» ich etyczne

zakorzenie w pierwiastku autobiograficznym. Stąd też tytuły przypominające pytania: *Ilus nas jest?*, *Kim jesteśmy?*, *Kolorowe sny (I. Kiedy było lepiej?)*, *Kolorowe sny (Kiedy było jeszcze lepiej?)* i inne. Sama forma i sposób prowadzenia narracji nasuwają typologiczną analogię z humoreską o charakterze kronikarskim autorstwa Ołeksandra Kowińki (1900–1985) pt. *Dlaczego nie jestem sokolem?*..

Warto odnotować pewną znamioną cechę: podobnie jak Mykoła Ponedilok i Hryć Zozula, również Pawło Hołowczuk przemawia ustami swoich bohaterów, prowadząc z czytelnikiem swoisty dialog w języku abstrakcyjnoniedyferencjowanym, stylizowanym literacko. Język ten zyskuje oryginalne brzmienie dzięki swojej gwarowej specyfice.

W przypadku postaci dziadka Panasa Bezdolnego cechy językowe odgrywają szczególnie istotną rolę – dlatego warto pozostawić wersję autorską w zakresie leksyki, stylistycznego zabarwienia i konstrukcji gramatycznej. Tego typu zabieg wykorzystują dziś również inni autorzy, m.in. Dmytro Keszelia (*Hosundragoši*, 1994; *Żywanski świ*, 1997; *Zbyjwić, czyli Kina nie będzie*, 1999) czy Roman Solyło (*Bibrzeckie opowiadki*, 1991).

Jak trafnie zauważył sam Hołowczuk: «*dziadek Panas Bezdolny to uosobienie zdrowego chłopskiego rozsądku*». Jego sposób myślenia i odczuwania warto analizować przez pryzmat językowego kolorytu, który pełni funkcję organizującą w każdej kolejnej odsłonie «listów dziadka Panasa Bezdolnego». To właśnie język stanowi trzon kompozycyjny, wokół którego koncentrują się pozostałe elementy tekstu: fakty, wydarzenia czy istotne akcenty społeczne. Dzięki temu czytelnik chętnie uwierzy w prawdę, jaka wyłania się z życiowych obserwacji tej postaci.

Pod piórem Pawła Hołowczuka słowo nabiera mocy i życia – źródła jego twórczości, niezamulone i krystalicznie czyste, wciąż obmywają jego korzenie sięgające Ukrainy.

W tym kontekście warto wspomnieć o dwóch szczególnie wymownych wspomnieniach autora: *Haftowana koszula* oraz *Świat poznania*, w których odnaleźć można wyraziste ślady przeżytych doświadczeń – zapisanych z autentycznością i emocjonalną szczerością.

Gdy mowa o przeżyciach, wspomnienia zawarte w zbiorze *Stiżky* tworzą swoisty osobny świat. Dowodem na osobiste zaangażowanie autora jest wzruszająca dedykacja zamieszczona na stronie tytułowej egzemplarza: «*Drogiemu Przyjacielowi, szczeremu druhowi – dr. Mykole Zymomrijowi – z głębokim ukłonem i serdecznymi pozdrowieniami – autor P. Hołowczuk*» (wg daty na stemplu pocztowym: 12 sierpnia 2007 roku).

Można być pewnym, że czytelnik niechętnie pożegna się z ostatnią stroną, która kończy opis świata – z jednej strony przyziemnego, a zarazem wzniosłego – tak sugestywnie i kunsztownie odzwierciedlonego w tomach: *Korzeniami z Ukrainy*, *Kolorowe sny*, *Tutaj usłyszałem swoje ojczyste słowo* (2005), *Stiżky* (2007), *Nasze losy* (2010). Istnieje nadzieja, że już wkrótce ukaże się «Wybór» Jubilata, planowany na rok 2025.

Twórczość Pawła Hołowczuka, w obliczu współczesnych wyzwań i prób, stanowi niezawodne tło dla chorwacko-ukraińskich interakcji literackich.

LITERATURA

1. Дурунда А. Код з кореньом з України. *Літературне слово*. Новий Сад, 2002.
2. Загребельний П. Неложними устами. Київ, 1981.
3. Зимомря М. Жмуток, окреслений любо'ю до України або Поринання в добромисність. *Павло Головчук. Корінням з України*. Париж-Львів-Цвікау: «Зерна», 2000. С. 4–8.
4. Зуб І. Остап Вишня. Риси творчої індивідуальності. Київ, 1991.
5. Ільницький М. Енергія слова: Літературно-критичні статті. Київ, 1987.
6. Історія української літератури ХХ століття. У двох книгах / За ред. В.Г.Дончика. Київ, 1998. Т. 2.
7. Качуровський І. Гумор української еміграції. *Сучасність*. 1992. № 10.
8. Марко В. Основа творчих шукань. Київ, 1987.
9. Мартинюк О. Сторінками книги Павла Головчука «Корінням з України». *Нова думка*. 2001. № 117. С. 48–49.
10. Мушкетик Ю. Чистим серцем. *А.Кошаченко. Сатира. Гумор. Лірика*. Київ, 1981.
11. Терлюк І. Корінням з Дев'ятини. *Українське слово*. Новий Сад, 2002. № 9. С. 52–54.
12. Zymomyra I., Zymomyra O. Pavlo Holovchuk's Oeuvre: The Context of the Intercultural Interactions of Ukraine and the Balkan Region. *Lingua Montenegrina*. 2020. God. XIII/2. Br. 26. Cetinje. P. 409–419.

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ
(Дрогобич, Україна)

**ПРОВІДНИК КАРПАТСЬКОГО КРАЙОВОГО ПРОВОДУ ОУН –
ВАСИЛЬ СИДОР-«ШЕЛЕСТ» (1910 – 1949)
(ДО 115-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

The study reconstructs the main stages of the life of Vasyl Sydor-«Shelest» based on unknown and little-known documents. An important place is given to the coverage of his underground activities. Special attention is paid to the period when he headed the Carpathian regional leadership of the OUN. The author separately dwells on the circumstances and details of the death of Vasyl Sydor.

Keywords: Vasyl Sydor, OUN, UPA, Carpathian region, districts, repressive and punitive bodies.

Дослідження підпільної діяльності ключових постатей національно-визвольного руху 1940 – 1950-х рр. на сьогодні має важливе не лише наукове, але й суспільно-політичне значення. Водночас персоніфікація історії допомагає повернути цілу плеяду незаслужено забутих імен. До таких визначних діячів належить Василь Сидор. Вивчення цієї постаті допомагає краще зрозуміти характер і суть процесів, які відбувалися в ОУН та УПА, а також його роль та місце у національно-визвольному русі українського народу. При цьому важливе значення має із формування пам'яті про учасників боротьби за відновлення Української самостійної соборної держави.

Сидор Василь

Одним із перших біографічні дані про перебування В. Сидора в ОУН і УПА, на основі широкої (порівняно з іншими) джерельної бази, у своїх працях подає Петро Содоль [44; 45]. Про залучення В. Сидором до підпільної діяльності С. Фрасуляка пише історик Руслан Забілий [18]. Досліджуючи роль жінки у національно-визвольному русі Леся Онишко пише про дружину Василя Сидора – Надію Романів [40]. Перебування «Шелеста» на чолі Карпатського крайового проводу ОУН висвітлює дослідник Ігор Марчук [37]. Позитивним є, що автор акцентує свою увагу на періоді перебування В. Сидора на посаді провідника крайового проводу. Дослідник також пише про призначення В. Сидора у травні 1943 р. шефом крайового військового штабу Волині [36]. Деякі згадки про перебування «Шелеста» на Волині містить робота Олександра Вовка [2]. Окрему

працю присвячену життєвому і бойовому шляху В. Сидора присвятив Б. Мак [35].

Цілу низку біографічних нарисів про чільних діячів (Ярослава Мельника-«Роберта», Петра Мельника-«Хмару», Володимира Фрайта-«Жара», Романа Різняка-«Макомацького», Володимира Лівого-«Йордана»,

Сидор Василь із дружиною Романів Надією

«Митара», Дмитра Бандусяка, Василя Сидора-«Шелеста», Трифуна Гачіча та ін.) українського визвольного руху підготував автор цього нарису разом із Миколою Посівничом, Миколою Глібіщуком, Олексієм Компанійцем [19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29]. Методологічне значення мають біографічні нариси підготовлені Володимиром Морозом [31; 39; 48]. Відзначимо й окремі біографічні нариси підготовлені Дмитром Продаником [32; 33; 34; 42; 43]. Теоретико-методологічне значення мають дослідження Миколи Галіва та Василя Ільницького [49; 50; 51; 52]. Потреба вивчення підпільної діяльності даної особистості зумовлена відсутністю спеціальних наукових студій, в яких повноцінно висвітлюється постать Василя Сидора, а також виявленням маловідомих архівних джерел, які дають можливість повніше висвітлити обставини його загибелі.

Народився Василь Дмитрович Сидор 24 лютого 1910 р. у селі Спасів Сокальського району Львівської області. Незважаючи на скрутні часи, батьки дали йому добру освіту. У 1931 р. він закінчив Перемиську гімназію. Після цього навчався на юридичному факультеті Львівського університету [7, арк. 147]. До речі під час навчання В. Сидор познайомився і зійшовся із кількома майбутніми чільними діячами ОУН. Наприклад, подружився із Степаном Фрасуляком, якого в подальшому залучив до підпільної роботи [18, с. 192]. Військовий досвід В. Сидор отримав у школі підхорунжих польської армії. Протягом досить тривалого перебування на різних щаблях підпільної адміністрації В. Сидор послуговувався псевдонімами «Верховинець», «Вишитий», «Зов», «Конрад», «Кравс», «Крегул», «Лісовик», «Ростислав Вишитий», «Чорноморець», «Шелест», «75», «718», «778», «808» [5, арк. 364, 421].

У міжвоєнний період Василь Сидор був активним членом Пласту у місті Сокаль та членом Організації вищих клас українських гімназій (ОВКУГ). У цей же час він проводить активну роботу у товаристві «Просвіта». Одразу ж після створення Організації українських націоналістів В. Сидор вступив до її лав. Маючи добрий талант організатора та вишкільника В. Сидор до 1934 р. працює членом Сокальського повітового проводу ОУН. Активна націоналістична діяльність не змогла пройти повз увагу польських спецслужб і у

лютому 1935 р. його засудили до 4 років ув'язнення. Вийти з якого вдалося у вересні 1936 р.

Репресії польської адміністрації не змусили В. Сидора відмовитися від поглядів і зректися ідеї боротьби за відновлення Української держави. У 1936 р. виконує функції бойового референта Сокальського повітового проводу ОУН. Здобутий досвід він також продовжує розвивати працюючи у 1937 р. членом Сокальського окружного проводу ОУН. У той же час «Шелест» протягом 1936 – 1937 рр. працював військовим референтом Крайової езекутиви ОУН Північно-західних українських земель. Саме з його ініціати у 1937 році формується один з перших повстанських відділів «Вовки», який здійснював рейди теренами Волині. Поряд із підпільною діяльністю В. Сидор у 1937 р. керує діяльністю районної молочарні у селі Перв'ятичах біля Сокаля. Проте у подальшому розгортання військового будівництва В. Сидору перешкодив арешт [41, с. 34–44]. За активну націоналістичну діяльність 5 серпня 1937 р. його заарештувала польська поліція. В казематах Львівської тюрми йому довелося сидіти до вересня 1939 р.

Після приходу радянської адміністрації Василь Сидор змушений був емігрувати у місто Краків (Польща), де до літа 1940 р. працював у німецькому «уряді праці». Паралельно викладав на старшинських курсах, які проводив Провід ОУН. Зокрема, у 1940 – 1941 рр. читав лекції із підготовки військових спеціалістів для ОУН [7, арк. 147; 14, арк. 36; 38, 810]. Влітку 1940 р. скерований Проводом у західні області УРСР, де до осені того ж року був військовим референтом крайового проводу ОУН. Після цього повернувся до м. Краків і там, до травня 1941 р. був комендантом курсів із підготовки військових спеціалістів і керівного складу ОУН для роботи на території радянської України [17, арк. 2, 311].

Зліва на право Сидор Василь, Твердохліб Микола

Користуючись значним авторитетом у підпіллі В. Сидор приймав активну участь в роботі Другого Великого збору ОУН у Кракові (31.03–3.04.1941) [7, арк. 147]. На якому доопрацьовувалися політична, розроблялася соціальна та економічна програми, визначалася політика і тактика ОУН у зв'язку із зміною міжнародної ситуації, тобто поглиблювалися завдання національної революції. Перед початком радянсько-німецької війни «Шелест» був зачислений командиром 2 сотні в батальйоні «Нахтігаль» (1941). У грудні 1941 – його переводять у 201 батальйон «Шуцманшафт» в якому служить до грудня 1942 р. У цей час отримує звання поручника [7, арк. 148; 14, арк. 36]. На

початку 1943 р. за активну націоналістичну діяльність В. Сидора заарештовують німці.

Після звільнення Роман Шухевич у лютому 1943 року призначає його керівником військового осередку при Проводі ОУН. У 1943 р. ситуація на Українських землях сильно загострилася, особливо на території Волині (жорсткий німецький окупаційний режим, радянські партизани, Армія крайова). У цей час нагальною потребою стає створення національної армії. Виконання цих завдань вимагало в першу чергу кваліфікованих, досвідчених військовиків здатних зорганізувати, об'єднати і вишколити розрізнені боївки. Саме тому у травні 1943 р. Провід ОУН призначив «Шелеста» шефом Крайового військового штабу на Волині [36, с. 177]. Перебуваючи на цій посаді В. Сидор отримує військове знання майора УПА (8.07.1943). Водночас, за посадою, був членом Головного військового штабу УПА (1943 – 04.1949). Взагалі роль і значення Василя Сидора у національно-визвольному русі надзвичайно великі. Оскільки він був одним із організаторів, творців і керівників Української повстанської армії. Потрібно також відзначити важливу його працю «Хронологія Української Повстанчої Армії. Ч. 1 (10.1942 – 12.1943)», яку він написав під псевдонімом «к-р Р. Виштий».

У січні 1944 р. «Шелеста» призначають заступником крайового провідника ОУН на ЗУЗ Романа Кравчука-«Петра» і водночас військовим референтом цього ж проводу, тобто командиром найчисельнішого та найактивнішого відтинку групи УПА-Захід. Потрібно сказати, що цю групу він очолював аж до смерті. Працюючи на цьому найважливішому відтинку В. Сидора призначають заступником Головного командира УПА. 15 лютого 1946 р. його підвищують до звання полковника УПА [30, с. 273]. За визначні досягнення у бойовій діяльності він був нагороджений Срібним Хрестом бойової заслуги 1 кл. (1945) [6, арк. 37; 7, арк. 146 – 153, 154; 16, арк. 170; 15, арк. 225зв.; 47, арк. 26 – 32; 38, с. 810; 46, с. 671].

Зимою 1944 – 1945 відділи УПА понесли значні втрати. Однак ще більших втрат повстанці зазнали після «великої блокади». Для того, що зберегти вцілілі кадри керівництво прийняло рішення розбити сили на дрібні підрозділи і вести боротьбу невеликими групами [17, арк. 52]. Враховуючи те, що відділи УПА підпорядковувалися тереновим провідникам, функції Василя Сидора як керівника і координатора великих з'єднань зникають і він переходить на теренову роботу. У першій половині літа 1947 р. Василь Сидор-«Шелест» став провідником одного із найбільших і найпотужніших підпільних об'єднань – Карпатського краю ОУН. Водночас за цією посадою він входив до складу Проводу ОУН та був обраний головним суддею організації [7, арк. 131, 269; 8, арк. 217; 16, арк. 170; 15, арк. 225зв.; 17, арк. 232]. Колишній командир ВО 4 «Говерля» та ВО 5 «Маківка» Іван Белейович на слідстві зізнавав, що у липні 1947 р. «Шелеста» повідомив йому про своє призначення провідником Карпатського крайового проводу ОУН [13, арк. 127]. Цікаві думки про це призначення наводить окружний провідник ОУН

Рогатинщини Зиновій Благий, відповідаючи на припущення чекістів, що керівником крайового проводу став Василь Сидор. Він повідомив, що оскільки у даний час відділи УПА були переважно розформовані, а «Шелест» якоїсь конкретної роботи не вів, тому Провід поставив його для керівництва і контролю за діяльністю Карпатського крайового проводу. На питання чекістів, чи можна припустити, що «Шелеста» призначили провідником Карпатського крайового проводу ОУН, З. Благий відповів, що таку можливість виключає, оскільки це рішення означало б різке пониження «Шелеста» і вдаряло по його авторитету. Провідником крайового проводу ОУН після смерті «Роберта» був призначений, очевидно, один із підпільників, який до цього перебував у складі крайового проводу ОУН чи округу, набагато слабший за «Шелеста», а останній надавав йому лише допомогу. Окрім цього, у своїх зізнаннях Зиновій Благий називав прикмети В. Сидора: «Середнього зросту, нормальної статури, на лиці худий, на щоках постійний рум'янець, брюнет, колір волосся і очей – чорний, губи складені у формі бантика...» [7, арк. 264–266]. Дещо інший опис подає Василь Чижевський: «Шелест» вважається непоганим військовим командиром, сміливий. Грицай, однак, вважав його вискокчою і хвальком. Його прикмети: років 36–37, високого зросту, худорлявий, блондин, волосся злегка хвилясте, зачісує вверху, лице видовжене, риси обличчя дрібні, червонощокий» [14, арк. 38]. Документи спецорганів подавали дещо інший опис: «високого зросту, худорлявий, блондин, очі сині, лице видовжене, ніс тонкий, довгий, волосся зачісує назад, ноги тонкі» [5, арк. 364; 17, арк. 82].

Перебуваючи у підпіллі Василь Сидор одружився із Анною Романів-«Наталкою». Із початком другої радянської окупації Західної України вона разом із дитиною перейшла закордон у Німеччину. Після смерті дитини і важких переживань втрати первістка А. Романів у 1945 р. повернулася до свого чоловіка. Оскільки хотіла хоч якось зменшити біль втрати, душевні страждання і бути поруч із ним та вести активну боротьбу (почала працювала архіваріусом крайового проводу) [4, арк. 13; 7, арк. 135].

Василь Сидор залишався провідником аж до загибелі у квітні 1949 р., що підтверджується як документами підпілля, так і документами радянських репресивних органів [11, арк. 398; 5, арк. 421; 7, арк. 131, 269; 14, арк. 36]. Радянські оперативно-розшукові документи досить багаті на детальні відомості про місця проживання і перебування В. Сидора. Зокрема, у червні-липні 1944 р. «Шелест» проживав у місті Львів по вул. Унія Люблінська, 11. На початку 1945 р. переховувався в с. Тисів Болахівського району (тепер у складі Болахівської міської громади), у травні в селі Нижня Лукавиця (тепер у складі Моршинської міської громади), на початку червня 1945 р. у селі Труханів Сколівського району (тепер Сколівської міської громади) [17, арк. 3, 72, 74, 311–312].

Здійснюючи досить ретельний пошук «Шелеста» чекісти багато довідувалися із свідчень заарештованих. Зокрема, встановили, що криївка «Шеле-

ста» розташовувалася у 12 км. від бункеру Ярослава Мельника-«Роберта», про яку не знав навіть останній [17, арк. 76–77].

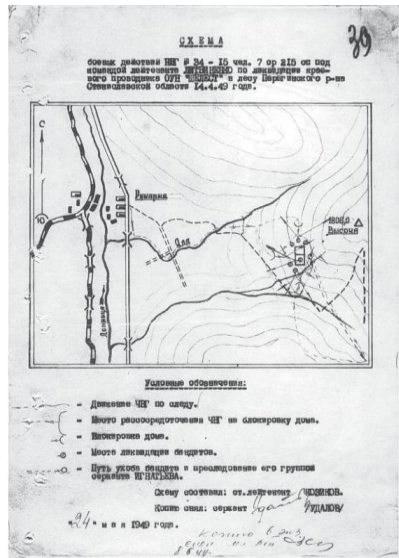
Реалізуючи свідчення Д. Ребрика і Й. Янішевського-«Ясного» у період з 25 жовтня по 15 листопада 1946 р. на території Болехівського району Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області провели військово-чекістську операцію по ліквідації В. Сидора-«Шелеста» і Я. Мельника-«Роберта». В ході якої були ліквідовані: крайовий провідник «Роберт», заступник референта СБ крайового проводу Григорій Чабан-«Тирса», технічний референт СБ того ж проводу Іван Хомин-«Скала». Захоплені зв'язкові крайового проводу. В результаті цього вдалося встановити, що «Шелест» справді переховувався у районі гори Чорна-Сигла (Болехівського р-ну) про те йому вдалося втекти [17, арк. 77]. До речі про цей цікавий випадок розповідає заарештований Іван Долішний-«Богдан», «Бунтар», якому довелося розслідувати причини загибелі «Роберта». Зокрема, він зазначав, що 11 листопада 1946 р., коли чекісти віднайшли палатку «Шелеста» йому ледь вдалося втекти. Після чого він переховувався у районного провідника «Черненка» [17, арк. 78]. Чекісти намагалися також використати І. Долішнього для пошуків «Шелеста». Як один із варіантів він запропонував налагодити зв'язок із «Шелестом» через колишню референтку УЧХ Болехівського району Олену Павлишину-«Гуцулку», яка була нареченою І. Долішнього. «Гуцулка» підтримувала зв'язок із родичами І. Долішнього і таким чином можна було комунікувати. В разі встановлення зв'язку вона виходила на контакт із Прокіпом Пастухом-«Зиновієм». Останній виконував роль зв'язкового та міг зв'язати із господарчим референтом надрайонного проводу ОУН Стефаном Тишківським-«Волинякою». Через якого можна було вийти на контакт до районного провідника «Черненка» і кущового «Султана» і вже через них вийти на «Шелеста». Як один із варіантів пошуку «Шелеста» розглядали, що він весною міг прийти на Долищину і тоді зв'язок налагоджувався через «Волиняку» [17, арк. 79–80].

На фінішну пряму (по агентурній справі «Верховинці») у розшуку В. Сидора чекісти вийшли 6 березня 1949 р. в с. Сваричів (тепер у складі Рожнятівської селищної громади) Рожнятівського р-ну, коли під час проведення спецоперації по розшуку і ліквідації референта СБ Крайового проводу ОУН Богдана Яцківа-«Дениса» у вбитого був вилучений папірець розміром 10 квадратних сантиметрів, на якому від руки містилася нанесена карта місцевості із відзначеними хрестиками і крапками, а також із зазначеними цифрами місяця 8 і 18. Після ретельного вивчення і перевірки по карті було виокремлено місцевість – район неіснуючого уже на той момент хутора Рузарня і річки Петрос. На основі цього документу та деяких агентурних матеріалів, які повідомляли про те, що підпільники впродовж літа – осені 1948 р. заготовляли і транспортували у цей район продукти, було вирішено провести операцію з ретельним обшуком місцевості по річці Петрос, район хут. Рузарня і потічку Яла. З 10 по 15 березня був складений план операції і створена оперативна група в складі оперативного керівника заст. начальни-

ка Перегінського РВ МДБ ст. лейтенанта Сенькіна, старшого оперуповноваженого РВ МДБ лейтенанта Чукіна, командира взводу 7 ср. 215 сп лейтенанта Степана Литвиненка і 14 солдатів [3, арк. 196–200; 7, арк. 146–153, 154, 269; 9, арк. 397–398; 6, арк. 298; 12, арк. 9, 48].

У документах внутрішніх військ МВС локалізована місцевість характеризується як гірсько-лісиста, із наявністю глибоких ярів, що давало можливість для організації доброго сховку підпільникам. Саме через відповідні характеристики місцевості і відсутність детальної інформації про кріівки вимагало тривалого і ретельного пошуку у лісовому масиві шляхом послідовного перегляду місцевості по квадратах [1, арк. 34].

Для проведення пошуку кріівки підпільників, захоплення чи знищення підпільників у районі сіл Осмолода (тепер – Перегінської селищної громади Калуського району) і Рузарня командиром 7 ср ст. лейтенантом Козиковим і начальником Перегінського РВ МДБ капітаном Огорельшим була вислана чекістсько-військова група №34 – 15 осіб під командою лейтенанта Степана Литвиненка і оперативним керівництвом ст. лейтенантом Сенькіним. Військовикам було поставлено завдання впродовж п'яти діб із 13 по 18 квітня 1949 р. провести пошук шляхом послідовного «прочісування» лісового масиву, звертаючи особливу увагу на яри, ущелини, гірські річки, із метою виявлення слідів прорубки їх і виявлення кріівок підпільників. Забезпечення військовиків складало: продовольство – сухий пайок на 5 діб. Озброєння табельне, боєприпасів – 1 бойкомплект, дві ракетниці, металевих шупів із розрахунком 1 на 2 особи. Сигнали опізнання і пропуски діючі на другу декаду квітня 1949 р. О 10.00 13 квітня 1949 р. чекістсько-військова група вузькоколіїною залізничною дорогою прибула у с. Осмолода (тепер у складу Перегінської селищної громади Калуського району), звідки бійці ввійшовши у ліс, прийняли бойовий порядок, почали пошук у напрямі с. Рузарня, ретельно здійснюючи пошук. В 15.00 чекістсько-військова група виявила слід людини, яка пройшла вздовж річки у північно-східному напрямі. Близько 20.00 того ж дня біля Безіменної річки слід було втрачено, після чого чекістсько-військова група із настанням темноти повернулася на нічний відпочинок у хут. Рузарня. Емдебісти додавали у свої документах, що 6 квітня 1949 р. агент «Крук» через спеціального зв'язкового доніс про перебування на зазначеному місці групи підпільників.

В 6.00 14 квітня 1949 р. чекістсько-військова група відновила пошук ви-йшовши до річки Яла у напрямі гори Висока. Досягнувши стежки, яка пере-сікала річку Ялу, молодший сержант Василь Русин виявив загублену рука-вицю, що підсилило впевненість наряду про наявність у районі дії криївки підпільників. Лейтенант Степан Литвиненко розвернув групу у ланцюг і почав «прочісування» лісу від річки Яла по західних скатах гори Висока у східному напрямі. Пройшовши близько 200–300 метрів чекістсько-військова група почула шум працюючої пилки.

Лейтенант Степан Литвиненко дав команду групі залишити речові міш-ки, зняти плащпалатки і все зайве майно та з дотриманням заходів обереж-ності продовжувати рух на шум пилки [1, арк. 35]. Пройшовши 40 – 50 мет-рів, о 13.00 чекістсько-військова група спереду за 50 метрів помітила ре-тельно замаскований дерев'яний будинок. Оцінивши ситуацію лейтенант Степан Литвиненко вирішив розбити чекістсько-військову групу на три підгрупи по 5 осіб, яким поставив завдання. Першій групі під командою сержанта Олександра Ігнат'єва, із ручним кулеметом висунутися до північ-ної сторони будинку із завданням закрити вихід із дверей і не дати можли-вості відходу підпільників у північному напрямі. Другій групі – під коман-дою сержанта Василя Русина висунутися до південної сторони будинку із завданням недопустити відходу підпільників у південному і східному на-прямах. Третя група – під командою лейтенанта Степана Литвиненка роз-ташувалася із західної сторони будинку взявши під нагляд вікна будинку, які виходили у західному напрямі.

У момент руху груп на позиції із будинку вийшла жінка озброєна пісто-летом, яка направлялася у вбиральню, але позамітивши переповзаючого рядового Анікіна, окликнула його «Стій, хто є».

Лейтенант Степан Литвиненко розуміючи, що група розкрита, постріла-ми із автомата вбив жінку. Інший склад чекістсько-військової групи почув-ши постріли лейтенанта Степана Литвиненка замкнули кільце оточення відкрили стрільбу по вікнах і дверях будинку. Підпільники, які перебували у будинку відкрили сильний вогонь у відповідь із автоматів і гвинтівок. Під час бою вартовий підпільників, якого група блокування не помітила, обстрі-ляв групу Василя Русина та кинувся втікати у південно-східному напрямі вглибину лісу. Для переслідування підпільника була виділена група з 3 осіб під командою сержанта Олександра Ігнат'єва, яка пройшла близько 2 км по лісі і слід втратила, підпільник втік, група повернулася до місця бою і прийняла участь у ліквідації основної групи підпільників.

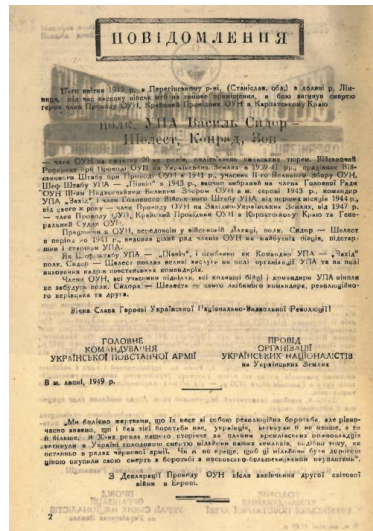
Перебуваючі у будинку підпільники неодноразово намагалися вийти із будинку і під прикриттям вогню прорвати кільце блокування та вийти у ліс, але вогнем чекістсько-військової групи були вбиті. В 14.00 вогонь підпіль-ників припинили. За командою лейтенанта Степана Литвиненка група 3 осіб на чолі із молодшим лейтенантом Миколою Ореховим підійшла впритул до будинку та кинули у вікно дві гранати, після чого ввійшли у будинок. При огляді першої кімнати, підпільник, який залишився живим обстріляв війсь-

ковослужбовців із пістолета, але пострілами у відповідь був вбитий [1, арк. 36]. В результаті бойових дій чекістсько-військової групи №34 було ліквідовано 6 підпільників серед яких був ідентифікований крайовий провідник ОУН Василь Сидор-«Шелест». Захоплені трофеї: 3 гвинтівки, 5 автоматів, 7 пістолетів, 15000 різноманітних патронів, 2 радіоприймачі, 56 американських доларів. Силовики писали, що чекістсько-військова група втрат особового складу не мала [1, арк. 37].

У підготовленому звіті (25 травня 1949 р.) тимчасово виконуючого обов'язків командира 82 стрілецької дивізії полковник Хазов відзначав негативний факт операції – старший групи лейтенант Литвиненко і оперативний працівник старший лейтенант Сенькін після закінчення бою своєчасно не перевірили наявність всього майна підпільників, яке знаходилося у будинку в результаті чого рядові Леонтьєв і Анікін присвоїв 20 000 рублів, які належали підпільникам. Однак гроші у солдат були вилучені і передані в РВ МДБ [1, арк. 38].

16 квітня 1949 р. тіла вбитих підпільників доставили в УМДБ, піддали обробці та ідентифікації. З-поміж вбитих виявилися: провідник Карпатського крайового проводу Василь Сидор-«Шелест» та його дружина Надія Романів-«Наталка»-«Тирса» (архіваріус крайового проводу). Крім цього з ними загинуло два охоронці В. Сидора – «Бук» і «Куна»-«Богдан» [3, арк. 196–200; 7, арк. 146–153, 154, 269; 9, арк. 397–398; 10, арк. 298; 12, арк. 9, 48]. Емдєбісти писали про дещо інше вилучене озброєння та цінності: 5 автоматів, 4 гвинтівки, 7 пістолетів, 2 друкарські машинки, 2 радіоприймачі і до 60 кг оунівських документів крайового проводу ОУН [17, арк. 294–296; 3, арк. 199; 10, арк. 298, 301]. Відзначимо, що у впізнанні брали участь референт пропаганди Вигодського районного проводу ОУН Юліан Іваницьки-«Скиталець» і Богдан Михайлович Казієвич [3, арк. 198–199].

Після загибелі Василя Сидора референт пропаганди Проводу ОУН П. Федун-«Пштава» власноручно склав на нього некролог у якому писав: «Як Шеф штабу УПА – «Північ», і особливо як Командир УПА – «Захід» полк. Сидор-Шелест поклав великі заслуги на полі організації УПА та на полі виховання кадрів повстанських командирів. Член ОУН, всі учасники підпілля, всі колишні бійці і командири УПА ніколи не забудуть полк. Си-

*Повідомлення про смерть
В. Сидора*

дора – Шелеста – свого любимого командира, революційного керівника та друга» [6, арк. 170; 15, арк. 225зв.].

Отже, Василь Сидор належав до когорти найвизначніших діячів українського визвольного руху 1940 – 1950-х років. Становлення його особистості проходило у важких умовах бездержавності, що не могло не відбитися на світогляді. Пройшовши шлях від рядового члена до командира УПА-Захід і провідника цілого Карпатського краю ОУН він зумів себе проявити не лише здібним організатором-керівником, але й талановитим пропагандистом і публіцистом.

Життєвий і бойовий шлях Василя Сидора є прикладом відданої боротьби і самопожертви за Українську незалежну державу. Проте ще десятки і сотні провідних та рядових підпільників, командирів і стрільців УПА залишаються забутими і чекають на достойну згадку нащадків. Перспективним напрямком дослідження є з'ясування особливостей життєвої і бойової діяльності інших чільних діячів Карпатського крайового проводу ОУН та зрештою публікації відповідно біографічного довідника.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Внутренних войск МВД СССР. Ф. 488. Оп. 1с. Д. 396. (Архів Внутрішніх військ МВС. Т. 396. Передбачається удоступнення матеріалів на сайті Електронного архіву українського визвольного руху. URL: <https://avt.org.ua/>)

2. Вовк О. До питання про першого командира Української повстанської армії. *Український визвольний рух*. Зошит 1. Львів: «Мс», 2003. С. 151–158.

3. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. 378 арк.

4. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 62 (1953). Спр. 4. Т. 1. 289 арк.

5. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. 516 арк.

6. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 13. Т. 1. 171 арк.

7. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. 405 арк.

8. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. 315 арк.

9. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Т. 5. 491 арк.

10. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Т. 10. 528 арк.

11. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Т. 6. 528 арк.

12. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 7. 76 арк.

13. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. 319 арк.

14. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 6. 340 арк.

15. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 20. 276 арк.

16. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. 458 арк.

17. ГДА СБУ. Ф. 65. С. 7443. 328 арк.

18. Забілий Р. Полковник УПА Степан Фрасуляк-«Хмель». *Український визвольний рух*. Збірник 5. Львів: «Мс», 2005. С. 192–202.

19. Ільницький В. Життєвий і бойовий шлях Володимира Лівого-«Йордана», «Митара» (1919 – 1948). *Актуальні питання гуманітарних наук*:

міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Посвіт, 2013. Вип. 4. С. 20–29.

20. Ільницький В. Життєвий і бойовий шлях Петра Мельника-«Хмари» (за матеріалами особистих зізнань та документів репресивно-каральних органів). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. До 70-річчя створення Української повстанської армії* [головний редактор М. Кугутяк]. 2013. Ч. 24. С. 195–202.

21. Ільницький В. Історичний портрет працівника Служби безпеки ОУН: відомий та невідомий Роман Різняк-«Макомацький» (1944–1948). *Східноєвропейський історичний вісник* / [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Посвіт, 2017. Спеціальний випуск. С. 134–153.

22. Ільницький В. Обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32. С. 125–138.

23. Ільницький В. Постать Трифуна Гачіча на тлі визвольного руху у Карпатському краї ОУН. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Посвіт, 2013. Вип. 6. С. 23–32.

24. Ільницький В. *Постать Ярослава Мельника-«Роберта» на тлі українського визвольного руху. Діалог культур – феномен у міждисциплінарному вимірі* / [за ред. проф. Н. Скотної, проф. І. Зимомрі]. Дрогобич: Посвіт, 2013. С. 153–160.

25. Ільницький В. Провідник Карпатського крайового проводу ОУН – Василь Сидор-«Шелест». *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. Вип. 17. С. 130–138.

26. Ільницький В., Глібіщук М., Компанієць О. Селянська проблематика у працях ідеолога і теоретика ОУН Петра Федун-«Полтави». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 6/48 (2021). С. 293–318.

27. Ільницький В., Посівнич М. *Василь Регей («Кіт»): «Історія народу пишеться долями людей»*. Дрогобич: Посвіт, 2024. 160 с.

28. Ільницький В., Посівнич М. Василь Регей (1915–1996): життя та діяльність в умовах тоталітарних режимів. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2021. Ч. 34. С. 138–152.

29. Ільницький В. *Життєвий та бойовий шлях Володимира Фрайта (1911–1951). Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том V: Динаміка наукових та освітніх досліджень в умовах пан-

демії [колективна монографія] / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін—Ужгород—Херсон: Посвіт, 2021. С. 96–105.

30. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали [упоряд. Сергій Богунов, Віктор Даниленко, Анатолій Кентій, Сергій Кокін, Володимир Лозицький, Микола Посівнич]. Київ; Торонто: [б.в.], 2007. 832 с.

31. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 12: Воєнна округа УПА «Буг»: Документи і матеріали. 1943–1952 / [упоряд. Володимир Мороз, Олександр Вовк]. К.; Торонто: [б.в.], 2009. Кн. 1. 800 с.

32. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині: Документи і матеріали. 1943–1951 / [упоряд. Дмитро Проданик]. К.; Торонто: [б.в.], 2012. 840 с.

33. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 22: Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951 / [упоряд. Дмитро Проданик, Степан Лесів]. К.; Торонто: [б.в.], 2013. 1376 с.

34. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 25: Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952 / [упоряд. Дмитро Проданик, Василь Гуменюк]. К.; Торонто: [б.в.], 2015. 1104 с.

35. Мак Б. [Михальчук]. *Василь Сидор і справа його життя*. Тернопіль: [б.в.], 1996. 24 с.

36. Марчук І. Siemaszko W. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. Warszawa: «Von Borowiecky», 2000. Т. 1-2. Т. 1. 1000 s.; Т. 2. 1001–1439. *Український визвольний рух*. Зошит 2. Львів: Видавництво «Мс», 2003. С. 170–179.

37. Марчук І. Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1954). *Український націоналізм: історія та ідеї*. Науковий збірник. Вип. І / [ред. Олег Баган]. Дрогобич: Посвіт, 2009. С. 50–60.

38. Мірчук П. *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки* / [авт.кол. Олександр Дарованець, Володимир Мороз, Володимир Муравський, Микола Посівнич]. Видання третє, доповнене. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. 1008 с.

39. Мороз В. *Зиновій Тершаковець-«Федір»*. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. 128 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).

40. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух*. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. Львів: Коло, 2004. С. 30–38.

41. Посівнич М. Формування військової доктрини ОУН (1929–1939). *Український визвольний рух*. Збірник 3. Львів: «Коло», 2003. С. 34–44.

42. Проданик Д. *Микола Кричун «Черемшина»*. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. Кн. 19. 128 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).

43. Проданик Д. *Шлях боротьби Василя Сенчака-«Ворона»*. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. Кн. 15. 128 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).

44. Содоль П. *Українська Повстанча армія 1943–1949*. Довідник другий. Нью-Йорк: [б.в.], 1995. 295 с.

45. Содоль П. *Українська Повстанча Армія. 1943–1949*: Довідник перший. Нью-Йорк: [б.в.], 1994. 199 с.

46. Федун Петро-«Полтава». *Концепція Самостійної України*. Том 1. Твори / [упоряд. і відп. ред. Михайло Романюк]; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2008. 720 с.

47. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 14. 76 арк.

48. Шпіцер В., Мороз В. *Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський»*. Львів: «Афіша», 2004. 256 с.

49. Haliv M., Ilnytskyi V. The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*. 2021. № 1 (25). Pp. 281–297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14>

50. Haliv M., Ilnytskyi V. Education between «class» and «nation»: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*. 2023. № 24 (2). Pp. 123–139. DOI: <https://doi.org/10.31648/ep.9671>

51. Ilnytskyi V., Haliv M. Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2022. № 3 (39). Pp. 66–80.

52. Ilnytskyi V., Kantor N. Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 7. С. 173–180.

APPLICATION DU CORPUS DANS LA TERMINOLOGIE TEXTUELLE POUR LA CRÉATION DES FICHES LEXICOGRAPHIQUES DANS LA LANGUE DE SPÉCIALITÉ

The following questions represent the problematic of this article: why is the cooperation of terminologist linguists and experts in specialized fields essential in the processing of specialized corpora to develop ontologies? Why is it more relevant to analyze terms in the textual corpus? What are the differences between the new textual approach and the approach of classical terminology? Why does the corpus play a primordial role for the detailed description of linguistic units in the specialized language?

Introduction Dans cet article nous présentons l'approche de l'analyse du discours scientifique et technique. À présent, la lexicographie informatique attire l'attention des chercheurs [1; 2; 13; 14]. Le DiCoEnviro (dictionnaire fondamental dans le domaine d'environnement) et le DiCoInfo (dictionnaire fondamental dans le domaine d'informatique) et leurs méthodes de l'encodage des données nous ont aidé dans la présente recherche [7; 8; 19]. Nous avons utilisé les représentations de la terminologie de Mel'čuk (2004), de L'Homme (2004, 2005, 2010, 2011), de Hoffmann (1980), de Koucourek (1991). La linguistique de corpus est discuté dans les travaux de recherche de Tymoczko (1998), de Bowker et Pearson (2002).

L'objectif principal de cet article est de faire connaître de nouveaux buts pratiques, théoriques et méthodologiques dans tel domaine comme terminologie et de montrer pourquoi le corpus joue un rôle primordial en présentant la description détaillée des unités linguistiques dans la langue de spécialité. La pertinence de cet article est déterminée par de plus en plus grande application pratique de la terminologie dans les établissements et dans les entreprises, par l'augmentation qui accroît tous les ans des produits à base terminologique et par la nécessité de répondre aux besoins de ces entreprises. Cette recherche est très actuelle à présent à cause des pas impétueux du développement de la science et de la technique, surtout de celle électronique. La problématique de cet article est dans les questions suivantes: pourquoi la coopération des linguistes terminologues et des experts des domaines spécialisés est-elle indispensable dans le traitement des corpus spécialisés pour élaborer les ontologies? Pourquoi est-il plus pertinent d'analyser les termes dans le corpus textuel? Quelles différences y a-t-il entre la nouvelle approche textuelle et celles de la terminologie classique? Pourquoi le corpus joue-t-il un rôle primordial pour la description détaillée des unités linguistiques dans la langue de spécialité?

L'objet de cette recherche est le terme dans le corpus spécialisé textuel. Cette étude s'inscrit dans le domaine des études terminologiques et propose le

renouvellement théorique et méthodologique dans la terminologie. Il faut ajouter que comme le domaine de la terminologie est nouveau et riche, plusieurs questions ne sont pas toujours résolues et les débats continuent parmi les savants.

L'idée maîtresse de cette recherche qui est devenue très importante dans la terminologie actuelle est la nécessité de la coopération entre les terminologues et les experts des domaines spécialisés qui traitent ensemble les corpus spécialisés pour élaborer les ontologies. À la différence de la terminologie classique qui croit que le terme a un caractère fixe, la terminologie textuelle s'intéresse plutôt au terme à l'intérieur d'un corpus, l'analyse de ce terme est fait par le terminologue dans le corpus, puis l'expert valide cette analyse. Le terme est un construit et le discours est très important.

Partie principale Dans les établissements et les entreprises on éprouve un grand besoin de terminologie. Les documents sont produits de plus en plus sous forme électronique à cause de l'utilisation croissante des outils de bureautique et d'Internet et à cause de la globalisation. Pour exploiter les documents électroniques, les ressources terminologiques sont nécessaires. On peut observer un grand nombre de produits à base terminologique qui répondent à ces besoins. De nouvelles productions terminologiques, qui sont adaptées aux nouvelles applications de la terminologie dans les entreprises, apparaissent.

Ce sont des réseaux lexicaux spécialisés pour les moteurs de recherche thématique sur le Web, des référentiels terminologiques pour les systèmes de gestion de données techniques, des thésaurus pour les systèmes d'indexation automatique, des bases de connaissances terminologiques pour la description de corpus de référence, des index structurés pour les documentations électroniques et les autres.

À l'aide d'outils ces applications traitent un grand nombre de documents. Nous voyons le phénomène qui n'a pas été pris en considération jusqu'à présent. On peut présenter le constat de la variabilité des terminologies: il y a autant de terminologies que d'applications dans lesquelles ces terminologies ont été utilisées mais pas une terminologie, qui représenterait le savoir sur le domaine.

La croissance terminologique due à l'élargissement des connaissances dans tous les domaines a besoin d'être mise à jour constamment pour satisfaire les utilisateurs. Si les auteurs prennent en considération le constat de la variabilité des terminologies, il y aura des doutes concernant l'universalité des terminologies. Il est possible de voir de l'expérience qu'une terminologie faite pour une application ne ressemblera pas à celle élaborée pour une autre application. Ces constats empiriques montrent des changements profonds de la pratique terminologique: le corpus de textes doit être analysé pour construire une terminologie. Désormais c'est la tâche essentielle. Ces constats influencent aussi la théorie terminologique: les bases théoriques de la terminologie doivent se reposer dans le cadre d'une linguistique textuelle.

Il est possible de voir deux causes principales des constats. Premièrement, la terminologie est appliquée principalement dans les textes (par ex. traduction, aide à la rédaction, etc.) Pour produire de nouveaux textes d'une manière correcte et

adéquate, tout d'abord il faut les analyser et travailler avec eux. On dit toujours la «terminologie textuelle» car on suppose que la terminologie ne peut jamais exister sans textes [24].

Deuxièmement, les experts produisent et utilisent les textes qui contiennent les connaissances partagées de ces experts. C'est pourquoi il faut faire l'analyse de ces mêmes textes.

L'expert d'un domaine ne peut pas être le dépositaire d'un système conceptuel. Une analyse réglée du corpus textuel est nécessaire pour construire les structures lexicales à l'œuvre et c'est la tâche d'analyse terminologique. L'intervention d'un linguiste terminologue ou d'un cogniticien doit se produire. Tout d'abord, cela est nécessaire parce que seulement un analyste pas engagé peut faire une analyse indépendante. Et puis, un analyste indépendant prendra la charge de l'application pendant la division du travail linguistique dans une entreprise parce qu'on a l'habitude de discuter et de formuler les opinions différentes sur le lexique à l'intérieur d'un domaine. L'analyste élabore une signification (type) sur la base des sens (occurrences) attestés dans le corpus, pour toute unité choisie. C'est le corpus, c'est-à-dire les spécificités lexicales qui guident l'analyste en amont, en accomplissant ce travail et l'application (l'utilisation des descriptions) le guident en aval. Dans ce travail l'expert est collaborateur de l'analyste, il doit valider les descriptions élaborées par l'analyste.

Il faut que le champ de spécialisation soit lié à une pratique que les experts maîtrisent. L'analyste élabore le corpus de référence, ce qui est une tâche principale qui précède celle de description lexicale. Il collecte et caractérise les textes pertinents pour l'application prévue.

Pendant cette étape d'analyse de corpus, les outils de la terminologie textuelle tels que concordanciers, extracteurs de relations candidates, extracteurs de candidats termes, classifieurs sont obligatoirement utilisés à cause du nombre énorme de données qu'il faut analyser et à cause des délais qui sont souvent courts. Il est nécessaire d'élaborer une méthodologie exacte et de la suivre scrupuleusement en ce qui concerne à quelle étape et d'après quelles conditions utiliser ces outils divers.

La théorie en terminologie se renouvelle considérablement à cause des changements profonds de la pratique terminologique. Après avoir analysé les nouvelles pratiques terminologiques, deux propositions en théorie et en méthodologie ayant des principes empiriques sont présentées. Elle ont l'intention d'améliorer ces pratiques.

En premier lieu, le texte est un objet empirique d'une linguistique textuelle et par conséquent le point de départ de la description lexicale à élaborer. D'abord on analyse le texte, puis on va vers le terme. Il est nécessaire que les principes théoriques terminologiques se fixent dans une linguistique textuelle.

En second lieu, le terme est un construit. L'analyste fait le travail d'analyse ayant pour but de produire le terme et la pertinence de ses choix a deux contraintes. Tout d'abord, l'analyste est obligé de tirer et de décrire des structures lexicales ayant des traits caractéristiques spécifiques et stables. Le travail de

validation de l'expert commence à cette étape. C'est la pertinence vis-à-vis du corpus [24].

Ensuite, les structures lexicales tirées sont obligées de l'être en ce qui concerne leur utilité dans l'application prévue. L'économie et l'efficacité sont très importantes dans ce processus. La pertinence vis-à-vis de l'application joue le rôle important.

Le terme est le résultat de l'opération de description lexicale qui est à son tour celle de fixation, de stabilisation, d'homogénéisation d'une signification. Il faut construire un type (une signification stable) à la base des occurrences trouvées dans le texte. C'est la normalisation, c'est-à-dire les experts approuve les significations des termes dans un champ donné [24].

Le glossaire, la liste, le réseau sont des différentes formes sous lesquelles le résultat de la description lexicale est présenté. On peut supposer qu'il n'y a pas de forme canonique. La terminologie classique s'intéresse surtout aux noms comme unités lexicales de la description lexicale. Mais en s'en écartant, les autres unités lexicales telles que adjectifs, verbes, adverbes, prépositions, conjonctions, peuvent être également décrites. Il est possible de faire attention aux syntagmes nominaux, verbaux, adjectivaux.

Cette approche s'oppose à l'école wüsterienne pour laquelle le mot est une étiquette du concept et la relation générique et spécifique est primaire. Eugen Wüster (1898–1977) est un interlinguiste autrichien, fondateur de la théorie de la terminologie. Il y a des opinions qu'il est impossible d'adapter la doctrine classique à la terminologie textuelle.

Le terme n'est pas une unité simple. Il ne vient pas demeurer dans la langue. Les mots ne supportent pas la priorité des notions. Il faut que la terminologie s'échappe d'une sémiotique du signe ayant comme base le terme, le concept et le référent parce que ce fait la rend incapable à travailler avec le texte. Dans la philosophie du langage on critique le réductionnisme référentiel.

Mais de l'autre côté, il est probable de bien se rendre compte que les nouvelles connaissances soient assez fugitives. Elles sont connues au nombre limité de spécialistes et ne sont pas encore très bien organisées et décrites. Il est impossible d'affirmer que la position de la notion dans le système conceptuel correspondant spécifie la signification du terme quand la représentation métaphysique d'un système conceptuel précédent qui est présentée par l'arbre du domaine n'est plus certaine. Il ne faut pas non plus se soumettre au référent dans les disciplines techniques où les artefacts sont étudiés. Le domaine de l'expert influence son opinion quand l'expert décrit un objet technique. Une référence est donnée au terme à la fin de chaîne lorsqu'on normalise ce terme.

On peut supposer que le statut de la définition ne doit pas provenir d'une procédure logique, métalinguistique. Il faut que la définition soit cohérente avec les sens contextuels (prouvés par le corpus) et elle doit être appropriée à l'application. La définition prend part à la communication et elle est obligée d'être localisée.

Grâce à l'approche de la terminologie textuelle, présentée dans cet article il est possible d'utiliser tous les avantages de l'analyse linguistique et textuelle. Par conséquent, les langues de spécialité acquièrent de telle manière la vision plus large.

La description est le but principal de l'approche textuelle: on étudie comment les unités lexicales fonctionnent dans le corpus. Tandis que les partisans de la terminologie classique normalisaient les langues techniques en fixant tout d'abord la signification des mots. À présent, à l'époque où les textes en apparaissant ne respectent pas les champs de spécialisation strictement définis, la terminologie classique ayant pour but principal de mettre les termes en ordre, est remise en question.

Les textes et leurs signes sont ouverts et une telle régulation prescriptive n'est pas inhérente à leur spécificité. On peut voir l'avenir de la terminologie dans l'approche descriptive parce qu'il est possible de constater que le donné linguistique est souple et il est acceptable de renouveler une technique terminologique [24].

La méthodologie de la rédaction des fiches lexicographiques avec la description détaillée des unités linguistiques en utilisant le corpus de la langue de spécialité est décrite en détail dans ces travaux de recherche [14; 24]. À titre d'exemple, nous donnons fiches lexicographiques des termes suivants: le nom «goutte», le verbe «recevoir» et ses deux acceptions «quelque chose reçoit quelque chose», «quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un» et les adjectifs «solide» et «pur» sont décrits dans la présente recherche.

Goutte Le premier nom encodé est «goutte». Les 215 occurrences de l'unité lexicale «goutte» dans le corpus «Sciences» et les 6 dans celui «La Recherche 2008» ont été trouvées. Il n'y a pas de très grand nombre d'occurrences mais il est possible de dire que c'est le nombre assez suffisant d'occurrences pour commencer son encodage. La recherche par chaîne de caractères, la lexie recherchée, commençant par la chaîne est appliquée pour rechercher des contextes pour le nom «goutte». La recherche linguistique par lemme donne un peu moins d'occurrences pour cette unité lexicale. D'après l'observation du corpus il est possible de constater que ce nom a une définition «*petite quantité d'un liquide de forme ronde*» (Encyclopédie Linternaute) et elle a le sens terminologique [9].

Encore deux définitions de cette unité lexicale existent. La deuxième définition est: «*petite quantité de liquide, en particulier d'une boisson*» et la troisième est: «*maladie qui atteint les articulations*». D'après les critères pour identifier les termes la deuxième acception de «goutte» est générale, donc nous n'allons pas faire de fiche avec elle [17, 64–66]. La troisième acception est spécialisée et appartient au domaine de médecine. Mais, comme le nombre suffisant d'occurrences dans le corpus n'est pas trouvé pour encoder cette unité linguistique, la fiche ne sera pas créée non plus.

D'après les critères pour les termes: **a)** le nom «goutte» a le sens qui est lié aux domaines de spécialité de chimie, d'ingénierie, de psychologie comme le

montrent les cinq contextes, sélectionnés pour bien désigner la nature terminologique de ce nom. Nous n'appliquons pas le critère **b)** parce qu'il est valable seulement avec les unités lexicales à sens prédicatif. Le dérivé **(c)** de cette unité linguistique qui est le nom de même sens – «*gouttelette*» qui beaucoup moins employé dans le corpus spécialisé, il y a seulement neuf occurrences de ce nom dans le corpus «Sciences», mais cette unité lexicale est également rencontrée dans les contextes des domaines spécialisés de chimie, d'ingénierie, de physique. On peut dire que ce dérivé est spécialisé. La relation paradigmatique **(d)** montre que le synonyme – «*grain*» ou le nom, ayant le sens voisin – «*perle*» ne sont pas très terminologiques mais quand même ces unités lexicales sont employées dans le corpus spécialisé [17, 64–66].

Si nous répondons à la question la plus importante de Koucourek, nous verrons que l'unité lexicale «*goutte*» n'a pas le sens qui montre une notion complètement précise [15, 97].

Après avoir examiné tous les critères, nous voyons que le sens de l'unité lexicale «*goutte*» est moins terminologique que celui des unités lexicales «*rotation*» et «*molécule*», mais quand même nous considérons ce nom comme spécialisé, c'est pourquoi sa fiche est créée.

Le fonctionnement syntaxique du nom «*goutte*» est le suivant: c'est un nom féminin. La structure actancielle est *goutte de* ACTANT: ~ *de X (fluide)*. La construction syntaxique est *goutte de quelque chose: goutte de X*. D'après les contextes qui ont été retenus du corpus, nous trouvons un actant qui est placé après l'unité linguistique. Les réalisations linguistiques des actants prises dans les contextes sont: *eau, fluide, indicateur, méthadone, solution*. Nous voyons que ces unités lexicales ont des acceptions spécialisées. Les termes qui sont sémantiquement liés à «*goutte*» sont: le nom de même sens – *gouttelette*, le synonyme – *grain*, les unités lexicales ayant le sens voisin – *rien, perle*, le quasi-antonyme – *flot*.

Recevoir Les 818 occurrences de l'unité lexicale «*recevoir*» dans le corpus «Sciences» et les 130 dans celui «La Recherche 2008» ont été trouvées. Il y a un nombre suffisant d'occurrences du verbe donné dans le corpus c'est pourquoi il est possible de commencer son examen. La recherche linguistique par lemme est appliquée parce que la recherche par chaîne de caractères, la lexie recherchée, commençant par la chaîne donne moins d'occurrences des contextes pour le verbe «*recevoir*» et présente le verbe seulement comme infinitif dans les contextes. Après avoir observé le corpus, deux acceptions de ce verbe sont sélectionnées pour créer les articles pour le présent travail de recherche. La première acception est «*quelque chose reçoit quelque chose*», sa définition est «*quelque chose admet l'obtention de quelque chose*». La deuxième acception est «*quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un*», sa définition est «*quelqu'un se voit donner quelque chose par quelqu'un*». Les définitions sont prises dans l'Encyclopédie Linternaute et aménagées aux fins du travail de recherche en question.

Recevoir 1 D'après les critères pour les termes: **a)** la première acception du verbe «recevoir» – «*quelque chose reçoit quelque chose*» a le sens qui est lié aux domaines de spécialité d'archéologie, de biologie, de physique comme les quatre contextes le prouvent qui sont choisis pour démontrer la nature terminologique de ce verbe. Les actants sémantiques **(b)** qui accompagnent cette acception de l'unité lexicale sont «bord», «cellule», «espace», «métal», «photon». Nous voyons qu'ils ont une nature spécialisée. Ce critère joue un rôle très important pour les unités lexicales de sens prédicatif. Le dérivé **(c)** de cette unité linguistique qui est l'adjectif de même sens – «reçu». Il est impossible d'affirmer que ce dérivé a le sens purement spécialisé [17, 64–66].

En examinant la relation paradigmatique **(d)** nous voyons que le nom de sens voisin – «réception», les verbes de sens voisin – «réceptionner», «contenir», «accueillir» et le quasi-antonyme – «exclure» peuvent être employés dans les contextes terminologiques ou avoir les acceptions générales. Ce fait dépendra de l'analyse des critères pour ces unités lexicales. Mais comme les critères **a)** et **b)** prouvent la nature spécialisée du verbe «*quelque chose reçoit quelque chose*», nous le considérons comme spécialisé.

En donnant la réponse à la question principale de Koucourek, nous pouvons voir que l'unité lexicale «*quelque chose reçoit quelque chose*» présente une notion assez précise [15, 97].

Le fonctionnement syntaxique de l'unité lexicale donnée est le suivant: c'est un verbe transitif. La structure actancielle est *ACTANT 1 reçoit ACTANT 2: X (espace) ~ Y (métal)*. La construction syntaxique est *quelque chose reçoit quelque chose: X reçoit Y*. Les réalisations linguistiques de l'actant 1 prises dans les contextes sont: *bord, espace, nombre, photon*; celles de l'actant 2: *cellule, métal, photon*. Nous voyons que ces unités lexicales ont des acceptions spécialisées. Les termes qui sont sémantiquement liés à «*quelque chose reçoit quelque chose*» sont: l'adjectif de même sens – *reçu*, le nom de sens voisin – *réception*, les unités lexicales de sens voisin – *accueillir, contenir, réceptionner*, le quasi-antonyme – *exclure*.

Recevoir 2 D'après les critères pour les termes: **a)** la deuxième acception du verbe «recevoir» – «*quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un*» a le sens qui est lié aux domaines de spécialité de géographie, d'histoire, de psychologie comme les six contextes le prouvent qui sont choisis pour démontrer la nature terminologique de ce verbe (voir figure 1).

Lorsque Gracianne Héguy disparaît en 1860, Marie Sulpice est aux abois. "La maison tombe en ruines" et "le domaine est en très mauvais état de culture". Seule avec trois jeunes enfants, sans nouvelles de son mari depuis trois ans, endettée, elle "ne peut continuer l'exploitation de son domaine". Elle obtient du tribunal l'autorisation de le louer pour neuf ans à Bernard Eyherabide, auquel elle emprunte encore 450 francs pour régler les droits de mutation.

Ce sera la dernière dette contractée par Marie Sulpice, qui ne dispose plus désormais que de son logement, son jardin, et du droit de semer chaque année un décalitre de lin. Il est peu probable que le loyer de 180 francs versé par Eyherabide lui ait suffi pour faire vivre un ménage de cinq personnes. Peut-être a-t-elle fini par **recevoir** de son mari quelques subsides. Sans doute s'est-elle livrée aussi avec ses filles et sa pupille à quelques travaux de couture : jamais Marie n'est recensée comme couturière, mais elle héberge en 1876 une couturière et une apprentie, et sa dernière née Virginie est aussi déclarée couturière en 1877, lors du décès de son père.

Figure 1 Exemple d'un contexte typique du verbe «recevoir» – «quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un» (source: HISTOIRE).

Les actants sémantiques **(b)** qui accompagnent cette acception de l'unité lexicale sont «animal», «autorité», «dot», «exploitation», «légitimité», «personne». Nous voyons qu'ils ont une nature spécialisée. Ce critère joue un rôle très important pour les unités lexicales de sens prédicatif. Aucun dérivé **(c)** de cette unité linguistique ayant le même sens, n'est trouvé. En examinant la relation paradigmaticque **(d)** nous voyons que le nom de sens voisin – «réception», l'adjectif de sens voisin – «réceptif», les quasi-synonymes – «accepter», «obtenir», le verbe de sens voisin – «admettre» et l'antonyme – «refuser» peuvent être employés dans les contextes terminologiques ou avoir les acceptions générales. Ce fait dépendra de l'analyse des critères pour ces unités lexicales. Mais comme les critères **a)** et **b)** prouvent la nature spécialisée du verbe «quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un», nous le considérons comme spécialisé [17, 64–66].

En donnant la réponse à la question la plus importante de Koucourek, il est possible de constater que l'unité lexicale «quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un» présente une notion assez précise [15, 97].

Le fonctionnement syntaxique de l'unité lexicale donnée est le suivant: c'est un verbe transitif. La structure actancielle est *ACTANT 1 reçoit ACTANT 2 de ACTANT 3: X (être vivant) ~ Y (subside) de Z (être vivant)*. La construction syntaxique est *quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un: X reçoit Y de Z*. Les réalisations linguistiques de l'actant 1 prises dans les contextes sont: *animal, autorité, conjoint, époux, personne*; celles de l'actant 2: *bien, dot, exploitation, légitimité, subside, substitut*; celles de l'actant 3: *Dieu, personne*. Nous voyons que ces réalisations ont des acceptions spécialisées. Les termes qui sont sémantiquement liés à «quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un» sont: le nom de sens voisin – *réception*, l'adjectif de sens voisin – *réceptif*, les quasi-synonyme – *accepter, obtenir*, le verbe de sens voisin – *admettre* et l'antonyme – *refuser*.

Adjectifs Les deux dernières unités lexicales, décrites dans le présent travail de recherche sont les adjectifs.

Ni adjectifs, ni verbes n'attirent telle attention des terminologues que les noms. « Il arrive que les dictionnaires terminologiques ne relèvent que des termes de nature nominale et excluent toutes les autres **parties du discours** » [17, 59]. Mais, quand même il y a des dictionnaires qui y attachent de l'importance, par exemple les dictionnaires fondamentaux *DiCoInfo* et *DiCoEnviro* [7; 8; 19]. À notre point de vue, les adjectifs présentent un intérêt pour la terminologie et ils méritent d'être étudiés assez profondément que les noms.

Solide Le premier adjectif qui est observé dans notre recherche est l'unité linguistique «*solide*». Dans le corpus «Sciences» les 803 occurrences et dans celui «La Recherche 2008» les 65 occurrences de l'adjectif «*solide*» sont trouvées. Il y a un nombre suffisant d'occurrences pour commencer son encodage. La recherche par chaîne de caractères, la lexie recherchée, commençant par la chaîne est appliquée pour rechercher des contextes pour l'adjectif «*solide*». La recherche linguistique par lemme donne le nombre un peu moins nombreux d'occurrences.

D'après l'observation du corpus il est possible de constater de cet adjectif a une définition «*quelque chose qui a de la consistance, qui n'est pas liquide*» (d'après Encyclopédie Linternaute) et il a le sens terminologique [9].

Dans le corpus encore une définition de l'adjectif «*solide*» est trouvée, qui signifie «*fort*» ou «*vigoureux*» et son antonyme est «*léger*», mais c'est plutôt une acception générale selon les critères pour identifier les termes, c'est pourquoi sa fiche ne sera pas faite [17, 64-66]. Le contexte suivant le prouve: « Les mères créent un sentiment de confiance dans leur enfant par cette espèce d'administration qui combine dans sa qualité le souci sensible des besoins individuels du bébé et un sens **solide** de fidélité personnelle dans le cadre sûr du style de vie de leur communauté » (PSYCHOLOGIE).

D'après les critères pour les termes: **a)** l'adjectif «*solide*» a le sens qui est lié aux domaines de spécialité d'astronomie, de chimie, d'ingénierie, de physique comme le montrent les sept contextes, sélectionnés pour bien désigner la nature terminologique de cet adjectif. Nous n'appliquons pas le critère **b)** parce qu'il n'est valable qu'avec les unités lexicales à sens prédicatif. Le dérivé **(c)** de cette unité linguistique qui est le nom de même sens – «*solidité*» appartient au corpus spécialisé. Il est possible de constater que ce dérivé est spécialisé. La relation paradigmaticque **(d)** montre que le synonyme – «*dur*», les adjectifs, ayant le sens voisin – «*ferme*», «*fixe*» et les antonymes «*fluide*», «*gazeux*», «*liquide*» sont terminologiques [17, 64-66].

Si nous répondons à la question la plus importante de Koucourek, nous verrons que l'unité lexicale «*solide*» a le sens qui montre une notion précise [15, 97].

Après avoir examiné tous les critères, nous voyons que le sens de l'unité lexicale «*solide*» est terminologique, ayant le sens spécialisé, c'est pourquoi sa fiche est créée.

Le fonctionnement syntaxique de l'unité linguistique «*solide*» est le suivant: c'est un adjectif, qui est le plus souvent employé comme épithète, mais il y a des contextes qui sont rares où il est employé comme attribut. Ces conclusions sont faites selon l'observation du corpus. La structure actancielle est *ACTANT solide: X (matériau) ~*. La construction syntaxique est 1) *quelque chose solide*: 1) *X solide*; 2) *quelque chose est solide*: 2) *X est solide* (nettement moins fréquent). Les réalisations linguistiques des actants prises dans les contextes sont: *catalyseur, disque, électrolyte, matériau, matrice, phase*. Il est possible de constater que ces unités lexicales ont des acceptions spécialisées. Les termes qui sont sémantiquement liés à «*solide*» sont: le nom de même sens – *solidité*, le synonyme – *dur*, les unités lexicales ayant le sens voisin – *ferme, fixe*, les antonymes – *fluide, gazeux, liquide*.

Pur Le deuxième adjectif observé dans le présent travail de recherche est l'unité lexicale «*pur*». Dans le corpus «Sciences» les 967 occurrences et dans celui «La Recherche 2008» les 97 occurrences de l'adjectif «*pur*» sont trouvées. Nous voyons que c'est un nombre suffisant d'occurrences pour procéder à son encodage. La recherche par chaîne de caractères, la lexie recherchée, commençant par la chaîne est appliquée pour rechercher des contextes pour l'adjectif «*pur*». La recherche linguistique par lemme donne un peu moins d'occurrences. Selon l'observation du corpus nous voyons que cet adjectif a une acception «*quelque chose qui n'a pas été mélangé*» (d'après Encyclopédie Linternaute) et elle a le sens terminologique (voir figure 2).

Les relations 8.6 et 8.7 permettent d'écrire:

soit $\cos 2 e = 0.56(2)$ pour le noyau de 74 Kr. Cette valeur est en bon accord avec celle extraite de la référence [27] et qui vaut $0.48(1)$. De même, une valeur $\cos 2 e = 0.750(6)$ est déduite pour le 76Kr et qui est à comparer à $\cos 2 e = 0.74(1)$. Dans les deux cas, les $B(E2)$ obtenus sont donc compatibles avec un mélange maximal entre les deux états 0^+ pour le 74Kr et des états **pur**s à 75% dans le 76Kr. Enfin, ils sont compatibles avec l'hypothèse d'un mélange de configurations avec un système à deux niveaux pour ces états. Ce résultat montre aussi que l'état $2i$ peut être **pur**, ou du moins très peu mélangé. L'accord entre les amplitudes de mélange calculées à partir des $B(E2)$ ou des énergies des états 0^+ est compatible avec le modèle à deux niveaux.

Figure 2 Exemple d'un contexte typique de l'adjectif «*pur*», ayant une acception «*quelque chose qui n'a pas été mélangé*» (d'après Encyclopédie Linternaute).

Dans une phrase, c'est un adjectif, qui est employé comme épithète, dans l'autre c'est un exemple, qui est nettement moins fréquent où l'adjectif «*pur*» est employé comme attribut (source: PHYSIQUE).

Encore deux acceptions de l'adjectif «*pur*» sont trouvées dans le corpus, telles que «*simple, sans superflu*» (Encyclopédie Linternaute) et son contexte «Cette discipline est la théorie de l'espace et du temps, qui envisage le mouvement **pur**, abstraction faite de toute masse et de toute force» (PHYSIQUE) et «*affiné, innocent, parfait, purifié*» (Encyclopédie Linternaute) et son contexte «C'est là, ce nous semble, un **pur** argument de moralité: considérée comme étant immorale et dangereuse, l'exploitation des jeux, que l'Etat est dans l'obligation de tolérer pour des motifs d'ordre public, ne saurait constituer une source de profit individuel» (DROIT). Mais ces acceptions ne semblent pas être très terminologiques, plutôt

générales d'après les critères pour identifier les termes, c'est pourquoi les fiches avec ces deux acceptions ne seront pas faites [17, 64–66].

Selon les critères pour les termes: **a)** l'adjectif «*pur*» a le sens qui est lié aux domaines de spécialité de chimie, d'ingénierie, de physique comme le montrent les cinq contextes, choisis pour bien désigner la nature terminologique de cet adjectif. Nous n'appliquons pas le critère **b)** parce qu'il n'est valable qu'avec les unités lexicales à sens prédicatif.

Les dérivés **(c)** de cette unité linguistique qui sont le nom de même sens – «*pureté*» et l'adjectif – «*purement*» appartiennent au corpus spécialisé. Il est possible de constater que ces dérivés sont spécialisés. La relation paradigmatique **(d)** montre que le quasi-synonyme – «*inaltéré*», les adjectifs, ayant le sens voisin – «*nature*», «*naturel*» et le quasi-antonyme – «*mélangé*» sont terminologiques [17, 64–66].

En répondant à la question principale de Koucourek, il est possible de constater que l'unité lexicale «*pur*» a le sens qui montre une notion précise [15, 97].

Après avoir examiné tous les critères, nous voyons que le sens de l'unité lexicale «*pur*» est terminologique, ayant le sens spécialisé, c'est pourquoi sa fiche est créée.

Le fonctionnement syntaxique de l'unité linguistique «*pur*» est le suivant: c'est un adjectif, qui est le plus souvent employé comme épithète, mais il y a des contextes qui sont rares où il est employé comme attribut. Ces conclusions sont faites selon l'observation du corpus, il n'y a que quelques constructions «*X est pur*». La structure actancielle est *ACTANT pur: X (composé) ~*. La construction syntaxique est 1) *quelque chose pur:1) X pur*; 2) *quelque chose est pur: 2) X est pur* (nettement moins fréquent). Les réalisations linguistiques des actants prises dans les contextes sont: *composé, diester, état, n-propyle, polymère*. On peut voir que ces unités lexicales ont des acceptions spécialisées. Les termes qui sont sémantiquement liés à «*pur*» sont: le nom de même sens – *pureté*, l'adjectif de même sens – *purement*, le quasi quasi-synonyme – *inaltéré*, les unités lexicales ayant le sens voisin – *nature, naturel*, le quasi-antonyme – *mélangé*.

Conclusions Cette recherche contribue à la meilleure compréhension de l'approche descriptive dans la terminologie textuelle et montre surtout ses avantages par rapport à la terminologie classique.

Une nouvelle approche descriptive ayant la base renouvelée théorique et méthodologique terminologique est proposée.

Pour montrer pourquoi le corpus joue un rôle primordial, nous avons présenté la description détaillée des unités linguistiques dans la langue de spécialité. Le nom «goutte», le verbe «recevoir» et ses deux acceptions «quelque chose reçoit quelque chose», «quelqu'un reçoit quelque chose de quelqu'un» et les adjectifs «solide» et «pur» sont décrits dans la présente recherche.

Il est possible de supposer que cette approche est très actuelle à cause des changements qui sont arrivés en termes d'échelle, de rythme de production et de

l'augmentation des besoins des entreprises et des institutions différentes. L'approche présentée consiste à utiliser les outils et les techniques de la linguistique de corpus, à analyser les expressions linguistiques réelles, ensuite à en extraire et à normaliser les termes nécessaires. On peut présumer que l'approche proposée donne des perspectives excellentes méthodologique et théorique. Mais elle n'est pas encore élaborée profondément en ce qui concerne ses buts théoriques et pratiques. Il est possible de bien s'en rendre bien compte. C'est pourquoi la collaboration des analystes et des experts, c'est-à-dire des linguistes terminologues et des ingénieurs de la connaissance est indispensable parce que c'est l'analyste qui donne la représentation conceptuelle mais l'expert modélise les connaissances qui mène à l'élaboration d'une ontologie.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

1. Калініченко Т. Аналіз «Фундаментального словника навколишнього середовища DiCoEnviro» порівняно з електронними ресурсами FrameNet, Propbank, VerbNet у рамках сучасної теоретичної лексикографічної парадигми. *Південний архів (філологічні науки): збірник наукових праць*. Херсон: ХДУ, 2021. Вип. 85. С. 166–173. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2021-85-27>
2. Мельник І.Є., Ткаченко Л.М., Калініченко Т.М. Інтеркорпусний аналіз лексико-семантичних зв'язків у сучасних мовах. *Закарпатські філологічні студії*, 2023. Вип. 30. С. 75–76. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.45>
3. Archives Audiovisuelles de la Recherche. URL: <http://www.archive-audiovisuelles.fr/247/>
4. Bowker L., Pearson J. Working with Specialized Language. A Practical Guide to Using Corpora. London, New York: Routledge, 2002. 256 p.
5. Dictionnaire des antonymes. URL: <http://www.antonyme.org/>
6. Dictionnaire des synonymes et des antonymes français. URL: <http://www.synonymes.com/>
7. Dictionnaire fondamental de l'environnement. URL: http://olst.ling.umontreal.ca/cgi-bin/dicoenviro/search_enviro.cgi
8. Dictionnaire fondamental de l'informatique et de l'Internet. URL: <http://olst.ling.umontreal.ca/cgi-bin/dicoinfo/search.cgi>
9. Encyclopédie Linternaute. Dictionnaire de la langue française. URL: <http://www.linternaute.com/dictionnaire/fr/>
10. Hadouche F., L'Homme M.C., Lapalme G., Le Serrec A. Intégration d'informations syntaxico-sémantiques dans les bases de données terminologiques: méthodologie d'annotation et perspectives d'automatisation. *International Workshop in Terminology and Lexical Semantics (TLS'09)*, Université de Montréal, Montréal, 2009. P. 22–31.
11. History of Infoterm. URL: http://www.infoterm.info/about_us/history_of_infoterm.php

12. Hoffmann L. Languages for Special Purposes as a Means of Communication: An Introduction. Compte rendu par Rosy Alber-Dewolf. *Langues de spécialité*, 1980. № 1. Québec: Girsterm. P. 3–38.
13. Kalinichenko T.M. Annotation des noms dans «Le dictionnaire fondamental de l'environnement DiCoEnviro» comme exemple de certains aspects de la lexicographie électronique moderne. *International Humanitarian University Herald. Philology*, 2021. Issue 52. Vol. 1. P. 76–79. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-1.18>
14. Kalinichenko T. Exploration de la rédaction des fiches lexicographiques du corpus de la langue de spécialité. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom 12: Wyzwania i możliwości nauki i edukacji w kontekście aktualnych trendów* [monografia zbiorowa międzynarodowa] / [Redakcja naukowa: J. Grzesiak, I. Zymomrya, V. Illytskyj]. Konin: Akademia nauk stosowanych w Koninie, 2024. P. 92–104.
15. Kocourek R. La langue française de la technique et de la science. Vers une linguistique de la langue savante. 2-е изд. Wiesbaden: Oscar Brandstetter, 1991. 327 p.
16. L'Homme M.-C. Capturing the Lexical Structure in Special Subject Fields with Verbs and Verbal Derivatives: A model for specialized lexicography. *International Journal of Lexicography*, 2003. T. 16, № 4. P. 403–422.
17. L'Homme M.-C. La terminologie: principes et techniques. Montréal: Presses de l'Université de Montréal, 2004. 278 p.
18. L'Homme M.-C. Sur la notion de «terme». *Meta*, 2005. T. 50, № 4. P. 1112–1132.
19. L'Homme M.-C., Laneville M.-E. Le dictionnaire fondamental de l'environnement. Dictionnaire élaboré par l'équipe ÉCLECTIK Observatoire de Linguistique Sens-Texte (OLST), 2009. 24 p.
20. L'Homme M.-C. Designing Terminological Dictionaries for Learners based on Lexical Semantics: The representation of actants. In: Fuertes-Olivera, P. (ed.). *Specialised Dictionaries for Learners*, Web. Berlin, New York: De Gruyter, 2010. P. 141–153.
21. L'Homme M.-C. Y a-t-il une langue de spécialité? Points de vue pratique et théorique. *Langues et linguistique. Journées de linguistique*, 2011. P. 26–33.
22. Mel'čuk I. Actants in Semantics and Syntax. I. Actants in Semantics. *Linguistics*, 2004. T. 42, № 1. P. 1–66.
23. Office québécois de la langue française. Grand dictionnaire terminologique. URL: <http://www.granddictionnaireterminologique.com>
24. Tellier C. Verbes spécialisés en corpus médical: une méthode de description pour la rédaction d'articles terminologiques. Travail dirigé. Montréal: Université de Montréal, 2008. 138 p.
25. Tymoczko M. Computerized Corpora and the Future of Translation Studies. *Meta*, 1998. T. 43, № 4. P. 652–660.

**Тетяна КУРТЯН, Олександр ВЛАДИМИРОВ,
Наталія ВЛАДИМИРОВА,
Людмила ВОЛГІНА, Юлія ЧУМАК
(Київ, Україна)**

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ СПОРТИВНИХ ЛІКАРІВ В УКРАЇНІ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

The paper reviews the activities of the medical and physical culture system in Ukraine and provides an actual assessment of its work in the current period. The situation in Ukraine with the development of medical support for sports participation at various levels is recognized as critical. The need to provide relevant specialists is extremely urgent and requires building the capacity of this sector of medical activity and mobilizing resources. The issues of the need to preserve the system are considered and the arguments for its further development are made. Up-to-date information on the implementation and expansion of the mass sports system in Ukraine is presented. To-date information on changes in the system of training of doctors in accordance with the new laws of Ukraine is provided and information on improving the system of training of doctors in sports medicine using modern teaching methods at the postgraduate level of training is provided. The use of modern means of training doctors in the profession of sports medicine is substantiated.

Україна має багату спортивну історію та багаторазово прославилася на світовій арені. Українські спортсмени завоювали безліч олімпійських медалей, встановлювали світові рекорди та демонстрували унікальну майстерність у різних видах спорту. Крім того, Україна славиться своїми традиціями у важкій атлетиці, боротьбі, художній гімнастиці та паралімпійському спорті, де наші спортсмени є одними з найсильніших у світі.

Саме спортивна медицина відіграє ключову роль у розвитку професійного спорту, підтримці здоров'я спортсменів та підготовці до змагань. Навіть у період довготривалої повномасштабної війни в Україні ця галузь активно розвивається. Сучасний спорт вимагає не лише фізичної підготовки, а й високоякісного медичного супроводу.

Розвиток галузі «спортивна медицина» та професійна підготовка спортивних лікарів в Україні є стратегічно важливими завданнями для держави. Спортивна медицина – перспективний напрямок, який поєднує медицину, фізіологію, реабілітацію та сучасні технології.

На жаль, станом на сьогодні, існуючий кадровий потенціал медичного забезпечення не задовольняє потреби сфери фізичної культури і спорту. Адже, за даними державних статистичних спостережень, в Україні мільйони осіб займаються фізичною культурою і спортом, значна частина з них – у системі дитячо-юнацького та резервного спорту. Всі вони потребують медичного супроводу під час проведення фізкультурно-оздоровчих та спорти-

вних заходів і систематичного диспансерного нагляду в закладах системи надання лікарсько – фізкультурної допомоги в Україні. Окрім того, медична діяльність лікарів зі спортивної медицини направлена на організацію та проведення лікарського контролю за станом здоров'я спортсменів, які представляють нашу країну на міжнародних аренах, а саме спортсменів усіх національних збірних команд, які постійно беруть участь в Олімпійських, Параолімпійських іграх, Світових та Європейських чемпіонатах. Також актуальність освітньо-професійної підготовки фахівців із спортивної медицини в Україні є надзвичайно важливою через ряд ключових факторів:

- все більше українців займаються як професійним, так і аматорським спортом, що підвищує потребу у кваліфікованих спеціалістах, здатних забезпечити профілактику травматизму та предпатологічних і патологічних станів у спортсменів;

- сучасні методики діагностики, лікування та відновлення осіб, що постраждали внаслідок військових дій та повертаються до звичайного життя шляхом занять адаптивним спортом вимагають мультидисциплінарного, пацієнтоцентричного підходу та сучасного фаху спеціалістів, які можуть працювати з новітніми технологіями;

- повномасштабна війна в Україні збільшила попит на спортивну медицину через необхідність реабілітації поранених військових та членів їх родин, багато з яких прагнуть повернутися до активного життя та спорту.

Нагальною проблемою наразі є недостатня кількість лікарів зі спортивної медицини; **недосконала система підготовки** фахівців *зі спортивної медицини* у медичних вишах, де навчання проводиться як частина загальної освітньо-навчальної програми реабілітаційної медицини; обмежена кількість навчальних програм, які враховують сучасні світові стандарти спортивної медицини; брак сучасного обладнання для діагностики, лікування та реабілітації спортсменів; низьке фінансування спортивної медицини, що ускладнює розвиток науки та практичної діяльності фахівців.

На превеликий жаль в Україні немає централізованої програми реабілітації для професійних спортсменів, які отримують травми, тому спортсмени змушені звертатися до приватних лікувальних закладів або лікуватися за кордоном. В теперішній час в Україні велика кількість військових і цивільних потребує реабілітації після бойових поранень, що збільшує навантаження на спортивних лікарів. Також відсутня достатня кількості фахівців, які можуть працювати з посттравматичними розладами та складними ортопедичними випадками. Багато молодих, вже вивчених спеціалістів, виїжджають за кордон через кращі умови праці та вищі заробітні плати, що створює додатковий кадровий вакуум. Тому питання є нагальним та актуальним – як підвищити престиж професії та створити кращі умови для її розвитку в Україні. Основною метою державної політики України у сфері охорони здоров'я є створення такої моделі системи медичного обслуговування населення, яка б гарантувала рівний та справедливий доступ усіх

членів суспільства до необхідних медичних послуг та забезпечувала б високу якість, економічність та результативність.

Міністерство молоді та спорту України цілеспрямовано веде роботу щодо дотримання вимог Закону України «Про фізичну культуру і спорт» та «Основ законодавства про охорону здоров'я» у напрямку медичного забезпечення відповідними послугами осіб, які систематично займаються фізичною культурою і спортом. Керуючись абзацом 24 статті 6 та статтею 51 того ж закону та положенням про Міністерство молоді та спорту України і враховуючи наказ МОЗ України № 401 від 17.06. 2014 року «Про систему надання лікарсько-фізкультурної допомоги в Україні» Міністерством молоді та спорту України було впроваджено низку законодавчих змін. Було встановлено необхідність розробки і впровадження у сферу фізичної культури і спорту та систему лікарсько-фізкультурної допомоги нормативно-правових актів за напрямками діяльності. Таким чином, після проведення моніторингу дотримання медичних норм і правил встановлених МОЗ України при здійсненні супроводу спортсменів та забезпеченні фізкультурно-оздоровчої діяльності було виявлено ряд системних порушень діючого законодавства [1].

Вперше за останні роки був проведений аналіз діяльності лікарсько-фізкультурної служби України, який оприлюднив багато нагальних проблем в медичному забезпеченні та супроводі як спортсменів національних збірних команд України з різних видів спорту, так і осіб, які займаються фізкультурно-оздоровчою діяльністю. На основі проведеного аналізу було встановлено, що загальна кількість лікарів зі спеціальністю спортивна медицина складає всього 141 особу [1]. За останніми підрахунками 2019 року ця кількість складала 443 особи, з них лікарів зі спеціальністю спортивна медицина – 198 осіб. Таким чином, забезпеченість населення України на 100 тис. населення складала всього 0,2% на 2019 рік та 0,14% на 2025 рік. Також важливим питанням є віковий склад лікарів, 73% складають особи пенсійного віку. Забезпеченість лікарями штатних національних збірних команд України з олімпійських видів спорту складає 40 осіб, із 52-необхідних.

Аналіз системи лікарсько-фізкультурної служби на сьогодні відображений, нажалі лише залишками колишньої системи. Із загальної кількості представленої раніше абсолютно у всіх регіонах нашої країни лікарсько-фізкультурні диспансери/центри спортивної медицини залишилися тільки в: Харкові, Дніпрі, Сумах, Києві, Одесі, Житомирі, Полтаві та Львові та представлені лише 62 лікарями спортивної медицини. В частині регіонів вдалося зберегти відділення спортивної медицини, але загальна кількість їх складає лише 7. Таким чином, гостро постає питання належної підготовки нових кадрів галузі «Охорона здоров'я», спеціальності «Спортивна медицина» та розбудови платформи для постійного вдосконалення знань та навичок лікарів спортивної медицини.

Шляхи та способи розв'язання проблеми, завдання та обґрунтовані заходи вже активно запроваджуються в Україні. Міністерством Молоді і спорту України згенеровані державні програми для забезпечення формування май-

бутнього пласту олімпійського резерву із молодих спортсменів з усіх регіонів України. Проекти відповідають указу президента України №42/2016 «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2032 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» та включає багато проєктів на місцевих рівнях в усіх регіонах України [2]. До них відносяться «Шлях Чемпіонів» – створення шкільних спортивних класів при закладах загальної середньої освіти; «Пліч-о-пліч всеукраїнські шкільні ліги» – змагання сезону 2024/2025 на учнів очікує 5 етапів та 10 місяців захопливих змагань на різних рівнях: шкільний, територіальний, районний, обласний та всеукраїнський. Змагання проводитимуть із семи видів спорту: баскетбол, волейбол, гандбол, футзал, регбі-5, спортивне орієнтування та черліденг. Також, на початку 2025 року, відбулося засідання «Пліч-о-пліч всеукраїнські шкільні ліги» з питань підготовки та проведення фізкультурно-оздоровчих заходів та змагань серед учнів закладів загальної середньої освіти під гаслом «Разом перемажемо». Цього року у змагання додали два нових види спорту – легку атлетику та шахи. Це дозволить охопити більше школярів, а змагання проходитимуть у 4 етапи, включно з обласним рівнем. Завдяки розширенню категорій та видів спорту кількість команд зросла до 39 729, а учасників – до 600 тисяч [3].

Соціальний проєкт «Активні парки – локації здорової України» реалізовується Міністерством молоді та спорту України з 2021 року в рамках програми Президента України «Здорова Україна», спрямованої на організацію оздоровчої рухової активності громадян. Основною метою проєкту є залучення різних груп населення до систематичних тренувальних сесій, спрямованих на розвиток основних рухових якостей - загальна витривалість, сила, спритність, координація, гнучкість, швидкість [4].

Без уваги не можна залишити розвиток програм з адаптивних видів спорту та активного залучення наших ветеранів та членів їх родин до руху Invictus Games та Паралімпійського спорту. Учасники Invictus Games Vancouver Whistler 2025 змагалися у плаванні, веслуванні на тренажерах, волейболі сидячи, баскетболі на кріслах колісних, та регбі на кріслах колісних, включаючи першу в історії зимову гібридну адаптивну спортивну програму на Invictus Games. Нещодавно додані зимові гібридні адаптивні види спорту включають гірські лижі, сноуборд, біатлон, бігові лижі, скелетон і керлінг на кріслах колісних. Де багато наших спортсменів посіли призові місця [5].

Основні завдання спортивної медицини – є контроль стану здоров'я, своєчасна діагностика, профілактика і лікування станів, які можуть виникати при заняттях фізичною культурою спортом. У полі зору лікаря під час підготовки національних збірних команд до Олімпійських ігор, чемпіонатів світу та Європи – індивідуальні фармакологічні схеми підтримки спортсменів з урахуванням специфіки видів спорту, медичні стандарти допуску спортсменів до тренувальної та змагальної діяльності, фізична реабілітація та лікування професійних захворювань і спортивних травм, тощо.

Постановою КМУ від 30.06.2021 року №667 «Про затвердження плану дій на 2021–2025 роки щодо реалізації Національної стратегії розвитку системи фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни та членів їх сімей, сімей загиблих (померлих) ветеранів війни» заплановане запровадження комплексної діагностики та реабілітаційного обстеження ветеранів війни лікарями зі спортивної медицини та фахівцями з реабілітації, як обов'язкової складової заходів фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни. Індикатором виконання цього завдання є прийняті відповідні накази, щодо комплексної діагностики та обстеження ветеранів війни лікарями зі спортивної медицини, супровід лікарями зі спортивної медицини ветеранів війни – учасників заходів фізкультурно-спортивної реабілітації.

Кількість наявних лікарів зі спортивної медицини в закладах системи надання лікарсько-фізкультурної допомоги в Україні щороку скорочується, а потреба в них зростає, зважаючи і на розвиток фізичної культури і спорту та на заходи з фізкультурно-спортивної реабілітації. Нагальним є питання підготовка кваліфікованих кадрів зі спеціальності спортивна медицина.

На сьогодні в Україні підготовкою таких спеціалістів займається лише 1 ЗВО – Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, з 5 вищих медичних навчальних закладів у 2019 році. Підготовку лікарів-інтернів за спеціальністю спортивна медицина було відмінено МОЗ України у 2020 році та вносилися зміни до відповідних нормативних документів аж до травня 2024 року та були представлені у наказі МОЗ України «Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 06 травня 2024 року № 788» у зв'язку з реорганізацією медичної системи підготовки лікарів [6].

Очевидним є те, що ситуація, яка фактично склалася в Україні сьогодні є критичною. Необхідність у забезпеченні відповідними спеціалістами надзвичайно актуальна, оскільки відповідно закону України про «Фізичну культуру і спорт» чітко встановлено, що контроль за особами, які займаються оздоровчою діяльністю та допуск до занять фізичною культурою та спортом здійснюється тільки лікарями спортивної медицини. Також був затверджений перелік закладів охорони здоров'я, які входять до системи надання лікарсько-фізкультурної допомоги України та мають право на проведення медичних оглядів і надання медичного допуску особам до занять фізичною культурою та спортом, у тому числі з обов'язковим диспансерним наглядом.

У розрізі фізичного виховання та спорту основна діяльність полягає на лікарсько-фізкультурну службу, яка спрямована на медичне забезпечення високих спортивних досягнень, оздоровчої фізичної культури, а також організації та проведення відновних лікувальних заходів спортсменами і особам, які займаються оздоровчою фізичною культурою. Науково обґрунтована система профілактичних і лікувальних заходів, спрямованих на збереження, зміцнення та відновлення здоров'я людини включає поняття диспансеризації. Однак ресурс для забезпечення виконання даних нормативних документів не достатній.

В рамках роботи опорної кафедри реабілітаційної медицини, фізичної терапії та спортивної медицини при НУОЗ України імені П.Л. Шупика проведено перегляд програми спеціалізації зі спортивної медицини відповідно до нових вимог МОН України та введено нові форми навчання, крім очної, змішана очно-заочна форма з елементами дистанційного навчання та короткотривалі цикли підготовки в рамках безперервного професійного розвитку відповідно до наказів МОЗ України. Також в рамках співпраці кафедри з ДУ «Український медичний центр спортивної медицини Міністерства молоді і спорту України» дистанційна форма навчання спрямована на надання лікарям різних профілів, в першу чергу, сімейним лікарям, необхідного комплексу знань і навичок з ряду галузей медицини для проведення різних видів профілактичних медичних оглядів, в тому числі і за спеціальністю спортивна медицина. Таким чином, сьогодні розроблено та впроваджено в систему післядипломної медичної освіти нові форми навчання, що сприяє оптимізації навчального процесу лікарів.

Освітня програма розроблена на основі передового світового досвіду і сучасних тенденцій підготовки лікарів-спеціалістів зі спеціальності «Спортивна медицина». Навчальна освітньо-професійна програма ґрунтується на положеннях Конституції України, законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійний розвиток працівників», постанові Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 725 «Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку медичних та фармацевтичних працівників», наказах МОЗ України: від 22.06.2021 № 1254 «Про затвердження Положення про інтернатуру та вторинну лікарську (провізорську) спеціалізацію», зареєстрованого в Мін'юсті 17.08.2021 за № 1081/36703 (із змінами та доповненнями); від 18.08.2021 № 1751 «Про внесення змін до наказу МОЗ України від 22.07.1993 № 166», зареєстрованого в Мін'юсті 09.11.2021 за № 1467/37089; від 22.02.2019 № 446 «Деякі питання безперервного професійного розвитку лікарів», зареєстрованого в Мін'юсті 25.03.2019 за № 293/33264, (із змінами та доповненнями); від 07.12.1998 № 346»Про затвердження Переліку назв циклів спеціалізації та вдосконалення лікарів і провізорів у вищих медичних (фармацевтичному) закладах (факультетах) післядипломної освіти»; Довідника кваліфікаційних характеристик професій – Випуск 78 «Охорона здоров'я»; від 25.11.2022 № 2136 «Про затвердження Переліку циклів спеціалізації та тематичного удосконалення за лікарськими та фармацевтичними (провізорськими) спеціальностями»; Статуту НУОЗ України імені П. Л. Шупика та інших нормативних документів, що регламентують підготовку фахівців галузі знань «Охорона здоров'я» на післядипломному етапі.

Основною метою освітньої програми спеціалізації (вторинної) за спеціальністю «Спортивна медицина» є забезпечення належної організації освітнього процесу відповідно до вимог системи якості підготовки кадрів для сфери охорони здоров'я, підвищення рівня теоретичної та практичної підготовки лікарів зі спортивної медицини, їх професійної готовності до само-

стійної діяльності за фахом з метою присвоєння звання «лікар-спеціаліст» за спеціальністю «Спортивна медицина», формування здатності застосовувати набуті знання, вміння та практичні навички у подальшій самостійній професійній діяльності згідно з вимогами Національної рамки кваліфікацій.

Тривалість програми спеціалізації за спеціальністю «Спортивна медицина» та контингент осіб, які можуть навчатись за цією програмою:

Таблиця

Контингент	Кількість кредитів/годин
Лікарі, які закінчили інтернатуру за спеціальністю «лікувальна справа», «педіатрія»	12 кредитів (2 місяці, 360 годин)
Лікарі, які не працювали більше трьох років за цією спеціальністю	12 кредитів (2 місяці, 360 годин)

Програмні результати навчання за освітньою програмою спеціалізації «Спортивна медицина» – знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти й які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми (програмні результати навчання) або окремих освітніх компонентів, що передбачають оволодіння компетентностями, визначеними Національною рамкою компетентностей (Довідник кваліфікаційних характеристик професій. Випуск 78 «Охорона здоров'я») для лікаря-спеціаліста зі спортивної медицини.

Важливим питання розвитку галузі є відновлення наукової спеціальності «спортивна медицина», що безперечно вдосконалисть наукове забезпечення олімпійського спорту, створить доказову базу рекомендацій для оздоровлення через фізичну культуру та спорт, а також посилить поширення кращих практик, обмін досвідом на міжнародних науково-професійних платформах та наукових конгресах та конференціях. З метою належної підготовки та розвитку наукового потенціалу олімпійського спорту необхідно сприяти створенню науково-дослідних лабораторій при опорних кафедрах спортивної медицини та оптимізувати впровадження формування мультидисциплінарних команд для забезпечення комплексного обслуговування національних збірних команд України.

Висновки. Реалізація запропонованих завдань дасть змогу пропагувати українцям здоровий спосіб життя, українським спортсменам забезпечувати досягнення успішних результатів на міжнародних змаганнях різного рівня, підвищувати престиж фаху лікар «спортивної медицини», та підвищувати міжнародний авторитет держави.

Для активізації створення національних стандартів, настанов, методичних вказівок та національних протоколів по наданню спеціалізованої допомоги населенню із забезпечення спортивно-масового та професійного олімпійського спорту відповідно до міжнародних стандартів, залучити до спів-

праці громадські організації: Асоціацію фахівців зі спортивної медицини та Українську асоціацію фахівців з фізичної та реабілітаційної медицини.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Про результати моніторингу дотримання медичних норм і правил» № 76 від 01.03.2018 р. <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Указ президента України №42/2016 «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2032 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Засідання «Пліч-о-пліч всеукраїнські шкільні ліги» з питань підготовки та проведення фізкультурно-оздоровчих заходів та змагань серед учнів закладів загальної середньої освіти під гаслом «Разом переможемо». <https://mms.gov.ua>
4. Соціальний проект «Активні парки – локації здорової України». <https://mms.gov.ua>
5. Invictus Games Vancouver Whistler 2025. <https://invictusgames.in.ua/invictus-games-2025>
6. Наказ МОЗ України «Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 06 травня 2024 року № 788» у зв'язку з реорганізацією медичної системи підготовки лікарів. <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini>

**ПОЕТИКА ФАНТАЗІЙНОГО У ТВОРАХ РЕЯ БРЕДБЕРІ:
«ІНША АНТИУТОПІЯ»**

This study explores the poetics of fantasy in Ray Bradbury's works, particularly his unique approach to dystopian literature. Unlike traditional dystopias that focus on political oppression, Bradbury's narratives emphasize the dehumanizing effects of technological dominance and cultural erosion. Through Fahrenheit 451, The Pedestrian, and The Smile, he illustrates the consequences of a society detached from literature, nature, and individuality. His works highlight the struggle between artistic expression and mechanized conformity, showcasing literature as a means of preserving human identity. By integrating the fantastical with dystopian themes, Bradbury crafts cautionary tales that warn against intellectual stagnation while offering hope through the resilience of culture and creativity.

Особливість будь-якої літератури полягає в тому, що вона бере на себе одночасно кілька нерівнозначних функцій. Вона може розповідати про те, що фактично має місце (наприклад, наполеонівські війни або пороки людства) або має відбуватися за законами естетики або нормативної етики (наприклад, люди повинні любити один одного), показує те, що є малоправдоподібним, однак може бути здійснено в принципі; і, нарешті, вона розповідає про те, що взагалі не відбувалося, але про що цікаво або приємно було б почути, навіть якщо етична якість запропонованої інформації вельми сумнівна (наприклад, про надзвичайні, навіть неймовірні переваги героя – лицарської, еротичної або будь-якої іншої природи).

Отже, література вирішує принаймні три завдання: інформаційне як ознайомче, дидактичне як морально-повчальне і популярно-масове як розважальне.

Останнім часом поступово і не без складнощів відбувається процес переорієнтації культури: якщо раніше розглядалося тільки історичне минуле або сьогодення людини і людства, то тепер настільки ж пильно письменники починають вдивлятися в майбутнє [5, 28]. Основним інструментом, без якого такий процес був би апріорі неможливим, є використання фантастичного елемента в художньому тексті. Перш за все, фантастичний художній текст повинен змусити читача розглядати світ персонажів як світ живих людей і відчувати коливання у виборі між природним і надприродним поясненням зображуваних подій. Далі, такі ж коливання може відчувати і персонаж; таким чином, роль читача як би довіряється персонажу, і одночасно самі коливання стають предметом зображення, однією з тем твору; за умови наївного прочитання реальний читач отожднює себе з персонажем [9, 31].

Літературознавець Цветан Тодоров характеризує фантастичне наступним чином: «Фантастичне існує, поки у читача зберігається невпевненість в істинності зображеної дійсності; як тільки ми обираємо ту чи іншу відповідь, ми залишаємо сферу фантастичного і вступаємо в межі сусіднього жанру – жанру незвичайного або жанру чудесного; <...> це коливання, яке відчувається людиною, яка знайома лише з законами природи, коли вона спостерігає явище, що здається їй надприродним» [9, 25]. Отже, поняття фантастичного визначається по відношенню до понять реального і уявного. Якщо має місце незвичайний феномен, його можна пояснити двояко – природними або надприродними причинами. Коливання у виборі пояснення і створюють ефект фантастичного [9, 25].

Фантастична література в більшій мірі, ніж інші види літератури, відгукується на політичний і культурний контекст епохи, в якій вона з'являється.

Фантастична література в більшій мірі, ніж інші види літератури, відгукується на політичний і культурний контекст епохи, в якій вона з'являється. Фантастика є літературою передбачення і прогностики, а крім того – формою уявного експерименту, що створює химерні моделі реальності, які в алегоричній формі відтворюють актуальні для тієї чи іншої епохи процеси. Іншими словами, фантастика – це збірна назва для будь-якої історії або твору, в основі якого лежить уява, тобто будь-що, не засноване на історії або реальному факті.

Е. М. Форстер у своїй серії лекцій під назвою «Aspects of the Novel» говорить про «fantasy and prophesy» – фантазії (фентезі) і передбаченні – не просто як про жанровий різновид літератури, але як про окрему, і, часто, невід'ємну складову літературного твору, авторського стилю (або «напрямку» творчості): «Deprive Sterne or Melville of it, deprive Peacock or Max Beerbohm or Virginia Woolf or Walter de la Mare or William Beckford or James Joyce or D. H. Lawrence or Swift, and nothing is left at all» [16, 158].

До визначення fiction (тобто будь-якої літератури, не заснованої на реальному факті) він пропонує підійти з точки зору вимог, які вона ставить перед читачем – «зацікавленість у прочитанні, наявність певних почуттів (співпереживання) по відношенню до персонажів, можливість і бажання запам'ятати і стежити за сюжетом» [16, 159]. Фентезі ж просить від читача чогось більшого, оскільки даний вид літератури за замовчуванням не заснований не тільки на об'єктивній істині, але і спирається на неможливе допущення, на те, що априорі не станеться в реальному житті: «The other novelists say “Here is something that might occur in your lives” the fantasist says “here’s something that could not occur. I must ask you first to accept my book as a whole, and secondly to accept certain things in my book”» [16, 159]. Таким чином, фентезі залишає читачеві вибір – або відмовитися від первісної поступки та облишити читання, або, якщо і продовжити його, то лише з цілковитим усвідомленням цього фантазійного припущення («either retract their original concession and stop reading, or if they do go on it is complete with coldness») [16, 159].

Це «coldness» для Форстер – цілковите, послідовне сприйняття та усвідомлення фантазійної природи будь-якого фантазійного тексту. Така точка зору повністю протилежить баченню *fantasy* Цветана Тодорова, який стверджує, що тільки коливання читача у виборі між реальним та фантазійним і створює фантастичну літературу – саме в цьому коливанні вона і існує, й остаточне рішення щодо природи зображуваних у тексті подій ніби руйнує її.

Форстер порівнює літературу фентезі з «sideshows inside the main show», за яке читач повинен доплатити окремо, тобто зробити вибір – прийняти фантастичне або відкинути його, і ми говоримо про фентезі не просто як про окремий жанр, а як про явище, яке, ніби смужка світла, пронизує світ літературних творів: «There is more <...> that cuts across them (novels) like a bar of light that is intimately connected with them at one place and patiently illumines all their problems, and at another place shoots over or through them as if they did not exist. We shall give that bar of light two names, fantasy and prophecy» [16, 157].

Форстер стверджує, що з приходом фантастичної літератури читач повинен повністю змінити своє бачення і розуміння будь-якого твору – «when the fantastic is introduced it produces a special effect: some readers are thrilled, others choked off: it demands an additional adjustment because of the oddness of its or method subject matter» [16, 160]. Так, готовність сприйняти літературу фентезі залежить від кожного окремого читача: «Others refuse with indignation, and these have our sincere regards, for to dislike the fantastic in literature is not to dislike literature. It does not even imply poverty of imagination, only a disinclination to meet certain demands that are made on it» [16, 160].

Також, метою фентезі не є обов'язкове зображення паранормального або незвичайного – «It implies the supernatural, but need not express it» [16, 165]. Отже, література даного виду не спрямована виключно на опис якихось фантастичних явищ, вона швидше розглядає інші, спільні для всієї літератури, проблеми через призму фантастичного.

У разі ж, коли автор вдається до фантастики, використовуються загальні для фантастичної літератури прийоми або моделі: «...a list of the devices which writers of a fantastic turn have used—such as the introduction of a god, ghost, angel, monkey, monster, midget, witch into ordinary life; or the introduction of ordinary men into no man's land, the future, the past, the interior of the earth, the fourth dimension» [16, 165]. Часто письменники ґрунтуються на вже відомих творах нефантастичної природи для написання власних творів і розвитку фантастичного світу і персонажів на основі вже існуючих: «The fantasist here adopts for his mythology some earlier work and uses it as a framework or quarry for his own purposes» [16, 175].

Але фантазійне в будь-якому разі не є однорідним. Дослідники по-різному долають труднощі, пов'язані з різноманіттям фантастичних творів: тут і розподіл на основі джерела фантастичності (НФ, фентезі), і за типом сюжету, і за домінуючою тематикою твори (космічна опера, релігійна, війсь-

кова, еротична фантастика тощо). Цветан Тодоров у своїй праці «Вступ до фантастичної літератури» пропонує наступну типологію жанру фантастичного [9, 40-51]. По-перше, це «незвичайне в чистому вигляді». У творах, які належать до цього жанру, розповідається про події, які цілком можна пояснити на основі законів розуму, але тим не менш «це неймовірні, надзвичайні, приголомшливі, дивні, тривожні події, і тому вони викликають у героя і читача реакцію, схожу з тією, що ми спостерігали у фантастичних творах» [9, 42-43]. Як приклад розглядається новела Едгара По «Падіння дому Ашерів».

Далі слідує «фантастичне-незвичайне», в якому події здаються надприродними протягом всього оповідання (змушуючи читача звертатися до фантастичного в своїх здогадах, що породжує необхідну для жанру невизначеність, невпевненість), але врешті-решт отримують раціональне пояснення. «Ці події змушують героя і читача вірити так довго у втручання надприродних сил саме через свою незвичайність» [9, 41].

Потім, «фантастичне-чудове» – «клас оповідань, які постають як фантастичні, але закінчуються прийняттям пояснення подій втручанням надприродного» [9, 47]. Прикладом є *La Morte amoureuse*, 1836 Теофіля Готье.

Нарешті, «чудове (незвичайне) в чистому вигляді» в творах якого «надприродні елементи не викликають ніякої особливої реакції ні з боку героїв, ні з боку імпліцитного читача. Чудове характеризується не ставленням до <...> подій, а самою їх природою» [9, 48]. Окрім того, чудове в чистому вигляді також має кілька підвидів.

Перш за все сюди відноситься «гіперболічне чудове» [9, 49]. У цьому випадку явища надприродні лише в силу своїх масштабів (т. зв. «елефантіази» [5, 532]). Так, у «Тисячі і одній ночі» Синдбад-мореплавець розповідає про величезних риб або неймовірної довжини змій. Такого роду надприродне не здається читачеві абсолютно неприйнятним.

Досить близько до першого типу чудесного стоїть «екзотичне чудове», коли розповідь йде про надприродні явища, які, однак, не зображуються як такі, оскільки мається на увазі, що читач не знає всієї істини й у нього немає підстав і потреби піддавати ці явища сумніву [9, 49–50]. Кілька прикладів дає нам та ж подорож Синдбада-мореплавця, де описується птах Рух неймовірних розмірів, або носоріг з рогом дивної форми.

Третій тип чудесного можна назвати «інструментальним чудовим» [5, 532]. Тут з'являються невеликі пристосування, технічні удосконалення, немислимі в описувану епоху, але вони, при певній частці допущення, врешті-решт виявляються можливими [9, 50]. Наприклад, килим-літак, цілюще яблуко або підзорна труба з «Тисячі і однієї ночі», які в наш час є гелікоптером, антибіотиками або біноклем.

Останній тип чудесного – «наукове чудове», або наукова фантастика. У даному випадку надприродне пояснюється раціональним чином, але на основі законів, не визнаних сучасною наукою. «В оповіданнях такого роду факти зв'язуються один з одним абсолютно логічним чином, але на основі ірраціональних передумов» [9, 50–51].

Таким чином, можна зробити висновок, що Цветан Тодоров розглядає всю сутність фантастичного як систему опозицій. З одного боку лежать «незвичайне в чистому вигляді» і «фантастичне-незвичайне», тобто раціональне, до якого приходить читач, знайшовши (іншими словами, отримавши від автора) природне і закономірне пояснення подіям, тим самим йдучи від ідеї неможливого. З іншого боку знаходяться «фантастичне-чудове» і безпосередньо «чудове в чистому вигляді», чия сутність – ірраціональність, незрозумілість і прийняття даної ідеї читачем.

Однак відомий фантаст Станіслав Лем вважає типологію Цветана Тодорова не зовсім доцільною у декількох аспектах [5, 533–535]. По-перше, запропонована класифікація не покриває кілька відомих груп літературних творів, як, наприклад, PF – Political Fiction або твори фантастичної теології («Три версії зрадництва Іуди» Х. Л. Борхеса). По-друге, вона також змішує поняття фантастичного з іншими жанрами [5, 534] (наприклад, с концепцією кримінального роману, який також заснований на загадці або тайні і мав би відноситися до фантастики).

Отже, відмова від змішання принципів та розподілення фантастичного на чіткі жанри є малопродуктивним, оскільки в такому випадку за межами огляду неминуче залишилися б деякі течії, напрями і жанрові ознаки, які можна вважати сталими і загальноприйнятими. Проте, у найширшому плані у сучасній фантастиці, як правило, виділяють два самостійних типи.

Перший тип фантастичної літератури, про який йде мова, нерозривно пов'язаний з міфом і казкою – це т.зв. жанр фентезі (в англomовній літературі зустрічається як «fantasy»). Вчені-літературознавці не можуть дати стійкого визначення фентезі, оскільки його, технічно, не існує; доцільніше розмовляти про його види. Так, виділяються наступні варіанти fantasy: «казкова», «міфологічна», «героїчна», «фантастика меча і магії», «жахлива», «чорна» (на противагу «високій»), «ігрова» і т. п. Саме по собі «фентезі», «фантазійне» заслуговує набагато більш широкого трактування, ніж просто ярлик масової розважальної літератури, давно і міцно присвоєний їй як академічним літературознавством, так і чималою частиною читаючої публіки.

Другий тип фантастики, на відміну від фентезі, заснований на зображенні «потенційно можливого», того, що цілком може існувати в навколишньому світі, але ще не відкрито людиною, не винайдено, не досліджене і т.п. Даний тип фантастики у вітчизняному літературознавстві позначається як «наукова фантастика» (НФ, західний термінологічний аналог – science fiction, SF).

Відносно наукової фантастики, ми також можемо стверджувати, що у вітчизняному літературному процесі існує досить стале та узгоджене визначення для цього терміну. Узагальнено, під науковою фантастикою (Science fiction) розуміється жанр спекулятивної фантастики, який займається такими концепціями уяви, як футуристична наука і техніка, космічні подорожі, подорожі в часі і просторі, знаходження паралельних світів і позаземного

життя. Наукова фантастика часто досліджує потенційні наслідки наукових і інших нововведень і називається «літературою ідеї» [17, 1].

Сьогодні функція науково-фантастичної літератури набуває особливої актуальності, оскільки вона стає не лише засобом художнього передбачення, але й платформою для моделювання альтернативних сценаріїв розвитку суспільства. У світі, де технологічний прогрес часто випереджає етичні стандарти, наукова фантастика пропонує простір для критичного осмислення можливих наслідків наукових і соціальних експериментів. З одного боку, вона стимулює інтелектуальну допитливість, а з іншого — застерігає від бездумного захоплення технократичними утопіями. Відтак, сучасна наукова фантастика виконує роль своєрідного морального дзеркала, відбиваючи як потенційні досягнення людства, так і приховані загрози, що можуть стати фатальними для цивілізації.

Жанр наукової фантастики відносно молодий і з'явився в XIX столітті в зв'язку з прогресом науки і техніки, зростанням престижу позитивного раціоналістичного знання, прагненням «підкорити природу» і звернути її закони на користь людині. Біля витоків наукової фантастики стоять Ж. Верн і Г. Уеллс. Останній вніс в наукову фантастику соціально-філософський аспект, звернувши її до вивчення закономірностей розвитку суспільства, співвідношення наукового пошуку і духовного зростання людини, до дослідження перспектив існування цивілізації і т.п. У XX ст. даний тип фантастики (перш за все, саме його соціально-філософський різновид) отримав розвиток в творчості О. Степлдона і К. Чапека, О. Толстого і Є. Замятіна; наступним етапом став так званий «золотий вік» англо-американської наукової фантастики, до корифеїв якої відносять величезну кількість письменників – від А. Азімова і А. Кларка до Д. Віндема, Р. Шеклі, Г. Каттнера і Р. Бредбері.

За допомогою інструментарію наукової фантастики з найдавніших часів людство замислювалося про майбутнє – про те, якими будуть мир, відносини між людьми тощо. Починаючи з XVIII ст., бурхливий розвиток науки, а головне, небачені досі суспільні перетворення викликали стурбованість тим, куди рухається суспільство. Як відгук на подібні процеси, що відбувалися в суспільстві, зароджуються два, на перший погляд, протилежні жанри, близькі до наукової фантастики – жанр утопії і антиутопії (дистопії).

У перекладі слово «утопія» (від грец. *οὐ* «не» і *τόπος* «місце») означає «місце, якого немає». Утопія – жанр, в основі якого лежить зображення вигаданої країни з ідеальним суспільним ладом. Слово утопія вперше використано англійським письменником Томасом Мором у 1516 в романі «Золота книга, настільки ж корисна, як забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопії». У прямому значенні «ідеального суспільства» слово «утопія» зустрічається в книзі подорожей англійського священика Семюела Перчеса «Паломництво» (Pilgrimage, 1613). Там же вперше вживається і прикметник «утопічний» (utopian)

Утопічні побудови соціального, філософського і літературного характеру супроводжують всю історію мислення, передаючись із покоління в покоління і стаючи частиною фольклору, національної традиції. Одним з перших, хто втілював свої мрії про інший, більш досконалий світ в художній формі, був, як вважається, давньогрецький поет Гесіод (8–7 століття до нашої ери), який створив вражаюче-прекрасні картини «золотого століття» на сторінках свого твору «Роботи і дні». Риси утопізму можна виявити в творах Августина («Про град Божий»), Овідія і Лукіана. Елементами утопії рясніють тексти Старого і Нового завіту, праці італійського мислителя 12-го століття Йоахіма Флорського, зокрема його «Коментар до Апокаліпсису». У всі часи утопія розширює кордони людської уяви, дозволяє заглянути в непізнане, передбачити неможливе сьогодні, але ймовірно в майбутньому.

Передумови, прийняті утопістами, є канонічними для визначення специфіки жанру. Відзначаючи різноманіття жанрових зразків, що пояснюється як національною своєрідністю, так і історичним моментом, відомий польський соціолог Єжи Шацький виділив кілька типів утопії, як-то: утопію місця, часу, позачасового порядку, ордена, політики тощо [10, 45]. Момент приходу утопії (десятиліття або століття) буде визначатися не тим, що вирішені всі проблеми (а вони ніколи вирішені не будуть), але тим, що в процесі свого рішення вони перестануть породжувати смертельні небезпеки.

Саме в такому ракурсі побудовано переважна кількість творів утопічного характеру, починаючи з твору Томаса Мора, який і вважається родоначальником нового літературного жанру. Художні гідності таких творів, як правило, суперечливі, оскільки весь сюжет цих творів – не більше ніж ілюстрація досить ілюзорної ідеї або сукупності ідей, демонстрація яких відбувається, нехай і в привабливому для читача ракурсі, але вельми прямолінійно і декларативно.

Класичним взірцем ранньої філософської утопії, як відомо, є трактат «Держава» Платона, створений в 360 році до н. е. В свою чергу, жанр антиутопії остаточно сформувався лише в 20-ті рр. XX ст., набагато пізніше, ніж жанр утопії. Відправною точкою в історії ранньої антиутопії деякі історики літератури вважають одну з великих книг XVIII століття – «Мандри Гуллівера» Джонатана Свіфта, яка багато в чому передбачає антиутопію. Антиутопія – це критичний розгляд прогресу, боротьба людини і технологій, людини і державної машини, тому вона і не могла з'явитися раніше, ніж безпосередньо сформувалася сама ідея прогресу.

Ще Жан-Жак Руссо у своїй роботі «Про причини нерівності в суспільстві» виступив проти цивілізації, що не принесла щастя людині, а, навпаки, виявилася причиною її бід і пороків [7, 560–567]. У другій половині XIX століття була висловлена думка, що матеріальний прогрес в буржуазному суспільстві може не тільки випередити духовний, а й перешкодити йому, призвести до духовного регресу і тим самим згубити людство. Дана думка швидко трансформувалася в специфічну форму боротьби із машиною. Машина почала вважатися ворогом людини. В романі «П'ять тижнів на повіт-

рянній кулі» (1862) Жюль Верн писав: «Це буде, мабуть, нудна епоха, коли промисловість поглине все і вся. Людина доти буде винаходити машини, поки машина не пожере людину» [2, 243].

Сам термін «антиутопія» (у зарубіжному літературознавстві використовуються терміни *dystopia*, *sacotopia*, *kakotopia*, *antiutopia*) було вперше використано як антонім утопії Джоном Стюартом Міллем у його парламентській промові 1868; надавши першій літері «U» у слові «*utopia*» значення *eu-* «добрий» (замість оригінального грец. *οὐ* – «не») він додав антонімічний до «*eu-*» префікс «*dis-*» (грец. *δυσ* – «погано») до основи «*topia*» (грец. *τόπος* – «місце») [24, 1].

У першій половині XX століття антиутопії з'являються одна за одною: у 1924 – роман Є. І. Замятіна (1884–1937) «Ми», у 1932 – «Прекрасний новий світ» англійця Олдоса Гакслі (1894–1963), а у 1949 р. – «1984» його співвітчизника Джорджа Орвелла (1903–1950). «Утопії виявилися набагато більш здійсненними, ніж здавалося раніше. І тепер стоїть інше болюче питання – як уникнути остаточного їх здійснення», – писав у 1924 р. філософ М. О. Бердяєв [6, 228].

Різні літературознавці дають відмінні визначення антиутопії. В працях «*The Dystopian Impulse in Modern Literature*», «*Dystopian Literature: A Theory and Research Guide*» М. Букер пропонує наступне визначення: «*dystopian literature is specifically that literature which situates itself in direct opposition to utopian thought, warning against the potential negative consequences of arrant utopianism. At the same time, dystopian literature generally also constitutes a critique of existing social conditions or political systems, either through the critical examination of the utopian premise upon which those conditions and systems are based or through the imaginative extension of those conditions and systems into different contexts that more clearly reveal their flaws and contradictions*» [12, 81]. Таким чином, він пояснює функціонування та поширення жанру антиутопії як відповідь на несприятливі соціальні та політичні умови. Також, наведена дефініція дозволяє нам стверджувати, що для Букера термін «*dystopia*» є абсолютно протилежним терміну «*utopia*» («...*situates itself in direct opposition to utopian thought* [12, 81]) та відповідає термінологічному аналогу «антиутопія» в нашому розумінні.

Дарко Сувін, канадський літературний критик, пропонує підійти до проблеми визначення антиутопії таким чином: «*Dystopia is a society <less perfect> than the author's own. If utopia represents a <...> community where the sociopolitical institutions, norms, and individual relations are organized on a more perfect principle than in the author's community, then dystopia simply involves changing a perfect principle into a <less perfect>*» [21, 79].

Для Еріки Готліб (викладача англійської літератури при Університеті Макгілла, дослідника творчості Дж. Орвелла) ключовою категорією будь-якої антиутопії є несправедливість (*unjustice*). У своїй праці *Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial* вона наводить таку дефініцію цього літературного жанру: «...*dystopian fiction <is> a genre that <...>*

describes a society characterized by not only occasional errors in the execution of justice but by a machinery for the deliberate miscarriage of justice [18, 30]». Утопія ж, зі своєю «вірою у можливість проголошення абсолютної справедливості у суспільстві, є жанром, повністю протилежним дистопії» [18, 30].

Джордж Манн в енциклопедії *The Mammoth Encyclopedia of Science Fiction* розглядає антиутопію як «community or society gone wrong», «social structures that have collapsed under an environmental burden or political regime» [20, 477]. Брайан Стеблфорд, британський письменник та літературний критик, стверджує, що антиутопія «...describes hypothetical societies that are considerably worse than our own, tending towards the worst imaginable, although that extreme is hardly ever attained; <...> the term is usually applied to relatively earnest images of futures in which political totalitarianism, economic ruthlessness, and/or the impetus of technological determinism have had unfortunate consequences» [22, 133].

Таким чином, наявні визначення жанру антиутопії зводяться до наступного: антиутопія – це особливий вид оповідання, протилежний утопії, що дає негативний прогноз майбутнього у вигляді зображення «ідеальних» суспільства і людських відносин; уявне місце чи стан, в якому все неприємно або погано, як правило, тоталітарно чи екологічно деградоване [23, 1]. Антиутопія спрямована на розгвинчування і сатиричне осміяння соціально-політичних доктрин і концепцій, що претендують на швидке вирішення найскладніших проблем людського буття і встановлення ідеальної суспільної системи.

З формуванням антиутопії в окремий жанр гостро постає питання про протиборство людини і машини (технологічного прогресу). Так, антиутопісти шістдесятих-сімдесятих років виходять вже не з того, що розвиток технологій є згубним, але стверджують, що прогрес за своєю природою є діалектичним, що він не просто вирішує всі проблеми, але і може, вирішуючи одні проблеми, породжувати інші, ще більш складні, а часом, з їх точки зору, нерозв'язні.

Прийнявши ідею руху, дані, якими володіє наука, і масштаб часу, що вимірюється мільйонами тисячоліть, фантастика неминуче прийшла до уявленням про «кінець людства», або, іншими словами, «кінець світу». У своїй статті «*Bezpieczna technika bez niebezpieczeństwa?*» Станіслав Лем писав, що «об'єктивна тенденція розвитку в масштабах планети складається в створенні техніки, що робить все за людей. Якщо людина не зуміє створити таку техніку, вона виявить свою слабкість перед природою. Якщо вона все ж таки створить таку техніку, – а вона її створить, це тільки питання часу, – то ця техніка, позбавивши її можливості здійснювати героїчні вчинки і прийнявши на себе творчу діяльність, погубить її», змусить виродитися [4, 1].

Таким чином, розвинена технократична цивілізація, задумана і створена для еволюційного самовдосконалення людини, навпаки, лише веде людину до самознищення. Кожна з проблем, які треба вирішити для того, щоб досягти утопії, в процесі свого рішення породжує такі небезпеки, що часом ста-

висься під загрозу саме існування людства. Невідомо, чи зможе людина відродитися як біологічний вид в умовах, далеких від сприятливих для її функціонування і виживання. Невідомо також, які ще механізми для полегшення свого життя створить її розум.

Необхідно відзначити, що передбачення, характерне для утопій і фантастики, в ранніх антиутопіях концептуально переплітається і поступово створює свою повну протилежність – попередження про наслідки, а не захоплення результатами науково-технічного прогресу і їх застосування в новому суспільстві новою людиною. Так, американський літературознавець К. Кеністон у статті «Захід Європи» зазначає: «Протистояння між утопіями та антиутопіями досить різке. В нашому баченні майбутнього образи надії поступилися місцем картинам відчаю, утопії, що були маяками, перейшли в застереження» [8, 38].

Роман-антиутопія – один з тих жанрів, в якому тип художнього часу має істотне значення. Дія антиутопії безумовно відбувається в майбутньому, а науково-фантастичні елементи розповіді допомагають створити своєрідний позачасовий хронотоп, не завжди пов'язаний з національним теперішнім або минулим. Як і в утопіях, хронотоп антиутопії гранично замкнутий; час дії, навіть позначений конкретно, є абсолютно абстрактним, нелінійним: «Due to their very nature they are often set at some indefinite point in the future; societies do not decay over years but over decades» [20, 477]. Так, наприклад, в романі «Прекрасний новий світ» це – 632 рік ери Форда (або ери стабільності), відлік якої починається з 1909 року, коли Форд випустив першу серійну модель автомобіля «Т». Означення часу також часто винесено безпосередньо в назву роману: «1984» Дж. Орвелла, «Москва – 2042» В. Войновича. Також, точкою відліку, початком для антиутопії стає т. зв. «кінець історії» – масштабний конфлікт, «все події происходят после переворота, войны, катастрофы, революции и т.п.». Таким чином, категорія часу відіграє в антиутопії чи не найважливішу роль.

У науковій фантастиці антиутопія запозичує незліченні трансформації часових структур. Час завжди здається антиутопії занадто уповільненим, тому вона намагається ніби зазирнути в майбутнє, логічно – згідно авторської, а не завжди художньої логіки – продовжити, «дописати» історію, зазирнути в завтрашній день, але при цьому закамуювати стрибок у часі. Цей стрибок має на меті продемонструвати неминучість, закономірність, або хоча б можливість описуваного розвитку подій. За словами Л. Геллера, «час утопії – це час виправлення помилок теперішнього» [3, 130–131], а час антиутопії – час розплати за гріхи втіленої утопії. Час антиутопії продовжує утопічний, і виявляється, що виправляти «помилки» утопії або було не можна, або потрібно було робити інакше. Помилкою стає саме «виправлення помилок».

У більшості антиутопічних творів категорія часу зазнає кардинальної трансформації: минуле романтизоване або повністю викреслюється, теперішнє знецінюється, а майбутнє постає як етап остаточного занепаду або ка-

трастрофи. Подібна концепція часу посилює атмосферу безнадії та невідворотності, що характерна для жанру антиутопії. Саме через спотворене сприйняття часових орієнтирів автори передають ідею втрати історичної перспективи та духовного розвитку. Тим самим час у антиутопії стає не засобом еволюції, а маркером деградації, відсутності прогресу як такого. В творах антиутопістів ця особливість хронотопу набуває особливої глибини: майбутнє, яке він змальовує, вже втратило будь-які зв'язки з гуманістичними ідеалами минулого і перетворилося на замкнений простір культурної амнезії.

Інша характерна риса антиутопії – незалежність розвитку цивілізації і технологічного прогресу від умов соціуму, тобто не обов'язково прорив в технічній сфері спричинить за собою вдосконалення суспільства. В державі антиутопії людина зобов'язана підкорятися, пристосовуватися, оскільки тільки так вона зможе вижити. Механізми влади, запущені людиною і підтримувані нею ж сконструйованою машиною управління, не слабшають, а стають дедалі жорсткішими, більш руйнівними і нелюдськими, що лише підкреслюється впровадженням досягнень науково-технічного прогресу.

Однак антиутопія розповідає про дещо більш реальні та доступні речі, ніж наукова фантастика, оскільки та, скоріше, орієнтується на пошук інших світів, моделювання іншої реальності, іншої дійсності. Світ антиутопії ж легше впізнати і передбачити. Це не означає, що антиутопія значно розходиться з фантастикою, проте вона лише використовує її як засіб реалізації дійсності.

В рамках даного дослідження, присвяченого аналізу поетики фантастичного у творчості Р. Бредбері, аналізу піддаються роман-антиутопія «451 градус за Фаренгейтом» (англ. *Fahrenheit 451*) і дві новели «Пішохід» (англ. *The Pedestrian*) і «Усмішка» (англ. *The Smile*), що несуть в собі множинні елементи антиутопії. Отже, перейдемо до безпосереднього аналізу зазначених творів.

Роман «451 градус за Фаренгейтом». Класичний роман-антиутопія «451 градус за Фаренгейтом» був написаний в 1953 році і увібрав в себе багато соціокультурних елементів, притаманних цій епосі, оскільки, як писав Р. Бредбері, більшість його творів виникло з несподіваних вражень, що обрушуються на нього, як злива. Крім того, за кожною його книгою стоїть роками виплекана тверда позиція письменника, який впевнений у винятковій ролі мистецтва у житті людини, і роман «451 градус за Фаренгейтом» – не виняток.

Зазвичай, у класичній антиутопії країна або місто, де розгортається основна дія, мають назву, яка вказує на географічне положення цієї країни, наділена прихованим змістом тощо. Так, одним із найвідоміших прикладів цього явища, який вже став алегоричним, є країна Океанія у романі «1984» Дж. Орвелла. Більш сучасний приклад знаходимо у романі «Голодні Ігри» Сюзанни Коллінз – країна Панем, що складається з 12 округів, об'єднаних Капітолієм. Проте, на відміну від більшості письменників-антиутопістів, Р.

Бредбері не дає певної назви країні або місту, де розгортається дія його роману. Таким чином, антиутопія Бредбері є максимально узагальненою, акцентуючи увагу не на зовнішній формі країни, а на внутрішніх процесах, що відбуваються в її суспільстві.

Головний герой роману – Гай Монтег – пожежний в тоталітарному суспільстві далекого майбутнього. В його обов'язки входить спалення заборонених книг разом з будинками їх власників шляхом підвищення температури до 451 градусів за Фаренгейтом – температури, при якій папір запалюється. Незадоволений своїм життям і дружиною, він починає замислюватися про те, що ж робить книги такими могутніми, що люди готові заради них померти. Він краде книжки з дому жінки і читає їх зі своєю дружиною Мілдред, яка, однак, налякана тягою свого чоловіка до книжок і просить його їх позбутися: «You've got to hand it back tonight, don't you know? Captain Beatty knows you've got it, doesn't he? <...> Mildred's mouth twitched. «See what you're doing? You'll ruin us! Who's more important, me or that Bible?» She was beginning to shriek now, sitting there like a wax doll melting in its own heat» [14, 47]. Монтег шукає Фабера, вчителя літератури на пенсії, щоб дізнатися, як йому зрозуміти те, що він читає. Начальник Монтега Бітті залякує його і намагається переконати, що літературі немає місця в сучасному світі: «Принаймні хоч раз за свою кар'єру кожен пожежник задається питанням – що ж написано у тих книгах? І хочеться задовольнити свою цікавість, чи не так? Ну, Монтег, повір, за моє життя мені довелося прочитати кілька книжок, щоб знайти відповідь, хто я є. І ти знаєш, вони не кажуть нічого! Нічого, чому можна навчитись або чому повірити. Вони розповідають про неіснуючих людей, яких ніколи не існувало. А якщо це не фантастика, то ще гірше, один професор називає іншого ідіотом, один філософ надриває горлянку, щоб перекичати іншого.. Всі вони метушаться, збиваючи вниз зорі і намагаючись погасити сонце. Отже, ти уходиш ні з чим» [13, 68–69].

Бітті підлаштовує приїзд Монтега на спалення його ж будинку за доносом жінки і двох сусідок Гая. Монтег вбиває Бітті і збігає за місто, де знаходить групу подорожуючих інтелектуалів, які слово в слово заучують книги, щоб після того, як впаде тиранія, повернутися і поділитися своїми знаннями. Після скидання бомби, яка знищила його місто, Монтег повертається назад, щоб за допомогою завчених книг побудувати нове суспільство [13, 11–234].

У творчості Р. Бредбері тема книги тісно пов'язана з феноменом і значенням книги в мистецтві і важливістю книги для кожної окремої людини. Книга – це символ людського духу і думки, які протиставляються масовій культурі, частиною якої постають стіни у вигляді телевізійних екранів. Тому книга в романі – це камінь спотикання і вибору, вона нерозривно пов'язана з процесом осягнення героєм самого себе.

Для тоталітарного суспільства, яке ми бачимо в антиутопіях Бредбері, книга – головний ворог відразу з кількох причин. Вона є символом сумнівів, які пробуджують інтелект, здатність мислити не так, як того потребує тиранія. Книга – небезпечний інструмент, який може протистояти масовості

свідомості і, отже, здатний зруйнувати цілісність псевдо-щасливого суспільства, створеного державою.

Саме через книги головний герой знаходить шлях до свого нового Я. Спочатку Гай Монтег зображується як типова людина масового суспільства. Він насолоджується пожежею, йому здається, що він диригент, виконуючий симфонію вогню, руйнування: «It was a special pleasure to see things eaten, to see things blackened and changed. With the brass nozzle in his fists, with this great python spitting its venomous kerosene upon the world, the blood pounded in his head, and his hands were the hands of some amazing conductor playing all the symphonies of blazing and burning to bring down the tatters and charcoal ruins of history. With his symbolic helmet numbered 451 on his stolid head, and his eyes all orange flame with the thought of what came next, he flicked the igniter and the house jumped up in a gorging fire that burned the evening sky red and yellow and black. He strode in a swarm of fireflies. He wanted above all, like the old joke, to shove a marshmallow on a stick in the furnace, while the flapping pigeon-winged books died on the porch and lawn of the house. While the books went up in sparkling whirls and blew away on a wind turned dark with burning» [13, 5]

Проте, у будь-якого головного героя роману-антиутопії завжди присутній сумнів, такий герой ніколи не зображується абсолютно типовим «гвинтиком» суспільства тоталітарного устрою. Так і у Монтега ми помічаємо передумови до подальшої бунтівної діяльності – у ньому співіснують два начала, але друге задушене, приховано, майже померло. Вперше він замислюється про те, що світ може бути іншим, після зустрічі зі своєю новою сусідкою Кларіссою. Її вважають «божевільною», тобто такою, що відкрито насолоджується красою природи: «I like to smell things and look at things, and sometimes stay up all night, walking, and watch the sun rise» [13, 7]. Вона наче пробуджує свідомість головного героя розмовами про оточуючу їх природу, яку вже давно ніхто, крім «божевільних», не помічає, і про книги, які він спалює, навіть не спробувавши дізнатися, що в них. З того моменту, як Монтег майже несвідомо краде з вогню книгу, якою виявляється Біблія, починається його прозріння, внутрішня зміна свідомості, яка завжди було таємно невдоволена тим, що відбувалося навколо – хоч Монтег і був одружений, він ніколи не відчував духовного зв'язку зі своєю дружиною і не отримував задоволення від спілкування зі своїми сусідами. Найяскравішим прикладом остаточного розладу між Монтегом і його оточенням є момент, коли Монтег зачитав їм хрестоматійний для англійської літератури вірш Метью Арнолда «Dover Beach»:

«“ Ah, love, let us be true
To one another! for the world, which seems
To lie before us like a land of dreams,
So various, so beautiful, so new,
Hath really neither joy, nor love, nor light,
Nor certitude, nor peace, nor help for pain;

And we are here as on a darkling plain
Swept with confused alarms of struggle and flight,
Where ignorant armies clash by night.”

Mrs. Phelps was crying. <...>

– You see? I knew it, that’s what I wanted to prove! I knew it would happen! I’ve always said, poetry and tears, poetry and suicide and crying and awful feelings, poetry and sickness; all that mush! Now I’ve had it proved to me. You’re nasty, Mr. Montag, you’re nasty!» [13, 109].

Для Бредбері важливо, що книги – це не тільки вмістилище інформації, що вони здатні не тільки навчити, а взивають до душі людини, оживляють її: «Mrs. Phelps was crying. The others in the middle of the desert watched her crying grow very loud as her face squeezed itself out of shape. They sat, not touching her, bewildered by her display. She sobbed uncontrollably» [13, 109]. У цій сцені ми бачимо короткочасне відкриття душі місіс Фелпс, яка настільки довго перебувала під впливом згубного для людини телебачення, що злякалася прояву емоцій, викликаних простим віршем. Для того, щоб все повернулося на круги своя, Мілдред пропонує «увімкнути «родичів», сміятися і веселитися», «влаштувати гулянку» [13, 148], тим самим знову віддалившись від так і не пізнаного світу книги.

Одним із центральних образів в антиутопії Бредбері постає всюдишнє телебачення, яке є головним засобом для перетворення людини в бездушний гвинтик нового суспільства, позбавленого всього, що робило б його «цивілізованим» – людина втратила любов, втратив книгу, свою інтелектуальну спадщину, промінявши їх на стіни, в які вбудовані кінескопи, що цілодобово проєктують безглузді серіали і телепередачі.

Примітна і конструкція більшості діалогів героїв роману – в основному вони розмовляють риторичними питаннями і вигуками, що не вимагають повноцінної особистісної комунікації. Їх мова безлика, оскільки вона складається з примітивних односкладових фраз, які копіюють діалоги героїв незліченних телепередач, що виринають в квартири з усіх стін, перетворених на величезні телеекрани: «Speed up the film, Montag, quick. Click? Pic? Look, Eye, Now, Flick, Here, There, Swift, Pace, Up, Down, In, Out, Why, How, Who, What, Where, Eh? Uh! Bang! Smack! Wallop, Bing, Bong, Boom! Digest-digests, digest-digest-digests» [13, 61].

Проте, Бредбері був не першим, хто наділив героїв своєї антиутопії спрощеною мовою для щоденного використання. Найбільш успішно такий принцип уніфікованої мови було втілено в романі-антиутопії Дж.Орвелла «1984», де «Новомова» (англ. Newspeak) стала основною мовою не тільки партійного апарату, але і звичайних людей. Так, цей прийом можна вважати характерним для жанру антиутопії в цілому. Таким чином, книга в цьому романі виступає особливою смисловою спіраллю, яка закручує навколо себе сюжет і персонажів, так що роман стає рідкісним випадком «книги про книги».

Також, в цьому романі-антиутопії присутня класична для Бредбері тема втрати громадянином нового часу єдності з природою, і таку втрату він

вважає провісником загибелі цивілізації: « – Мені іноді здається, що ті, хто на них їздить, просто не знають, що таке трава чи квіти. Адже вони ніколи їх не бачать інакше, як на великій швидкості, – продовжувала вона. – Покажіть їм зелену пляму, і вони скажуть: ага, це трава! Покажіть рожеве – вони скажуть: а, це розарій! Білі плями – будинки, коричневі – корови. Одного разу мій дядько спробував їхати по шосе зі швидкістю не більше сорока миль на годину. Його заарештували і посадили на два дні до в'язниці. Смішно, правда? І сумно» [13, 19].

Бредбері вказує на те, що суспільство, яке втратило культуру, приречено на втрату усіх інших надбань, в тому числі, в сфері технічного прогресу, бо культура – це своєрідна відповідь людини на тиск оточуючої її природи, стимул до подальшого розвитку людства: «Люди не повинні забувати, сказав він, що на землі їм відведено дуже невелике місце, що вони живуть в оточенні природи, яка легко може відкликати всі, що дала людині. Їй нічого не варто змести нас з лиця землі своїм диханням або затопити нас водами океану – просто щоб ще раз нагадати людині, що вона не так всемогутня, як думає. Мій дід казав: якщо ми не будемо постійно відчувати її поруч із собою в ночі, ми забудемо, якою вона може бути грізною і могутньою. І тоді в один прекрасний день вона прийде і поглине нас. Розумієте? [13, 222].

Результатом бездумного, проте, систематичного винищення книжок, а, отже, і культурної та історичної спадщини, стає своєрідне повернення суспільства до вихідної точки свого розвитку: «Сильний вибух струсонув повітря. Повітряна хвиля прокотилася над річкою, перекинула людей, наче кісточки доміно, водяним смерчем пройшла по річці, здійняла чорний стовп пилу і, застогнавши в деревах, помчала далі, на південь. <...> Через кілька секунд гуркіт далекого вибуху приніс Монтегу звістку про загибель міста» [13, 227].

Таким чином, на думку Р. Бредбері, обов'язковою умовою виживання цивілізації є збереження її культурної спадщини і відновлення її взаємозв'язку зі справжньою природою, а не сліпе слідування за технічним прогресом, який перетворює людину на «пусту», позбавлену всього, що відрізняє людину від зображення на стінах: «Montag, <...> saw or felt, or imagined he saw or felt the walls go dark in Millie's face, heard her screaming, because in the millionth part of time left, she saw her own face reflected there, in a mirror instead of a crystal ball, and it was such a wildly empty face, all by itself in the room, touching nothing, starved and eating of itself, that at last she recognized it as her own and looked quickly up at the ceiling as it and the entire structure of the hotel blasted down upon her, carrying her with a million pounds of brick, metal, plaster, and wood, to meet other people in the hives below, all on their quick way down to the cellar where the explosion rid itself of them in its own unreasonable way» [13, 171–172].

«Unreasonable» – «нерозумний, безглуздий» – це епітет, який найбільш повно описує життя у створеному Бредбері суспільстві, де людина цікавиться лише матеріальними цінностями, де навіть процес кремації був спрощений

настільки, щоб не відволікати інших жителів від безперервного перегляду телепередач: «Через десять хвилин після смерті від людини залишається щіпка чорного пилу. Не будемо оплакувати померлих. Забудемо їх» [13, 93].

Окрім цього, в аналізованому романі-антиутопії присутній класичний для Бредбері художній прийом, що стосується імен членів групи спротиву, які запам'ятовують втрачені книжки. Автор називає людину, що є носієм певного літературного тексту, іменем автору цієї праці: «I want you to meet Jonathan Swift, the author of that evil political book, Gulliver's Travels! And this other fellow is Charles Darwin, and this one is Schopenhauer, and this one is Einstein, and this one here at my elbow is Mr. Albert Schweitzer, a very kind philosopher indeed. Here we all are, Montag, Aristophanes and Mahatma Gandhi and Gautama Buddha and Confucius and Thomas Love Peacock and Thomas Jefferson and Mr. Lincoln, if you please» [13, 162]

Відповідне «олюднення» літературного твору ми знаходимо і у деяких інших літературних працях Р. Бредбері, зокрема у новелі *The Exiles* (укр. «Вигнанці»). У цій новелі зображене останнє протистояння цивілізації майбутнього і літературного мистецтва. До планети Марс прямує космічний корабель, на борту якого разом із екіпажем знаходяться останні вцілілі книжки з Землі, які будуть спалені, коли космічний корабель сяде на планеті. Екіпаж, в свою чергу, страждає від жажливих видінь та галюцинацій, сила яких невпинно зростає із наближенням до Марсу. Причиною цих видінь постають автори книжок, які заборонили на Землі, і їх герої, що спрямовують свою силу проти екіпажу космічного корабля. Серед мешканців Марсу – Едгар Алан По, Шекспір, Чарльз Діккенс, Емброуз Бірс та інші письменники, творчість яких тематично пов'язана із надприроднім. Поки зберігається остання копія книги, поки є люди, що її читають, автор і його герої продовжують існувати. Як тільки остання книга буде спалена, перестануть існувати і вони.

Новела «Друг Ніколаса Нікльбі – мій друг». У новелі *Any friend of Nicholas Nickleby is a Friend of Mine* Бредбері зображує життя невеличкого міста, до якого приїздить таємничий письменник, який називає себе Чарльзом Діккенсом. Він орендує кімнату і пише ті самі романи, що їх писав справжній Діккенс, бо він, як виявляється, став людиною, яка не досягла своєї мрії – невдалим письменником, який не міг створити навіть копійчаного сонета для газети. Проте, він відкрив у собі неймовірну здатність дослівно запам'ятовувати все, що він коли-небудь читав, і відтворювати це на бумазі: «...сказав собі: «Містер Діккенс, сер, якщо все це правда, то чи не час братися за свою першу книгу?» – «Пора, і негайно!» – відповів я сам собі, купив паперу, чорнила і з тих пір незмінно перебував у захваті і радості. Я був як у сні, і я був справді щасливий. Я писав, писав усі книги свого наново віднайденого «я». Це я, Чарльз Діккенс, писав їх одну за одною» [1, 1].

За допомогою такого прийому, що неодноразово використав Р. Бредбері, художній твір ніби оживає, набуває реального втілення, оскільки літературна праця існує тільки доти, доки є людина, що по справжньому перейнялася

її духом і може її відтворити. Таке розуміння літератури, як відомо, було рішуче підтримано в працях поетів-романтиків. Так, наприклад, Новаліс вважає, що по-справжньому зрозуміти письменника можливо лише за умови «дії в його дусі» (нім. *wenn ich in seinem Geiste handeln kann*) [19, 158]. Цей принцип ліг в основу деяких інших літературних творів, зокрема, новели «П'єр Менар, автор «Дон Кіхота» Х. Борхеса.

Отже, головною загрозою для людства Р. Бредбері зображує не просто технологічний прогрес, що веде до спрощення повсякденного життя жителів суспільства (що, до речі, є типовою рисою будь-антиутопії), але викликаний цим декаданс культури людини, духовний занепад індивіда, які нерозривно пов'язані з його особистими якостями і самосвідомістю.

Однією з наскрізних тем у творчості Рея Бредбері, що зокрема проявляється в романі «451 градус за Фаренгейтом», є проблема руйнування мистецтва як акту внутрішнього самознищення суспільства. Спалення книжок постає не лише фізичним актом винищення знань, але й глибокою метафорою втрати духовності, історичної пам'яті та особистісної ідентичності. Цей мотив знищення культури Бредбері продовжує розвивати і в інших своїх творах, зокрема у новелі «Усмішка», де акцент зміщується на сприйняття мистецтва у постапокаліптичному світі. Саме аналіз цієї новели дозволяє глибше зрозуміти концепцію опору руйнівним тенденціям через збереження естетичних цінностей.

Повість «Усмішка». Дія повісті «Усмішка» відбувається у далекому майбутньому після того, як війна знищила майже всі сліди цивілізації. Міста були зведені до смітєвищ, а кукурудзяні поля світяться радіоактивністю в нічний час. Ті люди, що залишилися в живих, бідують – носять брудний ручний одяг і не можуть собі дозволити навіть «несправжньої кави, завареної з якихось ягід, зібраних на луках за містом». Ці люди сповнені ненависті до минулого, тому що минуле зробило їх теперішнє нещасним і сумним.

У цьому суспільстві, де краса не існує, де залишаються тільки ненависть і руйнування, хлопчик Том стоїть у черзі, чекаючи на право побачити «усмішку», Мону Лізу. Коли кожна людина проходить повз портрета, вона «оцінює» його плювком. Однак, коли приходить черга Тома наплювати на картину, він може лише сказати: «Вона прекрасна!» Натопт кидається вперед на Тома, розриваючи і руйнуючи портрет. Том, в сліпому наслідуванні, також хапається за полотно і відриває невелику його частину. Пізніше, коли він вночі приходить додому, він м'яко відкриває зім'ятий фрагмент полотна, який він весь цей час міцно тримав. В його руці опиняється її усмішка. «He looked at it in the white illumination from the midnight sky. And he thought, over to himself, quietly, the Smile, the lovely Smile» [15, 1].

Знову ми бачимо характерне для творчості Рея Бредбері протиставлення мистецтва і людського невігластва, культури і сліпої до неї ненависті з боку суспільства далекого майбутнього. В людях, що втратили мистецтво і культуру, прокидається природна пристрасть до руйнування: вони отримують справжнє задоволення від знищення всього, що пов'язує їх з минулим, як,

наприклад, «коли громили завод, який ще намагався випускати літаки», або коли «підірвали друкарню і склад боєприпасів». Р. Бредбері проводить аналогію із реальними подіями, що мали місце в Англії протягом 1811–1812 років – повстанням «луддитів» – робітничих фабрик та мануфактур, які винищували промислове обладнання, бо вбачали у ньому причину низької заробітної плати та безробіття, охопивших Англію того періоду [11, 270]: «...Ніякої тобі втіхи, крім цих наших свят, Томе. <...> Том подумки перебрав свята, в яких брав участь за останні роки. Згадав, як рвали і палили книги на площі, і всі сміялися, точно п'яні. А свято науки місяць тому, коли притягли до міста останній автомобіль, потім кинули жереб, і щасливі могли по одному разу добганути машину кувалдою! .. » [15, 1].

Бредбері показує читачеві не просто безвихідь життя доведених до відчаю людей, але і вказує на шлях до вирішення проблем антиутопії. У світі, в якому ненависть і руйнування замінили красу і світ, є ще надія, що ці вади можуть бути подолані. «Усмішка» характеризує цю надію як ще живу, відкриваючи свою справжню красу лише маленькому хлопчикові, який не бачить в картині винуватця своїх бід, але залишається чуйним до прекрасного, не дивлячись на вплив політичних і соціальних причин.

Бредбері ясно бачив, що люди, що потрапили під згубний вплив прогресу, забувають про доброту, любов і вже не можуть спілкуватися з природою, дивуватися дрібницям, тим самим стаючи на шлях самознищення. Хлопчик Том – це образ невинної і незіпсованої дитини з чутливою душею, створений письменником для надії, що ще не все втрачено, що людство, навіть не дивлячись на зруйновані бомбами міста, на поля, заражені радіацією, зможе повернутися до того стану, коли мистецтво знову стане на чолі «нovoї» цивілізації. Цю думку він вкладає в уста «одного з черги», який вступає в словесну перепалку з Грігсбі: «Ось побачите: ще з'явиться тямущий чоловік, який її підлатає. Згадаєте мої слова. Людина з душею» [15, 1]. «Людина з душею» – так Бредбері характеризує ту людину, яка зможе побачити прекрасне і покладе початок змінам, необхідним для відновлення суспільства – змінам у свідомості людини. Цією людиною, ймовірно, і стане маленький Том, який зумів пронести через люту натовпу найважливіший шматочок «Джоконди» – її посмішку.

Повість «Пішохід». Дія повісті «Пішохід» розгортається в недалекому майбутньому, де чоловік на ім'я Леонард Мід щовечора відправляється на тривалі прогулянки. Рік 2053, а Мід – єдиний пішохід на вулицях міста. Він ніколи не бачив іншої людини протягом багатьох годин своїх прогулянок. Він живе сам по собі – у нього немає дружини, але в нього є традиція щовечора ходити пустинним містом.

В цей вечір поліцейська машина зупиняє його і наказує йому підняти руки. Він відповідає на ряд питань про своє життя і сім'ю, і його відповіді незадовільні для поліції. Цей автомобіль – єдиний, що залишився в цьому районі. Після виборів в минулому році сили поліції були скорочені з трьох автомобілів до одного, тому що злочини припинилося, і поліцію вважають

непотрібною. Коли пан Мід відповідає на питання про зайнятість, заявивши, що він письменник, поліція інтерпретує його відповідь як «безробітний». Це вказує на повне нехтування справжніми культурними цінностями у новому суспільстві. Вони наказують йому увійти в машину, не дивлячись на його протести, і в міру наближення він розуміє, що там взагалі немає водія – машина автоматизована.

Мід наповнений страхом, коли сідає на задне сидіння, де «їдко пахло дезінфекцією; все віддавало надмірної чистотою, жорсткістю, металом». Машина повідомляє йому, що його переводять в психіатричну лікарню, оскільки його поведінка є неприйнятною в суспільстві – ніхто більше не ходить по вулицях, і дивно, що він продовжує робити це як своє основне захоплення. По дорозі вони проїжджають повз його будинок, який залишається єдиним освітленим на всій вулиці [14, 1–2].

Такий, здавалося б, простий сюжет об'єднує безліч антиутопічних елементів, характерних для творчості Бредбері. Так, основна ідея повісті – втрата людиною зв'язку з природою, цю ідею ми бачимо в кожному з аналізованих нами творів. Крім того, в повісті присутні всі ті ж всюдисущі телевізори, які ми також вже мали змогу спостерігати в романі «451 градус за Фаренгейтом»: « – Гей, ви там, – шепотів він, проходячи, кожному будинку, – що у вас нині по четвертій програмі, по сьомий, по дев'ятій? Куди скачуть ковбої? А з-за пагорба зараз, звичайно, настигне на виручку наша хоробра кавалерія?» [14, 1]. Як і в двох попередніх творах, тотальне віддалення людини відбувається не тільки від природи, але, що важливо, від сфери мистецтва і культури. Телевізори замінюють людині спілкування, вбивають в ній все те, що здатне сприймати і творити, забирає у звичайної людини можливість залишатися людиною, перетворюючи його на подобу бездушної машини, в автоматизований гвинтик держави: «Він нічого не писав уже багато років. Журнали та книги ніхто більше не купує. «Всі тепер замикаються вечорами в будинках, подібних склепам», – подумав він, продовжуючи недавно гру уяви. Склепи тьмяно освітлює відблиск телевізійних екранів, і люди сидять перед екранами, точно мерці; сірі або різнокольорові відблиски ковзають по їхніх обличчях, але ніколи не зачіпають душу» [14, 1].

В антиутопії Бредбері завжди знаходиться людина, яка позитивно виділяється з оточуючого її суспільства. Як правило, такий герой є центральним персонажем повісті або роману – в романі «451 градус за Фаренгейтом» це був пожежник Гай Монтег, який пройшов шлях від спалювача книг до їх захисника; в повісті «Усмішка» таким «ізгоем» був маленький хлопчик Том, який відмовився плюнути в картину і згодом зберіг її «усмішку». У цьому ж творі Леонард Мід залишається останньою людиною у цілому місті, яка виходить на прогулянку без будь-якої певної мети, відчуваю непереможну потребу в спілкуванні з живою природою.

Іншою відмінною рисою, яка властива герою такого типу у Бредбері, є його часткова або повна самотність серед оточуючих його людей. Так, Лео-

нард Мід, коли його питають про його сімейний статус, відповідає: «Не одружений, – сказав жорсткий голос за сліпучою смугою світла» [14, 2].

Як ми бачимо, Леонард як би «видав» з оточуючого соціуму, частиною якого він повинен був бути – він втратив роботу, не дивиться телевизор, живе один, і кожен день виходить на прогулянку покинутим містом. Таке поведіння є неприйнятним і викликає підозру у машини-поліцейського, яка вирішує забрати Міда в психіатричну лікарню, оскільки людина, відмінна від інших, своєю свободою становить загрозу для всього суспільства антиутопії.

Отже, в ході даного дослідження поетики фантазійного у творчості Рея Бредбері, на прикладі роману-антиутопії «451 градус за Фаренгейтом» та двох новел «Усмішка» та «Пішохід» вдалося встановити характерні ознаки антиутопії Бредбері, що відрізняють її від інших творів письменників-антиутопістів, а також риси, спільні для всього жанру літературної антиутопії. На актуальність теми дослідження вказують такі чинники, як мала кількість досліджень з даної теми в національному літературно-науковому процесі, дискусійність даної теми як в Україні, так і за кордоном, і необхідність систематизації теоретичних і практичних даних щодо поставленої проблеми.

Під час опрацювання теоретичних даних на підготовчому етапі цього дослідження, пошуку визначення для термінів і понять «фантастичне», «fantasy», «Science Fiction», «антиутопія», «утопія» та ін. було використано праці таких вчених, як: С. Лем, М. О. Бердяєв, М. Booker, D. R. Suvin, Erika Gottlieb, K. Keniston, George Mann, Brian M. Stableford, Nigel Tisdall, Marg Gilks, Paula Fleming & Moira Allen, Judy Allen, Richard Hook, Jonathon Stroud, John Howe та інші.

Також, на цьому етапі ми розглянули місце та функції категорії фантастичного в літературі, проаналізували існуючі у зарубіжному та вітчизняному літературному процесі дефініції та класифікації фантастики та її підвидів – фентезі та наукової фантастики, спільні та відмінні риси фентезі, міфу, казки та наукової фантастики.

Окрему увагу було приділено двом ключовим жанрам «літератури передбачення» – утопії (utopia), та протилежній їй антиутопії (dystopia), аналізу передумов їх виникнення, процесу їх становлення та розвитку в контексті світової та вітчизняної літератури. Було надано комплексне визначення цим жанрам, їх ключовим особливостям, досліджено існуючі класифікації та різновиди цих жанрів, встановлено їх спільні та відмінні риси й категорії, а також розглянуто проблему термінологічної невідповідності між термінами «utopia», «dystopia» – «утопія», «антиутопія», «дистопія» у вітчизняному та зарубіжному літературному процесі.

У другій частині дослідження вдалося встановити, по-перше, одну з головних тем у творчості Р. Бредбері, що полягає у зв'язку мистецтва та розвитку суспільства, а точніше – протиставлення культури особистої масовій культурі, яке зображено за допомогою опозиції книга – телеекран; без мистецтва людина в тоталітарному суспільстві майбутнього втрачає свою осо-

бистість і втрачає власну свободу, що призводить до катастрофічних наслідків.

По друге, в антиутопії Бредбері важливе місце посідає мотив втрати людиною майбутнього зв'язку із природою, що зумовлено стрімким розвитком науково-технічного прогресу, який, за Бредбері, стає головним фактором занепаду науково довершеної цивілізації, в той час як наближення до природи є необхідною умовою розвитку самосвідомості та інтелекту людини, забезпечуючи успішне виживання людини як біологічного виду та кожного індивіда.

Також, під час аналізу зазначених творів було виявлено й інші характерні риси та теми, притаманні творчості письменника, як то: художній прийом «олюднення» літературного твору (тобто заміна імені людини іменем автора певного літературного твору); мотив «іншої» людини, що не належить до спільності тоталітарної системи, і яка, в результаті, стає абсолютно самотньою; невизначеність часу та місця існування країни антиутопії, як і відсутність її певної назви з метою зосередження на її внутрішньо-соціальних особливостях; визначальне місце образу книги, щоденника героя та літератури в цілому як символів сумніву та мислення у людини тоталітарного суспільства; наділення героїв спрощеною мовою для щоденного використання і заміна живого спілкування взаємодією з телеекранами; наголошення на важливості збереження культурної спадщини людства як умови його подальшого існування, а також – на важливості збереження загальнолюдських цінностей (любви, добра, відчуттів, етики).

В ході дослідження поставлені цілі і завдання було досягнуто в повному обсязі. Перспективи подальшого дослідження цієї проблеми ми вбачаємо у можливості розширення корпусу аналізованих творів автора, і, зокрема, здійсненні більш глибокого аналізу новел Р. Бредбері та знаходження інших присутніх там антиутопічних елементів з їх подальшим аналізом у порівнянні з працями зарубіжних та вітчизняних письменників-фантастів й антиутопістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бредбері Р. Друг Ніколаса Нікльбі – мій друг / Any Friend of Nicholas Nickleby's Is a Friend of Mine / [пер. Н. Григор'єва, В. Грушецький]. 1966. URL: <http://abook.com.ua/book/drug-nikolasa-niklbi-moy-drug.html>.
2. Верн Ж. П'ять тижнів на повітряному шарі: Подорож трьох англійців по Африці / [пер. О. А. Бекетова]. 1981. 256 с.
3. Геллер Л. Всесвіт за межами догми: Роздуми про радянську фантастику. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1985. 445 с.
4. Лем С. Безопасна ли техника без опасности? / *Літературна газета*. № 127 (26 жовтня). 1965. С. 4. URL: <https://shorturl.at/WZl3m>.
5. Лем С. Фантастика та футурологія. Кн. 1: монографія / [пер. С. Макареца]. АСТ, Хранитель, 2008. 591 с.

6. Помазан І. О. Історія зарубіжної літератури ХХ століття: підруч. для студ. ф-ту «Референт-перекладач». Харків: Вид-во НУА, 2010. 256 с.
7. Руссо Ж.-Ж. Про причини нерівності / Антологія світової філософії: в 4 т. М., 1970. Т. 2. С. 560–567.
8. Сабат Г. У лабіринтах утопії та антиутопії. Дрогобич: Коло, 2002. 160 с.
9. Тодоров Ц. Введення в фантастичну літературу / [пер. з фр. Б. Нарумова]. Дім інтелектуальної книги, 1999. 144 с.
10. Шацький С. Утопія та традиція. М.: Прогрес, 1990. 456 с.
11. Acemoglu D., James R. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty / [пер. з англ. О. Дем'янчука]. К.: Наш Формат, 2016. 440 с.
12. Booker M. Dystopian Literature: A Theory and Research Guide. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1994. 408 p.
13. Bradbury R. Fahrenheit 451: 50th Anniversary Edition. Random House Publishing Group, 1987. 123 p.
14. Bradbury R. The Pedestrian / Riverside Local Schools. 1951. URL: <http://www.riversidelocalschools.com/Downloads/pedestrian%20short%20story.pdf>.
15. Bradbury R. The Smile. 1952. URL: <http://groock.livejournal.com/1116.html>.
16. Forster E. Aspects of the Novel. New York: Harcourt, Brace and Company, 1956. 264 p.
17. Gilks M., Fleming P., Allen M. Science Fiction: The Literature of Ideas. 2003. URL: <http://www.writing-world.com/sf/sf.shtml>.
18. Gottlieb E. Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial. Montreal: McGill-Queen's Press, 2001. 323 p.
19. Kristal E. Invisible Work: Borges and Translation. Nashville: Vanderbilt University Press, 2002. – 213 p.
20. Mann G. Dystopia / The Mammoth Encyclopedia of Science Fiction. Carroll & Graf Publishers, 2001. P. 477–478.
21. Pfaelzer J. The Utopian Novel in America, 1886–1896: The Politics of Form. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1985. 228 p.
22. Stableford B. M. Dystopia / Science Fact and Science Fiction: An Encyclopedia. Taylor & Francis, 2006. P. 133–135.
23. The Oxford English Dictionary. Dystopia. Definition / The Oxford English Dictionary. 2019. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/dystopia>.
24. Tisdal N. Postcard from Belgium: The Birthplace of Utopia. Financial Times. 2016. URL: <https://www.ft.com/content/2f94aa6a-a0f8-11e6-891e-abe238dee8e2>.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОЄКТУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ STEM-ОСВІТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ У ЛІЦЕЇ

The study outlines the theoretical and methodological foundations for designing STEM education as a pedagogical technology in lyceums. A structural-content model of the STEM program encompassing objective, content, organizational, and evaluative components is substantiated. The role of scientific-methodological, didactic, informational, and personnel support is discussed. Perspectives for further research into educators' professional development and evaluation of students' competencies are identified.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними глобальними освітніми трендами та суспільними запитами на формування в учнів компетентностей, необхідних у XXI столітті. У період швидких технологічних змін і стрімкого розвитку науково-технічної сфери суспільство відчуває гостру потребу у фахівцях із розвинутим інженерним мисленням, здатних до нестандартного підходу, креативності, командної роботи, інтеграції знань із різних галузей науки. Саме ці компетентності лежать в основі концепції STEM-освіти, яка передбачає інтегроване викладання природничих предметів, фізики, математики та технологій.

В умовах реформування української освітньої системи та орієнтації на європейські освітні стандарти постає потреба переосмислити традиційні підходи до навчання, активно запроваджуючи сучасні педагогічні технології, серед яких STEM-освіта займає особливе місце. Саме ліцей як заклад освіти з поглибленим вивченням окремих предметів створює оптимальні умови для реалізації інноваційних форм і методів навчання, що дозволяють розвивати в учнів не тільки глибокі предметні знання, але й практичні навички, креативність, критичне мислення, здатність до наукових досліджень та проєктної діяльності.

Особлива увага до науково-методичних засад STEM-освіти у ліцеї обумовлена тим, що саме на цьому освітньому рівні закладаються основи для подальшого вибору професійних орієнтирів учнів. Важливим є не тільки залучення учнів до сучасних технологій і наук, а й підготовка педагогів, які здатні ефективно реалізовувати міждисциплінарні STEM-проєкти, розробляти методичні матеріали, впроваджувати інтегровані уроки та практичні заняття. У зв'язку з цим виникає необхідність у науковому обґрунтуванні та розробці чітких рекомендацій щодо створення навчальних програм, методик і науково-методичного забезпечення, які враховуватимуть специфіку навчання в умовах ліцею.

Таким чином, дослідження науково-методичних засад проєктування і реалізації STEM-освіти в ліцеї є своєчасним і надзвичайно важливим завдан-

ням, оскільки його результати матимуть суттєвий вплив на ефективність освітньо-виховного процесу, підвищення інтересу учнів до математики, природничих предметів і технологій, забезпечення конкурентоспроможності випускників на сучасному ринку праці й загалом позитивно позначитися на якості освіти в Україні.

Порушена проблема є достатньо актуальною й активно досліджується в сучасній педагогічній науці. У світовому й українському педагогічному просторі знайдеться чимало ґрунтовних праць, які розкривають як загальні питання STEM-освіти, так і окремі аспекти її впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти різних типів, включно з ліцеями.

Висвітленню питань щодо концепції STEM-освіти, зокрема, базові принципи та методологію STEM-навчання присвячені фундаментальні праці американських учених Роджер Байбі (Roger Bybee) «The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities» та Марґарет Ганівел (Margaret Honey) у «STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research». Саме ці дослідження є вагомими теоретичними джерелами для розуміння сутності STEM-освіти.

Українські вчені досліджували такі аспекти даної проблеми, зокрема, науково-методичні підходи до впровадження технологій STEM-освіти та їх реалізацію в закладах загальної середньої освіти (Н.В. Морзе, О.М. Спірін, Л.В. Калініна). Важливий внесок у методику організації STEM-проектів для учнів середньої ланки зробила також І.С. Ткаченко, питання підготовки педагогічних кадрів та методичного супроводу STEM-освіти представлені у працях В.М. Кухаренко та С.О. Семерікової. Ці автори ґрунтовно досліджують проблему професійної компетентності педагогів у сфері впровадження інтегрованих технологій STEM-навчання.

Окремі аспекти формування інженерного мислення та розвитку творчих здібностей учнів гімназій та ліцеїв засобами STEM-технологій висвітлені в дослідженнях Т.М. Лях та І.М. Богданової.

В системі загальної середньої освіти виокремлюється три етапи реалізації напряму STEM через певну інтеграцію традиційних навчальних предметів і курсів математики, фізики, хімії, біології, географії, астрономії, технології на кожному з етапів навчання [2].

Теоретичні аспекти проектування STEM-освіти в ліцеї ґрунтуються на глибокому розумінні сутності інтегративного підходу до навчання, який передбачає органічне поєднання наук, технологій, інженерії та математики в єдину педагогічну технологію. Якісна STEM-освіта потребує особливого підходу до проектування навчальних програм і занять, де учитель виступає в ролі організатора освітнього середовища, яке обов'язково містить елементи допитливості, дослідницької діяльності та залучення учнів до реальних або змодельованих практичних завдань [6].

Використовуючи постулати системного підходу Фрітйофа Капри, який стверджував, що чим більше ми вивчаємо основні проблеми нашого часу, тим більше переконуємося, що вони не можуть бути зрозумілими у відриві

одна від одної. Це системні проблеми, а отже вони взаємопов'язані й взаємозалежні [7]. Таким чином, концептуально STEM-освіта орієнтована на формування в учнів цілісної картини світу, розвиток інженерного мислення, творчості, здатності до критичного осмислення інформації та вирішення комплексних завдань міжпредметного характеру.

STEM-освіта є міждисциплінарним підходом до навчання, де суворі академічні концепції поєднуються з реальними уроками, коли учні застосовують науку, технології, інженерію та математику в контекстах, які встановлюють зв'язки між школою, громадою, роботою та глобальним підприємством, надаючи змогу розвитку STEM-грамотності та, водночас, здатності конкурувати в новій економіці [12].

Основою для проєктування STEM-освіти в ліцеї виступає міждисциплінарність як ключовий принцип, що дозволяє подолати традиційну фрагментарність знань. Міжпредметні зв'язки реалізуються через інтегровані проєкти, які ґрунтуються на реальних життєвих задачах і проблемах. Це передбачає, що навчальні матеріали та завдання формуються не за окремими предметами, а за змістовими модулями, що об'єднують знання природничих наук, технологій, інженерії й математики.

Проєктування STEM-освіти в ліцеї передбачає врахування сучасних педагогічних теорій, серед яких особливе місце посідають конструктивізм (теорія Джона Дьюї), діяльнісний підхід (Джон Дьюї), концепція проблемного та проєктного навчання (Дж. Дьюї, В.Г. Кілпатрик), а також теорія інтегрованого навчання (С.О. Семеріков, І.М. Богданова, О.М. Спирін).

Одне з ключових положень теорії конструктивізму Джона Дьюї можна знайти в праці «Experience and Education» (1938), де він наголошує, що освіта повинна розглядатися як постійна реконструкція досвіду; процес і мета освіти є одним і тим самим [8].

Діяльнісний підхід започаткований Джоном Дьюї, який влучно стверджував, що освіта – це не справа «переказу» й слухання, а активний і творчий процес [9]. Що буквально трактується як те, що учень має бути активним учасником освітнього процесу. Замість пасивного засвоєння матеріалу, учень вчиться через дію, взаємодію та власний досвід, поступово конструюючи нові знання і розвиваючи вміння застосовувати їх у реальному житті. Ці твердження відображають ключову ідею діяльнісного підходу.

Концепція проблемного та проєктного навчання (Дж. Дьюї, В.Г. Кілпатрик) має спільне філософське підґрунтя, що полягає в тому, що навчальний процес повинен спиратися на досвід учня, залучення його до активної, осмисленої діяльності, у якій сам учень стає ініціатором пошуку. Таким чином, обидва підходи забезпечують глибше й більш мотивоване засвоєння знань і формування навичок, необхідних для життя та подальшої освіти. Дьюї наголошував, що першоджерелом справжнього мислення є зіткнення з проблемою, яку учень сприймає як виклик: лише тоді, коли учень самостійно стикається з умовами задачі, намагаючись знайти власний вихід, він дійсно починає мислити [10]. Тоді як Вільям Г. Кілпатрик, учень та послідовник

філософії Дьюї стверджує, що проєкт – це щира, цілеспрямована дія, що здійснюється у соціальному середовищі [11]. Проєктування приносить очікуваний результат, коли його мета та зміст були внутрішньо мотивованими учнем або групою учнів. Це дає змогу учасникам усвідомлено виявляти ініціативу, брати відповідальність за результати і співпрацювати в команді.

Ключова ідея теорії інтегрованого навчання (за С.О. Семеріковим, І.М. Богдановою, О.М. Спіріним) зосереджена на цілеспрямованому поєднанні різнопредметного змісту наукових знань і компетентностей учнів із використанням інноваційних технологій. Цей підхід дає можливість перебудувати звичну модель «предмет-центричного» навчання, надає учням цілісне уявлення про явища і процеси навколишнього світу; сприяє активізації пізнавального інтересу і творчого потенціалу учнів; полегшує формування ключових компетентностей, необхідних у сучасному інформаційному суспільстві.

Саме ці теоретичні засади, про які йшла мова вище, дозволяють розглядати STEM-освіту не лише як навчальну методику, а як цілісну педагогічну технологію, орієнтовану на формування життєво важливих компетентностей учнів.

Проєктування в освіті – це процес створення нових форм спільності педагогів, учнів, педагогічної громадськості, нового змісту та технологій освіти, нових способів і технік педагогічної діяльності та мислення. Предметом проєктування є створення нових умов розвитку освіти в цілому, переходу її з одного стану в інший [4].

При проєктуванні STEM-технологій особливу увагу варто звертати на методологічні принципи: системності, інтеграції, науковості, практикоорієнтованості та креативності, а також моделювання. Ці принципи передбачають, що STEM-навчання має базуватися на логічно вибудованих освітніх траєкторіях, які стимулюють самостійну пошуково-дослідницьку діяльність учнів, активізують їхнє бажання вирішувати реальні науково-технічні проблеми, розвивають здатність до творчості та інноваційності.

Моделювання освітнього процесу в ліцеї на засадах STEM розглядається як комплексна практична діяльність і дослідницький підхід, спрямований на вивчення закономірностей, принципів та технологій побудови освітніх моделей з урахуванням реальних потреб учнів і суспільства. Відповідно до ідей Наталії Брюханової, це моделювання охоплює етапи діагностики, проєктування, впровадження й оцінювання результатів, що дає змогу забезпечити системний і цілеспрямований розвиток компетентностей учнів, прогнозувати якість освіти та вчасно коригувати освітній процес.

Педагогічне моделювання як базовий метод науково-педагогічних досліджень і практичної діяльності в закладах освіти розглядає Н. Брюханова. Авторка підкреслює, що моделювання у педагогіці дозволяє: систематизувати освітні процеси, виявити їх структурні елементи та взаємозв'язки; визначати мету і завдання навчання та виховання з огляду на конкретні потреби учнів і суспільства; забезпечувати прогнозованість результатів шляхом чітко прописаних етапів (діагностика, проєктування, реалізація, оцінка ефективності тощо). Авторка підсумовує, що педагогічне моделювання є не-

від'ємною складовою науково-методичного забезпечення сучасної освіти. З його допомогою можна систематизувати педагогічні явища та більш обґрунтовано впроваджувати інновації [1].

Серед різних типів педагогічних моделей, які широко використовуються у процесі науково-педагогічних досліджень, було обрано саме структурно-змістову модель.

Структурно-змістова модель – це впорядкована система взаємопов'язаних компонентів (цільового, концептуального, змістового, процесуально-організаційного та оціночно-результативного), які забезпечують логіку й послідовність реалізації певного педагогічного процесу або технології, а також створюють умови для досягнення запланованих результатів [3].

На основі проведеного вище теоретичного обґрунтування процесу педагогічного моделювання, наведеного визначення структурно-змістової моделі, саме цей тип моделі було обрано для моделювання STEM-програми в ліцеї, яка включає чотири ключові компоненти (рис.1):

- **цільовий** – визначення мети, завдання STEM-курсу, а також STEM-компетентностей учнів, які формуються у процесі засвоєння STEM-курсу;
- **змістовий** – визначення навчальних цілей, інтегрованих тем і завдань, які охоплюють знання з фізики, хімії, біології, інформатики, технологій, математики;
- **організаційний** – визначення форм і методів навчання (проектне навчання, кейс-метод, дослідницька діяльність, командна робота, навчання через практичні експерименти);
- **оцінювальний** – розроблення критеріїв оцінювання STEM-компетентностей учнів (уміння працювати з інформацією, вирішувати нестандартні задачі, генерувати ідеї, творчо мислити тощо).

Представлена структурно-змістова модель STEM-програми для ліцею відображає загальну логіку побудови STEM-програми для ліцею: від постановки мети і завдань (цільовий компонент) до структурування змісту (змістовий компонент), через добір форм і методів реалізації (організаційний компонент) до розроблення критеріїв та інструментів оцінювання результатів (оцінювальний компонент). Усі чотири компоненти постійно взаємодіють і доповнюють один одного, формуючи цілісну систему STEM-навчання.

Так цільовий компонент як один із складових структурно-змістової моделі STEM-програми для ліцею включає визначення мети й завдань STEM-освіти у ліцеї (формування інтегральних міжпредметних знань, розвиток критичного мислення, інженерних компетентностей, здатності учнів до науково-дослідницької та інноваційної діяльності), а також конкретизацію очікуваних результатів навчання у вигляді сформованих компетентностей випускника ліцею.

Наступний елемент моделі змістовий компонент об'єднує навчальні цілі STEM-програми, а саме: формування наукового світогляду, розвиток інже-

нерного мислення, математичної та інформаційної грамотності, екологічної свідомості тощо; інтегровані теми та завдання, що поєднують знання з фізики, хімії, біології, інформатики, технологій і математики (наприклад, «Створення моделі енергоефективного будинку», «Біотехнології та сталий розвиток», «Робототехніка і кодування» тощо); міжпредметні зв'язки: підкреслюють, як різні науки взаємодоповнюють одна одну (наприклад, застосування фізичних законів у хімічних реакціях чи біологічних процесах, використання математичного аналізу у дослідженнях, програмування для моделювання експериментів тощо).

Рис. 1. Структурно-змістова модель STEM-програми для ліцею

Щодо організаційного компоненту, то він представлений такими елементами, як: форми навчання (проектне навчання, кейс-метод, дослідницька діяльність, групова робота, майстер-класи, проведення STEM-лабораторій); методи навчання, зокрема, такі як: проєктний підхід: учні виконують комплексні завдання, що вимагають застосування знань із кількох предметів, і презентують результати у вигляді кінцевого продукту чи рішення; кейс-метод полягає у тому, що розглядаються реальні або змодельовані ситуації (кейсів), які потребують аналізу даних, формулювання проблеми й ухвалення рішень; дослідницька діяльність: проведення експериментів, спостережень, формування гіпотез і перевірка їх на практиці; командна робота: спільне розв'язання завдань, що сприяє розвитку комунікаційних та лідерських навичок; навчання через практичні експерименти: посилений акцент на демонстрації та практичних заняттях (лабораторні роботи, робота з приладами і технологічними пристроями).

А також оцінювальний компонент, що охоплює безпосередньо критерії оцінювання STEM-компетентностей, такі як: уміння самостійно здобувати, аналізувати та критично оцінювати інформацію; здатність до розв'язання нестандартних задач, гнучкість мислення; творче, інноваційне та креативне мислення (генерування нових ідей, пошук оригінальних рішень); командна робота та комунікаційні навички; здатність до міждисциплінарного підходу (використання знань із різних галузей). А також інструменти оцінювання: презентації проєктів, портфоліо учнівських робіт, самооцінювання та взаємооцінювання в команді, тести на перевірку знань, спостереження викладача під час практичних занять, аналітичні звіти тощо.

Завдяки представленій структурно-змістовій моделі STEM-програми для ліцею забезпечується цілісність, логічна послідовність і ефективність реалізації цієї освітньої програми та, зокрема педагогічної технології STEM.

Важливою складовою теоретичного проектування є науково-методичне забезпечення, яке передбачає розробку інтегрованих STEM-курсів, навчально-методичних матеріалів, лабораторних практикумів та рекомендацій щодо використання сучасних цифрових інструментів (3D-моделювання, віртуальні лабораторії, симуляції, онлайн-платформи).

Науково-методичне забезпечення виступає як комплекс взаємопов'язаних заходів, інструментарію й рекомендацій, спрямованих на розроблення, апробацію та впровадження ефективних педагогічних технологій, що забезпечують досягнення запланованих результатів освітнього процесу [5].

Таким чином, теоретичні аспекти проектування STEM-освіти у ліцеї передбачають системний, комплексний підхід, який охоплює чітке визначення цілей, структурування навчального змісту на міждисциплінарній основі, врахування сучасних освітніх технологій, формування відповідного науково-методичного забезпечення, а також створення умов для формування STEM-компетентностей у процесі інтегрованого навчання.

Щоб ефективно проектувати та реалізувати STEM-освіту у ліцеї необхідно озброїтися різними видами науково-методичного забезпечення. Насамперед це інтегровані освітні програми, спеціально розроблені STEM-курси та навчальні модулі, які враховують вікові особливості та освітні потреби учнів (10-12 класів) ліцею. Ці освітні програми повинні містити чітко визначені цілі, змістові блоки, практичні завдання, STEM-проєкти, що сприяють розвитку ключових компетентностей. Розробка модельної навчальної програми для 10-12 класів закладів загальної середньої освіти, яка буде містити комплекс освітніх компонентів, які забезпечать досягнення очікуваних результатів навчання учнів та відображатимуть зміст навчального предмета є на часі.

Доповнювати освітні програми буде дидактико-методичне забезпечення, яке передбачає наявність методичних рекомендацій для педагогів щодо застосування інтегрованих форм навчання, методик реалізації міждисциплінарних проєктів, проведення лабораторних занять, дослідницьких робіт, STEM-практикумів. Цей вид науково-методичного забезпечення представлений

різними видами методичних посібників, методичні рекомендаціїми, збірниками прикладів STEM-проектів і завдань, що дозволяють педагогам ефективно організовувати навчальний процес.

Не менш важливим у цій системі є науково-інформаційне забезпечення, що надає доступ учасникам освітнього процесу до сучасних джерел інформації: наукової літератури, періодичних видань, електронних ресурсів, віртуальних лабораторій, навчальних платформ та баз даних. Такий доступ учні та педагоги отримують через онлайн-репозитарії, електронні бібліотеки та спеціалізовані STEM-портали.

Наступним важливим елементом є технологічно-матеріальне забезпечення, яке включає спеціалізоване лабораторне обладнання, цифрові датчики, конструктори для робототехніки, 3D-принтери, комплекти для проведення фізичних, хімічних, біологічних дослідів та комп'ютерні програмні комплекси для моделювання й симуляції різних процесів і явищ.

Поряд з тим організаційно-педагогічне забезпечення створює умови для командної роботи вчителів, налагодження співпраці між ліцеєм, закладами вищої освіти, науковими установами та підприємствами.

Необхідною складовою системи науково-методичного забезпечення є кадрове забезпечення, що охоплює підготовку педагогів до впровадження STEM-технологій, їхнє професійне навчання й підвищення кваліфікації через участь у тренінгах, семінарах, вебінарах та тематичних курсах. Бо від рівня компетентності педагогічного колективу суттєво залежить успішність впровадження STEM-освіти.

Щоб визначити якість впровадження STEM-технологій у ліцеї, рівень сформованості STEM-компетентностей учнів, а також здійснювати аналіз отриманих результатів з метою подальшого вдосконалення процесу проектування та реалізації STEM-освіти, необхідно використання оцінно-аналітичного забезпечення.

Тому комплексне використання представлених видів науково-методичного забезпечення забезпечує ефективну реалізацію освітнього потенціалу STEM-технологій в ліцеї та якісну підготовку випускників, здатних відповідати викликам сучасного світу.

Сучасний випусник, це STEM-компетентний учень ліцею: особистість, яка володіє цілісною системою знань, умінь і навичок у галузях науки, технологій, інженерії та математики, здатна застосовувати ці компетентності для вирішення практичних завдань і викликів сьогодення.

У цього учня бездоганно розвинене критичне мислення, що полягає у аналізі інформації, встановленню причинно-наслідкових зв'язків та ухвалення обґрунтованих рішень. Він вміє проєктувати, конструювати, удосконалювати й оптимізувати різноманітні технічні пристрої, моделі, технологічні процеси та системи, що вказує на розвинене інженерне мислення.

STEM-компетентний учень володіє творчим та інноваційним мисленням, прагне не лише відтворювати існуючі знання, а й створювати нові рішення й підходи до розв'язання проблем. Може легко генерувати ідеї, виявляє

гнучкість і нестандартність мислення в умовах складних завдань, побудованих на основі міжпредметної інтеграції.

Вирішуючи поставлені завдання ефективно використовує сучасні програмні засоби, комп'ютерні симуляції, цифрове лабораторне обладнання та вміє моделювати різні явища і процеси за допомогою відповідних програмних середовищ.

Важливим складником портрету STEM-компетентного учня є розвинена дослідницька компетентність, що виражається в умінні формулювати наукові проблеми, висувати гіпотези, планувати експерименти, проводити спостереження, аналізувати й інтерпретувати отримані результати.

У такого учня гарно розвинені соціальні та комунікативні навички, що сприяє ефективній командній роботі, чіткій аргументації під час обговорення та презентації своїх ідей, активній участі у спільних STEM-проєктах. А також цей учень є ініціативним та відповідальним, самостійно визначає навчальні цілі й шляхи їх досягнення, мотивований до безперервного розвитку й навчання протягом усього життя.

Такий STEM-компетентний випускник ліцею формується як всебічно розвинена особистість, яка готова до інноваційної діяльності та здатна адаптуватися до мінливих умов сучасного світу, орієнтована на успіх у науково-технічних сферах та відповідальне громадянське життя.

Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що проєктування та реалізація STEM-освіти як педагогічної технології у ліцеї є ефективним інструментом формування компетентностей учнів, необхідних для успішного функціонування в сучасному науково-технічному суспільстві. Запропонована структурно-змістова модель, яка охоплює цільовий, змістовий, організаційний та оцінювальний компоненти, забезпечує комплексний підхід до впровадження STEM-програм у освітній процес ліцею. Доведено, що успішна реалізація STEM-освіти можлива завдяки науково-методичному, дидактичному, інформаційному, технологічно-матеріальному, організаційно-педагогічному, кадровому та оцінно-аналітичному забезпеченню. У підсумку, така освітня практика значно підвищує якість освіти, забезпечує формування критичного, інженерного та творчого мислення, соціальних навичок, здатності до науково-дослідної діяльності учнів ліцею.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку можуть бути: розробка критеріїв і методик комплексної оцінки сформованості STEM-компетентностей учнів, включаючи інструменти цифрової діагностики, а також дослідження механізмів професійного розвитку та підвищення кваліфікації педагогів у контексті впровадження інтегрованих STEM-технологій.

Врахування цих перспектив дозволить не лише оптимізувати існуючі освітні практики, але й сприятиме підвищенню загального рівня STEM-освіти в Україні, наближаючи її до провідних світових стандартів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брюханова Н. Педагогічне моделювання: стан і тенденції розвитку. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2015. № 3. С. 12–19.
2. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти): Розпорядження від 5 серпня 2020 р. № 960-р. Офіційний вісник України. 2020. № 66. Ст. 2122.
3. Сидоренко А.А. Структурно-змістова модель формування професійних компетентностей у майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2017.
4. Шевченко І. Педагогічне проєктування та його складові. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2010. Вип. 91. С. 235–240.
5. Яковенко Л.П. Науково-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2018.
6. Bybee R.W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. Arlington, VA: NSTA Press, 2013. 109 p.
7. Capra F. The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems. New York: Anchor Books, 1996.
8. Dewey J. Experience and Education. New York: Kappa Delta Pi, 1938.
9. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
10. Dewey J. How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
11. Kilpatrick W. H. The Project Method. Teachers College Record. 1918. Vol. 19. № 4.
12. Tsupros D., Kohler R., Hallinen J. STEM Education: A Project to Identify the Missing Components. Intermediate Unit 1, Pennsylvania, 2009.

Наталія МИХАЛЬЧЕНКО
(Миколаїв, Україна)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ СИМВОЛІКИ

The problem of studying the theoretical and methodological foundations of training future primary school teachers to develop the reflection of younger students. A modern primary school teacher should be ready to develop students' reflection. The teacher should clearly monitor the process of the child's self-awareness formation and deeply understand the content of the key concepts: reflection, reflective skills, arbitrariness, self-control, and internal action plan. Given the new situation in the educational space of Ukraine, the development of the psychological and pedagogical culture of primary school teachers is determined by their psychological and pedagogical readiness to fully realize the culture-creating, humanistic functions, as well as their psychological and pedagogical readiness to master professional values and modern tools for the development of individual qualities of primary schoolchildren.

The success of developing reflection in primary school children will depend on the teacher's attitude to its formation. A solid knowledge of methodology, psychology and pedagogy is a good basis for developing and improving teachers' pedagogical skills. In improving this skill, it is important for teachers to study the experience of their colleagues.

Psychological and pedagogical work on the education of primary school children as subjects of life, capable of respectful, dignified, valuable attitudes towards themselves and others, is being replaced by excessive intellectualization of the child, focus on formal results, and a decrease in teachers' interest in the painstaking work of fostering a conscious attitude of the growing personality towards nature, people, the Motherland, and their own «I». One of the defining features of every true citizen is love and respect for the Motherland.

Проблема вивчення теоретико-методичних засад підготовки майбутніх вчителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів є актуальною. Сучасний вчитель початкових класів має бути готовим розвивати рефлексію учнів. Педагог повинен чітко відслідковувати сам процес становлення самосвідомості дитини та глибоко розуміти зміст ключових понять: рефлексія, рефлексивні вміння, довільність, самоконтроль, внутрішній план дій. З огляду на нову ситуацію в освітньому просторі України, розвиток психолого-педагогічної культури вчителя початкової школи визначають як його психолого-педагогічну готовність якомога повніше реалізовувати культуротворчу, гуманістичну функції, так і його психолого-педагогічну готовність оволодівати професійними цінностями та сучасним інструментарієм розвитку індивідуальних якостей молодшого школяра.

Підвищений інтерес науковців до проблем підготовки майбутніх вчителів у контексті реалізації компетентнісного підходу визначає інноваційний, дослідницький підхід. Перспективи компетентнісного підходу в сучасній освіті досліджували українські вчені І. Бех, Н. Бібік, О. Савченко, Л. Ващенко, О. Пометун, І. Єрмаков. Формування саморегуляції поведінки особистості пов'язано з осмисленням наукового доробку, який внесли в дослідження загальнотеоретичних і методологічних проблем психології і педагогіки А. Валлон, С.Д. Максименко, К. Роджерс, а також з дослідженням проблем духовного розвитку особистості у психологічній, філософсько-етичній літературі І.Д. Беха, М.Й. Боришевського, М.С. Грушевського, Ю.Д. Руденка, М.В. Савчина, В.О. Сухомлинського.

Ціннісна система минулого століття розпалася. Суперечливо, свідомо та планомірно формується нова, де цінності і ціннісні орієнтації є критеріями регулювання становища молоді в суспільстві та історії розвитку України й забезпечить створення умов для формування у студентської молоді активної громадянської позиції та відповідальності за долю України, критичності мислення, загальнокультурної компетентності. Упродовж останніх десятиліть активізувалося вивчення концептуальних засад формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. Зміни у ціннісних орієнтаціях молоді вимагають перегляду всієї системи освітньої роботи у закладах вищої освіти, інноваційних підходів до впровадження нових форм і методів роботи із студентською молоддю [2, с. 49].

Успіх розвитку рефлексії у дітей молодшого шкільного віку буде залежати від того, як ставиться вчитель до її формування. Міцні знання з методики, психології та педагогіки є добрим підґрунтям для розвитку та вдосконалення педагогічної майстерності вчителів [10]. В удосконаленні цієї майстерності важливим є вивчення вчителем досвіду роботи своїх колег. Згідно вікової періодизації, прийнятої українськими психологами, період життя від шести до одинадцяти років називається молодшим шкільним віком [3, с. 114]. Е. Еріксон називав цей вік латентним «шкільним віком». При визначенні його меж враховуються особливості психічного і фізичного розвитку дітей, береться до уваги перехід їх від ігрової до учбової діяльності, яка стає і у цьому віці провідною. Цей період співпадає з часом навчання дітей у початковій школі.

Нижня межа цього вікового періоду (6-7 років) пов'язана з переходом до навчання як систематичної та цілеспрямованої діяльності [11, с. 165]. Вступ дитини до школи – це різка зміна її життя і діяльності. Старші дошкільники повинні йти до школи з фізичною й психологічною готовністю до цих змін. У шкільному навчанні використовуються і продовжують розвиватись фізичні й розумові здібності, формуються психічні властивості молодшого школяра.

Головною особистісною, соціально-психологічною характеристикою молодшого школяра є прийняття і усвідомлення ним своєї внутрішньої позиції, що дає підстави вважати цей вік зрілим дитинством.

Зі вступом дитини до школи змінюється соціальна ситуація її розвитку. Зміна соціальної ситуації розвитку, що відбувається в молодшому шкільному віці, та зміна провідного виду діяльності сприяє становленню якісно нових відносин між дитиною і колективом класу, між дитиною і дорослим, який його навчає. Певні взаємини із дорослими й ровесниками формуються на основі того, як учень навчається, виконує класні доручення, поводить себе в сім'ї, з дорослими, з однолітками, виявляє або не виявляє готовність виконувати доручення інших людей. Отже, соціальна ситуація розвитку дитини залежить від рівня задоволення соціальних потреб школяра, які реалізуються в межах взаємодії «вчитель-учень» і «учень-учень» [7, с. 40].

Це об'єктивне становище дитини суб'єктивно (більш адекватно, чи менш адекватно) проявляється в її настроях, домінуючих переживаннях, емоційному ставленні до школи і навчального процесу. Школа в молодшого школяра викликає дуже багато нових видів переживань, яких не було в дошкільників. Це, зокрема переживання, що пов'язані з перебуванням в учнівській групі, спілкуванням з ровесниками, учителем, оцінка якого, похвала чи зауваження є дуже значущими для учня. У молодшого школяра на основі цього розвиваються механізми рефлексії.

Треба також звернути увагу і на кризу семи років. Криза семи років є перехідним періодом, що відділяє дошкільне дитинство від молодшого шкільного віку. Це криза саморегуляції, яка нагадує кризу першого року [5, с. 58]. Її основні симптоми: втрата безпосередності поведінки (між бажанням і вчинком вклинюються внутрішні переживання щодо правомірності чи доцільності власних дій); манірність поведінки (намагаючись виправдати сподівання дорослих, дитина відверто демонструє навіть ті позитивні якості, які їй не властиві); симптом «гіркої цукерки» (дитині погано, але вона намагається це приховати).

Особистість молодшого школяра характеризується специфічними особливостями спонукальної сфери. У цьому віці потреби особистості розвиваються на основі тих потреб, що сформувалися в дошкільному дитинстві. Передусім зберігається потреба у грі. Тому в перші дні перебування дитини у школі важливими засобами пробудження інтересу до навчання, полегшення складної навчальної діяльності є створення ігрових ситуацій, використання дидактичних ігор на уроці.

Особливо значущою для подальшого розвитку особистості молодшого школяра, як і дошкільняти, є потреба у зовнішніх враженнях. На початку навчання вона є головною рушійною силою розвитку.

Успішна навчальна діяльність спонукається як зумовленими нею мотивами, так і мотивами, породженими внутрішньою позицією школяра. У дітей зі сформованою на успішне навчання внутрішньою позицією пов'язані з виконанням обов'язків учня заняття викликають позитивні емоційні переживання, натомість втрачають привабливість справи, які цікавили їх у дошкільному дитинстві.

Однак іноді в молодших школярів, особливо у першому класі, сильнішими залишаються ігрові мотиви. Це виявляється, зокрема, у відволіканні, неувважності їх під час виконання завдань, зосередженості у грі. Для формування у них навчальної мотивації необхідна спеціальна педагогічна робота. Особлива увага вчителя повинна бути спрямована на пробудження у дитини почуття гордості за себе як школяра, переживання безпосередньої емоційної привабливості школи, розвиток вміння учитися, пізнавальних інтересів, прагнення оволодіти навчальними навичками не гірше, ніж однолітки.

Варто зазначити, що молодший шкільний вік особливо сприятливий для розвитку мотивації досягнення успіхів у навчальній, трудовій, ігровій діяльності дітей. Згодом цей мотив стає досить стійким, домінує над мотивом уникнення невдач, прискорює розвиток різноманітних здібностей дитини.

На мотивацію досягнення успіху, на патріотичну активність впливають такі особистісні утворення, як самооцінка та рівень домагань. За даними психологічних досліджень, для індивідів, які мають сильну мотивацію досягнення успіхів і низьку мотивацію уникнення невдач, характерна адекватна самооцінка і достатньо високий рівень домагань. Розвиток у молодших школярів мотиву досягнення успіхів можливий за умови формування адекватної самооцінки та належного рівня домагань.

Зміцнює мотив досягнення успіхів усвідомлення дитиною своїх здібностей і можливостей, а на основі цього - віри в свої сили. Вона починає усвідомлювати, що недостатньо розвинені певні здібності можна компенсувати збільшенням зусиль, особистими стараннями.

У молодшому шкільному віці розвивається такий мотив поведінки, як наслідування ідеалів. В учня початкової школи вони конкретні. Як і в дошкільному віці, ідеалами стають переважно героїчні особистості, про які учень чув по радіо, дивився фільм, читав у книгах. Вони ще нестійкі, швидко змінюються під впливом нових, яскравих вражень. Не є вони й сформованими, оскільки не відповідають критеріям усвідомленості, дієвості. Молодший школяр наслідує, як правило, лише зовнішній вияв вчинків героїв, яких вважає для себе ідеалом. Навіть правильно проаналізувавши зміст вчинку, він не завжди зіставляє його зі своєю поведінкою. Сьогодні, коли окремі засоби масової інформації продукують низьку за якістю, а часто антипатріотичну інформацію, відбуваються суттєві зміни у патріотичній свідомості не лише дорослих, але й дітей. У такому випадку, у молодшому шкільному віці будуть формуватися основи негативної за змістом патріотичної спрямованості спонукальної сфери (егоїстичної, асоціальної, антигуманістичної тощо).

Семирічна дитина не може стримувати свої почуття, не вміє керувати ними [5, с. 59]. Утративши одні форми поведінки, вона ще не оволоділа іншими. Виникають труднощі у вихованні, дитина замикається в собі і час-то стає некерованою. В основі цих симптомів лежить узагальнення переживань. У дитини виникає нове для неї внутрішнє життя, безпосередньо не пов'язане з оточуючим. Як наслідок, змінюється структура її поведінки,

формується смислова орієнтувальна основа вчинку. Дитина починає усвідомлювати своє місце у світі суспільних відносин, що докорінно змінює й її патріотичну самосвідомість.

Криза 7 років – це період зародження соціального «Я» дитини. Зміна самосвідомості зумовлює переоцінку цінностей. Те, що було важливе раніше, стає другорядним. Колишні інтереси, мотиви втрачають свою спонукальну силу, їм на зміну приходять нові.

Важливе показником патріотизму в навчанні є ставлення учнів до вчителя. Як правило, у I – II класах учні не виявляють критичного ставлення до вчителя, вони виконують всі його вимоги, люблять і поважають за те, що він навчає їх. Критичне ставлення з'являється в III-му класі, якщо учитель допускає помилки у навчально-виховному процесі.

Для молодших школярів, особливо учнів I – II класів, характерна велика сприйнятливність до кожного слова та кожної дії вчителя. Як правило, учитель користується в учнів цього віку великим авторитетом, його вимоги дитина намагається виконати, хоч, звичайно, не завжди так, як цього вимагає вчитель. Учителю початкових класів має враховувати своє положення серед дітей, здійснювати самоконтроль за своєю поведінкою, пам'ятаючи, що авторитет учителя, його спілкування з класом і кожним учнем є важливою складовою їх успішного навчання і виховання, а значить формування їх патріотичної свідомості. Ставлення педагогів до навколишнього світу формує відповідне ставлення й в учнів.

Велике значення для розвитку молодшого школяра має довільність поведінки. Саме завдяки довільності формуються нові смислові структури. В ході повторення тотожних за змістом поведінкових дій випрацьовується так звана післядовільна поведінка. Її зміст полягає у формуванні в процесі здійснення довільної поведінки вищих психічних систем, які несуть в собі достатню рушійну силу для того, щоб минаючи акт свідомої регуляції, здійснювати дію, яка раніше була можлива лише як довільна. Отже вольова поведінка є перехідною від дії з необхідності до дії післядовільної. Описаний перехід відбувається як результат формування смислових структур, зокрема соціальних схем дії.

Головним новоутворенням, яке відіграє ключову роль у розвитку молодшого школяра, є рефлексія.

Психолого-педагогічна робота з виховання молодшого школяра як суб'єкта життєдіяльності, здатного шанобливо, гідно, ціннісно, ставиться до себе та оточуючих, підмінюється надмірною інтелектуалізацією дитини, орієнтацією на формальні результати, спостерігається зниження інтересу педагогів до копії роботи по вихованню свідомого ставлення зростаючої особистості до природи, людей, Батьківщини, власного «Я». Однією з визначальних рис кожного справжнього громадянина є любов, повага до Батьківщини.

Любов до Батьківщини є однією з визначальних рис кожного справжнього громадянина. Патріотизм включає в себе емоційно-моральне і дієве став-

лення до себе та інших людей, до рідної природи, до своєї нації, до матеріальних та духовних надбань суспільства.

У наш час основна увага патріотичному вихованню надається саме як вихованню національному, тобто вихованню в душі ментальності українського народу, його коордоцентризму, потягу до прекрасного і прагнення до гармонії.

Психологічною основою патріотизму молодших школярів є, насамперед, позитивні емоції. Хоч не варто нехтувати й дитячим співчуттям, сумом, навіть обуренням, які теж відіграють важливу роль у патріотичному вихованні.

Механізм формування патріотичної вихованості, на нашу думку, має базуватись не на голосливому проголошенні й заучуванні патріотичних лозунгів, а на глибоко особистісному, ненав'язливому, інтимному сприйнятті високих ідей. Основою такого сприйняття має стати співпереживання і співтворчість. Вони, впливаючи на дитину й перевтілюючись у її свідомості, закарбовуються і сприяють зародженню глибинних високопатріотичних почуттів. У молодшому шкільному віці згаданий процес відбувається здебільшого на підсвідомому рівні, але вже яскраво простежується перехід їх в осмислену громадянську позицію дитини.

В ідеології нашого народу високо цінуються ідеї любові до рідного народу, землі, героїчної боротьби за визволення рідного краю від чужоземних загарбників. Найвищий статус в українській етноідеології займають, як свідчать численні історичні факти, ідеї Бога і України-Батьківщини, любові до рідного краю, свободи особистості, міцної родини, захисту своєї землі від ворогів.

Історична пам'ять, національна свідомість свято зберігають ідеї творчої праці, високої моралі, верховенства турбот про дітей, вшанування пращурів, захисту національної культури, побудови власної держави. Етноідеологія підносить до рангу Національного Героя того громадянина, який смертю хоробрих гине в нерівній боротьбі з ворогом за свободу і незалежність Української держави. Такі громадяни, вірні сини і доньки нашого народу, заслуговують на вічну славу і пошанування в національній пам'яті.

Велику роль у формуванні рефлексії відіграють духовні виховні ідеали українського народу. Системне осмислення народних ідей впливає на розвиток рефлексії в молодшому шкільному віці, дає змогу зробити цікаві висновки, обґрунтувати певні положення та сформулювати пріоритетні якості особистості, які сприяли б патріотичному відродженню української нації.

Якостями особистості, її умінням і ідеями, які сприяють дальшому розвитку народу, його культури, духовності, об'єднавчих процесів серед народу, зміцненню його єдності і соборності, є такі: відданість рідній землі, мові, культурі, пізнання історії свого народу, слави минулих поколінь; вірність мудрим заповітам предків, їхнім волелюбним заповідям, устремлінням об'єднувати людей в ім'я свободи і слави вітчизни, досягнення народом вищого щабля національного розвитку; стійкість і незламність волі; здатність і готовність формувати в собі патріотичну свідомість і самосвідомість,

національну гідність; віра у свої сили, готовність зробити конкретний особистий внесок у відродження і розбудову Української держави; почуття відповідальності перед людьми за свої слова і дії вчинки, обов'язку перед рідною землею, народом, Батьківщиною.

Важливим аспектом дослідження є виявлення впливу української символіки та українського фольклору на розвиток рефлексії дітей молодшого шкільного віку, готовність вчителя початкових класів формувати рефлексію дітей. Символіці належить одне з найчільніших місць у відродженні нашого народу, його культури, духовності і держави.

Для того щоб проаналізувати вплив української символіки та українського фольклору на формування рефлексії в молодшому шкільному віці необхідно проаналізувати наступні поняття: патріотична самосвідомість, ідеологія українського народу, національне відродження, українська символіка, український виховний ідеал та інші.

На формування рефлексії має високий рівень патріотична самосвідомість людини. Тому вивчення української символіки в молодшому шкільному віці має бути спрямовано на розвиток патріотичної самосвідомості. Формування патріотичної свідомості та самосвідомості передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури, символіки), відчуття своєї причетності до розбудови державності, прояв патріотизму, що сприяє утвердженню національної гідності, формування почуття гордості за свою Батьківщину.

Усвідомлення мети діяльності, оцінка її результатів іншими людьми формують у дитини уявлення про себе як про суб'єкта діяльності, сприяють становленню самосвідомості [8, с. 100]. Власне, це «образ Я», який складається з різнобічних уявлень про себе. Самосвідомість – не лише зосередження індивіда на собі, а й протиставлення себе світові.

Символіка українського народу – це специфічна духовна школа, засоби впливу якої на емоції, почуття, розум дитини. Національне, духовне відродження містить в собі виведення своїх етнічних, культурно-історичних коренів із сивої давнини, усвідомлення власної патріотичної самобутності, окремішності свого народу від інших, пізнання в рідній культурі загальнолюдських цінностей. Національне відродження – це нагромадження творчої енергії всієї нації з опорою на її традиції, набутки починаючи від першоджерел культури, в тому числі символіки, з метою піднесення рідного народу на високий сучасний рівень світової цивілізації [12, с. 137].

В умовах незалежної України постійно посилюється інтерес молоді до національних символів, що стосуються, насамперед, народу як нації, держави. Все більша увага молоді приділяється символіці, яка зустрічається у фольклорних творах. Практика свідчить, що учнів молодшого шкільного віку цікавлять символи, пов'язані з рослинами, тваринами. Українська символіка є одним із найважливіших засобів формування в учнів патріотичної свідомості і самосвідомості, громадянськості. Символи нерідко втілюють у

собі першовитоки оригінального мислення наших пращурів. Символіка є важливим атрибутом нації, однією з її сутнісних ознак [12, с. 138].

Символічні знаки – це ідейно-моральні, художньо-образні, емоційно-естетичні «згустки», міцні «вузли» нашої історії, духовності народу. Знання патріотичної державної символіки, до якої належать прапор, герб, гімн, сприяють формуванню патріотичної самосвідомості. Знання народно-побутової символіки, до яких належать символи, що застосовуються в буденному житті, побуті: калина, дуб, верба тощо, розвивають потребу належності й любові до свого народу, нації.

Учні початкової школи здатні емоційно сприймати і глибоко усвідомлювати матеріал про патріотичні символи, які разом із іншими ознаками становлять культурно-історичну, етнічну специфіку спільноти людей, що пройшла довгий еволюційний шлях розвитку і нині називається українською нацією.

У попередні десятиліття у вихованні часто домінували однобічність, поверховість, втрачався комплексний підхід до формування цілісної особистості, зокрема, засобами українського фольклору. Фольклор розглядався в основному лише як одне з джерел пізнання соціальної боротьби народу в минулому. Насправді ж фольклор є невичерпним джерелом пізнання історії рідного народу, скарбницею його духовності, патріотичного характеру і світогляду, комплексним впливом на підростаючі покоління [12].

У фольклорних творах відображені всі етапи формування у підростаючих поколінь нашого народу свідомості і самосвідомості, патріотизму, глибоких гуманних якостей. Патріотичні ідеї та цінності розвивалися віками і у високо художній формі фіксувалися в численних жанрах і засобах усної народної творчості.

У наш час основна увага патріотичному вихованню особистості надається саме як вихованню національному, тобто вихованню в дусі ментальності українського народу, його коордоцентризму, потягу до прекрасного і прагнення до гармонії. Менталітет виробляється під впливом багатовікових культурно-історичних, природно-кліматичних та інших чинників. У жанрах фольклору, в усій розмаїтості його змісту відображено саме українську ментальність, багатогранний і самобутній внутрішній світ українців [12, с. 102]. У фольклорних творах, які можна використовувати у молодшому шкільному віці, діти глибше пізнають самі себе, свою патріотичну психологію.

Підхід історично-генетичного пояснення формування української ментальності дає зрозуміти цілісність української психологічної структури у своєму відношенні до світосприймальних настанов. Значну роль в формуванні патріотичної рефлексії має високий рівень патріотичної самосвідомості людини. Тому вивчення українського фольклору в молодшому шкільному віці має бути спрямовано на розвиток патріотичної самосвідомості. Усвідомлення мети діяльності, оцінка її результатів іншими людьми формують у дитини уявлення про себе як про суб'єкта діяльності, сприяють становленню самосвідомості [8, с. 100]. Фольклорні образи, ідеї символи, відображені

в них моральні згустки відіграють величезну роль у пробудженні і розвитку патріотичної свідомості і самосвідомості.

За допомогою рефлексії можливо формувати патріотичне відношення до українського фольклору через світовідчуття і світорозуміння українського народу, усвідомлення необхідності духовного росту. Слід зазначити, що в молодшому шкільному віці важливим пластом рідної культури, який сприяє розвитку рефлексії є прислів'я і приказки. Ці відточені висловлювання є школою народного життя, патріотичного способу мислення, сприймання дійсності.

Щоб сформувати в учнів ідеали, необхідно насамперед навчити їх визначати патріотичні цінності. З цінностями порівнюються події як у спільності, так і поза нею, що зумовлює певне ставлення до них [8, с. 227]. Національний виховний ідеал має тісний зв'язок з ментальністю народу, сприяє збереженню нашої духовної самобутності, нашого духовного «Я», патріотичної ідентичності. Лише в останні роки незалежності України діти молодшого шкільного віку відчули всю красу, ідейно-емоційне, морально-духовне багатство колядок, щедрівок. У них народ зичить усім добрим людям, насамперед, міцного здоров'я, всіяких гараздів, успіхів у господарстві, трудовій діяльності [12, с. 105]. У цих фольклорних жанрах звеличується наступні ідеали: пан господар-трудівник, хлібороб, мудрий володар становища; оспівується злагода в сім'ї, утверджується добро, щастя.

Важлива роль у вихованні належить героїчним казкам, де прославляються подвиги в ім'я рідного народу. У таких творах утверджуються фізична і духовна сила, звитяга, стійка воля та інші високі лицарські якості наших предків. Наприклад, у таких казках, як про Котигорошка, Івана – мужицького сина, прославляється ідеал богатиря, лицаря. Патріота рідної землі, який всіма своїми вчинками утверджує в житті добро, правду, справедливість. Такі герої мають незвичайну силу і мужність, доброту і чесність, ненависть до ворога, який знущається з людей, катує їх, плюндрує землю рідного народу, збиткується над його святинами. Казки – одна з досконалих форм етнізації і соціалізації дітей, безконфліктного входження їх у гуманні стосунки між людьми [12, с. 124]. Зі змісту казок діти черпають патріотичні почуття та ідеї любові до природи, рідного краю, Батьківщини-України. Все це свідчить про великі нереалізовані можливості української символіки у розвитку рефлексії учнів.

Педагогічна діяльність майбутнього вчителя початкових класів реалізується в певних педагогічних ситуаціях за допомогою різноманітних дій, а саме: перцептивних, мнемічних, комунікативних, предметно-перетворюючих, дослідницьких, контрольних, оцінюючих. Вони підпорядковуються відповідним цілям та спрямовані на вирішення різноманітних педагогічних задач та формування педагогічних вмінь. Рівень педагогічної діяльності, ступінь розвитку педагогічних здібностей та вмінь майбутнього вчителя початкової школи суттєво впливають на розвиток рефлексії дітей молодшого шкільного віку.

Відтак, узагальнюючи сказане можна зробити висновок, що розвиток рефлексії молодшого школяра як психічного новоутворення залежить від готовності вчителя початкових класів до її формування у учнів. Майбутні вчителі початкових класів мають бути готовими до розвитку рефлексії учнів засобами української символіки. Вища школа є однією з найбільш значущих сфер навчально-професійної діяльності молоді та має потужний потенціал в області формування особистості майбутнього вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Ціннісна сфера сучасної людини в контексті пріоритетів виховного процесу. *Шлях освіти*. 2010. № 4. С. 8–9.
2. Вдовиченко Р. П., Михальченко Н. В. Формування ціннісних орієнтацій студентської молоді через компетентнісний підхід у вихованні особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. № 2(65), лютий 2019. С. 47–52.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
4. Власова О. І., Марушкевич А. А. Основи психології та педагогіки: підручник. Київ: Знання, 2011. 333 с.
5. Заброцький М. М. Основи вікової психології: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга, Богдан, 2005. 112 с.
6. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 486 с.
7. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.
8. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. Київ: Вища школа, 2004. 487 с.
9. Прядко Н. О. Проблема психологічної готовності вчителя до професійної діяльності. *Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу 2004»*. Том 53. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. 62 с.
10. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ, 2003. 328 с.
11. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: Навчальний посібник. Київ, 2005. 360 с.
12. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ: Академія, 2002. 528 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ FAMILY В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

The study explores the peculiarities of verbalizing the concept of family in the English language. It analyzes the lexical and phraseological means used to express family-related notions, as well as their cultural and semantic connotations. Special attention is given to idioms, metaphors, and collocations that reflect the traditional and modern perception of family in English-speaking societies. The study also considers the influence of social and historical factors on the evolution of the concept. The findings contribute to a deeper understanding of how family values and relationships are linguistically represented in English.

Визначення поняття та сутності «концепту» в сучасній когнітивній лінгвістиці є актуальною темою. Слід зазначити, що термін «концепт» є ключовим у сучасній когнітивній лінгвістиці. Спочатку «концепт» з'явився як термін математичної логіки, але дещо пізніше закріпився в психології, філософії, культурології та широко почав використовуватись в когнітології. Незважаючи на підвищений інтерес до дослідження терміну «концепт», наразі немає цілісного та чіткого визначення зазначеного терміну у когнітивній лінгвістиці.

Останні п'ятнадцять років у когнітивній лінгвістиці відбувається переосмислення поняття «концепт», подальше його уточнення як інтерпретатора сенсу, також серед науковців ведуться розмови про кількість концептів. Концепти можуть бути класифіковані за різними критеріями. Вони можуть бути емоційними (чуттєвими) або текстовими, індивідуальними чи груповими, педагогічні чи медичні тощо [4].

Також на сьогодні очевидним є те, що «концепт» має шарувату структуру, а кожен шар, у свою чергу, це результат його тлумачення фахівцями на тому чи тому часовому інтервалі. Концепт існує для всіх носіїв та користувачів мови як засіб взаємодії та розуміння. Ширші значення концептів доступні для розуміння всім тим, хто розмовляє цією мовою і розуміє її. Його вужче значення, що виникає як «надбудова» на базових поняттях – зрозуміле лише фахівцям. Для того, щоб дослідження цих фахівців були ефективними, необхідно звертатися до історії формування досліджуваних концептів у тій мові, у якій вони з'являються та розкриваються.

З позиції антропоцентричної парадигми людина пізнає світ через усвідомлення себе, своєї теоретичної та предметної діяльності в ньому, в основі цієї парадигми лежить переключення інтересів дослідника з об'єктів пізнання на суб'єкт, тобто аналізується людина в мові і мова в людині. Саме формування антропоцентричної парадигми призвело до розвитку проблема-

тики в бік людини та її місця в культурі. Продуктом антропоцентричної парадигми в лінгвістиці є наука лінгвокультурологія.

З точки зору лінгвокультурології, «концепт» – це одиниця культурного знання / свідомості, що відправляє до вищих духовних цінностей та має мовне вираження, відзначене етнокультурною специфікою» [4]. Отже, можна узагальнити визначення «концепту» у такий спосіб: *концепт – це результат роздільного, уривчастого мислення, який оформлюють у базову одиницю інтелектуального коду людини. Цей код має внутрішню структуру. Він є результатом пізнавальної діяльності людини і суспільства та надає комплексну енциклопедичну інформацію про предмет та явище, а також про ставлення суспільства до цього явища.*

Техніка об'єктивації концепту пов'язана із створенням умов його правильного мовного тлумачення та є способом експліцитної та концентрованої реалізації концепту конкретною мовною одиницею, яка має з ним номінативний зв'язок поза контекстом.

Техніка об'єктивації концепту є також способом його вербального портретування, яка черпає свої ресурси у системі та структурі мови (парадигматика). Для дослідника – це необхідність показати весь комплекс способів пакування позамовної інформації, що співвіднесена з концептуальним референтом, позначеним ім'ям. Вербальна об'єктивація концептуального референта є власне вибором адекватного імені концепту. Переважна більшість концептів номінована лексичним шляхом, менша їх частина – синтаксичним та фразеологічним [4].

Лексична об'єктивація концептів є синтетичним прийомом їхнього «ословлення». Вона спирається на той факт, що слово може містити узагальнений зміст безлічі форм висловлювання позамовного референта. Концептуальний інваріант існує у словниковому фонді та, відповідно, у тезаурусі окремих користувачів. Лексична об'єктивація концепту є сферою засобів, які формують певні когнітивно-семантичні простори, тобто тією смисловою основою, що є посередником між планом змісту і планом вираження концепту. Основна одиниця цього рівня – лексичний знак. Лексична об'єктивація концепту – основний та найпродуктивніший прийом його реалізації, що полягає у присвоєнні йому (прототипового) імені, як правило, субстантивного: JOY, AUTHORITY, PARADISE тощо.

Синкретичне мовлення концепту часто підкреслюють за допомогою схильності останнього до своєї об'єктивації поряд з рівними одиницями: неможливо зрозуміти укр. ЩАСТЯ без КОХАННЯ, СВІТ без ВІЙНИ, англ. WEALTH без POVERTY. Деякі концепти загалом існують у ментальному просторі культури у вигляді діад: укр. ЖИТТЯ/СМЕРТЬ; англ. SPACE/TIME, MEMORY/OBLIVION, PARSIMONY/GENEROSITY, HYPOCRISY/HONESTY, FEMINITY/MASCULINITY, MAN/WOMAN, FATHER/MOTHER, GOD/DEVIL, CRIME/PUNISHMENT тощо.

Існують також концепти, що матеріалізовані в лінгвокультурі у вигляді триад: укр. СВОБОДА – ВОЛЯ – СОВІСТЬ, ВІРА – НАДІЯ – ЛЮБОВ; THE

FATHER – THE SON – THE HOLY SPIRIT. Концепти ІСТИНА, ДОБРО, КРАСА називають тріадами вищих універсальних цінностей. Існування в лінгвокультурі концептуальних пар та концептуальних тріад свідчить, що об'єктивація концепту – процес, у якому одна ментальна одиниця актуалізується у вигляді іншої, оскільки концепт не існує самостійно, він інтегрований у систему собі подібних одиниць. Не є винятком у цій системі також дискретно-аналітична реалізація концептів у вигляді словосполучень [1].

Враховуючи той факт, що «вербалізований концепт – це мінімальний пакет інформації», план вираження якого є двостороннім мовним знаком з принципово нічим необмеженою лінійною протяжністю, слід констатувати: прийоми лексичної, фразеологічної та синтаксичної реалізації концептів – це спосіб фіксації ментального «іншого» варіанту, заданого мовною системою. Словесна (лексемна) та надмовна (словосполучення) форми реалізації концептів виступають їх первинними номінаціями [1].

З метою формування найбільш цілісного уявлення про аналізований концепт FAMILY та його місце в концептосфері носіїв англійської мови, ми робимо спробу опису обраного концепту з позиції трьох його складових частин: поняттєвої, ціннісної та образної [2] та використовуємо лексичну об'єктивацію як найпродуктивнішу.

В нашому аналізі на основі дослідження номінативної щільності, словотвірного потенціалу та синонімічного ряду ми окреслюємо лексему family назвою концепту FAMILY. На іншому щаблі ми характеризуємо будову концепту FAMILY, що передбачає вивчення його компонентів. Основна складова частина концепту містить інформацію про дійсний чи вигаданий предмет, що є базою для створення концепту. Такий компонент концепту FAMILY більшість дослідників детермінують шляхом компонентного аналізу назви такого концепту.

Загалом концептуальний аналіз спрямований на розкриття змісту концепту, побудову моделі концептуальної структури, розкриття специфіки його вербалізації у мові. Концептуальні характеристики розкриваються через значення лексичних одиниць, їх визначення та контексти використання.

Концепт FAMILY – один із найважливіших елементів характеру та світогляду англійців. Це найважливіший для маленького англійця соціальний інститут. Оскільки сім'я – форма життя суспільства, вона національно специфічна і є дзеркалом, в якому відбито соціальні, правові, демографічні, культурні сторони життя народів» [5].

Для пошуку системи значень концепту FAMILY в англійській мовній картині світу проведено аналіз словникових тлумачень його лексичних значень. З'ясовано, що family позначає групу людей, об'єднаних шлюбним зв'язком, кровною спорідненістю чи усиновленням, що ведуть спільне господарство та пов'язані певними соціальними ролями. Поняття сім'ї зазвичай охоплює подружжя, батьків, дітей, братів та сестер. Для повного вивчення концепту FAMILY виокремлено ключові слова-репрезентанти, які здійснюють базову вербалізацію концепту та наявні у британському та американсь-

кому національних корпусах, а same: *mother, father; wife, husband, spouse, couple; daughter, son, child, baby, children; love, wedding, marriage; grandmother, grandfather, grandparents*. Вони представлені у вигляді трьох семантичних полів залежно від типу сімейних відносин, які ці слова висловлюють: сімейно-родинних, батьківських та подружніх.

Сім'я – невід'ємна частина суспільства, оскільки ні одна нація, жодне цивілізоване суспільство не обходилося без сім'ї. Найпопулярніша традиційна модель сім'ї у Сполучених Штатах представлена співмешканцями – нуклеарна одиниця, очолювана одруженими партнерами протилежної статі з неповнолітніми дітьми.

Чоловік бере на себе роль основного годувальника. У найсуворішій інтерпретації цієї домовленості передбачено, що жінки не братимуть участі у трудовій діяльності. Це традиційне визначення стало домінуюльним протягом 1930–1940-х рр., які були відзначені розквітом в американському соціальному забезпеченні, пов'язаним із новим курсом президента Франкліна Рузвельта. У Американському Національному корпусі ми знайшли такі підтвердження цьому: *The society they live in privileges men over women, family over individuality, conformity over free will. The idea is that women family members traditionally surround a mother and help bathe and clean and diaper the baby. The position of women in family and public life was generally inferior. Household surveys often obscure the role of women in family and economic life. A greater voice of young women in family decisions tends, therefore, to cut down birth rates sharply. This «breadwinner» role is often linked with a view of men as dominant over women in family life. This may reflect, the authors said, «the importance of gender in family role model processes» – the inference being that girls benefit from having a mother as an exemplar of a woman who is successful and independent, while the effect is less pronounced for boys. Gender relations in family life include women being supposed to care for the children and household, which contributes to their societal subordination in terms of power and incomes* [7].

The American Heritage Dictionary of the English language 1998 дає визначення одного з батьків та дітей. Це говорить про те, що в Америці досить велика кількість батьків-одинаків, тобто враховано соціальний фактор. Маємо такі приклади: *Therefore, single mothers suffering from more stressors and negative social discriminations. Two female interviewees were single mothers. «They were demonising single mothers. Single mothers headed 75.5% of the families. Single-parent-family households are characterized by a single parent and children. Single-parent family equals poverty, and the city gives priority to single-parent families* [6].

Протягом багатьох століть сім'я розвивалася і розвивається, цей процес відбито у мовленнєвому фонді американців. Американський Національний корпус є важливим джерелом інформації для лінгвіста.

Лінгвокультурологічний аналіз речень проведено за допомогою методів інтерпретації, інтроспекції та компонентного аналізу. Методом суцільної

вибірки були відібрані ті фрагменти корпусу, в яких йдеться про поняття family, всі висловлювання представлені у вигляді семантичних угруповань.

Проаналізувавши всі текстові фрагменти з корпусів англійської мови, виявлено 7 семантичних угруповань.

1. Семантична група «Діти схожі/не схожі на своїх батьків» (*«You look like your mother standing there,» he says to his daughter. She had given him two daughters, though the elder looked nothing like her mother. As they navigated the aisles, mother and daughters looked like members of two different families. Mwaka's mother, Tighezge Simkonda, looks like an older version of her daughter and is no less shy. It's as if people would rather choose a mask, than look like themselves, or their mother, or daughter. 'Brooke's mother, Linda, whose long, straight, blond hair looks exactly like her daughter's, says, «I'm a little bit more lenient.» In both groups, some parents reported wanting the son to look like fathers and brothers, and wanting to be consistent with cultural/family values. Prosser looks at a picture Kate has taped to her personal recorder and remarks how much her son looks like his father. With his dark eyes and compact build, Gilot's son, may not look perfectly like his father, but you can't miss the resemblance [6].*

2. Семантична група «Багатство та щастя батьків – у дітях» (*Whether it is because he was so young, or unarmed or there was no reason for he and his family to believe he would not make it home that night, the death of Trayvon Martin marks a new chapter in our journey to demonstrate that our children's lives are valuable. All children are equally valuable, but I lavish particular care (and expenditure) on my own sons. Parents each pass on half of their genes to each of their children, so from a genetic point of view, all children are equally valuable to them. For some who have amicable, though informal, arrangements with their exes, a father's financial contributions and his good relationship with the children are too valuable to risk by entering the adversarial legal system. Willingness to accept unhappiness from children is a source of happiness».Caring for a healthy child is about happiness and hope; caring for a failing parent is about mourning and loss) [7].*

3. Семантична група «Діти – дар Божий» (*It quoted Mr Yang saying his second child was «a gift from God» and said he had ignored officials who wanted the fetus aborted. God says children are a gift and a blessing, and we believe it». «And women should throw away family planning because children are a gift of God and we must create more and more». She gave no sign of anger at the government, and when I probed to see whom she blamed for her suffering, she said mildly: «It's God who takes my children») [7].*

4. Семантична група «Батьки люблять дитину, якою б вона не була» (*Mr. Beckett's daughter was an ugly duckling in class, but he still loved her dearly. The mother knew that her son was «not a gift», but still left him a considerable inheritance) [6].*

5. Семантична група «Виховання дітей» (*He conducts research in the area of parenting, family psychology and the treatment and prevention of*

childhood psychopathology. Although parenting a premature baby can be stressful at times, remember that your little one is growing and becoming stronger every day. When you add dating into the mix, single parenting can become downright challenging. If you are a single parent, then you know just how much responsibility parenting entails) [7].

6. Семантична група «Подружжя має дбати одне про одного» (*Each of the partners is not afraid to be absorbed in the personality of the other, as it was during the period of symbiosis. Interdependence is a phase of further enhancing consistency. To become irresistible in the eyes of a man, you need to take possession of his heart, win his affection for yourself and achieve the desire to listen to your opinion. Despite the fact that patriarchal family traditions have now been destroyed, it is still fashionable to say that a man should take care of a woman in a family*) [7].

7. Семантична група «У кожної людини є своя друга «половинка» (*Moreover, living alone, without a partner, is viewed as half life, kind of inferior. To find partner, it is necessary to feel for him\her not only passion, attraction and love, but also a feeling of spiritual kinship*) [6].

Виходячи з цих прикладів, можна зробити висновок про те, що концепт FAMILY є важливим для американської лінгвокультури, а лексеми «mother» та «father» є ядреними поняттями концепту FAMILY, що репрезентують:

- 1) об'єднання на основі близького та нерозривного природного зв'язку;
- 2) головну роль;
- 3) близькість до спільності, за безпосередньою подібністю.

Найбільш повно та чітко образи національного характеру, побуту, традицій британців відбиває Британський Національний корпус. Саме тому ми звернулися до цієї найбільшої бази. Проаналізувавши ці матеріали, ми виявили такі особливості британської сім'ї:

1. Чоловік – глава родини. Від його рішень залежить життя сім'ї. Його основний обов'язок – турбота про її членів (*However, a man, having biologically become a father, can become him psychologically, if he begins to fulfill the role of a Father. But at the same time, what I remember for sure from childhood is that if it was possible to argue with my mother even with her tough attitude, Papa's rare, but absolutely categorical «No» was bypassed by everyone. Where mother forgives, father will punish. Fathers are pillars in the development of a child's emotional well-being. Studies have shown that when fathers are affectionate and supportive, it greatly affects a child's cognitive and social development*) [6].

2. Мати – опора сімейства, її берегиня, яка дає ніжність і підтримку (*She takes care of the husband, children, home and household chores. They all know that we can both give them comfort, though I think I'm more likely to suggest we go do something to feel better, where my husband is more likely to give them Olaf hugs. Both love but moms seem to love more and dads seem to provide more direction*). Сім'я для матері є найголовнішим: (*Whenever I get scolding from my father she is my savior. Fast forward to my adolescent period, I don't know*

when, but I was quickly attached to my mother and used to follow her like a shadow (I still do). We fight, argue but reconcile at the drop of a hat. My mother, if you ask her, will always say that I am very strong, courageous but it is from her that I learned all this, got inculcated only because of her upbringing & thoughts. Mothers are closer to God the Creator than any other creature; God joins forces with mothers in performing this act of creation) [7].

3. Звання глави сімейства переходить від батька до сина: (If your family consists of an English father and a Chinese mother, then there will hardly be a national war inside it, but the son will most likely be more like an Englishman. Mrs. Smith's son was like all the other bully boys in his yard, besides, he inherited red curly hair from his father. The father of this family knew that the sons will inherit all the worst, since evil is in their blood) [6].

4. Молодші члени сім'ї глибоко шанують старших (Children around the world are taught to respect their elders. True to form, most kids show the adults in their life more respect than they do their peers. Should parents still force children to show respect to these people? In the lessons of life where parents teach children about manners and respect in particular it is important for kids to be witness to respect in action. Our children receive some seriously mixed messages about how they ought to be treating seniors. From debates about whether elders deserve to be automatically respected for their age to how a child should address someone older than them, it's a hot topic) [6].

5. Кожен член сім'ї знає свої обов'язки, працелюбність прищеплюють дітям із ранніх років: (Whenever the oldest spoiled daughter in the Winston family did not agree to do housework, her father deprived her of a place at the table next to the adults. It is the direct responsibility of the children to foresee to the cleanliness of the house. Children tend to adapt and get used to certain kind of chores as they grow, progress and get themselves doing it. Children has responsibility of taking care of their siblings, especially the younger ones. When the parents must have set an operational standard of the family, it behoves o the children to and uphold and protect it) [7].

Потрібно зазначити, як цінності американців та британців відрізняються між собою. Якщо раніше і американська, і британська сім'я жила разом, була нероздільною, в ній жило кілька поколінь, то зараз американські діти, як дорослішають, раніше відокремлюються від батьків. Тісний дружній зв'язок між старшим поколінням та онуками поступово втрачений, але все ж таки батьки намагаються влаштувати побут так, щоб їхні діти спілкувалися з бабусями та дідусями. Отже, незважаючи на зміну складу сім'ї, сімейні цінності залишаються постійними. Американці й англійці, як і раніше, цінують повагу, слухняність, чесність, благородство, духовність, любов, турботу, віру в Бога, надію, довіру і намагаються ці якості передати майбутньому поколінню.

Проведений аналіз дає змогу виокремити ряд параметрів концепту FAMILY. Для англійської мовної свідомості є важливим спілкування з близькими родичами, коло яких обмежено членами нуклеарної сім'ї (мати,

батько, дитина). Модель сім'ї є союзом, тобто шлюбом, де глава сім'ї – чоловік, а жінка – господиня і мати, берегиня сімейного вогнища. Діти – основна цінність сім'ї та її центр.

Нуклеарна (ядерна, від латинського *nucleus* – ядро) сім'я є найпоширенішим типом сім'ї в сучасному суспільстві. Вона складається із дружини, чоловіка та їхніх дітей. Розширена сім'я охоплює кілька поколінь родичів. Якщо основою нуклеарної сім'ї є подружня пара, то основою розширеної сім'ї – брати і сестри разом із їхніми дружинами, чоловіками і дітьми.

Розглянемо концептосферу «Нуклеарна сім'я». Поняття «нуклеарної сім'ї» несе в собі значення повної родини, з двома батьками та дітьми, яка проживає в одному будинку. В англійській картині світу сім'ю вважають особистим простором, в якій жодна людина не може втрутитись. До того ж, стосунки всередині родини вважають святими, тому їх ретельно оберігають від чужих очей.

Візьмемо за основу словникові визначення: *Mother*

1) *a woman in relation to her child or children;*

2) *a woman who has the responsibility of physical and emotional care for specific children.*

Значення слова *mother* і пов'язані з ним фрази – *Mother Goose*, *Mother Nature*, *mothercountry* можуть бути розподілені за такими дефініціями:

- *мати, як ключ до життя і джерело необхідних життєвих ресурсів для своїх дітей;*

- *мати, як колыска добра, любові, щастя, благополуччя, енергії та сил.*

Щодо значення лексеми *father*, маємо такі дефініції:

1) *a male parent;*

2) *a Christian priest, especially a Roman Catholic or Orthodox priest.*

Розглянемо такий приклад: «*The Our Father a prayer that Jesus Christ taught to his followers*». Значення слова *father* та фрази *the Our Father* мають відтінок духовної влади та державності. Отже, в англійській мові в слово *батько* вкладено глибший сенс, ніж в українській, де проявляється лише пошана до статусу батька.

Іншими лексемами, якими представлена нуклеарна сім'я є *son* і *daughter*. Слід звернути увагу на той факт, що лексема *son* в англійській мові не має словосполучень з негативним значенням. Іноді навіть грубе словосполучення «*son of a bitch*» несе позитивний відтінок: «*That must be his car*» *murmured Edward*. «*Stephen Hill or just Son of a Bitch*» *Romina said with a smile*» [6].

В американському і британському корпусах існує велика кількість прикладів, які підтверджують спостереження про те, що з раннього дитинства хлопчикам в англійській сім'ї приділено більше уваги, їм віддають перевага перед дочками, про них більше дбають, витрачають енергію, силу та кошти на їхнє виховання. Наприклад: «*The life of a son is worth more than all of us,*» *the woman said sternly and went to the upper room. Sometimes it seems to us that the son is more important, we love him more, we can forgive him everything. She*

was a person of art and understood that the creativity of her only son was more important than a perfectly decorated living room» [6]. Наведений приклад показує ставлення матерів до синів, які намагаються віддати їм все найкраще.

Слово *daughter* має велику кількість виразів із негативним відтінком. Наприклад, слово *daughterhood* – *статус доньки*. Примітним є той факт, що слово *sonhood* відсутнє в англійських словниках, а замість нього вживають слово *sonship*. Суфікси *-hood* і *-ship* містять різну конотацію. У загальному розумінні, суфікс *-hood* вказує на стан або якість, він є нейтральним, у наведеному прикладі – *офіційний статус дочки*. Суфікс *-ship* позначає становище, статус, посаду, передбачає те, що людина удостоєна честі, тобто. має виражену позитивну конотацію переваги. Отже, зазначимо, що за допомогою словотвору відбито ставлення до дітей різної статі у сім'ї. Наприклад: *the daughter of Jezebel* і *the daughter of the horse-leech*. Перший приклад має значення жорстокої, безсердечної жінки. Другий приклад означає жадібну жінку. Також виявлено вираз *Eve's daughter*. Звернемо увагу на те, що в українській мові відбито рису характеру жінки, тобто дочка Єви – надмірна допитлива жінка. Англійський вираз означає «*представниця прекрасної статі*» і більше жодних конотативних значень не містить. Зауважимо, що значення англійського фразеологізму ширше, ніж його українського еквівалента. Розглянемо такий приклад із Британського корпусу: *Eve's daughter – the woman grinned at the woman. Her gaze fell on the girl's hand, she noticed the ring about which Lina completely forgot – And the successor of Aslan* [6].

Розглянувши всі словосполучення і висловлювання, зауважимо, що слово *daughter* в англійській мові є стилістично нейтральним, більше того, іноді воно ближче до негативного розуміння образу дочки.

Розширена сім'я – сім'я, що складається з кількох поколінь, що живуть в сім'ї; протилежність – нуклеарні сім'ї. Тому, розглянемо концептосферу «Далека спорідненість». У центрі нашої уваги ступінь спорідненості та взаємовідносини двоюрідних та далеких родичів в англійських сім'ях.

Отже, якщо брати до уваги англійську культуру, відзначимо, що тут існує чіткий поділ першого і другого ступенів спорідненості, наприклад: *brother / sister* – перший ступінь спорідненості, *cousin* – другий, третій і віддалений ступені спорідненості.

Слово «*cousin*» використовують для позначення двоюрідного ступеня спорідненості в англійській мові, що бере участь в утворенні слів ступенів далекої спорідненості.

Cousin

1. Двоюрідна сестра, кузина або двоюрідний брат, кузен (*first ~, full ~, cousin-german*); *second* – троюрідний брат чи сестра; *first cousin once removed* – дитина двоюрідного брата або двоюрідної сестри.

2. Родич: *to call~s with smb* – вважати кого-небудь родичем: *forty-second cousin* – далекий родич, «сьома вода на киселі». Маємо такі приклади: *It is true that we are all close relatives of chimpanzees, more distant relatives of monkeys, anteaters and manatees, forty-second cousins for bananas and turnips.*

In fact, he was my grandmother's older brother, but I do not know for sure how such relatives from the category of forty-second cousins are called correctly [6].

Cousin-in-law

1. Двоюрідний брат чи сестра дружини або чоловіка;
2. Родич по лінії чоловіка чи дружини; свояк, своячка.

Call cousins – претендувати на спорідненість; вважати своєю ріднею. Cousin seven (several) times removed – далекий родич. У національних корпусах англійської мови виявлено такі приклади: *He felt sorry for me and in his heart already called me cousin, his family. And his main fault was that he still occupied the precious ten square meters, which much people needed, whom he, out of habit, continued to call cousins. Trochus – creatures the size of a man's hand – were cousins seven times removed of mountain trolls. Not only because he deservedly bore the title of hero, having distinguished himself noticeably in the last theaters of military battles, but also because he was a cousin seven times removed of the count [6].*

Nephew and niece

В англійській мові були виявлені цікаві евфемізми із зазначеними лексемами: Nephew/niece – син/дочка священика, який дав обітницю безшлюбності; the cardinal's~ племінник/племінниця (син/дочка) кардинала. Тут йдеться про небажану або неприємну спорідненість. З цього виходить, що поняття nephew/niece для англійця стоїть практично на одному ступені з поняттям cousin, що і відбито у відносинах між членами сім'ї цього ступеня спорідненості. Отже, цей ступінь спорідненості вважають дуже близьким. Наприклад, англійський вираз «A brother to your own, for better or for worse.», чітко описує стосунки між членами англійської сім'ї. Для англійця також важко позбутися неблагополучного родича.

Uncle and aunt

Розглянувши і проаналізувавши лексичний матеріал, можна дійти висновку, що поняття «дядько / тітка» в англійській культурі вналежнено до угруповання віддаленої кривності. Взаємини між дядьком/тіткою та племінниками можна визначити як відчужені та напівофіційні.

В англійській сім'ї звернення до старших трохи ускладнене, тобто якщо дорослим дають змогу звертатися на «ти», то молоді люди не мають такого права, цим і визначена найкоротша дистанція під час спілкування. Маємо такі англійські приклади: *I want you to remember: out of respect for my aunt, I will behave towards you exactly as she requires. The sovereign did not really love and respect his uncle as much as he tried to show it, and was especially concerned about giving him all kinds of external honors and insignia. I loved and respected my uncle, but his passion often verged on madness when he was nervous. Has she really turned out to be such a bad niece, her poor aunt is spinning like a squirrel in a wheel, and she is sunbathing? [6].*

Отже, проаналізувавши дані Британського та Американського корпусів, доходимо висновку, що найближчі родичі (тітки/дядьки, брати/сестри), які формують розширену сім'ю, як і члени нуклеарної сім'ї, є рідними та важ-

ливими людьми для представників англійської лінгвокультури, хоча і офіційність відносин між ними різна.

Лексема *family* є основним засобом вербалізації концепту FAMILY в англійській мовній картині світу. Така лексема в словникових джерелах репрезентована двома частинами мови: *family* як іменник і *family* як прикметник.

За даними словників, іменник *family* має 24 визначення:

1. *A group consisting of two parents and their children living together as a unit;*
2. *A person having kinship with another or others, including those who are now dead;*
3. *A people or group of peoples regarded as deriving from a common stock, race;*
4. *The staff or body of assistants;*
5. *A social unit living together;*
6. *A network of related kin;*
7. *A fundamental social group in society typically consisting of one or two parents and their children;*
8. *A group of persons directly linked by kin connections, adult members of which assume responsibility of caring for children;*
9. *A group of individuals in which there is a generational connection present (i.e., a parent-child relationship is found);*
10. *Main subdivision of an order, consisting of a group of similar, related genera;*
11. *The spouse and children of one person;*
12. *A group of people who are related to each other, especially a mother, a father, and their children;*
13. *A group of individuals living under one roof and usually under one head, household;*
14. *(linguistics) A group of languages descended from the same parent language;*
15. *Two or more persons, one of whom is at least 15 years of age, who are related by blood, marriage;*
16. *One's children, as distinguished from one's husband or wife;*
17. *People in the same line of descent; lineage;*
18. *A group of people who have intimate social relationships and have a history together;*
19. *A kinship unit consisting of a group of individuals united by blood or by marital, adoptive, or other intimate ties;*
20. *Those who live in the same house;*
21. *The children of a family;*
22. *A couple's or a person's children, especially young children;*
23. *Two or more persons, one of whom is at least 15 years of age, who are related by blood, marriage;*
24. *A people or group of peoples regarded as deriving from a common stock, race.*

Субстантивний прикметник *family* налічує 4 визначення:

1. *Not containing obscene language (a family newspaper);*

2. *Suitable or appropriate for adults and children (a family amusement park);*
3. *Belonging to or used by a family (a family car);*
4. *Of, pertaining to, or characteristic of a family, having to do with a family (a family trait).*

Після докладного аналізу зазначимо, що іменник *family* має велику кількість різних значень. Більшість тлумачень пов'язана з визначенням родини як соціальної групи. Також у словниках часто подають узагальнену дефініцію *any group of related things or beings*. Словникові публікації містять метафоричні значення слова *family*, а самі такі, що переносять ознаки з живого предмета на неживий: *Germanic family of languages, family of brass instruments, family of mosses*. Те, що значення сім'ї як групи людей може бути трансформоване в тлумачення сім'ї як групи неживих предметів або містичних істот з однаковими ознаками, показує здатність цього концепту «бути учасником» як живої, так і неживої природи і маніфестує лексему *family* як вербалізатор концепту FAMILY з семантичним потенціалом, так і постійну мінливість концептуального простору.

Базові складники значення лексеми *family* такі: *group, unit, individuals, persons, parents, children, traditional, common, ancestry, head, roof, marriage*.

Отже, підсумковий опис значення лексеми *family* на основі словникових даних має такий вигляд: *a fundamental social group of common ancestry living under one roof, consisting of parents, their children and other relatives, including those who are now dead* (соціальна група, що живе під одним дахом, об'єднана спільними пращурами, походженням та охоплює батьків, дітей та інших родичів, а також померлих родичів).

У підсумку отримали синонімічну структуру лексеми *family*, яка має складник тлумачення *the fundamental element of society: blood, group, kin, clan, house, tribe, kinsfolk, relations, kindred*. Потрібно підкреслити, що лексема *family* формує різноманітні синонімічні ряди, що пов'язані з її значенням. Відповідно, ми виокремили кілька синонімічних рядів.

Тому ми побудували синонімічний ряд слова *family*, який має тлумачення *a class of persons related by bloodline*. Він представлений у такий спосіб: *relatives, line of descent, relations, siblings, kin, kinsperson, nurture kinship, inheritance, grandparent, kindred, syndicate, knit*.

Якщо сприймати лексему *family* як компонент тлумачення *the heirs born by certain person or couple*, то вона матиме такі синоніми: *youth, offspring, juvenile, bairn, kid, descendant, minor, heir, toddler*. Лексему *family* як складник значення *all the offsprings of general ancestor* репрезентовано синонімами *ancestry, species, fecundity, pedigree, broods, descendants, progenitors, foundlings, firstborns, inheritors, line of descent, successors, blood, forebear, breed, spawn*.

Лексема *family* також містить складник тлумачення *a multitude of related things*, а отже синонімічна парадигма має такий вигляд: *category, stratum, class, grade, sort, species*.

Дослідивши синонімічні ряди лексеми *family*, ми дійшли висновку, що його домінанта є основою всіх синонімічних рядів, що пов'язані з нею. У словниках немає синоніма до іменника *family*, що мав би абсолютно таке ж тлумачення. Частини парадигми поєднано один з одним лише за одним або кількома тлумаченнями або відтінками значень семантичної структури домініанти та «розкривають» смислові поля концепта за допомогою різноманітних параметрів й ознак.

Як приклад наведемо синонім *household*. Між цим словом і лексемою *family* існує тільки одна спільна семантична ознака – *a social unit composed of those living together in the same dwelling*, всі інші семантичні ознаки тут відрізняються. Якщо проаналізувати лексему *home*, то можемо побачити, що єдиним спільним її значенням з лексемою *family* є *native people living together*.

Головне тлумачення лексеми *menage* є суміжним із значенням основної лексеми: *all the dwellers who live together in one premises, the members of a household*. А загальне значення синоніма *relation* таке: *an individual who is linked by blood or marriage; a kinsman or kinswoman*. Отже, на основі дефініційного аналізу та дослідження синонімічного ряду можемо вважати іменник *family* ім'ям концепту FAMILY.

Також ми провели аналіз дериваційної активності іменника *family*. Це дослідження дало змогу зрозуміти, що словотворчі можливості іменника *family* досить значні. В лексико-семантичному полі виокремлено похідні лексеми, що утворені за допомогою префіксації (*superfamily*, *subfamily*, *stepfamily*, *profamily*, *multifamily*), суфіксації (*familial*, *familiar*, *familiarly*, *familiarity*, *familiarization*, *familiarize*, *familism*, *familist*) та префіксально-суфіксального способу (*unfamiliar*, *extrafamilial*). Активний словотвір за участю іменника *family* підтверджує його роль як імені концепту FAMILY.

Аналіз особливостей вербалізації концепту *family* в англійській мові засвідчив, що це поняття має складну та багатогранну структуру, яка відображає як традиційні уявлення про сім'ю, так і сучасні соціокультурні зміни. Лексико-семантичне поле концепту включає широкий спектр найменувань родинних зв'язків, які відображають не лише біологічні, але й емоційні та соціальні аспекти сімейних відносин.

Дослідження показало, що в англomовному дискурсі спостерігається тенденція до розширення значення концепту FAMILY, що включає нетрадиційні форми сім'ї, а також метафоричне використання цього поняття для позначення груп людей, об'єднаних спільними цінностями або цілями. Окрему роль у формуванні мовної картини світу відіграють культурні та історичні фактори, що впливають на сприйняття сім'ї в англomовних суспільствах.

Отже, концепт FAMILY в англійській мові є динамічним явищем, яке відображає не лише традиційні родинні цінності, а й соціальні зміни, що відбуваються в сучасному світі. Подальше дослідження цієї теми може охоплювати порівняльний аналіз із вербалізацією аналогічного концепту в інших мовах, а також вивчення його відображення в різних жанрах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): монографія. Херсон: Айлант, 2008. 368 с.
2. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
3. Саєвич І.Г. Ключові концепти культури: критерії виокремлення / Слово і речення: синтактика, семантика, прагматика: матеріали Міжнародної наукової конференції, 10-12 жовт. 2013 р. К., 2013. С. 249–255.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – Київ, 2006. 716 с.
5. Яковлєва В. Б. Вербалізація концепту СІМ'Я в українській мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2008. 19 с.
6. British National Corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/>
7. Corpus of Contemporary American English. URL: <https://www.english-corpora.org/coca/>

**Тетяна ОНІЩЕНКО, Олена КОРНІЄНКО,
Олена РЯБОКОНЬ, Володимир САЛІОНОВ**
(Запоріжжя, Україна)

ПРОБЛЕМА ПОШУКУ І ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ПРИНЦИП ЕФЕКТИВНОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

The article substantiates the expediency of searching for and implementing modern educational technologies, taking into account their effectiveness and efficiency in reforming education against the background of active hostilities. The relevance of this problem lies in the fact that the trend of 'life-long learning' as 'lifelong learning' is opposed to the traditional 'lifelong learning' and involves the continuous development of personal effectiveness of today's students, and educational technologies, methods and techniques are designed to provide them with constant access to learning and prepare future professionals to be competitive and proactive in the VUCA world. The use of modern educational tools through the principle of interactivity changes the logic of the educational process (learning does not take place from theory to practice, but from the formation of new experience to its theoretical understanding through application), which meets the requirements of considering several interactive technologies: problem-based learning, organisation of project and research activities, digital technologies, contextual learning, game technologies, technologies for the formation of 4K (critical and creative thinking, cooperation and communication). The potential of interactive educational tools will ensure that future specialists achieve the educational outcomes in demand in the 21st century, develop 'flexible' competences, and professional competitiveness.

Розвиток і реформування сучасної освіти відбувається під впливом бурливо зростаючого потоку інформації, активного впровадження дистанційних технологій, негативного впливу тотальної цифровізації життя, соціально-економічних чинників, військових конфліктів, пандемії COVID-19. До активного впровадження інноваційних технологій в освіту спонукають ведення активних бойових дій в Україні, окупація частини територій, масова міграція населення, обмеження доступу молоді до освіти, культури.

Світовий освітній простір, що стрімко розвивається, визначає необхідність пошуку, відбору та впровадження освітніх технологій з урахуванням їхньої ефективності та результативності в довгостроковому періоді. Тренд «life-long learning» як «навчання через усе життя», протиставлене традиційному «навчанню на все життя», передбачає постійний розвиток особистості ефективності сьогоднішніх студентів. Але, використання різноманітних освітніх інструментів не завжди відповідає викликам часу і персональним потребам зазначеної цільової аудиторії.

Готовність до ефективного реагування на проблемні ситуації, що виникають в умовах невизначеності, необхідно розвивати як метакомпетенцію вибору з використанням відповідного пулу освітніх технологій, методів і прийомів [1]. Таким чином, традиційна технологія навчання, яка побудована на основі класно-урочної системи та пояснювально-ілюстративного способу навчання, не є конкурентоздатною тому, що не є гнучкою і не вчить гнучкості.

У зв'язку з розвитком ринку праці, загального культурно - освітнього рівня населення землі, введенням моделі кредитної технології навчання і багатоступінчастої освіти постала проблема у підготовці професійних кадрів, які були б не тільки добре проінформованими, а й могли розвивати науково-технічний прогрес для вирішення нагальних проблем суспільства і відповідати його вимогам. Для досягнення цієї мети в системі вищої медичної освіти стали актуальними новітні методи дистанційного навчання, а саме проблемно – орієнтоване (*problem based leaning*) та D-проблемно-орієнтоване (*D-PBL (Problem-Based Learning)*) з використанням віртуальних пацієнтів [2, 3]. Обидва методи потребують спеціального методичного забезпечення – відповідно кейсів або віртуальних пацієнтів (*VPs–virtual patients scenarios*), розробкою яких займається спеціальна група викладачів на основі реально відбутих ситуацій. Потрібно відмітити, що для проблемно-орієнтованого навчання використовують спеціальні аудиторії, що оснащені комп'ютерами з вільним доступом до платформ, на яких розміщені кейси (наприклад *Openlabyrinth*), проекторами або сучасними електронними дошками. Крім того, на відміну від традиційного навчання, заняття проводять у малих групах до 6-8 студентів.

Інтерактивні освітні технології (англ. *interaction* – взаємодія) передбачають активність студентів у процесі навчання, надають можливість конструктивно організувати міжособистісне пізнавальне спілкування та взаємодію суб'єктів, забезпечують інтенсифікацію процесу розуміння та засвоєння, сприяють творчому перетворенню отриманих знань у процесі розв'язання практичних завдань, що націлені на формування залучального, мотивуючого, емоційно-насиченого мінливого середовища і акцентовані на розвиток «гнучких навичок» (*soft skills*).

Інтерактивне навчання передбачає різницю від традиційної логіки освітнього процесу – навчання не від теорії до практики, а від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через застосування. Відповідно, відбір сучасних освітніх технологій, методів і прийомів через принцип інтерактивності, на наш погляд, відповідає вимогам часу та завданням, що стоять перед освітньою системою [4].

Так, одними з перших методів, що були впроваджені у медичну освіту були предметно – орієнтована система (*blended learning*) та системно-орієнтований підхід (*flipped classroom*), де принципом навчання було засвоєння нового матеріалу вдома, а під час аудиторної роботи студенти виконували завдання, вправи, проводили лабораторні і практичні дослідження,

мали індивідуальні консультації викладача, тощо [5]. Наступним нам відомий метод кейсів (case method) – метод конкретних ситуацій з технікою навчання, що використовує опис реальних ситуацій [6].

Основними принципами проблемно-орієнтованого навчання виступають: 1) актуальність, яка обумовлена необхідністю активної участі в комплексних проєктах, що забезпечують розвиток здібностей, творчого мислення та самостійності студентів, застосування набутих ними теоретичних знань і практичних навичок, умінь; 2) міждисциплінарний характер навчання, пов'язаний з постійною потребою використання студентами знань, отриманих в процесі вивчення різних дисциплін з метою виконання завдань та ефективного вирішення поставлених задач; 3) комплексне вирішення задач, що припускає постановку і спільне дослідження складних проблем, аналіз і узагальнення вивченого і зібраного самостійно матеріалу з метою знаходження оптимального шляху та виявлення можливих варіантів розв'язання задачі; 4) мотивуючий характер навчання, спрямований на розвиток інтересу студентів до навчального процесу, їх потреби в постійному самовдосконаленні, самоосвіті шляхом надання їм права вибору, можливості самим контролювати процес і співпрацювати з однокурсниками; 5) достовірність та реалістичність навчання, які проявляються в реалізації таких проєктів, які становлять інтерес для сучасного суспільства, науки, освіти; 6) настрій на співпрацю, обумовлений необхідністю спільного виконання завдань, вирішення складних завдань, встановленням партнерських відносин з викладачем; 7) позитивний настрій, що виникає внаслідок стимулювання пізнавальної діяльності студентів, надання їм свободи вибору і самостійності [7]. При їх виконанні студент повинен вміти: 1) чітко формулювати висунуту для вивчення та аналізу проблему; 2) висувати гіпотези; 3) скласти план роботи і необхідних процедур; 4) збирати, узагальнювати та систематизувати фактичний матеріал з урахуванням власного досвіду, спостережень, висновків, умовиводів, рівня теоретичних та практичних знань; 5) зіставляти отримані дані з метою перевірки їх достовірності, обґрунтованості і логічності; 6) оформляти в усному і письмовому вигляді результати досліджень; 7) відповідати на поставлені запитання; 8) критично переосмислювати отримані висновки і висновки під час обговорення в аудиторії [10]. При цьому, основними задачами викладача, або тьютора при проблемно-орієнтованому навчанні є: навчити студентів формулювати послідовність об'єктів вивчення для рішення конкретної проблеми; виробити навички самостійного збору необхідної інформації; навчити умінню колективного обговорення проблеми та спільного прийняття рішень; підготувати до роботи у команді [7].

Дані методи призначені для стимулювання вивчення традиційних фундаментальних дисциплін з клінічної точки зору, які дають можливість повноцінного оволодіння проблемою з глибоким, активним, стійким засвоєнням матеріалу на прикладі реальних життєвих ситуацій при максимальному використанні доказово обґрунтованих світових інформаційних ресурсів [7, 8].

Постановка проблеми при розгляді клінічного випадку із залученням віртуальних пацієнтів, дозволяє студентам самим визначити ту область знань медицини, яка необхідна їм для вирішення ситуації [9]. В умовах навчання за даними методиками на клінічних кафедрах, студентам пропонується проводити визначення оптимальної діагностично-лікувальної тактики ведення віртуальних пацієнтів із можливим подальшим аналізом зроблених помилок. Педагогічно це вирішує фундаментальну проблему в клінічному менеджменті – навчити студентів приймати правильні рішення без шкоди для безпеки пацієнта.

Розглянемо деякі сучасні інтерактивні освітні технології: технологія проблемного навчання, технологія контекстного навчання, технологія організації проектно-дослідницької діяльності, технології формування 4К, digital-технології, game-технології, онлайн курси та методика MOOC.

1. Технологія проблемного навчання має величезний освітній потенціал, проте її педагогічні можливості не використовуються в сучасній освітній практиці повною мірою. Основи проблемного навчання заклад американський філософ і педагог Д. Д'юї [10]. Проблемне навчання це процес навчання через систему проблемних ситуацій, розв'язання яких передбачає самостійну навчально-пізнавальну діяльність студентів із засвоєння нових знань і способів дії при активній взаємодії викладача і студентів. Реалізація цієї моделі взаємодії, з одного боку, вимагає від педагога великої педагогічної майстерності та часу, з іншого – спричиняє певні труднощі у студентів, які також витрачають значну кількість часу на осмислення проблемної ситуації та пошуки шляхів розв'язання [11].

2. Технологія організації проектно-дослідницької діяльності міцно зарекомендувала себе в освітній практиці, проте необхідно пам'ятати, що якщо дослідницька діяльність передбачає виконання студентами навчальних дослідницьких завдань із заздалегідь невідомим рішенням, які спрямовані на створення уявлень про об'єкт або явище навколишнього світу під керівництвом викладача, то проектна діяльність передбачає наявність проектного задуму зі створення неіснуючого об'єкта/явища та досягнення вище згаданого задуму студентів, а також створення нових об'єктів та явищ, які не є такими, як вони, і створення нових об'єктів/явищ, які є. Таким чином, підсумком дослідницької діяльності стає здобуття нових знань про наявні об'єкти та явища, а підсумком проектної діяльності – створення нових об'єктів і явищ. Твердження «проект = продукт» справедливе для розуміння специфіки технології організації проектної діяльності. Різноманіття підходів до реалізації проектної діяльності в контексті освітнього процесу дає змогу педагогу оптимально конструювати заняття з урахуванням специфіки проектних завдань і команди проекту. На наш погляд, більшу ефективність демонструє agile-команда, чії дії не блокуються надлишковими регламентами з боку педагога і чия готовність до змін на будь-якому етапі реалізації проектної діяльності є важливішою за початкові установки. Наступним важливим етапом проектно-дослідницької діяльності є етап представлення ре-

зультатів. Ефективним тут виявляються формати «Печа Куча» (формат «Печа-куча» – це мистецтво представлення коротких доповідей, спеціально обмежених за формою і тривалістю, по суті, міні презентація, супроводжується 20 слайдами, на кожну з яких відводиться 20 секунд) і «Пітч-презентація» (коротка розповідь, що складається з 100-150 слів або займає одну хвилину, тобто час поїздки ліфтом з потенційним інвестором) про концепцію продукту, проекту, що дає змогу «продати ідею/продукт». Ці формати готують студентів до реального життя і формують навички самопозиціонування для подальшої професійної діяльності.

3. Digital-технології являють собою найактуальніший освітній інструмент в умовах прогресуючого виходу в онлайн простір. Ключовими тут є технологія змішаного навчання (англ. blended learning) і модель «Перевернутий клас», які змінюють як свідомість учасників, так і організаційний формат. Якщо в традиційному навчанні в класі педагог пред'являє/викладає матеріал, а студенти його сприймають і виконують низку дій, спрямованих на засвоєння для подальшого виконання домашнього завдання на закріплення засвоєного вже поза рамками класу, то «перевернуте навчання» задає іншу технологічну тональність. Виклад матеріалу і практичне його відпрацювання міняються місцями, студенти знайомляться з теоретичним матеріалом самостійно до заняття (під час перегляду відеолекцій, інших матеріалів), а в класі педагог підтримує роботу студентів, супроводжує практичну діяльність із засвоєння матеріалу, консультує і пояснює «проблемні місця».

4. Технологія контекстного навчання (англ. CBL – context-based learning method) передбачає використання ситуації в контексті, здобуття практичного досвіду фахівця в рамках професійного контексту даної галузі/сфери, розв'язання професійних кейсів [12]. Зрозуміло, що ця технологія рекомендована насамперед для системи професійної вищої освіти. Водночас вона може бути використана і в системі вищої освіти у вигляді елективів та іншою активністю профорієнтаційного спрямування: позаурочна діяльність та організація подій на розвиток гнучких навичок, що необхідні для професій майбутнього, усвідомлення міжпредметних зв'язків і метапредметних понять і явищ.

5. Технології 4К об'єднані, зрозуміло, не лише однією початковою літерою (англ. creative thinking, critical thinking, communication, cooperation), а й новим баченням освіти, викладеним під час Всесвітнього економічного форуму (2015). Суть полягає в наступному: навички XXI століття включають фундаментальну грамотність (відповідь на запитання «Як студенти застосовують базові навички для розв'язання повсякденних завдань?»), компетенції (відповідь на запитання «Як студенти відповідають складним викликам?») і якості особистості (відповідь на запитання «Як студенти відповідають мінливому оточенню?»). Поняття фундаментальної грамотності включає мовну, математичну, природничо-наукову, фінансову, культурну та громадянську грамотність, а також ІКТ-грамотність. До значущих якостей особистості належать допитливість, ініціативність, наполегливість, адапти-

вність, лідерство, соціальна та культурна обізнаність. Але, саме компетенції 4К (критичне мислення, креативність, комунікація, кооперація) становлять ключове ядро навичок XXI століття: критичне мислення – уміння аналізувати події, ставити під сумнів інформацію, яка надходить, формулювати обґрунтовані висновки, виносити власні оцінки, змінювати (за потреби) власні переконання та застосовувати отримані результати для розв’язання проблем; креативне мислення – вміння оцінювати ситуацію з різних боків, генерувати ідеї, нестандартно мислити та висувати незвичні рішення для реалізації ідей, ухвалювати нестандартні рішення та почуватися впевнено за обставин, що змінюються, зокрема, за умов дефіциту ресурсів; комунікація – уміння досягати домовленостей, утримувати власну позицію та узгоджувати позиції інтересантів, уміння захопити аудиторію та донести цінність своєї позиції, «продати ідею»; кооперація – вміння продуктивної взаємодії у спільній діяльності, коли зусилля учасників об’єднуються, а особистий внесок та успішність ролі позначаються на підсумковому продукті й успішності спільного проекту.

6. Величезний освітній потенціал мають ігрові технології. Об’єднані різні види ігрових технологій, методів і прийомів у кластер game-технології, оскільки ця назва максимально точно відображає специфіку метафори гри XXI століття і включає стратегію edutainment-навчання (education + entertainment) через розвагу, гейміфікацію як використання ігрових елементів для досягнення неігрових навчальних завдань. Крім того, до вищевказаного кластеру належить окрема технологія оцінювання результатів для формувального оцінювання (PBL модель, англ points – бали, badges – значки, ачивки, leader-boards – рейтингові таблиці, таблиці лідерів), а також різноманітні ігрові формати (онлайн та офлайн): симуляції – імітаційне моделювання, рольові навчальні ігри, ділові ігри, комп’ютерні ігри-тренажери, ігри-тренінги/сюжетні ігри-екшн та настільні ігри на розвиток «гнучких» навичок [6]. При виборі ігрових технологій викладачам доцільно враховувати класифікацію педагогічних ігор (за сферою діяльності, за характером педагогічного процесу, за технікою гри, за предметною областю, за ігровим середовищем) [13].

Модель організації освітнього процесу через дидактичну гру передбачає чотири етапи:

перший – введення ігрового сюжету / постановка ігрового завдання / створення проблемної ситуації;

другий – хід гри, розгортання ігрової дії, проживання проблемної ситуації в її ігровому втіленні, взаємодія студентів з елементами ігрової реальності, один з одним за ігровими правилами;

третій – підбиття ігрових підсумків (оголошення ігрових результатів, підрахунок балів тощо;

четвертий – обговорення з викладачем етапів та результатів гри, ігрових дій та переживань учасників, аналіз ігрової/модельованої ситуації, висновки і навчально-пізнавальні підсумки гри [14].

Ігрові челенджі допомагають прийняти і адекватно відповісти на життєві ситуації на які здатна реагувати особистість, яка володіє не тільки знаннями, вміннями та навичками, а й сформованими компетенціями.

7. Не менш популярними та перспективними у медичній освіті є найновіші форми дистанційного навчання – онлайн курси та методика МООС (Massive open online course) – масові відкриті онлайн-курси. Це інтернет-курси з великомасштабною інтерактивною участю та відкритим доступом через інтернет. На додаток до традиційних матеріалів навчального курсу, таких як відео, читання, і домашніх завдань, МООС надає можливість використання інтерактивного форуму користувачів, які допомагають створити міжнародну спільноту студентів і викладачів. Подібні сайти розраховані на студентів різних попередніх рівнів підготовки – як новачків, так і досвідчених фахівців [15].

Таким чином, застосування сучасних освітніх інструментів через принцип інтерактивності змінить логіку освітнього процесу, забезпечить досягнення майбутніми фахівцями затребуваних у XXI столітті освітніх результатів, сформованих «гнучких» компетенцій, професійної конкурентоспроможності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумський О., Шумська О. Готовність викладачів ЗВО до реалізації інклюзивної освіти. *International Science Journal of Education & Linguistics*, 1(4), 2022, 46–53. <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20220104.06>

2. Застосування проблемно-орієнтованого навчання на заняттях з іноземної мови у вищому навчальному закладі. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 46, 2021, 166–170. Retrieved from <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/2468>

3. Avramenko M.O., Furyk O.O., Kompaniets V.M. Results of implementation of D-PBL with Virtual Patients in the frames of TAME: Training Against Medical Errors Project realization in Surgery. In *Conference Programme & Book of Abstracts 3rd International Conference Medical Education Informatics*, 2018, (pp. 39–40). Leeds, UK: University of Leeds.

4. Bergmann J., Sams A. *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*, 2012, Washington DC: International Society for Technology in Education.

5. Калашник К.В., Фурик О.О., Рябоконь О.В., Рябоконь Ю.Ю., Романова К.Б. Практичні аспекти використання віртуального пацієнта на кафедрі інфекційних хвороб у період воєнного стану. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*, 91(II) 1, 2023, 59–68. <https://doi.org/10.38014/osvita.2023.91.05>

6. Новік К.І., Кушевська Н.М., Пильщик С.В. Development of critical thinking through case study in foreign language classes in higher education institutions of Ukraine. *Вісник науки та освіти*, 4(22), 2024, 1237–1253.

7. Колесник Ю.М., Авраменко М.О., Моргунцова С.А., Юрченко І.О. Досвід запровадження моделі проблемно-орієнтованого навчання у Запорізькому державному медичному університеті. In *Актуальні питання якості медичної освіти* (Vol. 1, 2016, pp. 66–67). Тернопіль: ТДМУ.
8. Borthwick A. C., Hansen R. Digital literacy in teacher education: Are teachers competent? *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 33(2), 2017, 46–48. <https://doi.org/10.1080/21532974.2017.1291249>
9. Meyers E.M., Erickson I., Small R.V. Digital literacy and informal learning environments: An introduction. *Learning, Media and Technology*, 38(4), 2013, 355–367. <https://doi.org/10.1080/17439884.2013.783597>
10. Житник Б.О. *Методичний poradник: форми і методи навчання*. Харків: Вид. група «Основа», 2005.
11. Коновал О.А. (Ред.). *Теорія і практика організації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів: Монографія*. Кривий Ріг: Книжкове видавництво Киреєвського, 2012.
12. Поведа Т.П. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців на засадах контекстного навчання. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, 21, 2015, 123–126. <https://doi.org/10.32626/2307-4507.2015-21.123-126>
13. Білецький В.В., Войтович І.С., Апшай Ф.В., Теліш І.С. Інформаційно-комунікаційні технології в умовах змішаного навчання. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 208, 2022, 91–97. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-208-91-97>
14. Опаренко А.С. Дидактичні ігри в педагогіці. *Наукові пошуки: збірник наукових праць молодих учених*, 12, 2015, 115–119. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка.
15. Семенець А.В., Вакуленко Д.В., Марценюк В.П. Про засоби СДО MOODLE для підготовки навчальних матеріалів для курсів хімічного та фармацевтичного спрямування. *Медична освіта*, 4, 2018, 172–177.

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ І ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСЕМИ «MENTAL» У ВУЗЬКОГАЛУЗЕВОМУ І ЗАГАЛЬНОРОЗМОВНОМУ ДИСКУРСАХ

The paper examines the methods of translating the lexeme «mental» based on modern psychological English-language lexicographical sources, taking into account its terminological meanings.

The lexical units that form stable field-related and scientific terms and informal spoken phrases with the considered lexeme are identified to study their translation into Ukrainian both in a narrow-field discourse and in everyday situations. Examples of the use and translation of the lexeme «mental» with each additional lexical unit are given with intentions to form both new narrow-field terminology and phrases of wider use. The article analyses the variability of the application of methods of translating the considered lexeme both in mono-use and as part of phrases of the narrow-field discourse and informal communication. The methods of translation include transcription, transliteration, lexical transformations, as well as descriptive translation to interpret the meaning of English term-phrases.

Питання перекладу англійськомовної психологічної термінології потребує досліджень, особливо у випадках, пов'язаних із з'ясуванням найбільш ефективних способів перекладу їх українською мовою без спотворення і спрощення змістовної компоненти термінологічної одиниці, а також подальшого перекинування контекстуального поля під час вживання у мовленні.

Фахові терміни і лексеми, що їх формують, репрезентують поняття і явища вузької професійної галузі науки і являють визначальну складову науково-професійного дискурсу і одну з центральних проблем їхнього перекладу з огляду на низку аспектів, як-то неоднозначність, відсутність у мові перекладу відповідників нових термінів, а також наявність окремих відмінностей в процесах термінотворення, притаманних англійській та українській мовам. До того ж, процес перекладу і міжмовного зіставлення може стикатися з іншими складнощами і гальмуванням, де окремим пунктом виступає відповідність термінології англійської та української мов для подальшого її використання у спілкуванні наукової і професійної спрямованості та під час опрацювання спеціальної наукової і фахової літератури, під час чого має застосовуватися ґрунтовна і досить складна науково-психологічна термінологія. Тому під час перекладу достатня кількість зусиль має покладатися на максимальне наближення перекладеного терміну або лексеми до сучасної україномовної категорійно-поняттєвої системи [1, с. 41]. Крім того, завдячуючи інтенсивному розвитку сучасної психології, можливий доступ до світових наукових і науково-популярних джерел, а також поширення психологічних знань серед широких верств населення, багато психологічних

термінів, що були у вжитку лише серед фахівців з психології, поповнили словниковий запас загальнорозмовної української мови. Популяризація психології і методів психотерапії, робота з питань обізнаності широкої публіки з питань психічного здоров'я сприяли виходу психологічної термінології за межі вузькогалузевої психологічної терміносистеми і їхньому поширенню серед пересічних громадян. І якщо труднощі під час перекладу англійськомовної термінології в академічному, науковому і фаховому середовищі ще можна подолати і скерувати, то «народну творчість» в цьому процесі важко приборкати через швидкість розповсюдження «перекладацьких» варіацій. Таким чином формуються проблеми з'ясування, закріплення і поширення якісного, точного і адекватного перекладу лексем і словосполучень, що містять ці лексеми.

Для формування коректного і адекватного перекладу психологічних термінів, для подолання труднощів, пов'язаних з цим, важливо обирати і дотримуватися такої стратегії, що об'єднує безпосередній аналіз визначення терміну і врахування контексту вживання його в англійськомовному вузькогалузовому дискурсі. З іншого боку складності перекладу можуть виникати через проблеми зіставлення оригінального англійськомовного терміну з наявними поняттями в україномовній психологічній терміносистемі.

Функціональність і прагматичні настанови психологічного дискурсу визначають наступні стилістичні характеристики, що мають бути враховані під час перекладу термінів і складових лексем: точність, об'єктивність, логічність і послідовність. Беручи до уваги точність як важливу складову під час усіх форм професійної діяльності психологів, необхідно пам'ятати, що неточність, яка може бути зроблена у класифікації, категоризації, діагностуванні, під час проведення терапевтичних заходів, може призвести до неправильного тлумачення, а від так до некоректних висновків і більш серйозних помилок. Отже, психологічні терміни і їхні складові лексеми мають бути передані адекватно і недвозначно, щоб не вносити плутанину і хибне розуміння окремих фахових понять і викривлення поглядів [2].

Психологічна термінологічна система представляє складний для перекладу об'єкт, адже добір доречного способу для перекладу може викликати труднощі як через наявність усталених (інколи вже застарілих перекладів), і поява нових значень у термінів-оригіналів, що відрізняються від тих, що існують і використовуються, так і вимагають пошуку тільки сучасних і оптимальних рішень для перекладу. Окремим випадком є історичний ланцюжок потрапляння окремих перекладів психологічних термінів через усталені, офіційно визначені у колишніх радянських, а пізніше російських, словниках і енциклопедичних виданнях, точність і адекватність яких ніким не піддавалися сумнівам і не перевірялися. Проте саме з них формувалася початкова версія терміносистеми психологічної науки в Україні.

Адекватний переклад термінів і їхніх складових лексем вимагає, в першу чергу, відмінних знань тієї галузі науки, якої торкається переклад і, подруге, розуміння змісту термінів і їхніх складових лексем англійською мо-

вою плюс знання фахової термінології українською мовою. Переклад спеціальної галузевої термінології, в тому числі й психологічної, або їхніх складових лексем здійснюється різними способами, а саме за допомогою таких міжмовних трансформацій: лексичних, лексико-семантичних та лексико-граматичних. Головне завдання під час перекладу полягає у коректному виборі того чи іншого прийому в ході процесу перекладу, щоб як найточніше передати значення окремого терміну або кожної лексеми. Одним з найбільш продуктивних шляхів у практиці перекладу психологічної термінології є використання добору лексичного еквіваленту. Хоча паралельно продовжують бути широко використовуваними транскрибування, транслітерація і адаптивне транскрибування, що використовує адаптацію форми слова з мови оригіналу до форми слова, як то фонетичної та/або граматичної, у мові перекладу. Таким чином терміни далі поширюються і закріплюються у мові-реципієнті. Проте такі підходи до перекладу є доречними не в усіх випадках. І, якщо переклад був зроблений некоректно, закріплення хибного терміну призведе до викривлення як його оригінального значення, так розуміння і вживання його у мові перекладу. Це можна спостерігати з терміном **reaction formation**, вживаним в психоаналітичному і психодинамічному напрямках психології, який стабільно зберігається з перекладом «*реакційна формація*» доволі довгий період часу і є стійким до намагань змінити його на більш доречний варіант «*формування зворотної дії*» або «*формування реагування у відповідь*», якій узгоджується зі змістовною складовою терміну оригіналу. Отже, в подібних випадках спостерігається явище невпорядкованості, що призводить до вживання кількох варіантів перекладу одного поняття, як у випадку з **developmental psychology**, коли в українськомовному психологічному дискурсі можливо зустріти як «*вікову психологію*», так і «*психологію розвитку*».

Для досягнення точності перекладу також застосовують зміни структурної форми мовної одиниці [3, с. 53]. Саме у випадках, коли повноцінний еквівалент неможливо підібрати, або еквівалент, що вже існує викривляє контекстуальний зміст, застосовують лексичні трансформації, що можуть відбуватися шляхом заміни слова однієї частини мови на слово іншої частини мови; конкретизації значення або генералізації значення; вилучення або додавання слова; перестановку слів для приведення у відповідність традиційну сполучуваність в англійській мові до сполучуваності у мові-реципієнті, а також описовий переклад для розширеного пояснення значення одного чи кількох компонентів англійськомовного терміну-словосполучення [4, с. 38–54].

Термінологічна лексика має декодуватися однозначно і точно в межах наукового стилю. Проте, виходячи з особливостей психології, термінологія цієї науки не завжди дотримується такої системності. Таким чином, додаються проблеми під час спроб перекладу англійськомовних психологічних термінів. Серед причин, що можуть призвести до помилок, що виникають при перекладі, виокремлюють такі: відсутність або недостатність обізнанос-

ті в самому предметі або контекстуальних особливостях використання терміну; неспроможність виявити семантичні відносини між компонентами терміну.

Попри той факт, що терміни переважно є моносемічними, гуманітарний характер психології та наявність в її межах багатьох наукових шкіл і напрямків призвели до полісемії її термінологічного апарату. В залежності від приналежності до різних наукових шкіл один й той самий термін матиме різні значення, які мають бути відтворені під час перекладу. Так лексема «**learning**» в біхевіористичному напрямку буде мати значення «змін у поведінці через отримання нового досвіду» і перекладатися як «*научіння*», в полі когнітивної психології може мати переклад «*навчання*», «*вивчення*», «*освіта*». Наприклад, в біхевіоризмі **observational learning** «*научіння шляхом спостереження*», **latent learning** «*латентне (приховане) научіння*»; в клінічній психології, патопсихології і психології розвитку термін **learning difficulties** будуть вживатися як «*труднощі у навчанні через затримку розумового розвитку*», **language learning** в когнітивній психології має переклад «*вивчення мови*». Особливим випадком може слугувати **classical learning**, так як в залежності від сфери використання буде перекладатися як «*класичне обумовлення (научіння)*» в контексті біхевіоризму, як «*класична освіта*» в межах освітньої або шкільної психології [5, с. 183].

Враховуючи, що явище множинної відповідності допускає вірогідність існування не одного варіанту перекладу одного й того ж самого терміну, як у згаданих випадках з **learning**, існують випадки, коли це явище є непридатним для коректного розуміння терміну. Тому важливо враховувати наявність в мові перекладу сталого варіанту еквіваленту термінологічної одиниці для уникнення створення термінів-дублікатів для позначення того чи іншого явища, що особливо стосується полісемічних термінів.

Найбільш складними для перекладу є лексеми, які мають різні значення не тільки у різних галузях науки, а й навіть в одній галузі. Особливістю лексеми, що розглядається в статті, є її впізнаваність і перенасиченість у використанні через легкість транскрибування одиниці з мови оригіналу. Проте такий підхід до передачі багатьох лексем є некоректним і призводить до їхнього спрощення і викривлення їхнього змістовного наповнення в різних словосполученнях і контекстах. Саме таким зразком слугує лексема «**mental**», що входить до складу багатьох як психологічних термінів, так і словосполучень загального вжитку, надаючи ним різні значення. Найчастіше можна зустріти використання транскрибування як способу перекладу даної лексеми в термінологічних конструкціях через легкість в упізнання та зіставленні з вихідним варіантом в міжнародному контексті. Проте такі переклади не завжди розкривають повне змістове наповнення термінологічної одиниці, чим спотворюють термін і контекст його використання. Ба більше, зловживання використанням варіанту «*ментальний/a/e/i*» не лише не допомагає у розумінні терміну, до складу якого входить ця лексема, але й позбавляє його такої характеристики як точність. Через це потрібно засто-

совувати підбір найдоречнішого лексичного еквіваленту як контекстуально-го значення однокомпонентних термінів, так і шляхом встановлення внутрішніх змістовних зв'язків в межах термінологічних словосполучень.

Кількість значень даної лексеми різниться в сучасних словниках. Проте базовими залишаються ті, які вже мають відповідний доречний український переклад. Longman Dictionary of Contemporary English фіксує наступні значення: 1) те, що має відношення до **розумової** і **мисленнєвої** діяльності, як-то, а child's mental development (*розумовий розвиток дитини*); а mental process (*розумовий процес*); 2) те, що відноситься до **здоров'я** або **психічного стану** особи, як-то mental illness (*психічне захворювання*), mental health (*психічне здоров'я*); mental disorders (*психічні розлади*); 3) те, що стосується того, що відбувається у людини **в голові, в уяві, уявлене**, як-то а mental picture/image (*картинка/образ, що намальована/ існує лише в уяві/в голові*); Researchers found that vivid mental images of chocolate can trigger the desire to eat it. *Дослідники виявили, що яскраві уявні образи шоколаду можуть викликати бажання його з'їсти.* або She had a mental picture of how the house would look when they finished redecorating it. *У неї була уявлювана картина того, як буде виглядати будинок, коли вони закінчать його ремонт.*; **mental arithmetic** (*усна арифметика/усне обрахування*): Mental arithmetic is calculations that you do in your mind, without writing down any numbers. *Усна арифметика – це обчислення, які ви виконаєте подумки, не записуючи жодних чисел.* For that, they really need the grounding in literacy, literature and mathematics, especially mental arithmetic, which is the beginning of all sound learning. *Для цього їм справді потрібна основа грамотності, літератури та математики, особливо усної арифметики, яка є початком будь-якого правильного навчання.*; 4) **to make a mental note** (*прикласти зусилля (розумові) для запам'ятовування чогось*); 5) **mental block** (*ступор, заціпеніння*): I got a complete mental block as soon as the interviewer asked me a question. *Я повністю заціпенів відразу після того, як почув питання від інтерв'юера.*; 6) **go mental** а) *сильно розізлилися*; б) *поводити себе збуджено і неконтрольовано*; 7) **be mental** *поводити себе по дурному, як несповна розуму людина: Are you mental? You must be mental!* [6].

Кембриджський словник додає ще кілька значень лексеми «**mental**»: *наповнений діяльністю або хвилюванням/ активний і бентежний*, як у The first few weeks of camp were mental. *Перші кілька тижнів табору були переповнені діяльністю.*; *надмірно дурний, по-дурному*, як у You'd be mental to spend so much money on a dress. *Треба бути надто дурною, щоб витратити стільки грошей на сукню* [7].

У випадку з окремими фразами, варто дивитися на тлумачення, що надається у фаховому словнику, для виокремлення доречного варіанту перекладу. Як на приклад, **mental age** пояснюється психологічними словниками як ступінь можливості людини думати і розмірковувати у порівнянні такими ж можливостями звичайних людей такого ж віку. Таким чином, коректним перекладом буде «*розумовий вік*», як в реченні Although Andrew is 25, he has

a mental age of six. *Незважаючи на те, що Андрю 25 років, його розумовий вік – шість років.* Під час перекладу **mental hygiene** привертає увагу трактування фрази як діяльність, спрямована на попередження проблем з психічним здоров'ям [8], [9, с. 463–464]. Отже, варто перекласти як *психогігієна, гігієна психологічного здоров'я* або зупинитися на описовому варіанті як-то *заходи для запобігання проблем з психічним здоров'ям, або попередженню психічних розладів*, наприклад, In the 20th century in the United States, a mental hygiene movement developed, aiming to prevent mental disorders. *У 20 столітті в Сполучених Штатах розвинувся рух психогігієни, спрямований на профілактику психічних розладів.* Словосполучення **a mental block**, крім згаданого вище значення, може означати складнощі з розумінням або запам'ятовуванням [8]: He has a mental block about names – he just can't remember them. *В нього погана пам'ять на імена – він просто не в змозі їх пам'ятати.*

A mental model являє собою внутрішню мисленнєву картину світу, що спрощує сприйняття, логічне розмірковування і причинно-наслідковий зв'язок [8], як в реченні: This suggests that subjects construct a mental model or «perceptual simulation» of the narrative that is specific to the level of object orientation. *Це свідчить про те, що суб'єкти будують уявлену модель або «симуляцію сприйняття» наративу, яка є специфічною для рівня об'єктної орієнтації.* Таким чином, *внутрішня або уявлена модель* будуть доречним варіантом перекладу.

Mental gymnastics має три варіанти перекладу, тому важливо заглиблюватися у зміст речення або ситуації, в якій ця лексема вживається в оригіналі. Отже, перше значення торкається дуже розумного, зваженого і логічно обґрунтованого способу мислення [10], як у випадку I changed into my running clothes and did three miles while I went through the mental gymnastics of how to organise the case. *Я переодягнувся в біговий одяг і пробіг три милі, поки розмірковував, як організувати справу.* Таким чином, в цій ситуації доречним буде варіант *«розмірковувати, вибудовувати послідовність дій»*. Друге значення цієї лексеми тяжіє в бік *нав'язливих, руйнівних думок* і перетинається з поняттям *«румінації»* [11], як у реченні His brain spirals into destructive thought patterns, known as mental gymnastics, making up excuses or arguments for unjustifiable decisions. *Його розум рухається по спіралі деструктивних шаблонів мислення, відомими як нав'язливі думки, вигадуючи виправдання або аргументи для невиправданих рішень.* І останній варіант перекладу *«винахідливі, складні аргументи, які використовуються для виправдання того, що інакше не можна виправдати»*, тобто *«викручуватися»* [10]. She caught the kind of mental gymnastics that you have to go through when talking to people you are to persuade. *Вона вловила суть тієї вигадливої аргументації, яку доводиться застосовувати, спілкуючись з людьми, яких ти маєш переконати.* The author did such mental gymnastics in order not to say the words unacceptable in that woke settings. *Автор сильно вивертався, щоб не вимовляти неприйнятних слів у тому оточенні, зараженому воукізмом.*

Словосполучення **mental breakdown** є терміном для опису періоду надзвичайного психічного і емоційного стресу і часто використовується як синонім до **a nervous breakdown**, таким чином «нервовий зрив» буде тим варіантом перекладу, якому потрібно надавати перевагу [12]. People who are experiencing a mental breakdown generally can't function as usual and may have thoughts of self-harm [13]. *Люди, які переживають нервовий зрив, як правило, не можуть функціонувати як зазвичай і можуть мати думки про самоушкодження.*

У випадках з перекладом **mental vacation**, що має значення паузи в розумовій діяльності, яка виснажує, спостерігається застосування граматичної заміни частини мови, що дає такі українськомовні варіанти як «розвіятися», «провітрити голову», «розгрузити голову», «дати відпочити голові», а не калькований варіант «розумова відпустка». Sometimes you might need to idle your time away and take a mental vacation. *Іноді тобі може знадобитися відключитися і провітрити голову.* [14] Тоді як словосполучення **a mental cleanse** або **mental detox** в значенні «очищення розуму від негативних, руйнівних думок або детокс для розуму» може мати варіант перекладу «психічне очищення», як у наступному випадку: The intent of a mental cleanse is to settle your restless mind, give clarity to clouded thought, and allow you to better access your creativity. *Мета психічного очищення полягає в тому, щоб заспокоїти ваш розтривожений розум, надати ясності затьмареним думкам і дозволити вам отримати кращий доступ до творчості.*

Вузькогалузевий термінологічний апарат з лексемою «**mental**» може перекладатися як за допомогою адаптивного транскрибування і калькування: **mental development** «розумовий розвиток»; **mental age** «розумовий вік» [9, с. 463–464]; **mental effort** «мисленнєві зусилля» [15, с. 641]; **mental aberration** «психічне відхилення»; **mental map** «мислена карта»; **mental model** «уявлювана модель» [15, с. 638]; **mental status** «психічний стан» Children may show signs of decreased age-appropriate mental status. *У дітей можуть проявлятися ознаки зниженого рівня психічного стану відповідно до нормативних вікових показників;* так і з застосуванням описового перекладу, який розкриває значення того чи іншого психологічного терміну: **mental time travel** «мислена подорож у часі (як процес, що може включати згадування минулих або передбачення майбутніх подій» [16, с. 454]; **mental asymmetry** «розумова асиметрія або дисбаланс розумових здібностей»; **mental fog** «помутніння або затьмарення свідомості» [15, с. 638]; **mental history** «психічний анамнез» [15, с. 638]; **mental housecleaning hypothesis** «гіпотеза впорядкування інформації в головному мозку»; **mental rehearsal** «програвання ситуації в голові, мислена або уявлювана репетиція» [15, с. 641].

Переклад **mental picture** [16, с. 454] може відбуватися за допомогою калькування «мислене або уявлюване зображення/образ», а також граматичної заміни частини мови «малювати картинку в своїй голові». I carry a mental picture of you everywhere. *Завжди ношу з собою твій уявлюваний образ.* I have a mental picture of you now. *Я малюю твоє зображення у себе в голові.*

Подібні варіанти перекладу можуть здійснюватися з фразою **mental image** як «уявлюваний образ/картинка/зображення». Pleasant mental images can aid relaxation. *Приємні уявні образи можуть допомогти розслабитися.* Researchers found that vivid mental images of chocolate can trigger the desire to eat it. *Дослідники виявили, що яскраві уявні образи шоколаду можуть викликати бажання з'їсти його.*

Окремими випадками слугують ситуації з наявним емоційним забарвленням через застосування ідіом, до складу яких входить лексема «**mental**». Вони потребують аналізу і добору коректного способу перекладу. Так, замість калькування, змістове або контекстуально-змістове наповнення терміну може потребувати розгорненого пояснення значення або доречного способу лексичної трансформації, що можуть використовувати переносне значення фрази, або пристосування форми до норм мови-реципієнта: а) to have (get) **a mental block** «заціпеніти, впасти в ступор», «пригальмовувати, тупіти», «втрачати здатність ясно розмірковувати»: You're getting a mental block, so step away from the problem for a minute and get back to it later. *Ти втрачаєш здатність ясно розмірковувати, тому відсторонись від проблеми на хвилину і повернись до неї згодом.*; б) **a mental giant** «макітра розуму», «розуму аж понад голову»: It does not take a mental giant to realise that this will be bad for your future. *Не потрібно мати розуму аж понад голову, щоб зрозуміти, що це погано позначиться на вашому майбутньому.*; в) **a mental midget** «недоумок», «вузьколобий» Those mental midgets think their new regulations will improve the situation. *Ці вузьколоби вважають, що їхні нові правила покращать ситуацію* [10].

Висновки. Таким чином, лексема, яка має кілька словникових відповістей, варіантів, аналогічних йому за значенням, має перекладатися шляхом добору варіанта, який найточніше передавав би значення повного терміну у залежності від слів, які знаходяться з нею у тісному зв'язку. Для цього використовуються як калькування, так і лексичні трансформації шляхом заміни слова однієї частини мови на слово іншої частини мови; конкретизації значення або генералізації значення; вилучення або додавання слова; перестановку слів для приведення у відповідність традиційну сполучуваність в англійській мові до сполучуваності у мові перекладу, а також описовий переклад для повнішого тлумачення значення англійськомовного терміну, намагаючись уникати спрощення шляхом залучення транскрибування і транслітерації, які звужують, а інколи і спотворюють, змістове навантаження лексеми «**mental**» як у моновживанні, так і у складі словосполучень, що можуть використовуватися як у вузькогалузовому, так і у повсякденному спілкуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Орлова Н. В. Проблематика сучасного перекладу та міжмовного співставлення психологічних термінів у професійній та науковій літературі. «*Мова та літератури у полікультурному просторі*»: Матеріали міжнародної

науково-практичної конференції: м. Львів, 10-11 лютого 2017 р. Львів: ГО «Наукова філологічна організація «ЛЮГОС», 2017. 160 с. (С. 40–43)

2. Орлова Н. В. Термінологічний інструментарій психологічного дискурсу. *Актуальні питання філологічних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Одеса, Україна, 22–23 вересня 2017 року. Одеса: ГО «Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017.

3. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): підручник. 5-те вид., випр. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2017. 448 с.

4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. 4.2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця: Нова Книга, 2001. 303 с.

5. Орлова Н. В. English for Psychology in Higher Educational Settings. Навчально-методичний посібник з англійської мови для студентів психологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Друге видання, виправлене. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2019. 210 с.

6. Longman Dictionary of Contemporary English. Longman (Pearson Education) Publishing. 2015. 2224 p.

7. Cambridge Dictionary. [Online resource.] URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/mental>

8. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. [Online resource.] URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/mental>

9. Reber, A., Allen, Rh., Reber, E.S. The Penguin Dictionary of Psychology. 4th Ed. Penguin Books. London. 2009. 904 p.

10. The Free Dictionary. [Online resource.] URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/the+mental+gymnastics>

11. Park, A. How to stop your mind from doing mental gymnastics? [Online resource.] URL: <https://advice.theshineapp.com/articles/how-to-stop-your-mind-from-doing-mental-gymnastics/>

12. Signs of a nervous breakdown. [Online resource.] URL: <https://www.webmd.com/mental-health/signs-nervous-breakdown>

13. How to Recognize and Treat the Symptoms of a Nervous Breakdown. [Online resource.] URL: <https://www.healthline.com/health/mental-health/nervous-breakdown>

14. Mental Vacation [Online resource.] URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Mental%20Vacation>

15. APA Dictionary of Psychology. VandenBos, G.R. (Ed.). 2nd ed. American Psychological Association. Washington. 2015. 1221 p.

16. Colman, A.M. A Dictionary of Psychology. 3d Ed. Oxford University Press. New York. 2009. 882 p.

ЕЛЕМЕНТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ В СИСТЕМІ РОБОТИ ІЗ ХУДОЖНІМ ТВОРОМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Nowadays, there is a problem of detailed consideration and study of the artistic features of the language of works in literature classes, the reason for which is the consideration of the work at the level of defining the theme, idea, issues, characteristics of characters and the isolation of tropes, but even this the reader perceives indirectly through what he heard from the teacher or read from the manual. Since the main principle in the analysis of the work is the unity of form and content, great attention should be paid to the linguistic design of each work, because, falling into the sphere of a work of art, language units acquire new unique aesthetic meanings, additional functions, are symbolized and reinterpreted by the author. Therefore, there is a need to disseminate the elements of linguistic analysis of a work of art during their study in literature classes.

Keywords: analysis of a work of art, literary methodology, linguistic analysis, reader, lesson.

На сучасному етапі розвитку методика викладання літератури, зокрема з питання аналізу художнього твору, є досить розвинена. Вона увібрала в себе погляди методистів минулих століть (І. Франко, Т. Бугайко і Ф. Бугайко, О. Мазуркевич, В. Неділько, Є. Пасічник тощо) та теоретичні і практичні напрацювання педагогів-методистів часів незалежності України (Г. Токмань, Н. Волошина, С. Пультер, З. Шевченко тощо). Саме про актуальність проблеми роботи з текстом свідчать публікації в періодиці таких вчених, як Н. Гаврик, О. Хорошковська, О. Петрук, В. Трунова, О. Вашуленко, Г. Ткачук, В. Уліщенко, Л. Кожедуб, О. Полякова, С. Цінько, С. Ковальова та ін.

Вивчення літератури в закладах освіти не може обмежуватися лише прочитанням художнього твору. Учні через свої психологічні особливості сприймають лише той зміст твору, який лежить на поверхні, але ж інформативність твору не обмежується фактами, що лягли в його основу. Вони не просто вирвані із життя, а ретельно відібрані автором із безконечного потоку життєвих явищ. Критерії цього відбору не обмежуються лише тим, що автор був у тій чи іншій мірі причетним до події. Тут можуть мати місце багато й інших чинників: соціальні та політичні реалії суспільства, тенденції суспільного розвитку, взаємодія течій і напрямків у літературі та мистецтві, можливість доступу до джерел інформації, освітньо-культурний рівень, світогляд і навіть особливості вдачі письменника. Усі ці фактори, хоча навіть цей перелік неповний, формують авторську концепцію. Цей факт підтверджує і вислів Е. Хемінгуей: «Літературна творчість нагадує мені айсберг. Видно лише сьому частину того, що знаходиться у воді». Тому важливу

роль у вивченні літератури займає аналіз художніх творів: «Навчитися аналізувати літературний твір означає сприймати його не пасивно, а осмислено, глибоко проникати в тканину художнього твору; розуміти його не на побутовому рівні, а в контексті розвитку світової культури, філософської думки, з позиції духовних прагнень свого часу; уміти оцінити й отримати справжню естетичну насолоду від твору як мистецтва слова» [4, с. 14]. Він покликаний з метою глибшого осмислення читачем прочитаного твору на рівнях змісту та форми у їх мистецькій єдності, адже концепція твору не завжди висловлена прямолінійно: «Нерідко для усвідомлення її необхідне «читання між рядками», розшифровка алегорій, встановлення аналогій та асоціативних зв'язків. Тому й говоримо про наявність у художніх текстах актуальної, концептуальної та підтекстової інформації» [10, с. 11].

Найлегше сприймається саме актуальна інформація – це те, що лежить на поверхні та виражається через сукупний зміст усіх елементів структури. Найчастіше на сприйняті цієї інформації і завершується вивчення літературного твору учнями, адже вона усвідомлюється без докладання великих зусиль уже навіть при першому читанні тексту. Авторська концепція може бути виражена прямо, проте, найчастіше, її можна виділити лише за умови аналізу усієї тканини твору (співвідношення його компонентів). Для того, аби повністю зрозуміти авторський задум, необхідно вловити підтекстову інформацію. Для цього читач повинен володіти певною сумою знань про ті факти, які описує чи на які натякає автор. Усі ці фактори зумовлюють нагальну необхідність ґрунтового аналізу художнього твору для з'ясування справжньої ідейної та естетичної вартості.

Український діяч Ф. Прокопович, який не лише був теоретиком, але й на практиці дотримувався своїх поглядів, у своєму підручнику з риторики подав блискучі зразки літературних характеристик.

Філософ Г. Сковорода наголошував на важливості аналізу книги, яку потрібно обирати, враховуючи симпатії самого читача. Так само філософ закликав при читанні твору звертати увагу на художні образи, відчувати їх і осмислювати.

Письменник І. Франко виступав критиком схоластично-догматичної системи освіти, при якій, за спостереженням вченого, вивчення літературного твору обмежувалося читанням і переказом. Через заборону підняття суспільних проблем зміст твору навіть не з'ясовувався, а під час мовно-стилістичного аналізу учні вдавалися лише до схоластичного переліку художніх засобів, наявних у творі. На думку науковця це було неприпустимо, адже літературний твір несе у собі безмежне виховне значення. Проте твір виступає засобом виховання лише при докладному його розгляді, аналізі його форми та з'ясуванні зв'язків твору із життям.

У своїх творах письменник часто висвітлював проблему вивчення художніх творів. Зокрема у повісті «Борис Граб» розроблено загальну структуру вивчення літератури, спроектовано систему аналізу художнього твору. Ця система включає в себе такі етапи: після уважного прочитання твору необ-

хідно з'ясувати зміст й ідею твору, потім, шляхом повторного читання, усвідомити твір на основі історизму, пов'язати твір із життям і конкретними історичними обставинами. Ці етапи аналізу твору автор називає «планіметричним та стереометричним читанням».

Письменник зауважує, що лише після прочитання твору читач може звернутися до підручника (теоретичної складової). В іншому випадку твір втратить своє виховне й естетичне значення для учня. Також автор зазначає, що учні повинні вміти самостійно сприймати й аналізувати твір – лише так вони зможуть збагатитися тими знаннями та якостями, які несе у собі твір.

У своїй практиці та теоретичних положеннях І. Франко аналіз літературного твору розподіляв на дві так звані «галузі». Перша – це психологічний аналіз, тобто розгляд твору або ж і усієї творчості письменника з внутрішнього боку, намагання «через художні твори «проникнути в глиб душі поета»» [9, с. 168]. Друга галузь – історичний аналіз, тобто встановлення зв'язку твору чи творчості письменника з історією літератури, історією суспільства.

Для того, аби читачі побачили усі особливості твору, викладачі повинен акцентувати увагу їх на тій чи іншій складовій. Тому викладачу необхідно так планувати роботу з твором, аби читачі аналізували різні складові твору як цілісність. Також, через особливості розвитку мислення читача, особливу увагу слід приділяти уяві. Для цього слугує прийом усного малювання (опису тої чи іншої ситуації з погляду суб'єктивної оцінки, оформлення малюнків до певного епізоду твору тощо). Слід звернути більшу увагу на ті епізоди твору, де наявні глибокі душевні переживання, з метою посилення емоційного впливу творів на читача. Також, особливістю читача цього віку є безпосередність сприймання ними дійсності та літературного героя як конкретної особи. Читачі дуже часто схиляються до однозначного сприйняття або несприйняття героя та відповідно – вибору певного зразка поведінки: «Так перед словесником постає важлива проблема співвіднести індивідуальне, особистісне сприйняття твору учнем з об'єктивною оцінкою його» [1, с. 27].

Основною проблемою сприйняття читачами закладів освіти є його фрагментарність, вибірковість і поверховість, внаслідок цього викладач мусить так організовувати роботу колективу, щоб читачі побачили головні складові компоненти тексту, зрозуміли ідейний задум автора, підтекст твору. Слухаачі повинні збагнути не те, що лежить на поверхні твору, а сприйняти твір у всіх його виявах і складових. Лише за умови усвідомлення читачем усіх цих особливостей, твір стане джерелом естетичної насолоди та морального збагачення особистості учнів.

Також необхідно враховувати те, що сприймання мистецтва несе наївно-реалістичний характер, тому необхідно максимально співвіднести етичний, моральний зміст з естетичною специфікою літературного твору.

Студенти чи учні, у свою чергу, вже мають певну систему світоглядних уявлень, тому викладач в жодному разі не можна нав'язувати їм свою або якусь іншу думку, а необхідно «прагнути забезпечити альтернативність

позиції читача відносно морально-етичних проблем, що порушуються на занятті, і художнього твору з його поліфункціональністю» [1, с. 28]. Для цього необхідно використовувати різноманітні методи та прийоми, аби викликати роздуми читачів, заохотити їх вести бесіду та діалог. Також у ранній юності продовжує розвиватися абстрактне мислення, тому викладачу слід посилювати роботу з теорії літератури, а саме – слід акцентувати увагу на аналізі позасюжетних елементів композиції, виражальних мовних засобах, особливостях віршування тощо. Так, як учні цього віку надають пріоритету інформативності, а не емоціям, слово вчителя повинно бути інформативно насиченим і системним.

З усіх поданих вище психологічних особливостей впливають і педагогічні закономірності процесу аналізу художніх творів у практиці закладів освіти.

Перевантаження читача інформацією приводить до негативних наслідків. На багатьох заняттях літератури ще має місце сухий раціоналізм, надмірна стандартизація прочитаного, наука про літературу витісняє саму літературу, живе спілкування з мистецтвом, бо в процесі вивчення твору недостатньо включається емоційна сфера читача що негативно позначається на результатах уроку. Проте не можна забувати про те, що необхідною умовою успішного аналізу твору є наявність теоретичних знань відносно специфіки побудови тексту, його різнорівневої організації.

Аби розгляд твору не спотворював його художньої цінності та не відбивав інтересу учнів до читання, аналіз не повинен виходити за рамки доцільності. Процес аналізу має свої психологічні межі, поза якими вивчення твору втрачає своє значення. Якщо під час аналізу твір бездумно розкладають на частини та вчитель усю увагу звертає на один якийсь компонент твору, інтерес до вивчення літератури у закладах освіти безумовно згасне за кілька таких занять. Та й змісту твору читач не сприйме у тому обсязі, на який сподівався автор. Під час умовного розчленування твору на складники (тема, ідея, мотив, композиція, мова твору, художня деталь тощо) необхідно враховувати його цілісність, адже кожний елемент художнього твору функціонує і може функціонувати лише в системі, у взаємодії з іншими елементами. Традиційно у творі вирізняють два основні аспекти – форму і зміст. З. Кирилюк зазначала: «Аналіз художнього твору неможливий без уважного ставлення не тільки до того, що зображено, а й до того, як автор творить образи, викликає у читачів певні переживання, почуття, думки. В іншому разі аналіз перетворюється на переказ змісту чи розмову з приводу того, що зображено» [3, с. 3]. Про важливість принципу єдності форми та змісту наголошував і М. Гіршман, зазначаючи, що в художньому творі ці два складники – це водночас єдність автора та читача, їхня творча зустріч і перевірення одного в іншого.

Великою помилкою також є звернення до методичних посібників, критик тощо, особливо перед першим прочитанням твору. Цього робити безперечно не можна, адже тоді у читача вкладається чужа точка зору на твір і

свого власного ставлення чи розуміння у них не буде. На цьому наголошував і вчений-методист Б. Степанишин. Він зазначав, що в основі аналізу художнього твору повинен лежати текст, а не літературознавчий чи методичний посібник. Лише завдяки самостійній роботі може досягатися головна мета вивчення літератури – розвиток естетичних мистецьких смаків [5].

Дуже часто при вивченні твору літератури ігнорується специфіка тексту як виду мистецтва. Найчастіше викладач звертає увагу читача лише на сюжетний рівень твору, не враховуючи естетичного навантаження. З цього приводу психологи зазначають, що у закладах освіти не рідко практикується такий аналіз, коли те, що реалізує зміст, сприймається за сам зміст, тобто учні бачать лише текст твору, верхній його пласт. Хоча підтекст часто і аналізується, але це здійснюється дуже абстрактно та поверхнісно, і не викликає в учнів ніяких емоційних реакцій. Нерідко аналіз зводиться лише до формулювання ідеї твору без врахування форми вираження ідейного змісту. Проте й ідею визначають дуже коротко, не охоплюючи всього змісту твору (прикладом може слугувати висловлена ідея: «любов до рідної Батьківщини», яку можна прилаштувати до будь-якого твору із системи громадянської поезії, проте таке твердження не є повним і в жодному разі не спроможне охарактеризувати ідейне та тематичне навантаження художнього твору).

Завдяки аналізу твору в читача повинні сформуватися власні оцінні судження, моральні переконання, адже література несе в собі величезний виховний вплив: «Без цього знання літератури виступило б лише як уміння утримувати в пам'яті певні факти, дати, назви творів, імена героїв, а не як морально-естетична свідомість, ставлення до світу, в якому виявляється духовність, що ввібрала в себе найкращі людські прагнення минулого і сучасного рідного народу, інших народів» [7, с. 5]. Так, в ході виконання аналізу художнього твору здійснюється свідомий, цілеспрямований і водночас позасвідомий вплив на формування думки, становлення світогляду, вдосконалення емоційної складової, його почуттів. Тому одне із найголовніших завдань літератури – це виховати національно свідому особистість з активною життєвою позицією, навчити її плекати любов до рідного слова, до традицій духовної культури. Лише література може вповні виконати таку роль у формуванні читача. «Виховні можливості тексту в цьому плані – невичерпні: здатність тексту передавати цілісну й об'ємну думку в різноплановій інтерпретації створює сприятливі умови для різнобічного морального вдосконалення особистості» [2, с. 26].

Дуже важливо при аналізі твору враховувати інтереси читача. Наприклад, звернути більшу увагу на те, що найбільше сподобалося та запам'яталося дітям. Аналіз твору, який «торкається душі» учня, відкриває перед ним душевні переживання, які здатні актуалізувати життєвий досвід читача, здатний викликати інтерес учнів. Саме на наблизенні твору до читача та його життєвого досвіду наполягав у своїх працях В. Сухомлинський [15]. Твір набагато сильніше справить на читача враження, якщо прочита-

ний текст достукається до його душі, сколихне в ній забуті, але пережиті враження, коли учень вважатиме себе співпричетним до цього твору. Дуже доцільно при аналізі твору вдаватися до прийому зіставлення художнього тексту із досвідом читача. «Якщо вдуматися... в умови так званого розуміння думок, то завжди в результаті виявляється, що ключем до нього може бути тільки особистий досвід у широкому значенні цього слова. Всяка думка, якою абстрактною вона не була б, є по суті відгомін існуючого, того що траплялось, чи, врешті, можливого... тому дана думка може бути засвоєна чи усвідомлена тільки такою людиною, в якій вона входить ланкою в склад її особистого досвіду» [8, с. 326].

У наш час поширена гостра проблема зниження зацікавленості молоді (та й не лише молоді) у читанні творів літератури. З кожним роком діти та підлітки читають все менше та менше. Причиною цьому є зміна інтересів – внаслідок усе більшого поширення комп'ютерних та інформаційних технологій, особливо Інтернет-мережі, викладач у наш час повинен конкурувати із такими нововведеннями. Тому, для початку, викладач повинен створити такі умови праці, щоб читач захотів сам прочитати той чи інший твір. «Пізнавальний інтерес – це один із найважливіших мотивів навчання школярів. Його дія дуже сильна. Класична педагогіка минулого стверджувала: смертельний гріх учителя – бути нудним. Ось чому в процесі навчання необхідно систематично розвивати і зміцнювати пізнавальний інтерес школярів і як важливий мотив навчання, і як стійку рису характеру особистості, і як могутній засіб формування умінь та навичок» [12, с. 22].

Отже, аналіз твору – «це розклад його на складові частини (художні компоненти), на основі яких робимо синтез (узагальнення) про моральне й естетичне його багатство, про художню специфіку і стильову манеру письменника» [14, с. 63]. Літературознавчий словник-довідник пояснює цей термін так: «логічна процедура, суть якої полягає в розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти, елементи, в розгляді кожного з них, зокрема у взаємоз'язках з метою осягнення, характеристики своєрідності цього твору» [8].

Так у ході аналізу читач глибше сприймають і усвідомлюють моральне й естетичне багатство твору, розуміють його виховне значення. Завдяки процесу аналізу твору виховуються потрібні читацькі вміння та навички, які потрібні кожній людині. Тому і не дивно, що саме аналіз є основою вивчення шкільного курсу літератури, адже більшість навчального часу на заняттях відводиться на аналіз конкретного твору. Лише систематична та наполеглива робота з розвитку вмінь і навичок аналізу тексту допоможе учням стати вмілими, кваліфікованими та компетентними читачами, отримати велику насолоду від спілкування з мистецтвом зараз і в майбутньому.

Подібну систему роботи подає і методист Г. Токмань. Вона виділяє чотири етапи роботи з твором: вступний етап (відомості про біографію письменника, соціально-побутовий коментар, пояснення незрозумілих слів), читання художнього твору, його осмислення шляхом аналізу (детальний

розгляд складників тексту) та підсумковий етап (визначення значення твору у вітчизняному та світовому літературному процесі). Автор подає наступні методичні рекомендації: «Твір слід аналізувати в єдності змісту і форми, визначаючи відображені в ньому історичну правду; психологічну заглибленість у внутрішній світ людини; суспільно важливу ідею, морально-етичні цінності, національну свідомість; домінуючу емоцію, ознаки художньої майстерності автора та ін.» [16, с. 139]. Також Г. Токмань зазначає, що при вивченні й аналізі творів літератури необхідно враховувати особливості сприймання учнів, їхні пізнавальні можливості. Методист подає і своєрідну систему роботи під час аналізу художнього твору. Процес аналізу проводиться у три етапи. Перший етап – це пояснення завдань і шляхів аналізу твору, а також зацікавлення учнів роботою над твором. Наступний етап характеризується аналізом образів, композиції, з метою досягнення учнями авторського задуму, теми й ідеї твору. Останній етап полягає в узагальненні результатів з метою усвідомлення учнями цілісності усього твору. Також автор зазначає, що доцільно розпочинати розгляд твору із вивчення форми твору з поступовим переходом до змістових компонентів.

Також Г. Токмань наголошує, що при аналізі творів різних жанрів не можна використовувати один і той самий процес аналізу, бо ігнорування жанрових особливостей твору зводить до розуміння читачами мистецької цінності твору.

Методист Є. Пасічник також наголошує на важливості аналізу тексту як засобу досягнення твору читачем. Особливого значення він надає підсумковим заняттям, на яких твір розглядається як цілісність. На цих заняттях викладач може подати теоретико-літературні поняття, приклади яких зустрічалися у творі, може розповісти про сценічну чи кінематографічну історію вивченого твору. На таких заняттях можна обговорити з читачем їхні враження, читач може розповісти, що найбільше схвилювало у творі, що сподобалося, а що ні. Також на підсумковому занятті можна прослухати читання творів напам'ять, музичних творів, переглянути уривок фільму чи театральної вистави, розглянути літературно-критичні статті, в яких подається загальна оцінка творчості письменника. «Засобом, що вносить різноманітність у проведення підсумкових занять з вивчення творчості письменника і сприяє активізації розумової діяльності учнів, є літературні ігри, конкурси, вікторини» [13, с. 236]. Також доцільними будуть різноманітні експерсії до музеїв, пам'ятних місць тощо.

Методисти С. Пультер та А. Лісовський вважають, що в центрі аналізу літературного твору повинні бути розгляд образів твору, його композиції та мови: «критика служить для того, щоб з'ясувати, як в літературному творі відбилися реальне життя і які «секрети художньої творчості» у письменника» [14, с. 62]. Автори виділяють наступні методичні засади, які потрібно враховувати під час аналізу того чи іншого твору: у центрі аналізу повинен бути художній текст; розкриття умовності підтексту; мистецьке трактування твору; подолання наївно-реалістичного підходу до художнього твору; озна-

йомлення з елементами теорії літератури в ході аналізу літературних творів; зразком аналізу служать літературно-критичні статті відомих письменників і критиків; розвиток естетичних читацьких смаків школярів; художній твір не є ілюстрацією до історії; не повинно бути одноманітності та літературознавчого стереотипу в аналізі.

Також авторами подається послідовність під час аналізу, яка поділяється на вісім етапів: 1) вступне заняття про творчість письменника; 2) читання твору; 3) робота над текстом; 4) розкриття композиції; 5) вивчення системи образів; 6) особливості мови твору; 7) пізнавально-виховне значення твору; 8) письмова робота на матеріалі твору, що вивчається [14]. А. Лісовський, у свою чергу, наголошував на тому, що аналіз твору повинен будуватися, виходячи з подвійної природи художнього образу – відтворення світу та вираження ставлення до нього. Оскільки слово у художньому творі, особливо в поезії, «двопланове за своєю словесною спрямованістю», то сприйняття ліричного твору в єдності емоційного та раціонального – є досягненням взаємозв'язку форми та змісту художнього образу. Таке сприйняття розвиває образне мислення школярів» [7].

Професор Л. Мірошніченко зазначає, що «вчити учнів аналізувати художній твір – означає визначати його складові, досліджувати їх, робити аргументовані висновки; синтезувати окремі частини, щоб побачити твір у цілому; відчувати його естетичну цінність, усвідомити зміст, дати самостійну, критичну, обґрунтовану оцінку». Також вона розробила класифікацію основних етапів вивчення твору (епічного), врахувавши при цьому вікові особливості школярів. Так для 5-6 класів вона виділила наступні етапи роботи: 1) підготовка до сприйняття; 2) читання твору з коментарем; 3) словникова робота; 4) бесіда за змістом прочитаного; 5) близький до тексту переказ; 6) використання окремих результатів аналізу; 7) підсумкове заняття; 8) творчі усні та письмові роботи. Для 7-8 класів методист визначила: 1) підготовка до сприйняття твору; 2) читання твору; 3) словникова робота; 4) бесіда за змістом прочитаного; 5) використання елементів аналізу; 6) підсумкове заняття; 7) творчі усні та письмові роботи. У дослідчених групах вона радить проводити аналіз у такій послідовності: 1) підготовка до сприйняття твору; 2) читання твору; 3) підготовка до аналізу; 4) аналіз твору; 5) підсумки; 6) творчі усні та письмові роботи. Проте методист підкреслила, що вчитель може вносити свої корективи у запропоновану класифікацію, але, при цьому, необхідно не втрати внутрішню логіку у вивченні твору [11].

Проте, необхідно зауважити, що незважаючи на запропоновані методистами системи побудови уроків вивчення творів літератури, методи та прийоми, що доцільно застосовувати, однакової побудови процесу аналізу при різних творах не може бути. Так, однією із найпоширеніших помилок викладачів при аналізі твору є нівелювання різних жанрових особливостей твору. Як наслідок, при вивченні ліричних, драматичних і епічних творів застосовується один і той самий аналіз. А це дуже негативно впливає як на розкриття особливостей твору, так і на осмислення твору учнями. Навіть, як

зазначає Г. Токмань: «художні особливості одного жанру не можна вивчати за одним шаблоном, бо кожний художній твір – неповторне явище, що вимагає особливого підходу» [16, с. 149]. Тому основне значення тут відіграє робота вчителя, спланована ним система роботи, проте, не потрібно забувати те, що викладач повинен зважати на рекомендації та зауваження науковців-методистів.

Тому, можна зробити висновок, що важливу роль у вивченні літератури відіграє аналіз художнього твору, який покликаний з метою глибокого осмислення твору читачами, збільшення виховного впливу на них.

Під поняттям аналіз твору розуміють розчленування твору на окремі компоненти, їх вивчення й аналіз з метою глибокого проникнення у суть твору.

Аналіз літературного твору – це логічна процедура, яка полягає у розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти та розгляд їх у взаємозв'язках з іншими з метою осягнення та характеристики своєрідності цього твору.

Шлях аналізу літературного твору – це спосіб інтерпретації змісту художнього твору. Саме вибір послідовності у аналізі того чи іншого твору визначається вибором шляху його аналізу. Тому кожен викладач повинен бути обізнаний з ними та з методикою їх проведення.

Інші методисти-теоретики під поняттям шлях аналізу художнього твору розуміють, що саме береться в основу розбору: сюжет, тема, проблематика, образи тощо.

Як бачимо, на сьогодні немає чітко-означеної термінології як на поняття шлях літературного аналізу, так і на означення шляхів аналізу художнього твору. Різні методисти виокремлюють різні класифікації.

Цілісного аналізу шлях аналізу корисно застосовувати, оскільки сприймання творів відзначається фрагментарністю та вибірковістю, внаслідок цього необхідно використовувати такі прийоми та види роботи, завдяки яким читач звертають увагу на художню структуру. Вибір даного шляху аналізу диктується і жанром аналізованого твору. Так цей спосіб аналізу доцільно застосовувати при вивченні драматичних творів (адже, аби усвідомити особливості драми, необхідно простежити як розвивається її дія) та прозових творів (такі твори важко самостійно сприйняти учням, тому існує необхідність коментованого читання).

Важливою умовою використання цілісного аналізу твору є повторне перечитування тексту або його окремого фрагменту, «щоб всебічно відтворити в пам'яті учнів уявлення про твір, його окремі картини, епізоди, образи, композиційні та художні прийоми, які зберігаються від попереднього читання» [14, с. 66]. Саме завдяки повторному читанні учні усвідомлюють моральну проблематику твору, з'ясовують роль композиційних і зображувальних засобів. Якщо твір великий за обсягом, викладач попередньо виділяє з тексту окремі частини, які необхідно зачитати на занятті, складає до цих частин систему запитань, які будуть скеровувати читача під час аналізу матеріалу. Якщо є можливість проаналізувати твір із попереднім читанням у

класі, то викладач повинен заздалегідь поділити твір на декілька епізодів у тому порядку, в якому вони розміщені у тексті з огляду на те, що кожен епізод повинен бути присвяченим зображенню якоїсь події або вчинку героя. Для підтримки інтересу доцільним буде використання різних методів при аналізі кожного фрагменту (евристична бесіда, читання в особах, інсценування, робота в парах, мікрофон тощо). Так учні повинні осягнути смисл кожної події чи вчинку персонажу й у кінці аналізу з'ясувати загальну думку твору.

Література – це мистецтво слова. Основну роль у художньому творі відіграє, без сумніву, мова. Мова твору відрізняється від літературної мови, бо, окрім літературних норм, включає в себе діалекти, жаргонізми, просторіччя. «Мова художньої літератури (поетична мова) – мовна система, яка функціонує як засіб створення естетичної реальності. Найповніше виявляє творчі можливості кожної національної мови» [8, с. 445]. Тобто зображувально-виражальні засоби разом з різноманітними прийомами побудови твору, зображенням характерів, жанровими особливостями тощо є знаряддям втілення ідейного задуму письменника, вираженням авторського задуму у мистецькій формі.

Так за допомогою мови автор зображує ту певну історичну епоху, у якій відбувається дія. Тому детальніший розгляд художньої мови такого твору збагатить учнів новими знаннями із історії життя народу, поповнить їх словниковий запас.

Мовою передаються індивідуальні особливості персонажів за допомогою власної мови й опису манери мовлення. Тому при аналізі персонажів велику увагу слід звертати на їхню мовну характеристику. Мова відображає характер людини, тому письменник, у свою чергу, ретельно підбирає характерні слова та вирази, аби найтонше передати риси того чи іншого персонажа.

Художній текст є «ідеальною формою передачі авторської свідомості» [7, с. 1]. Через слово митець висловлює свої думки, досвід, своє суб'єктивне бачення та розуміння світу. Завдяки вивченню мови художніх творів у читача виховуються естетичні смаки та вподобання. У творах літератури розкривається все багатство мови, її самобутність і неповторність, адже письменник відшліфовує кожне слово та речення, аби найтонше передати внутрішній світ персонажів, красу природи, найглибше відтворити всі суперечності зображуваної ним дійсності. Про цю особливість у свій час зазначав і М. Коцюбинський: «Мова в художньому творі – половина, коли не більше, краси його» [6, с. 220]. Завдяки розкриттю неповторності мови будь-якого твору як витвору мистецтва читачі усвідомлять красу й унікальність української мови, що сприяє патріотичному вихованню учнів, пробудженню їхньої національної свідомості. Завдання вивчення мови можна повніше розкрити ідейно-художній задум, яка дає необхідні додаткові відомості про різноманітні виражальні можливості загальнонародної мови. Тому на заняттях необхідним є застосування елементів лінгвістичного аналізу у межах традиційних шляхів. Наприклад, при цілісному аналізі доцільним і навіть

необхідним є аналіз мовних особливостей твору. Лише так читачі зможуть у повній мірі осягнути та зрозуміти твір.

Отже, можна зробити висновок, що у практиці від особливостей (жанрових, ідейних, стильових тощо) того чи іншого твору та здібностей читачів викладачу слід обирати різні варіанти способів його аналізу. Саме спосіб інтерпретації художнього твору називається шляхом аналізу.

Різні методисти пропонують різні класифікації шляхів аналізу літературного твору, тому існує проблема відсутності загальновизнаної системи шляхів аналізу художнього твору. Внаслідок цього питання про способи аналізу літературного твору у закладах освіти і досі є дискусійним.

Так традиційними визначають цілісний або аналіз за розвитком дії (під час повторного читання твору учні звертають увагу на найважливіші елементи твору, внаслідок чого усвідомлюють задум твору, його ідею, проблематику тощо), пообразний (грунтовне вивчення й усвідомлення значення образів художнього твору) та проблемно-тематичний (виокремлення й осмислення важливих питань, висвітлених у творі).

Нетрадиційними шляхами аналізу вважають літературознавчий, лінгвістичний, компаративний, структурно-стильовий, композиційний, герменевтичний тощо. Ці шляхи аналізу творів літератури не завжди доцільно застосовувати у шкільній практиці ізолювано. Під час вивчення твору варто використовувати елементи різних шляхів аналізу, наприклад: пообразний аналіз із елементами лінгвістичного, цілісний із елементами літературознавчого чи компаративного аналізу тощо. Один із найважливіших шляхів аналізу є лінгвістичний аналіз твору, адже аналіз мови тексту допоможе учням краще зрозуміти й усвідомити твір, його ідею, композицію, естетичне навантаження тощо. Якщо не навчити читача відчувати у прочитане, заглиблюватися у значення художніх образів (а кожен вжитий автором образ несе певну функцію), то вони у свою чергу не будуть виявляти захоплення літературою, не будуть сприймати твір як витвір мистецтва. Саме завдяки лінгвістичному аналізу читач зможуть краще усвідомити та зрозуміти прочитаний твір, ідейний задум автора. Лише завдяки дослідженню мови, посиляться естетичний й емоційний вплив твору на читача, що збільшує виховний потенціал твору.

Використання поєднань елементів різних шляхів аналізу дають змогу усвідомити й аналізувати твір глибинно, у повному обсязі, аби читач його добре зрозумів і осягнув своєрідність його композиції, сюжету, ідейно-художнього забарвлення, аналіз літературного твору є невід'ємною складовою вивчення літератури у практиці. Мета його застосування – розгляд окремих компонентів твору для цілісного осмислення учнями всього змісту твору.

До проблеми цілісного аналізу твору педагоги, а згодом і методисти почали звертатися ще з XI століття, поступово вивчаючи та обґрунтовуючи його особливості та значення його використання при вивченні творів літератури.

На сьогодні відсутня загальноприйнята послідовність аналізу художнього твору, тому головну роль тут відіграє вчитель, який повинен при органі-

зації уроку враховувати особливості школярів, особливості твору та свої педагогічні вміння та навички.

Узагальнивши всі шляхи аналізу у науковій і методичній сфері, ми дійшли до висновку, що ізольоване використання традиційних шляхів аналізу (пообразного, цілісного (композиційного) та проблемно-тематичного) у шкільній практиці унеможливорює повне сприйняття й усвідомлення учнями аналізованого твору. Для вирішення цієї проблеми є доцільним використання елементів інших шляхів аналізу, найперше елементів лінгвістичного аналізу. Так, при розгляді мовного оформлення творів, читач краще усвідомлять твір та особливості його структурних компонентів (ідею, проблематику, систему персонажів), ознайомляться із постаттю автора та його творчим методом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусенко В. До проблеми викладання літератури в сучасній школі. *Дивослово*. 1999. №12. С. 26–30.
2. Беценко Т. Актуальні питання філологічного аналізу художнього тексту. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. №3. С. 24–29.
3. Гричаник Н. І. Аналіз художнього твору як педагогічна проблема. *Педагогічний альманах*. 2014. Випуск 24. С. 48–52.
4. Гричаник Н. Теоретичне осмислення проблеми аналізу художнього твору: методичний і літературознавчий аспекти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10 (Ч. 2). С. 13–18.
5. Захарова В. А. Аналіз поетичного твору у школі: навч. посіб. для студентів філологічного факультету, вчителів шкіл. Суми: сумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. 132 с.
6. Лесин В. Літературознавчі терміни: Довідник для учнів. Київ: Рад. школа, 1985. 251 с.
7. Лісовський А. М. Морфологія художності твору і вивчення літератури в школі. Житомир: Полісся, 2004. 129 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / за заг. ред. Р. Т. Громяка. Київ: Академія, 2007. 500 с.
9. Мазуркевич О. Р. Нариси з історії української літератури. Київ: Радянська школа, 1961. 374 с.
10. Мельничайко В. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту. *Дивослово*. 1999. № 9. С. 11–15.
11. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 432 с.
12. Паламар С. Робота над художнім твором як засіб формування літературної компетентності в учнів основної школи. *Українська література*. 2013. №12. С. 21–23.

13. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.

14. Пультер С. О., Лісовський А. М. Методика викладання української літератури в середній школі: Методичний посібник. Житомир: Полісся, 2000. 163 с.

15. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. У 5 т. Т. 5. Статті. К.: Радянська школа, 1977. 639 с.

16. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2013. 321 с.

НАВЧАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

This paper explores the role of social disciplines in the development of communicative culture among students. It demonstrates how the integration of multicultural perspectives, the development of critical thinking, the formation of interpersonal communication skills, and the study of communication ethics contribute to the formation of competent professionals capable of effective intercultural communication.

Навчання комунікативної культури у вищій школі засобами соціальних дисциплін є важливим аспектом підготовки студентів до успішної професійної та соціальної діяльності. Соціальні дисципліни, такі як соціологія, психологія, політологія, філософія та інші, надають широкий спектр знань та навичок, необхідних для ефективного спілкування та взаємодії в суспільстві. Здобуті навички допомагають в майбутньому, при побудові успішної кар'єри, оскільки вони є фундаментальними для ефективної взаємодії в професійному середовищі. Вміння чітко та лаконічно висловлювати свої думки, активно слухати та розуміти інших, а також ефективно вирішувати конфлікти є ключовими для успішної співпраці з колегами, керівництвом та клієнтами. Навички міжкультурної комунікації стають все більш важливими в умовах глобалізації, дозволяючи успішно працювати в міжнародних командах та з клієнтами з різних культур. Крім того, здатність до критичного мислення та аналізу інформації допомагає приймати обґрунтовані рішення та ефективно вирішувати складні професійні завдання.

Зв'язок між навчанням комунікативної культури у вищій школі та акцентом на комунікації в сучасній філософській антропології та філософії культури є глибоким і багатограним. Зміна фокусу на комунікацію – це фундаментальна зміна в розумінні людини та культури, яка ставить спілкування в центр людського буття. Ця зміна парадигми впливає на всі аспекти суспільного життя, включаючи освіту.

Зміна акценту на комунікацію наголошує, що людина формується та існує через спілкування. Це означає, що розвиток комунікативної культури є не просто навичкою, а необхідною умовою для повноцінного розвитку особистості. Вища школа, враховуючи цей аспект, повинна сприяти розвитку комунікативних компетенцій студентів, щоб вони могли ефективно взаємодіяти з іншими людьми та брати активну участь у суспільному житті.

Зміна парадигми на комунікацію підкреслює важливість діалогу як методу пізнання та взаємодії. Це означає, що освіта повинна будуватися на принципах діалогу, де студенти мають можливість висловлювати свої думки, слухати інших та вести конструктивні дискусії. Соціальні дисципліни,

такі як філософія, соціологія та політологія, надають студентам інструменти для аналізу та розуміння діалогу в різних контекстах.

Філософія культури в рамках зміни фокусу на комунікацію розглядає культуру як систему спілкування. Це означає, що розуміння культурних процесів вимагає аналізу комунікативних практик. Вища школа повинна сприяти розвитку міжкультурної комунікації, щоб студенти могли ефективно взаємодіяти з представниками різних культур.

Зміна парадигми на комунікацію ставить питання про етичні аспекти спілкування, такі як відповідальність за свої слова, повага до прав інших людей та запобігання дискримінації. Вища школа повинна виховувати у студентів високі стандарти моральної поведінки в спілкуванні, щоб вони могли будувати справедливі та гармонійні відносини в суспільстві.

XX століття стало епохою глибоких трансформацій у філософській думці, позначеною відходом від класичних уявлень про суб'єкт і об'єкт. Традиційні погляди, що розглядали людину як ізольовану свідомість, поступово поступилися місцем новому розумінню, де людина постає як істота, що формується та розкривається у взаємодії з іншими. Цей зсув, що відобразився у філософії діалогу, відкрив нові горизонти для розуміння культурної творчості та самоперевершення. Ключовим став відхід від суб'єкт-об'єктної парадигми. Натомість, на передній план вийшло розуміння людини як істоти, що формується і розкривається в діалозі з іншими.

Діалогічність виявилася основою культурної творчості. Філософи, такі як Мартін Бубер, стверджували, що культурна творчість не є результатом ізольованого акту індивідуальної свідомості [1]. Вона завжди відбувається в контексті діалогу, у взаємодії з іншими людьми, з культурними традиціями, з текстами та символами. Кожна творча дія є відповіддю на щось, що вже існує, і одночасно є зверненням до когось, хто ще не прийшов. Творець завжди знаходиться в діалозі з минулим, сучасним і майбутнім. Мова, як основний інструмент культурної творчості, сама по собі є діалогічною. Кожне слово, кожен вираз несе в собі відбиток попередніх вживань, попередніх діалогів.

Комунікація стала розглядатися як умова самоперевершення. Самоперевершення, або самотрансценденція, не є ізольованим актом. Воно відбувається в процесі комунікації з іншими, у процесі виходу за межі власного «Я». Діалог з іншими дозволяє людині побачити себе з боку, усвідомити свої обмеження і можливості, вийти за межі власних стереотипів і упереджень. Комунікація з іншими дозволяє людині розширити свій горизонт, відкрити для себе нові смисли і цінності, знайти нові шляхи самореалізації.

Важливим аспектом стала внутрішня діалогічність. Діалог не обмежується зовнішнім спілкуванням. Він також відбувається всередині самої людини. Внутрішній діалог, діалог з самим собою, є важливим інструментом самопізнання і саморозвитку. Внутрішній діалог дозволяє людині усвідомити свої протиріччя, розібратися у своїх цінностях і переконаннях, прийняти важливі рішення. Культурна творчість також є результатом внутрішнього

діалогу, діалогу між різними аспектами особистості, між свідомим і несвідомим, між раціональним і емоційним.

Розуміння діалогічності та комунікації як основи культурної творчості та самоперевершення має велике значення для сучасної культури, яка характеризується плюралізмом і різноманітністю. Воно сприяє розвитку толерантності, міжкультурного діалогу, взаєморозуміння між людьми з різними культурними традиціями. Воно також сприяє розвитку творчого потенціалу кожної людини, дозволяючи їй знайти свій власний голос і зробити свій внесок у культурну спадщину людства.

Значення комунікації, на думку К. Ясперса, полягає в спільному пошуку істини: «Людина знаходить у світі іншу людину як одну-єдину дійсність, з якою він може об'єднатися в розумінні та довірі» [2]. Ю. Габермас, як послідовний прихильник проекту модерну, розробляє в соціологічному ключі версію комунікативної раціональності [3]. Він бачить у сучасній суспільній раціональності втілення зростання публічної рефлексії. На його думку, дискусії об існуючих суспільних формах активно сприяють їхнім змінам, це є спосіб раціоналізації соціальних комунікативних практик. Французький філософ Е. Левінас, прагнучи відшукати межу трансцендіруючої активності особистості, розробив власну феноменологію діалогу [4].

Ці різні підходи, кожен по-своєму, підкреслюють важливість комунікації як фундаментальної умови людського буття, культурної творчості та самоперевершення.

Метою статті є дослідження ролі соціальних дисциплін у розвитку комунікативної культури здобувачів освіти. Стаття має на меті продемонструвати, як інтеграція мультикультурних перспектив, розвиток критичного мислення, формування навичок міжособистісного спілкування та вивчення етики спілкування сприяють формуванню компетентних фахівців, здатних до ефективної міжкультурної комунікації.

Контент аналіз досліджуваного явища дозволяє нам стверджувати, що комунікативна культура – це сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне та етичне спілкування між людьми. Вона охоплює:

- Вербальну комунікацію – вміння чітко та зрозуміло висловлювати свої думки; активне слухання та розуміння співрозмовника; володіння різними стилями спілкування залежно від ситуації.

- Невербальну комунікацію – розуміння та використання жестів, міміки, тону голосу; вміння читати невербальні сигнали інших людей; контроль власної невербальної поведінки.

- Міжособистісну взаємодію – вміння будувати та підтримувати стосунки; вирішення конфліктів та знаходження компромісів; розвиток емпатії та толерантності.

- Етичні принципи спілкування – повага до співрозмовника та його думки; чесність та відкритість у спілкуванні; відповідальність за свої слова та дії.

- Міжкультурну комунікацію – розуміння культурних відмінностей, вміння спілкуватися з людьми з різних культур, уникнення культурних непорозумінь.

Комунікативна культура є важливою складовою успішної соціальної та професійної діяльності. Вона допомагає людям ефективно взаємодіяти, будувати стосунки та досягати спільних цілей.

Основні аспекти навчання комунікативної культури засобами соціальних дисциплін полягають у розумінні соціальних процесів, розвитку критичного мислення, формуванні навичок міжособистісного спілкування, вивченні етики спілкування тощо. Цей підхід дозволяє студентам не лише засвоїти теоретичні знання, але й розвинути практичні навички, необхідні для ефективної комунікації в різноманітних соціальних та професійних контекстах. Опис та результати кожного аспекту представимо в таблиці. Таблиця допоможе візуалізувати зв'язок між академічними знаннями та практичними навичками, необхідними для комунікативної компетентності.

Таблиця 1

Основні аспекти навчання комунікативної культури засобами соціальних дисциплін

Аспект навчання	Опис	Результати	Сучасні виклики
Розуміння соціальних процесів	Соціальні дисципліни допомагають студентам зрозуміти складність соціальних взаємодій, культурні відмінності, соціальні норми та цінності.	Розвиток емпатії, толерантності та поваги до інших людей.	Аналіз впливу глобалізації на соціальні процеси. Розуміння соціальної нерівності та її впливу на комунікацію.
Розвиток критичного мислення	Соціальні дисципліни стимулюють критичне мислення, аналіз інформації та аргументацію.	Ефективне висловлювання думок, ведення дискусій та переговорів.	Розвиток навичок медіаграмотності. Аналіз та деконструкція соціальних стереотипів.
Формування навичок міжособистісного спілкування	Соціальні дисципліни надають можливість для практичного застосування навичок спілкування через дискусії, рольові ігри, презентації та групові проекти.	Розвиток вміння слухати, чітко та лаконічно висловлювати думки, ефективно вирішувати конфлікти.	Розвиток навичок міжкультурної комунікації. Навчання технік ефективної презентації та публічного виступу.
Вивчення етики спілкування	Соціальні дисципліни висвітлюють етичні аспекти спілкування, такі як відповідальність за свої слова, повага до прав інших людей та запобігання дискримінації.	Формування високих стандартів моральної поведінки в спілкуванні.	Аналіз етичних дилем у контексті цифрової комунікації. Розвиток навичок етичного лідерства та соціальної відповідальності.

Стисло викладаємо перелік соціальних дисциплін вищої школи, що сприяють розвитку комунікативної культури:

1. *Соціологія* вивчає соціальні структури, процеси та взаємодії, що допомагає студентам розуміти соціальний контекст спілкування; допомагає аналізувати, як соціальні класи, культурні групи та соціальні інститути впливають на комунікацію.

2. *Психологія* досліджує психічні процеси та поведінку людини, що сприяє розвитку навичок міжособистісного спілкування та емпатії; вивчає, як сприйняття, емоції та мотивація впливають на комунікацію.

3. *Політологія* аналізує політичні процеси та інституції, що допомагає студентам розвивати навички публічного виступу та політичної дискусії; допомагає розібратися в тому як формується суспільна думка, та які існують політичні комунікативні процеси.

4. *Філософія* розвиває критичне мислення, логіку та аргументацію, що є важливими складовими ефективного спілкування; допомагає зрозуміти етичні основи комунікації та важливість чесності та поваги в спілкуванні.

5. *Політична психологія* досліджує психологічні основи політичної поведінки, включаючи політичну комунікацію; допомагає розібратися в тому як формується суспільна думка, та які існують політичні комунікативні процеси.

Філософські пошуки XX століття представляли певною мірою онтологічне обґрунтування мультикультурності. Мультикультуралізм можна ефективно інтегрувати в навчання комунікативної культури засобами соціальних дисциплін, щоб студенти могли розвинути необхідні навички для успішної взаємодії в сучасному різноманітному світі. Перш за все, це включення мультикультурних перспектив у навчальні програми. Вивчаючи соціологію, психологію, політологію та інші соціальні дисципліни, необхідно включати аналіз соціальних явищ з урахуванням мультикультурних перспектив. Наприклад, при вивченні соціальних конфліктів, необхідно розглядати їх із точки зору культурних відмінностей та міжкультурної комунікації. У процесі вивчення соціології або політології необхідно розглядати процеси глобалізації та міграції з урахуванням мультикультурних перспектив. Це включає в себе аналіз того, як культурні відмінності впливають на інтеграцію мігрантів, формування міжкультурних відносин та розвиток полікультурного суспільства. Наприклад, можна розглянути кейси успішної та неуспішної інтеграції мігрантів у різних країнах, аналізуючи роль культурних факторів, державної політики та міжкультурної комунікації. Також можна розглядати вплив глобалізації на локальні культури. Як впливає глобалізація на традиційні цінності, та як локальні культури реагують на вплив глобалізації.

Важливо включати в навчальні програми вивчення культурних відмінностей, таких як цінності, норми, традиції та комунікативні стилі різних культур. Так, у курсі психології, присвяченому міжособистісному спілкуванню, студенти вивчають, як культурні відмінності впливають на комунікативні стилі та ефективність спілкування. Ми порівнюємо прямі та непрямі стилі

спілкування, які можуть відрізнятися в залежності від культурного контексту. Наприклад, ми аналізуємо, як у деяких культурах пряме висловлювання думок вважається ефективним та чесним, тоді як в інших - може сприйматися як грубість. Ми також розглядаємо, як невербальна комунікація, така як жести та міміка, може мати різні значення у різних культурах, що може призвести до непорозумінь. Крім того, ми вивчаємо, як культурні цінності впливають на емоційний інтелект та емпатію, що є ключовими компонентами ефективного спілкування. Це дозволяє здобувачам освіти розвинути навички міжкультурного спілкування та уникнути культурних непорозумінь. У курсі соціології, присвяченому соціальній стратифікації, студенти досліджують, як культурні фактори впливають на соціальну мобільність та нерівність. Ми аналізуємо, як культурні стереотипи та упередження впливають на доступ до освіти, роботи та інших ресурсів для різних культурних груп. Наприклад, ми розглядаємо, як історичні та культурні контексти впливають на можливості іммігрантських спільнот у порівнянні з домінуючою культурою. Ми також вивчаємо, як культурні відмінності у цінностях, таких як ставлення до освіти або праці, можуть впливати на соціальну мобільність окремих осіб та груп. Це дозволяє здобувачам освіти зрозуміти, що соціальна нерівність не є лише економічним явищем, але й глибоко вкорінена в культурних нормах та цінностях суспільства.

На сучасному етапі розвитку суспільства доцільним є аналіз медіа та мистецтва для вивчення культурних стереотипів, упереджень та міжкультурної комунікації. У курсі, присвяченому міжкультурній комунікації, студенти аналізують, як «Інший» зображується у популярних голлівудських фільмах. Ми розглядаємо, як фільми часто використовують стереотипи для зображення різних культурних груп, таких як азіати, латиноамериканці або африканці. Наприклад, азіати часто зображуються як «мовчазні генії» або «бойові майстри», латиноамериканці – як «гарячі темпераменти» або «наркооторговці», африканці – як «дикуни» або «жертви». Ми також розглядаємо, як ці стереотипи впливають на сприйняття та ставлення до цих культурних груп у суспільстві. Здобувачі освіти аналізують, як ці зображення можуть сприяти формуванню упереджень та дискримінації. Ми також розглядаємо, як фільми можуть використовуватись для пропаганди певних ідеологій та поглядів на міжкультурні відносини. Це сприяє розвитку критичного мислення та здатності аналізувати культурні явища, а також зрозуміти, як медіа та мистецтво можуть впливати на міжкультурну комунікацію.

Для ефективного навчання комунікативної культури важливо використовувати інтерактивні методи, такі як дебати, дискусії, групові проекти, аналіз кейсів та роліві гри. Ці методи дозволяють здобувачам освіти активно брати участь у процесі навчання та застосовувати отримані знання на практиці:

- Міжкультурні діалоги, де здобувачі освіти можуть обмінюватися думками та досвідом з представниками різних культур, що допоможе розвинути навички міжкультурної комунікації та подолати культурні бар'єри.

- Рольові ігри та симуляції, спрямовані на те, щоб практикувати навички міжкультурної комунікації в змодельованих ситуаціях, розвивати емпатію та здатність адаптуватися до різних культурних контекстів.

- Групові проекти, де студенти з різних культур можуть співпрацювати над спільними завданнями для формування навичок командної роботи в мультикультурному середовищі.

Розвиток міжкультурної компетентності здобувачів освіти передбачає розвиток емпатії та толерантності, які можна досягти через дискусії, аналіз кейсів та особистісні тренінги. Наприклад, у курсі організаційної психології ми аналізуємо кейс, що описує конфлікт між співробітниками з різним культурним походженням у робочому колективі. Здобувачі освіти розглядають причини конфлікту, аналізують комунікативні стилі та цінності кожної культурної групи. Ми обговорюємо, як культурні відмінності можуть впливати на сприйняття та інтерпретацію повідомлень, а також на формування стереотипів та упереджень. Студенти пропонують шляхи вирішення конфлікту, враховуючи культурні особливості кожної групи.

Усі вищезазвані компоненти були б неповними без навчання здобувачів освіти ефективним комунікативним навичкам, таким як активне слухання, невербальна комунікація та вміння уникати культурних непорозумінь. Розвиток цих навичок сприяє формуванню здатності до ефективного діалогу та взаєморозуміння в різноманітних соціальних контекстах. Важливим є також навчання адаптації комунікативних стратегій до різних культурних та соціальних груп, що дозволяє уникнути непорозумінь та конфліктів.

Розуміння філософських засад, соціальних процесів, психологічних механізмів та політичних контекстів відіграє вирішальну роль у розвитку ефективних комунікативних стратегій у здобувачів освіти. З точки зору розуміння соціальних процесів, здобувачі освіти навчаються аналізувати, як соціальні структури, норми та цінності впливають на комунікацію. Це допомагає їм адаптувати свої комунікативні стратегії до різних соціальних груп та ситуацій. Розуміння динаміки соціальних взаємодій дозволяє передбачати реакції інших людей та ефективно будувати діалог.

Вивчення психології допомагає здобувачам освіти розібратися в тому, як люди сприймають, обробляють та інтерпретують інформацію. Це дозволяє використовувати комунікативні стратегії, які враховують психологічні особливості співрозмовників, такі як емоції, мотивація та когнітивні упередження. Розвиток емпатії та навичок міжособистісного спілкування допомагає будувати довірливі та ефективні відносини.

Розуміння політичних контекстів допомагає розібратися в тому, як політичні процеси та інституції впливають на комунікацію. Це дозволяє ефективно спілкуватися в політичних дискусіях, розуміти політичні аргументи та формувати власну позицію. Розуміння політичних контекстів також допомагає уникати політичних непорозумінь та конфліктів.

Філософія надає основи для етичного аналізу комунікативних стратегій. Вона допомагає розібратися в питаннях моральної відповідальності, чесності та поваги до співрозмовника. Філософія розвиває навички критичного мислення, логічного аналізу та аргументації. Вивчення філософської логіки та теорії аргументації дають змогу розпізнавати логічні помилки та маніпуляції в комунікації. Філософські підходи, такі як феноменологія та герменевтика, допомагають глибше зрозуміти процес інтерпретації та розуміння повідомлень.

Таким чином, навчання комунікативної культури засобами соціальних дисциплін є важливим компонентом вищої освіти, що сприяє розвитку компетентних та відповідальних фахівців, здатних ефективно взаємодіяти в сучасному суспільстві. Інтеграція мультикультурних перспектив, розвиток критичного мислення, формування навичок міжособистісного спілкування та вивчення етики спілкування є важливими компонентами освітнього процесу, що сприяють формуванню компетентних фахівців, здатних до ефективної міжкультурної комунікації. Інтеграція знань з соціальних дисциплін дозволяє студентам розвивати комплексні комунікативні стратегії, які враховують різноманітні соціальні, психологічні та політичні фактори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бубер М. Я і ти. Шлях людини за хасидським вченням. URL: <https://archive.org/details/Yaity>. (дата звернення 30.03.2025)
2. Ясперс К. Комунікація. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jaspers_Karl-/Komunikatsia_frahment.pdf? (дата звернення 30.03.2025)
3. Дмитренко К.С. Юрген Габермас: від рефлексії до комунікації. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1559bde5-de3f-425f-b94c-eb12651a5d90/content> (дата звернення 30.03.2025)
4. Дмитренко М.Й. Корпоративна культура та її екзистенціальний смисл. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21-COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Grani_2014_9_7.pdf (дата звернення 30.03.2025)

Людмила ШЕЛЕСТОВА
(Київ, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНТЕНСИФІКАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У ПРОФІЛЬНІЙ СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ

The paper discusses the functions of pedagogical technologies in specialized secondary education. It is substantiated that specialized education should ensure the differentiation of the educational process and create conditions for maximizing the potential of each student. It is determined that the intensification of learning activities involves increasing the efficiency of the educational process through the use of modern pedagogical technologies that promote active learning, development of critical thinking, and the formation of professional and general educational competencies.

It has been found that pedagogical technologies in specialized secondary schools perform a number of important functions, among which a special place is occupied by the intensification of learning and differentiation of the educational process. It is proved that the combination of these functions ensures not only an increase in the productivity of learning activities, but also the creation of conditions for individualization of learning, which is a key task of a specialized school. The differential function of pedagogical technologies contributes to the adaptation of the educational process in accordance with the abilities, interests and needs of each student, which is realized through elective courses, interactive learning platforms, personalized educational trajectories, project and problem-based learning.

The key aspects of the implementation of pedagogical technologies for the intensification and differentiation of learning activities in different profiles of secondary education are outlined: natural and mathematical, humanitarian, technological, economic, and socio-psychological. Based on the analysis of modern research, it is concluded that the intensification of learning contributes not only to a deeper assimilation of knowledge, but also to the development of students' creative and critical thinking, communication skills, ability to self-education and adaptation to the challenges of the modern labor market.

Prospects for further research related to the development of innovative pedagogical technologies for a specialized school that will ensure the flexibility of the educational process, adaptability of learning and a high level of student motivation are identified.

Головним завданням профільної середньої освіти, як зазначено у ДСПСО, є розвиток особистості здобувачів освіти, формування у них ключових компетентностей, національної та громадянської ідентичності, системи цінностей, особистісних якостей: самостійності, відповідальності, самоповаги, поваги до інших тощо. Це означає, що профільна освіта має забезпечити диференціацію

та індивідуалізацію освітнього процесу на основі врахування інтересів, здібностей й нахилів учнів; створити умови для навчання відповідно до їхніх професійних інтересів і планів на подальшу освіту.

Реалізація цього завдання потребує перебудови не лише структури та змісту освіти, а й організації процесу навчання: його форм, методів, технологій. Оскільки для учнів важливо не лише отримати інформацію в межах певного профілю, а й спробувати свої сили, перевірити власні можливості в різних видах діяльності. Саме від педагогічних технологій залежить, до якої якості пізнавальної діяльності залучається учень у процесі навчання, що, відповідно, позначається на якості його особистісних досягнень та освітніх результатів.

Загальновідомо у педагогіці, що освітній процес є результативним, якщо технології відповідають цілям і змісту навчання, добираються відповідно до особливостей учнів та готовності педагога використовувати певну технологію.

У профільній середній освіті педагогічні технології відіграють багатовекторну роль, виконуючи функції, які сприяють не лише розвитку компетенцій учнів, а й їхньому свідомому вибору освітньої траєкторії. Окрім традиційних функцій, таких як диференціація, мотивація чи контроль, важливо виділити й ті, що безпосередньо стосуються вибору профілю навчання, інтенсифікації навчання та розвитку особистісного потенціалу учнів.

З огляду на це, визначимо функції педагогічних технологій у профільній середній освіті.

Диференційна функція. Технології сприяють індивідуалізації освітнього процесу, дозволяючи враховувати здібності, інтереси та потреби кожного учня. Наприклад, впровадження курсів за вибором або інтерактивних навчальних платформ дає змогу створювати індивідуальні освітні траєкторії.

Функція інтенсифікації навчальної діяльності учнів. Використання технологій дозволяє підвищити ефективність навчального процесу за рахунок автоматизації рутинних завдань, доступу до інтерактивних навчальних ресурсів і організації самостійної роботи учнів. Наприклад, платформи з адаптивним навчанням, такі як Moodle чи Google Classroom, дозволяють учням інтенсивно опановувати матеріал у зручному темпі. Це скорочує час на повторення простих тем і звільняє більше часу для поглибленого вивчення профільних предметів.

Функція моделювання. Моделювання в освітньому процесі передбачає відтворення реальних або умовно реальних професійних ситуацій, які дозволяють учням випробувати власні сили, оцінити свої інтереси та здібності. Технології створюють умови для знайомства учнів із різними профілями навчання через інтерактивні симуляції, профорієнтаційні курси та практичні проекти. Наприклад, використання платформ, які моделюють реальні професійні ситуації, допомагає учням зрозуміти, як їхні інтереси можуть бути реалізовані в обраному профілі.

Функція створення умов для самореалізації та актуалізації схильностей і здібностей. Технології створюють можливості для участі у творчих, дослі-

дницьких і соціальних проєктах, які відповідають їхнім здібностям. Інтерактивні курси, хакатони, участь у конкурсах і олімпіадах за допомогою цифрових платформ сприяють розкриттю талантів учнів і розвитку їхніх сильних сторін.

Мотиваційна функція. Ефективне формування та підтримка мотивації до вибору профілю навчання допомагає учням усвідомити важливість своїх дій, повірити у власні сили та зосередитись на досягненні своїх цілей. Педагогічні технології допомагають пробудити інтерес до профільних предметів, усвідомити перспективність обраного профілю. Наприклад, педагогічні технології, орієнтовані на проблемно-орієнтоване навчання, дозволяють закріплювати мотивацію через успішну участь у навчальних проєктах. Інтерактивні платформи, такі як Moodle, Kahoot або інтегровані системи віртуального навчання, дозволяють учням самостійно обирати теми для глибшого вивчення, виконувати завдання та отримувати миттєвий зворотний зв'язок. Це сприяє підтриманню інтересу до навчання та посиленню внутрішньої мотивації.

Функція формування умінь приймати рішення і робити вибір. Такі технології як симуляційні тренажери, рефлексивні практики та інтерактивні опитування, формують навички аналізу інформації, оцінки власних можливостей і прийняття рішень. Наприклад, застосування профорієнтаційних тестів або кейс-методів дозволяє учням навчитися аргументувати свій вибір.

Контролююча функція. Використання цифрових інструментів для оцінювання дозволяє отримувати об'єктивну інформацію про успішність учнів. Технології формують механізми оперативного зворотного зв'язку, що допомагає коригувати навчальний процес.

Комунікативна функція. Технології полегшують взаємодію між учасниками освітнього процесу. Використання онлайн-платформ, таких як Microsoft Teams або Google Classroom, сприяє розвитку комунікативних компетентностей учнів та формує навички дистанційної роботи.

Прогностична функція. На основі даних про успішність учнів, зібраних за допомогою технологій, можна прогнозувати їхні освітні результати, виявляти прогалини у знаннях і своєчасно втручатися для їх усунення.

Зупинимось детальніше на окремих функціях педагогічних технологій у профільній середній освіті: диференційній та функції інтенсифікації навчальної діяльності.

Диференційна функція педагогічних технологій

Одним із ключових засобів індивідуалізації навчання в профільній середній освіті є використання педагогічних технологій, які виконують диференційну функцію, тобто дають змогу враховувати здібності, інтереси та освітні потреби кожного учня. У впровадженні цих технологій важливе значення мають курси за вибором, інтерактивні навчальні платформи, проєктне навчання та персоналізовані освітні траєкторії [36].

Диференційна функція передбачає адаптацію освітнього процесу до індивідуальних можливостей учнів. Це дає змогу створити освітнє середови-

ще, яке сприяє максимально ефективному навчанню кожного учня відповідно до його потреб та інтересів.

Реалізація диференційної функції педагогічних технологій передбачає:

- індивідуалізацію навчального процесу (адаптацію змісту, методів і темпу навчання до рівня підготовки кожного учня);
- поглиблення знань за певними напрямками (учні мають змогу обирати курси для глибшого вивчення дисциплін, які їх цікавлять);
- формування особистісних освітніх траєкторій (учні беруть активну участь у плануванні власного навчального шляху) [36].

Застосування диференційованого підходу в профільній освіті сприяє не лише підвищенню академічних результатів, а й формуванню критичного мислення, навичок самостійності та відповідальності [21].

Практичні аспекти реалізації диференційної функції педагогічних технологій у профільній середній освіті.

Курси за вибором. Курси за вибором є ефективним інструментом поглибленого навчання та розвитку мотивації до самостійної роботи. Вони дають змогу учням зосередитися на вивченні дисциплін, які відповідають їхнім майбутнім професійним інтересам, наприклад:

- забезпечують практичну підготовку до науково-дослідницької діяльності тим, хто обрав навчання на STEM-профілі (Основи робототехніки», «Молекулярна біологія», «Прикладна математика» тощо);
- розвивають творчі здібності учнів гуманітарного профілю («Креативне письмо», «Сучасна журналістика», «Теорія комунікацій» тощо);
- допомагають сформувати економічне мислення учням економічного профілю («Фінансова грамотність», «Основи підприємництва» тощо).

Інтерактивні навчальні платформи. Використання інтерактивних платформ розширює можливості персоналізованого навчання, дає змогу учням працювати у власному темпі і, водночас, сприяє формуванню інформаційної грамотності [30]. Наведемо приклади деяких інтерактивних платформ, які використовуються у сучасній профільній освіті:

- Moodle (створення індивідуальних курсів для кожного учня з тестами, практичними завданнями та інтерактивними лекціями) (<https://moodle.org/course/view.php?id=17228>);
- Khan Academy (доступ до великої кількості навчальних матеріалів і відеоуроків із різних навчальних предметів) (<https://uk.khanacademy.org/>);
- Google Classroom (спрощує комунікацію між учнями та вчителями, забезпечуючи зручний обмін навчальними матеріалами) (<https://classroom.google.com/h?hl=ru&pli=1>).

Проектне навчання. Проектне навчання дає змогу реалізувати інтегрований підхід, сприяючи розвитку дослідницьких навичок та формуванню навичок впровадження наукових ідей у практику. Наприклад:

- STEM-проекти дають змогу створювати моделі екологічно чистих джерел енергії, вивчати чинники впливу забруднення на довкілля тощо;

- соціальні проекти вчать організовувати кампанії з популяризації здорового способу життя серед учнівської молоді;
- творчі проекти залучають до створення літературних журналів, відеофільмів на соціально важливі теми тощо.

Також зупинимось на питаннях реалізації диференційної функції педагогічних технологій для учнів із особливими освітніми потребами (ООП). У сучасній освітній політиці України значна увага приділяється забезпеченню рівного доступу до якісної освіти для всіх учнів, включаючи дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Інклюзивне навчання – це не лише інтеграція таких учнів у загальноосвітній простір, а й створення умов для реалізації їхніх здібностей і потенціалу. У цьому контексті педагогічні технології є ефективним засобом організації навчання для різних категорій дітей.

Реалізація диференційної функції педагогічних технологій в інклюзивному навчанні передбачає індивідуалізацію навчального процесу та адаптацію змісту, методів і форм навчання відповідно до можливостей учнів з ООП та з метою створення комфортного середовища для їхнього навчання. Зокрема: розробку індивідуальних навчальних планів (ІНП); адаптацію навчальних матеріалів; використання допоміжних технологій (цифрових і фізичних засобів підтримки); психолого-педагогічний супровід.

Адаптація навчальних матеріалів та педагогічних технологій передбачає урахування виду ООП:

- використання тактильних матеріалів, аудіопідручників та електронних ресурсів зі спеціальними програмами зчитування тексту для учнів з порушеннями зору (наприклад, створення інтерактивних аудіоуроків з історії або літератури, що дає змогу учням слухати тексти замість їх читання);
- використання візуальних матеріалів, субтитрованих відеоуроків і жести мови під час навчання для учнів з порушеннями слуху (наприклад, використання на уроках з природничих наук інтерактивних схем та анімаційних моделей для пояснення складних понять);
- надання доступу до навчальних платформ, які дають змогу брати участь у навчанні дистанційно, а також використання адаптованих комп'ютерних пристроїв для учнів із порушеннями опорно-рухового апарату (наприклад, вивчення математики за допомогою спеціальних програм для виконання складних розрахунків із мінімальним фізичним навантаженням);
- застосування структурованого навчання, візуальних підказок, соціальних історій для полегшення адаптації для учнів з розладами аутистичного спектру (наприклад, упровадження технології «соціальних сценаріїв» для розвитку навичок комунікації та взаємодії з іншими учнями);
- адаптація навчальних завдань, спрощення інструкцій, багаторазове повторення матеріалу та використання ігрових технологій для учнів з інтелектуальними порушеннями (наприклад, використання дидактичних ігор для розвитку базових навчальних навичок).

Отже, диференційна функція є однією з ключових функцій педагогічних технологій у профільній середній освіті. Вона дає змогу створювати індивідуальні освітні траєкторії, сприяє розвитку ключових компетентностей та готує учнів до свідомого вибору майбутньої професії. Подальший розвиток і вдосконалення цих технологій є важливим завданням для української системи освіти.

Функція інтенсифікації навчальної діяльності

Поняття інтенсифікації навчальної діяльності є одним із важливих в українській педагогічній науці, коли йдеться про модернізацію освітнього процесу відповідно до викликів сучасного суспільства. У контексті профільної середньої освіти інтенсифікація трактується як організація навчання, за якої забезпечується максимальна ефективність досягнення освітніх результатів за оптимальних витрат часу, зусиль та ресурсів учасників освітнього процесу [25]. Це не означає, що варто механічно збільшити обсяг завдань чи навантаження на учнів, а, навпаки, передбачає досягнення в навчанні бажаних результатів за рахунок якісних чинників: більш ефективного використання розумових можливостей особистості; організації навчального процесу на науковій основі з погляду розуміння сутності навчання, його рушійних сил, логіки навчального процесу, форм, методів і засобів навчання [13].

Проблему інтенсифікації навчання досліджували вчені (Буреннікова Л.Ю., Буханевич В.В., Козак Т.М., Очеретна Н.Д., Шинкаренко С.О., Юшкова Л.С. та ін.) [4, 5, 9, 16 та ін.].

У контексті профільної середньої освіти інтенсифікація навчальної діяльності є засобом оптимізації змісту, форм і методів роботи з учнями, які обрали певний освітній профіль. Цей процес передбачає: поєднання базових знань із поглибленим вивченням профільних предметів; залучення учнів до творчої та дослідницької діяльності, відповідно – розвиток творчих здібностей; формування стійкої мотивації до навчання завдяки роботі над реальними проєктами, що мають практичну цінність [4].

Інструментом реалізації цього процесу є педагогічні технології. Інтеграція проєктних, інформаційно-комунікаційних, проблемно-пошукових, гейміфікаційних, кейс-методів забезпечує активну участь учнів у здобутті знань, сприяє їх глибшому осмисленню та застосуванню на практиці [1, 11, 14, 15, 20, 22, 23].

В основу інтенсифікації навчання покладено такі теоретичні положення педагогіки та психології: *діяльнісний підхід*, відповідно до якого засвоєння знань є активним процесом, що відбувається у діяльності; *компетентнісний підхід* орієнтований на розвиток ключових компетентностей, навичок критичного мислення, комунікації, співпраці та самоосвіти; *концепція поетапного формування розумових дій* обґрунтовує необхідність усвідомленого та поетапного засвоєння знань, що досягається за допомогою активних методів навчання; *теорія проблемного навчання* передбачає створення навчальних ситуацій, що вимагають активного мислення, аналізу та пошуку альтернативних рішень; *концепція дослідницького навчання* доводить, що ефективне

навчання відбувається за допомогою самостійного дослідження, спостереження та експериментування учнів; *теорія самоорганізації навчання* акцентує увагу на важливості самостійного вибору учнями освітньої траєкторії, яка відповідає їхнім інтересам та здібностям; *теорія мотивації* доводить, що мотивація є ключовим чинником навчальної діяльності.

Інтенсифікація навчальної діяльності стає можливою завдяки застосуванню таких технологій, які максимально активізують пізнавальні процеси, стимулюють самостійність і забезпечують високий рівень залученості учнів до навчання. До основних педагогічних технологій, які ефективно забезпечують інтенсифікацію навчання в профільній школі, належать такі:

Проектне навчання. Проектна діяльність є однією з найбільш дієвих технологій профільної школи, адже дає змогу учням реалізовувати комплексні завдання, що інтегрують знання з різних дисциплін. У природничо-математичному профілі це можуть бути дослідницькі роботи з фізики чи біології, наприклад, створення мінілабораторій чи дослідження екосистем місцевості. У гуманітарному профілі проекти реалізуються за допомогою підготовки журналістських матеріалів, літературних досліджень, історичних реконструкцій. Така діяльність розвиває вміння планувати, працювати в команді, аналізувати та презентувати результати [14, 19].

Інтерактивні технології. Дискусії, дебати, мозкові штурми, рольові ігри – ці методи забезпечують активну взаємодію учасників освітнього процесу, формуючи навички аргументування, критичного мислення, аналізу різних точок зору. Наприклад, у соціально-гуманітарних профілях інтерактивні технології дають змогу моделювати суспільно важливі ситуації, обговорювати етичні дилеми чи соціальні проблеми, сприяючи глибшому розумінню навчального матеріалу [15, 20, 24].

Цифрові технології та платформи. У профільній школі активно використовуються цифрові інструменти – від інтерактивних платформ для спільної роботи (Google Workspace for Education) до віртуальних лабораторій (PhET, ChemCollective), що дає змогу відтворювати складні експерименти та аналізувати їх результати у віртуальному середовищі. У технологічному та природничому профілях це особливо актуально, адже забезпечує доступ до практичної діяльності навіть за відсутності матеріальної бази для реальних експериментів [24].

Гейміфікація та симуляційні методи. Навчальні ігри, бізнес-симуляції, управлінські тренажери стають дієвим засобом залучення учнів до навчання. У технологічних та економічних профілях ці методи допомагають імітувати роботу підприємств, проводити розрахунки, управляти ресурсами та аналізувати результати своєї діяльності [1, 2].

Технології самостійного навчання. Розвиток здатності до самоосвіти – ключова мета профільної освіти. Технології самостійного навчання включають ведення навчальних портфоліо, рефлексивні щоденники, індивідуальні навчальні плани. Це дає змогу учням не лише контролювати свій прогрес, але й будувати власну освітню траєкторію, розвиваючи відповідаль-

ність за результати навчання. Як зазначає, така організація навчального процесу сприяє формуванню в учнів ініціативності та підприємливості [24].

Застосування перелічених технологій у профільній середній освіті дає змогу інтенсифікувати навчальну діяльність без збільшення кількості навчального матеріалу чи часу на його опрацювання. Натомість акцент переноситься на якість засвоєння, глибину опрацювання знань, розвиток умінь та навичок, що мають прикладний характер і відповідають запитам сучасного ринку праці.

Таким чином, інтенсифікація навчальної діяльності в профільній середній освіті є необхідною умовою для підвищення її ефективності та відповідності сучасним суспільним і професійним запитам. Підвищення ефективності навчання завдяки педагогічним технологіям відбувається за допомогою: залучення учнів до співтворчості; підвищення мотивації завдяки роботі над значущими темами; використання сучасних цифрових платформ для візуалізації, дослідження та моделювання явищ; організації самостійної та групової роботи, що підвищує їхню автономність і відповідальність.

Інтенсифікація навчальної діяльності забезпечує створення продуктивного навчального середовища, де кожен учень має змогу розкрити свої інтелектуальні, творчі й професійні можливості, що є особливо важливим у профільному навчанні, орієнтованому на підготовку до майбутньої спеціалізації. Інтенсифікація навчання сприяє не лише покращенню академічних результатів, але й формуванню ключових компетентностей, необхідних для успішної соціалізації та професійного розвитку випускників закладів.

Функція інтенсифікації навчальної діяльності є важливою функцією сучасних педагогічних технологій у профільній середній освіті. Вона забезпечує якісно новий рівень організації освітнього процесу, в якому знання здобуваються в активній діяльності, а навчання стає змістовним, практико орієнтованим і мотивованим.

Таким чином, значення педагогічних технологій у профільній середній освіті істотно зростає. Вони виконують багатовекторні функції, які забезпечують ефективність, гнучкість і персоналізацію навчального процесу. Очевидно, пріоритетними мають бути ті педагогічні технології, які активізують самостійну пізнавальну діяльність учнів; сприяють розвитку практичних навичок; ставлять учнів у позицію суб'єктів навчального процесу, допомагають визначитися з власними життєвими планами щодо освіти та вибору професії, вчать приймати усвідомлені рішення та брати за них відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов Є. В. Розділ 9. Гейміфікація як засіб мотивації освітнього процесу. Діяльнісні засади підготовки майбутніх компетентних фахівців в умовах сучасних викликів: монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. Житомир, 2024. 366 с.
2. Арістова Н. О., Махович І. А. Гейміфікація як засіб підвищення мотивації навчання студентів комп'ютерних спеціальностей. Світ дидактики:

дидактика в сучасному світі: зб. матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 22-23 листопада 2022 р. / за наук. ред. доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) НАПН України О. Топузова; доктора педагогічних наук, професора О. Малихіна. Київ, 2023. 299 с. С. 201–204.

3. Барановська О.В. Реалізація педагогічних технологій профільного навчання за філологічним спрямуванням / Технології профільного навчання: кол. монографія / [авт. кол.: Г.О.Васьківська, С.В.Косянчук, В.І.Кизенко, О.В. Барановська, Л.В. Шелестова, О.П. Кравчук]; за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Г. О.Васьківської. Київ, 2021. 304 с.

4. Буреннікова Л.Ю., Шинкаренко С.О., Юшкова Л.С. Активізація пізнавальної діяльності студентів з використанням методів педагогіки співробітництва. *Сучасні педагогічні технології у вищій школі*. К., 1995.

5. Буханевич В. В. Психолого-педагогічні умови інтенсифікації навчання. *Міжнародні Чепанівські психолого-педагогічні читання*. 2016. С. 231–239.

6. Відкрита освіта: новітні технології у навчальному процесі та освітньому менеджменті як засіб інтенсифікації розвитку освітньо-наукової системи України. *Аналітична записка*. URL: https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/vidkrita-osvita-novitni-tekhnologii-u-navchalnomu-procesi-ta?utm_source=chatgpt.com

7. Загородня А. А. Місце та роль профільного навчання старшокласників у розвитку сучасних загальноосвітніх шкіл. *Scientific discoveries: projects, strategies and development*. Volume 2. 2019. Edinburgh, Scotland. С. 102–104.

8. Кисельова О. І. Шляхи і методи інтенсифікації педагогічного процесу у вищій школі. *Наука і освіта*. 2011. №7.

9. Козак Т. М. Інтенсифікація лекції у вищій школі засобами мультимедійних презентацій. *Information Technologies and Learning Tools*. 2012. Том 28. Вип. 2.

10. Кремень В. Г., Топузов О. М., Ляшенко О. І., Мальований Ю. І., Засекіна Т. М. Профільна середня освіта: концептуальні засади для Нової української школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. (5). С. 1–8.

11. Леонтьєва І. В. Педагогічна освіта: теорія і практика. *Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць*. 2019. № 32. С. 29–38.

12. Ляшенко О. І. Шляхи реалізації профільної середньої освіти в умовах реформування української школи. Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації: збірник матеріалів / за заг. ред. Ляшенко О. І., Засекіної Т. М., Мальованого Ю. І. Литвинової С. Г., Малиношевської А. В. Київ, 2024. С. 10–15.

13. Мельник Л.П. Психологія управління: Курс лекцій. 2-ге вид., стереотип. Київ, 2002. 176 с.

14. Мирончук Н. М. Застосування методу проектів у підготовці майбутніх викладачів до самоорганізації в професійній діяльності. *Проблеми освіти: зб. наук. праць*. Житомир, 2017. Вип. 87. С. 191–196.

15. Освітні технології. За ред. О. М. Пехоти. ІС: Вид-во А.С.К., 2003. 255 с.

16. Очеретна Н.Д. Інтенсифікація навчальної діяльності студентів-аграріїв. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2011. № 28. С. 392–396. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/4070>

17. Про затвердження державного стандарту профільної середньої освіти. (Постанова Кабінету Міністрів України № 851 від 25.07.2024). URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoho-standartu-profilnoi-serednoi-osvity-851-250724>

18. Пшенична О. С. Цифрові та мультимедійні технології в профільній середній та фаховій передвищій освіті: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Середня освіта» освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)». Запоріжжя: ЗНУ, 2024. 146 с.

19. Реалізація технологій профільного навчання в закладах загальної середньої освіти: методичний посібник. О. В. Малихін, Н. О. Арістова, Л. В. Шелестова, О. В. Барановська, В. І. Кизенко, О. П. Кравчук, С. Е. Трубачева, О. В. Черноус [Електронне видання]. Київ, 2021. 197 с.

20. Рибачук А. В. Інтерактивне навчання як засіб інтенсифікації навчального процесу. *Web of Scholar*. 2(20), Vol.4. 2018. С. 57–60.

21. Сисоєва С. О. Педагогічні технології: визначення, структура, проблеми впровадження. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2002. № 4. С. 69–79.

22. Ситуаційна методика навчання: теорія і практика. Упоряд. О. Сидоренко, В. Чуба. К., 2001. 256 с.

23. Слободяник О. В. Аналіз поняття «проект», «проектна технологія», «педагогічне проектування» у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32308793.pdf>

24. Технології профільного навчання: кол. монографія / [авт. кол.: Г. О. Васьківська, С. В. Косянчук, В. І. Кизенко, О. В. Барановська, Л. В. Шелестова, О. П. Кравчук]; за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Г. О. Васьківської]. Київ, 2020. 304 с.

25. Фарина А., Ковальчук І., Єрко Г., Казмірчук О., Галан О., Курчаба О. Педагогічний коучинг як засіб інтенсифікації освітнього процесу в Україні. *European humanities studies: State and Society*. Issue 3(1). 2019. С. 64–86

26. Шелестова Л. В. Використання педагогічних технологій розвитку творчих здібностей школярів у сучасній профільній школі. *Реалізація профільного навчання в умовах Нової української школи: зб. матер. наук.-практ. семінару*, м. Київ, 24 жовт. 2019 р. / [наук. ред. Г.О. Васьківська]. Київ: Ін-т пед. НАПН України, 2019. С. 33–41.

27. Шелестова Л. В. Вплив педагогічних технологій на розвиток творчих здібностей старшокласників в умовах профільного навчання. *Парадигматичні аспекти й дилеми розвитку науки та освіти [монографія]* [за ред.:

Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. – Конін – Ужгород – Мелітополь – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт, 2019. С. 205–214.

28. Шелестова Л. В. Діяльнісний підхід. Реалізація технологій профільного навчання в закладах загальної середньої освіти: методичний посібник / О. В. Малихін, Н. О. Арістова, Л. В. Шелестова, О. В. Барановська, В. І. Кизенко, О. П. Кравчук, С. Е. Трубачева, О. В. Чорноус. Київ, 2021. С. 25–29.

29. Шелестова Л. В. Диференційна функція педагогічних технологій у профільній середній освіті. *Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference «Present and future: priority areas of research in scientific and educational activities»*, February 17–19, 2025. Prague, Czech Republic. С. 147–150.

30. Шелестова Л. В. Можливості використання дистанційної форми навчання для ефективної реалізації профільної освіти. *The XV International Scientific and Practical Conference «Innovative technologies in the field of human services»*, April 15–17, 2024. European Conference, с. Stockholm, Sweden. С. 154–158.

31. Шелестова Л. В. Організація профільної середньої освіти: механізм формування профілів. *Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference «Development of theories and methods of education of past years»*, November 18–20, 2024, Antwerp, Brussels. 276 p.

32. Шелестова Л. В. Педагогічні технології як засіб розвитку творчих здібностей учнів в умовах профільного навчання. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 1 (20). С. 24–36.

33. Шелестова Л. В. Педагогічні технології як інструмент самореалізації учнів у профільній середній освіті. *Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference «Modern trends of social transformations of society in conditions of sustainable development»*, February 24–26, 2025, Stockholm, Sweden. 239 p. Pp. 162–168.

34. Шелестова Л. В. Профільна середня освіта в Україні: розроблення змісту та формування профілів. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць*. 2024. Випуск 2 (33). С. 7–18.

35. Шелестова Л. В. Трансформація профільної середньої освіти в Україні: концептуальні засади та нормативно-правові аспекти. *Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference «Modern trends of youth: advantages and significant disadvantages»*, November 11–13, 2024, Zaragoza, Spain. 202 p.

36. Шелестова Л. В. Функції педагогічних технологій у сучасній профільній школі. *Abstracts of III International Scientific and Practical Conference «The most difficult problems of youth and ways to solve them»*, January 20–22, 2025, Krakow, Poland. 289 p. С. 170–173.

37. Шелестова Л. В., Барановська О. В. Індивідуалізація навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу у початковій школі:

методичний посібник / наук. ред. д. пед. наук, проф. О.В. Малихін. Київ, 2024. 225 с.

38. Шелестова Л. В., Кизенко В. І. Підходи до оцінювання результатів навчання у профільній середній освіті за умов змішаного навчання. *Світ дидактики: дидактика в сучасному світі: зб. матеріалів IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 29–30 жовтня 2024 р.* / за наук. ред. доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) НА-ПН України О. Топузова; доктора педагогічних наук, професора О. Малихіна. Київ, 2025. С. 196–198.

Altai ABDULLAEV, Oleksii NESTEROV, Inessa REBAR
(Zaporizhzhia, Ukraine)

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF SELECTION IN SPORT

Within the framework of the activity approach the concept of the system of psychological support of sport and game activity is realised, where selection is treated as a structural component of the stage of professional self-determination. The peculiarity of this stage is prolongation of selection in long-term sports training. The importance of the gnostic component of the athlete's personality in the process of game activity, which determines to a large extent his qualification, has been revealed. In the process of game activity in sport at relative equality of technical and tactical preparation, indicators of physical condition, the development of mental cognitive processes, connected, in particular, with operative thinking, has priority importance. It is shown that in the psychological selection of high-class athletes the most important is the information obtained about athletes at their young age. It reveals the prospects of their growth and more effective application of individual approach in training. It is determined that the most important sports-important qualities, potentially manifested at a young age, then reach their fullest development in athletes only at the highest stage of their mastery.

The problem of sports orientation and selection is no longer in the stage of formation, but has become an independent science [15].

The problem of improving the system of sports orientation at the moment on the part of specialists of various profiles has found great support both in our country and abroad. Despite the numerous available data, the problem of selection and orientation of the most talented people, as an independent direction, is in the stage of constant search, improvement and further development.

Scientifically-based methods of selecting «sporty» children to children's and youth sports schools, as well as predicting their future results are becoming important stages and an integral part of the modern system of training athletes from beginners to masters of international class [14].

Predicting the capabilities of a child or adolescent, the coach aims to create a reasonable search for talented individuals with the hope of successful sports specialisation in the future, as well as the search for new forms of selection of young athletes and the definition of informative tests used in this process [17].

If we proceed from the fact that selection is the beginning of the multi-year process of sports training, then the improvement of the system of control tests for selection with the orientation on the highest sportsmanship is of topical importance in sports selection. Also relevant is the issue of timely identification of abilities in children and adolescents, because in them, with the formation and

development of the body, motor and mental abilities are differentiated, their various manifestations become less interconnected, and more and more noticeably begin to reveal propensities to certain types of motor activity.

The analysis of special literature [14, 15] on sports selection shows that sports abilities are determined by a complex of hereditary and environmental factors. This requires a comprehensive analysis of the athlete's physical and mental qualities.

The objectives of selection are to identify such athletes in whom the training process would give the maximum effect with minimum time consumption, to identify the conditions and criteria for the effectiveness of sports selection at the initial stage of multi-year training.

The basis of sport consists of three elements: selection, training, competition.

The importance of selection as an important factor in the growth of sports achievements at all stages of sports training is generally recognised. The system of selection and orientation is a complex social mechanism that not only works for sport, but is also closely connected with other spheres of activity. Specialists have no consensus on the means and methods of assessing the prospectivity of athletes.

Sports selection is the process of searching for gifted people capable of achieving outstanding results in a particular sport, while orientation is the identification of promising directions for achieving top sportsmanship [14].

Sports selection and orientation is a continuous process covering the entire multi-year training of an athlete. In the process of selection and orientation, information about the athlete is analysed: health condition; level of physical development; features of physique; biological age; properties of nervous system; functional capabilities and prospects of improvement of the most important systems of the organism; level of development of motor qualities and prospects of their development; abilities to master sports technique, restructuring of motor skills and technical and tactical schemes; abilities to transfer training and competitive loads, intensive course of training and competition, intensive course of sports activities; ability to perform sports activities; ability to perform sports activities; ability to perform sports training and competition, intensive course of sports activities [20].

Practice shows that at the initial stages of sports training it is not always possible to select the contingent that corresponds to a particular sport. In this connection, in sports schools there is a large number and long time dropout of students, caused by the lack of growth of their individual results. Erroneous sports orientation of children and teenagers leads to great losses, traumatises the child's psyche, and does not allow to improve the quality of the training process [21].

The increased demands that great sport makes, cause the need to equip coaches with knowledge about modern, objective criteria for the selection of talented athletes [21].

The necessity of selection is conditioned by the fact that:

- 1) the period of a person's active sport life is short (5-10 years on average);

2) individual features of the psyche (mental functions, psychomotor skills, personality traits) do not allow everyone to achieve high sports results in acceptable time.

The analysis of scientific and pedagogical literature [1, 2, 14, 15, 17] allowed us to identify factors common to all sports that influence sports achievements and can serve as criteria for assessing sports fitness. They include: health, physical (conditioned) abilities, coordination skills, features of a physique, psychological characteristics of a personality and level of motivation (Fig. 1).

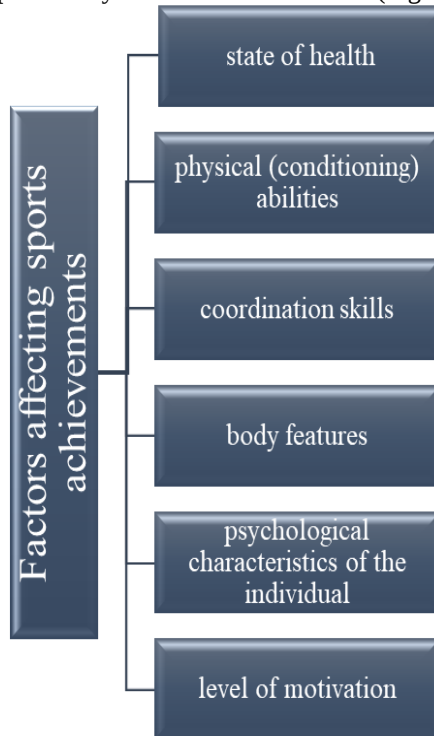

Figure 1. Factors influencing sporting achievements

Here is a description of each of them:

1. The state of health is assessed on the basis of the results of a comprehensive examination carried out in a medical and physical training dispensary.

2. Physical (conditioned) abilities include certain aspects of a person's motor capabilities, which are formed through the development of his/her physical (motor) qualities.

3. Coordination abilities form the basis for mastering sports technique. In most sports, a high level of physical fitness creates only the basis for achieving

high results. However, for the full realisation of this potential it is necessary to master the technique of motor actions, characteristic for a particular sport.

4. Body type is an important factor when choosing a sport, which requires an objective assessment of the child's physique and analysis of possible changes in its development. People belong to certain constitutional (somatic) types, which should be taken into account. In sports selection, attention is usually paid to such parameters as body length and weight, chest circumference, and the size of individual body parts: length of the torso, arms and legs, hip, leg, shoulder, etc. Of particular importance are body proportions, such as the ratio of body length to limb length or weight to height, which helps to more accurately assess athletic fitness.

5. The psychological characteristics of an individual are unique and consist of an individual combination of psychological characteristics, such as mental processes, temperament, character, emotions and motivation. These traits play an important role in the choice of sports specialisation.

Of particular importance are the typological properties of the nervous system, which affect performance in sports. The main indicators of the nervous system are its strength, mobility, dynamism and balance. For example, for sports that require speed and agility, high mobility of nervous processes and the predominance of excitation over inhibition are important.

A child's characteristic features, such as temperament and personality traits, are formed at an early age, even before they start playing sports, so they can be taken into account at the initial stages of sports selection. These traits are further improved in the course of sporting activity, but it is difficult to fully develop the necessary qualities from scratch. Thus, timely diagnosis of mental and characterological traits is important for the optimal choice of sport.

6. Level of motivation. Motivation is a conscious reason for human activity aimed at achieving a specific goal. In the context of sport, motivation can be based on a variety of needs that are sometimes known only to the athlete. These include the desire for strength, courage, mastering new skills, the ability to stand up for oneself and loved ones, and improving social status or material well-being.

From a biological point of view, motivation can be based on the desire to improve health, physique or physical qualities, which reflects the desire for physical improvement. Psychologically, motivations include the desire to demonstrate courage, boldness, or develop character traits such as perseverance and willpower.

Social motivations are often expressed in the desire to be like a successful athlete, to attract people of the opposite sex, or to be inferior to others. Sustained motivation is an important mechanism that can compensate for a lack of fitness in other aspects and significantly affect performance in sport.

According to domestic and foreign scientists [3-13] the main methodological principles of psychological selection in sport are the following:

1. The principle of systematicity. It requires joint development of selection procedure, study of mental features of high-class athletes, prediction of training results and sports achievements.

2. The principle of scientific validity. Selection rules formulated for a particular sport or for certain competitive situations cannot be used without special scientific verification and deep theoretical justification. Only scientific validity of selection methods and criteria can avoid serious errors.

3. The principle of comprehensiveness. Selection in sport is a multidimensional problem: social, pedagogical, medical, economic, psychological. The decision on the fate of an athlete can be made only on the basis of the whole complex of information.

4. The principle of prolonged dynamic selection. Selection in sport should be a continuous process of studying and diagnosing mental properties and qualities of personality important for sports activity. Such study is carried out regularly throughout the whole sports life at different stages of sports perfection.

5. Principle of pedagogical value. The results of psychodiagnostic examination of athletes should be used not only to select the most gifted athletes, but also to manage the training process, to improve the conditions for competitions: purposeful construction of education and training processes, rationalisation of training programmes, regulation of loads, improvement of educational and training means.

6. The principle of adaptability of selection criteria. Criteria for making a decision on the suitability of an athlete should be flexible, changing. The need to raise or lower them periodically arises in connection with the change of requirements to athletes due to the increase or decrease of sports competition in the country and in the international arena.

7. Principle of Humanism. Selection should protect the athlete from mental strain and frustration associated with the wrong choice of sport or sport specialisation.

8. Principle of relevance. The development of psychological selection system is necessary and reasonable, because competitive achievements of athletes significantly depend not only on their abilities, but also on individual qualities of the psyche.

9. Principle of practical usefulness. Activities on psychological selection should be cost-effective in terms of material costs for equipment and training, reasonable in frequency and duration of examinations and operative (timely issuance of psychodiagnostic conclusion).

There are four stages in the psychological selection system.

1. Formation of target traits. The success of sports activity can decide the fate of the athlete in selection as a target trait. Target attributes determine the meaning and reasonableness of selection tasks. Often as target attributes are assessments of athletes' skills according to any of the qualification systems: the International Sports Qualification System, competitive qualification. Experience in this area indicates that it is much more promising to use objectively and unambiguously

recorded results (seconds, points, metres, kilometres or place) as target characteristics. Expert coaches or referees assessments of athletes qualifications can also be used as target attributes. When collecting such information, requirements should be observed to ensure their reliability [3, 13].

2. Selection of predictive attributes. Predictive attributes include attributes that are used to predict future values of target attributes. In sports psychodiagnostics, the results of psychodiagnostic examination of athletes act in this capacity. They should be used to predict sports qualification, level of achievement, competitive stability and other target characteristics of an athlete [16].

3. Building a selection model. The success of sports activity cannot be reliably predicted by only one predictor. Achievement of high results in any sport depends simultaneously on many psychological characteristics of the athlete. They are characterised by a certain independence and are often specially selected so as to show the versatile nature of the requirements of sports activity in relation to the mental qualities of the athlete. In order to offer any standard way of selection of athletes, it is necessary to combine many characteristics into one (or, at least, into a small number), generalising the psychological suitability of an athlete. In this way, a selection model is created [15].

4. Practice of sports selection. Conducting sports selection is carried out with the help of tests, the indicators of which were included in the integral assessment of the psychological suitability of the athlete. Depending on the conditions and the tests used, the form of examination can be individual or group. Two obligatory conditions are observed during the examination: motivation and standardisation.

Motivation is expressed in providing a positive attitude and interest in the results of the examinees: a relaxed atmosphere, good contact between the experimenter and the subject. Standardisation means that the setting, external conditions and methods of conducting the survey should be exactly the same in all surveys. Experience shows that even small changes in the survey procedure can affect the results obtained [15].

Once the survey has been administered, the results are processed to produce a final psychological suitability score. Then, depending on the athletes' suitability scores, their results are usually categorised into three groups:

- absolutely fit;
- conditionally fit;
- unsuitable.

The presence of an intermediate group is due to the fact that it is not always possible to draw a definite conclusion about the suitability of an athlete. The boundary thresholds are determined on the basis of selection requirements: elimination of unpromising or selection of highly gifted athletes, etc.

The above approach to psychological selection is not the only one, but it is considered to be quite effective and allows minimising the average error. It is known that fully sports giftedness can be assessed only by the results of competitions, this method of psychological selection is of probabilistic nature [18].

The above material has allowed us to draw the following conclusions:

The above material allowed us to draw the following conclusions:

1. The current state of the world sport of highest achievements is characterised by the following most important trends: the dynamism of development of the sports movement, professionalisation of amateur sport, strengthening of integration processes in sport, increasing role of the state in the development of sport, increasing importance of sport as a factor of economic development, improvement of the material base of sport and scientific and methodological foundations of training athletes.

2. The revealed tendencies of development of sport of the highest achievements as a whole, determined by significant changes in socio-economic and political conditions in the world and Ukraine in recent years, predetermine the necessity of sub-action correction in all components of the system of sports training: the system of competitions, the system of training and restoration of efficiency of athletes, as well as the factors providing increase of their effective stimulation (methods of selection of promising athletes, information, scientific and medical-biological support of the system of training of athletes). Progressive development of the system of training of athletes is conditioned by the level of qualification of coaches, the presence of talented athletes, as well as scientific potential, providing the choice of promising directions of organisational and methodological support of further growth of sports results.

3. the increase of efficiency of training of sportsmen of high qualification in the country is negatively influenced by the existing structure of sports management in the country, which is characterised by several vertical levels (all-Ukrainian, regional, oblast, city, district) and territorial-agency principle of subordination of sports organisations and their organisational disunity; unregulated mechanisms of material and scientific-methodological support of links and subjects of training, difficult conditions of concentration of forces and with the help of the following factors

4. The generalisation of the world and domestic sports practice and the results of scientific research allowed us to identify the most significant methodological principles and provisions determining the successful development of sport. These include: prospective cycle planning of training, programme-targeted approach, according to which the final result predicted in the main start and intermediate characteristics of competitive activity determine for each athlete and team the content and nature of training in the Olympic quadrennium and a longer period. These and a number of other provisions concerning basic training, the ratio of types of training, rules of rational distribution of means, training methods, volume and intensity of load, individualisation of the training process, optimal combination of all factors of training, modelling of competition conditions, flexibility of correction of the training system, a well-functioning algorithm of selection of candidates for national teams should form the basis of planning and management of training of national teams and athletes of the country for the Olympic Games.

5. At present, the most important directions for further improvement of the organisation of athletes' training are: preservation of state support for high-performance sports; strengthening of the role of the Olympic Committee of Ukraine, sports federations; intensification of scientific research in the direction of creating and mastering high technologies of sports training; development of mass children's and youth sports, expansion of opportunities for physical education in secondary schools.

6. The system of sports competitions, as one of the most effective tools of sports management, is a system-forming factor that largely determines the content, direction and structure of the training process. It acts as a factor of control over the quality of athletes' training, forecasting and planning the development of sport as a whole and its individual disciplines; it provides a space of interaction between world and domestic sport, borrowing of experience accumulated in different states, as well as regions within the country; it contributes to the propaganda and publicity of sport, which is an incentive in the activities of sports organisations [19].

REFERENCES

1. Абдуллаев А. К., Ребар І. В. Теорія і методика вільної боротьби: навч.-метод. посіб. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2018. 299 с.
2. Абдуллаев А. К., Христова Т. Є., Ребар І. В., Нестеров О. С. Сучасні педагогічні вектори спортивного відбору борців. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57. Т. 1. С. 118–121.
3. Бочелюк В. Й., Черепехіна О. А. Психологія спорту. К.: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
4. Вейнберг Р., Гоулд Д. Психологія спорту: підручник. К.: Олімпійська література, 2001. 336 с.
5. Волкова В. І. Психологія спорту. Навч. посіб. К.: Олімпійська література, 2007. 298 с.
6. Воронова В. І. Психологія спорту: навч. посібник [для студентів вищ. навч. закл.]. К.: Олімпійська література, 2007. 298 с.
7. Гогунів Є. М. Психологія фізичного виховання і спорту. К.: Академія, 2000. 288 с.
8. Гринь О. Р. Психологічне забезпечення та супровід підготовки кваліфікованих спортсменів: навч. посіб. К.: Олімпійська література, 2015. 184 с.
9. Зайцева Ю. В., Момот О. О., Новік С. М. Психолого-педагогічний супровід спортсменів. *SWorldJournal*. 2023. Issue 21. Р. 3. С. 38–43.
10. Кириленко Т. С. Психологія спорту. Регуляція психічних станів. К.: ІПО КУ ім. Тараса Шевченка, 2002. 112 с.
11. Лисенко Л. Л. Психологічні аспекти підготовки спортсменів: навчально-методичний посібник [для студентів факультету фізичного виховання]. Чернівці: Редакційно-видавничий відділ Чернівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, 2011. 64 с.

12. Наконечний І. Ю. Психологія фізичного виховання та спорту: навч.-метод. посіб. Чернівці: Рута, 2015. 91 с.
13. Олійник Н. А., Войтенко С. М. Психологічні особливості спортивної діяльності: Монографія. Вінниця: ВНАУ, 2020. 240 с.
14. Сергієнко Л. П. Відбір у різні види спорту: підруч. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. 784 с.
15. Сергієнко Л. П. Спортивний відбір: теорія та практика у 2 кн. Книга 1. Теоретичні основи відбору: Підручник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2009. 672 с.
16. Федик О. В. Психологія спорту: [матеріали для самопідготовки до семінарських занять для студентів спеціальності «Психологія»]. Івано-Франківськ: Інін, 2013. 226 с.
17. Шинкарук О., Сиваш І., Улан А. Особливості відбору дітей на початковому етапі спортивної підготовки. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць*. № 2 (34). 2016. С. 110–114.
18. Штифурак В., Драчук А. Особливості психологічної підготовки в умовах спортивної діяльності на сучасному етапі. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наукових праць*. Вінниця. Вип. 1. 2017. С. 476–482.
19. Abdullaev A. K. Pedagogical basement of sport selection. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*. №8. 2011. Pp. 3–5.
20. Bilokon V., Anikeienko L. Analysis of selection in the basketball training system in Ukraine and abroad. *Scientific journal National Pedagogical Dragomanov University*. Issue 4 (149). 2022. Pp. 7–9. DOI 10.31392/NPU-nc.series15.2022.4(149).01
21. Karimov D. A. Main Pedagogical Technologies of Selection and Orientation used in Children for Sports Reserve. *International Journal on Integrated Education*. Vol. 5. Issue 3. Mar 2022. Pp. 246–251.

РАДІОМОВЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИСТОЯННЯ В СУЧАСНІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

The paper is devoted to the role, place and functional potential of radio broadcasting as a powerful and effective factor in countering information aggression on the eve and during the full-scale invasion of Ukraine by Russia. The experience and functioning of Ukrainian radio during the cold and hot phases of the hybrid war are considered in the context of the world theory, practice and history of information warfare and social communications.

In today's era of post-truth, hybrid wars and manipulative virtual reality, states have moved to using information and psychological warfare technologies as an unconventional method of imposing their information picture of the world on the enemy with seeming anonymity and without actually violating international laws on the sovereignty of other countries.

The information war waged by the Russian Federation in the course of its armed aggression against Ukraine is a set of large-scale and multifaceted special information and psychological operations, the planning and implementation of which began long before the start of the full-scale military invasion. And subsequently, these special information operations have repeatedly changed their tools, means of influence, goals and priorities in order to create the basis for armed aggression. Social networks and the use of bots, intelligence based on open source analysis, the use of artificial intelligence technologies, cybersecurity and robotic systems determine the main information trends in the armed confrontation between Ukraine and Russia.

Однією з важливих складових перемоги України в повномасштабній російсько-українській війні є здатність перемогти ворога на інформаційно-комунікаційному фронті. Як зазначають автори монографії «Стратегічні комунікації в умовах війни: погляд від волонтера до науковця», характеризуючи складову частину війни: «Особливістю цієї наймасштабнішої у ХХІ столітті війни є її інформаційна складова, бо саме технологічний розвиток останніх десятиліть надав нового імпульсу сфері комунікацій, створив безпрецедентні умови для миттєвого поширення інформації, уможливив масовість та масштаб інформаційних атак і пропагандистських кампаній. Саме інформація перетворилась на зброю масового ураження» [12].

Інформаційна війна, розгорнута російською федерацією в ході збройної агресії проти України, являє собою сукупність масштабних та багатопланових спеціальних інформаційних та психологічних операцій, планування та реалізація яких розпочались задовго до початку повномасштабного військового вторгнення. І в подальшому ці спеціальні інформаційні операції неодноразово змінювали свій інструментарій, засоби впливу, цілі та пріоритети з метою

створити підґрунтя для збройної агресії. *Соціальні мережі і використання ботів, розвідка на основі аналізу відкритих джерел, застосування технологій штучного інтелекту, кібербезпека і роботизовані системи визначають основні інформаційні тренди збройного протистояння України і рф.*

Виходячи зі змісту та ролі інформації у сучасному світі, американський дослідник М.Маклуен виводить тезу: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації»[1]. Інформаційна війна (англ. *information warfare*) – викладення інформації у спосіб, який формує у суспільстві чи цільовій групі людей потрібну точку зору, громадську думку, хід взаємодоповнюючих логічних думок, вичерпну систему поглядів щодо окремих питань на користь організатора інформаційної пропаганди. Як наслідок, відбувається усвідомлення окремих фактів чи подій у потрібному для маніпулятора світлі, формування потрібного світогляду чи життєвої позиції стосовно питань, у яких раніше були протиріччя чи нерозуміння. У випадку відсутності протиріч і наявної сталої системи поглядів, завданням інформаційної війни є породження сумнівів, штучне вживлення протиріч та домислів в існуючі переконання масової аудиторії.

У сучасну епоху пост-правди, гібридних війн та маніпулятивної віртуальної реальності держави перейшли до використання технологій інформаційних та психологічних війн як нетрадиційного методу нав'язування своєї інформаційної картини світу супротивнику з позірною анонімністю, а також без фактичного порушення міжнародних законів про суверенітет інших країн. Політика пост-правди відображає суть нового феномена: правда не фальсифікується і не заперечується, а просто має другорядне, несуттєве значення. Колись метою політичної маніпуляції масовою свідомістю було створення хибної картини світу через викривлення та спотворення фактів, реальних подій та їх наслідків, а тепер на авансцену виходять бурхливі почуття, емоційні гойдалки, сфабриковані упередження та стереотипи. Існує думка, що це не є новим феноменом в історії, Юваль Ной Харарі у своїй книзі «21 урок для 21 століття» зазначає, що «людство завжди жило в епоху пост-правди», тому що воно завжди «залежало від створення міфів і легенд та віри в них» [2].

Деякі соціологи зазначають, що пост-правда є продуктом радикально зміненого комунікативного середовища суспільства, швидкої еволюції та трансформації засобів масової інформації (інтернет, соціальні мережі, штучний інтелект, діпфейки, тощо). Фрагментація джерел інформації створила атомізований світ, в якому недостовірна інформація, брехня, чутки і плітки поширюються з карколомною швидкістю. І в результаті, люди, кинуті в інформаційний дрейф в океані брехні, не матимуть за що «зачепитися» в когнітивному сенсі.

Як наголошується в статті «Місце найменшого опору (соціальна функціональність радіомовлення у добу сучасних інформаційних воєн, або чому потужна інформаційна зброя за певних умов сама стає вразливою для деструктивного впливу)», радіо, як акустичний канал масової комунікації, має

свою специфіку: «Феномени сприйняття інформації по акустичному каналу добре вивчені фізіологами. Звуковий твір може бути присутнім у полі людської уваги мінімально, як тло, дозволяючи поєднувати слухання з іншими видами діяльності – і максимально, поглинаючи уяву настільки, наскільки це взагалі можливо для медіа. Досвід подібного (активного) сприйняття формує навички співтворчості та зосередженої уваги на рівні, недосяжному, наприклад, для телебачення. У споживача акустичного твору спрацьовує психічний механізм створення уявної реальності, який ґрунтується на асоціативних ланцюгах, що пов'язують звукові ефекти з чуттєвим досвідом минулого. (Шум дощу або морських хвиль викликає відповідні враження-спогади). Вигадуючи те, чого насправді не бачить, слухач створює індивідуальний і неповторний образ почутого замість спільного для всіх глядачів екранного зображення. Мозок починає працювати у кілька разів потужніше, ніж тоді, коли сприймає інформацію і візуально, і акустично. Нейрофізіологію цього процесу ще у першій половині минулого століття дослідив послідовник Сеченова і колега Павлова, видатний фізіолог Микола Подкопаєв» [10].

Підготовка до широкомасштабного вторгнення рф в Україну, формування інформаційно-психологічного підґрунтя для збройної агресії розпочалась задовго до початку російсько-української війни. Розглянемо в цій статті роль та функціональний потенціал радіомовлення України в цей період. В монографії «Стратегічні комунікації в умовах війни: погляд від волонтера до науковця» наголошується: «Сучасна війна ведеться в інформаційному та кіберпросторі, основною її метою є досягнення цілей за допомогою інформаційного впливу на свідомість населення. Україна піддається постійному інформаційному впливу з боку Росії та її союзників-сателітів. Ворог роками чинить тиск на Україну, її суспільство і стратегічних партнерів, проводячи агресивні інформаційні та психологічні операції з метою підготувати ґрунт для подальших військових провокацій» [12].

Як зазначається в статті «Місце найменшого опору (соціальна функціональність радіомовлення у добу сучасних інформаційних воєн, або чому потужна інформаційна зброя за певних умов сама стає вразливою для деструктивного впливу)», в разі зіткнення з зовнішніми чинниками, ворожими ідеям «відкритого суспільства», радіомовлення опиняється на вістрі деструктивного впливу з боку структур і осіб, зацікавлених у соціально-політичному регресі: «Радіомовлення як відносно захищений і стійкий до зовнішніх впливів інформаційний ресурс в умовах міждержавного протистояння стає об'єктом потужних багатовекторних деструктивних дій. Його знищують у різний спосіб: від бомбардувань радіостанцій до таємних диверсійних операцій. Підривні дії можуть маскуватися під природні процеси, адміністративні помилки чи економічні злочини. Такі дії не завжди ідентифікуються як агресія» [3].

Вивчаючи досвід Українського радіо під час гібридної війни та повномасштабного вторгнення рф в Україну, що розглядається у контексті світової теорії, практики та історії соціальних комунікацій, можна дослідити

наступні тенденції у розвитку українського радіомовлення, яке стає об'єктом багатовекторного деструктивного впливу напередодні війни.

Саме таких деструктивних змін зазнав найстаріший та найбільший радіомовник «Українське радіо», що існує з 1924 року і складається з радіостанції «Українське радіо» (або Перший канал), «Промінь» і «Культура», а також Всесвітньої служби радіомовлення України, яка більш ніж півстоліття мовила для зарубіжної аудиторії по всьому світу. Раніше «Українське радіо» було державною радіокомпанією, а з 2017 року входить до складу Національної суспільної телерадіокомпанії України. Три радіостанції «Українського радіо» стали загальнодержавними радіоканалами під час трансформації державного телерадіомовлення у суспільне мовлення в 2017 році. Виникає слушне запитання, а куди зник цілодобовий міжнародний радіоканал «Radio Ukraine International» (ефірна назва Всесвітньої служби радіомовлення України) зі складу Українського радіо? На інформаційних ресурсах зазначається, що такий канал й досі є функціональною складовою радіокомпанії. «Нині Українське радіо – це чотири радіоканали суспільного мовлення, які виходять в ефір 24 години на добу 7 днів на тиждень. Програми виходять на хвилях Першого каналу УР-1, Радіо «Промінь», Радіо «Культура» та Radio Ukraine International» [5].

Ще в 2011 році керівництво Національної радіокомпанії України ліквідувало міжнародне радіомовлення українською мовою, яке мало величезну зарубіжну аудиторію, що складалася переважно з представників української діаспори, чисельністю до 20 млн. по всьому світу. А згодом було оголошено про намір припинити мовлення англійською, німецькою та румунською мовами. Підставою стало рішення Колегії Держкомтелерадіо щодо «оптимізації мереж каналів мовлення» Національної радіокомпанії України [13]. Замість програм, спеціально підготовлених для українців світової діаспори, в ефірі тепер мали звучати програми внутрішнього мовлення Українського радіо. Фактично зникло ефірне мовлення Всесвітньої служби «Радіо Україна», продовжувала мовити в ефірі лише румунська редакція – 1,5 години на добу, маючи малопотужний СХ-передавач у м. Чернівці. А програми українського мовлення та іноземними мовами знайти можна було лише на супутнику та в інтернеті.

Потужність передавачів, які передавали сигнал за кордон, зменшилася з 1000 кВт до 100 кВт, і повноцінне мовлення українською, англійською, німецькою та румунською мовами на Європу, Північну Америку, Росію та Австралію стало епізодичним. «На той момент інфраструктура Концерну РРТ включала 47 передавачів середніх хвиль загальною потужністю понад 6,5 МВт; 12 короткохвильових передавачів (загальною потужністю 3 МВт); понад 500 антенно-шотлових споруд заввишки від 70 до 382 метрів. Ця база дозволяла здійснювати мовлення практично на всі континенти. Проте через дії Концерну РРТ багато передавачів і антени було списано або знищено, а частину майна передано на металобрухт» [6]. Технологічно заглушити сигнал в СХ-діапазоні майже неможливо. Саме завдяки цій особливості Пер-

ший канал та Всесвітню службу Українського радіо можна було слухати в анексованому Криму, на окупованих частинах Донбасу і навіть в Росії.

Як наголошують в статті «Місце найменшого опору (соціальна функціональність радіомовлення у добу сучасних інформаційних воєн, або чому потужна інформаційна зброя за певних умов сама стає вразливою для деструктивного впливу)» автори Хоменко І., Набруско В., Фоменко В.: «Інформацію, яку несуть радіохвилі, дуже складно контролювати на території поширення сигналу. Тривалий досвід медіаконфліктів довів, що і архаїчна радіовійна (конкурентне мовлення кількох передавачів на одній частоті), і глушіння іноземних станцій, і вилучення радіоприймачів не є стовідсотково ефективними методами протидії інформаційній інвазії. Натомість інтернет виявився менш резистентним до спроб обмежити право на інформацію» [11].

Тим часом росія активно і цілеспрямовано повертається до використання середніх і коротких хвиль, нарощуючи втрачені можливості інформаційного впливу в Європі. Як повідомляє портал LRT.lt, росія відновила трансляцію пропагандистських радіопередач на середніх хвилях з Калінінградської області, використовуючи передавачі потужністю 600 кВт і 1МВт на частоті 549 кГц, яку до 2022 року займало Українське радіо. Ця частота належала до колишньої синхронної мережі ЄСРР. Після руйнування українського передавача в Миколаївській області Росія скористалася ситуацією для інформаційного впливу на країни Балтії і Європу.

Член наглядової ради ПАТ «НСТУ» В'ячеслав Козак у своїй колонці на сайті newformat.info описав, до чого призвело припинення роботи останнього потужного передавача середньохвильового діапазону в с. Луч Миколаївської області: «Нині відсутній ефір в більшості районів Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Дніпропетровської, Запорізької, Черкаської, Полтавської, Вінницької, Сумської областей та території окупованого Криму. Причина відома – від початку літа припинив працювати останній потужний передавач середньохвильового діапазону в с. Луч Миколаївській області. Дещо раніше вимкнули мовлення потужних передавачів середньохвильового діапазону у Харківській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях. Суть усіх скарг – Українське радіо відсутнє в СХ-діапазоні, тому мільйони людей, які мешкають, насамперед, в південних і східних областях, частково західних та в центрі України, змушені слухати пропагандистське російське радіо.» [7] Як наголошує В. Козак напередодні війни «40% території України – це суцільні «дірки», де немає ні суспільного радіо, ні суспільного телебачення. Практично у кожній області, а особливо в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Кіровоградській, Черкаській є «білі плями», де немає ні аналогового, ні цифрового телебачення. Нині змовкло і радіо».

Продовжуючи тему інформаційної складової підготовки росією повномасштабного вторгнення в Україну протягом багатьох років до початку реальної війни, В. Козак зазначає: «Варто наголосити, що росія активно розвивала мережу передавачів на середніх та довгих хвилях і має їх на сьогодні в 11 разів більше, ніж ми. Ситуація критична і вимагає негайних дій,

бо нині на нашій території російська пропаганда звучить гучніше, ніж українське слово. Наприклад, на частоті 1413 кГц працює потужний російський передавач із Придністров'я, який транслює антиукраїнські програми майже на всю територію України. Проникнення російського пропагандистського мовлення відбувається вздовж усього кордону з Росією, підігріваючи сепаратистські настрої окремої частини населення».

Стосовно міжнародного мовлення, яке мало б забезпечувати оперативну та об'єктивну інформацію про ситуацію в Україні «з перших рук» для зарубіжної аудиторії та міжнародної спільноти загалом, ситуація складалась в тій самій парадигмі. 10 грудня 2014 року Національною радіокомпанією України було запроваджено мовлення російською мовою на середньохвильовій частоті 1431 кГц та в Інтернеті [8]. Мовлення російською на частоті 1431 кГц розпочалося 10 грудня 2014 року й припинилося 1 лютого 2018 року. 1 лютого 2021 року мовлення на середніх хвилях (549 кГц) було відновлено [9], але через брак коштів передавач був відключений вже 31 грудня 2021 року». До повномасштабного вторгнення залишалось менше 2 місяців.

Навесні 2022 року, у зв'язку із російським вторгненням в Україну формат мовлення RUI був кардинально змінений, тепер представляючи собою лише випуски новин та короткометражні рубрики. З 30 липня 2023 року скасовано мовлення російською, з 1 жовтня 2023 року – німецькою, з 21 квітня 2024 року – англійською, з 14 вересня 2024 року – польською.

Як зазначається в статті «Місце найменшого опору (соціальна функціональність радіомовлення у добу сучасних інформаційних воєн, або чому потужна інформаційна зброя за певних умов сама стає вразливою для деструктивного впливу)»: В Україні напередодні війни відбувалися події, кожна з яких могла б тлумачитися як випадковість – якби вони системно не вели до спільного результату. Було доведено до банкрутства (штучного, за даними журналістських розслідувань, і знищено надпотужний радіопередавальний центр «Борея» під Києвом, «...який спроможний був своїм радіосигналом на довгих та середніх хвилях накривати не лише територію всіх наших областей, а й забезпечувати передачу програм Національної радіокомпанії України (НРКУ) на десятки країн світу». Перетворення його антен на металобрухт і передача території в «безоплатну власність» 48 фізичним особам назавжди позбавило Україну такої можливості. Катастрофічно зменшився частотний ресурс і трансляційна мережа українського радіо (на тлі абсолютної доступності для слухача численних FM – станцій з іноземним капіталом). Серед іншого, це вплинуло на потенційні можливості системи оповіщення цивільної оборони. Було змінено керівництво радіокомпанії і, відповідно, її програмну політику. Відбилися кадрові чистки, в результаті яких радіо залишили висококваліфіковані менеджери і редактори» [11].

В той самий час заступниця міністра оборони України (2021–2023 рр.) Ганна Мальяр, яка координувала стратегічні комунікації Об'єднаних сил оборони України зазначила в інтерв'ю «Детектор медіа»: «Я зрозуміла, що в Європі та США є величезна прогалина в інформуванні про Україну. Згадки

про Україну є на рівні новин, але немає пояснень, ширшого контексту і, як говорили мені німці, французи, американці, з якими я зустрічалася, їм узагалі бракує українського контенту в інформаційному полі.»[10] Особливо актуальним є питання висвітлення на високому професійному рівні, з урахуванням менталітету та специфіки сприйняття інформації, оперативних новин та перебігу подій для зарубіжної аудиторії під час повномасштабної війни в державі.

Висновки. Питання протидії інформаційному впливу Росії на українську громадськість та світову спільноту особливо актуалізувалося з початку повномасштабної війни РФ проти України. Радіомовлення, як відносно захищений і стійкий до зовнішніх впливів інформаційний ресурс в умовах міждержавного протистояння стає об'єктом потужних багатовекторних деструктивних дій. Ворог протягом довгого часу намагається втручатись у соціально-політичні процеси в Україні шляхом здійснення пропагандистського деструктивного впливу на свідомість громадян, використовуючи існуючі засоби масової комунікації, радіомовлення, зокрема. Єдиний світовий інформаційний простір, в якому акумулюються всі засоби збирання, накопичення, оброблення, обміну та зберігання інформації, фактично стає театром воєнних дій, де кожна протидіююча сторона прагне отримати перевагу, а в разі потреби – розгромити противника. Розглянуто важливість функціонування радіо в період воєнних дій та за умов, коли радіомовлення використовується, як один із інструментів інформаційної війни та впливу на масову свідомість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маклуен М. *Martial McLuhan II: The Military is the Message. Enculturation*: URL:<http://enculturation.net/martial-mcluhan-2>, June 26, 2012
2. Юваль Ной Харарі «Людство завжди жило в епоху постправди», 2019, URL:<https://daily.afisha.ru/culture/12170-chelovechestvo-vsegda-zhilo-v-epohu-postpravdy-otryvok-iz-novoy-knigi-yuvalya-noya-harari/>
3. Хоменко І., Набруско В., Фоменко В. «Місце найменшого опору (Соціальна функціональність радіомовлення у добу сучасних інформаційних воєн, або чому потужна інформаційна зброя за певних умов сама стає вразливою для деструктивного впливу). *Slovak international scientific journal* №61, 2022 (1).pdf С. 34-42.
5. Вікіпедія, стаття «Українське радіо», URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Головатенко О. Радіомовлення в Україні: як знищували стратегічну інформаційну зброю? LRT.lt (Lithuanian National Radio and Television), URL: <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2445672/radiomovlennia-v-ukrayini-iak-znish-chuvali-strategichnu-informatsiynu-zbroiu-inshii-dosvid-evropi?srsId=AfmBO-orsQWhgT-gnDnIKAJCyGMullKKvQOaBpBgC6IzRS-QxsRhqhcf>
7. Козак В., член Наглядової ради ПАТ «НСТУ». Чому «мовчить» Українське радіомовлення на 60% території України? 2019.07.23 URL: <https://newformat.info/politics/chomu-movchit-ukrainske-radio-majzhe-na-60->

teritorii-ukraini/?fbclid=IwAR0evUUfji7okIPP89hVEID4mpCVn59Da8kYad-MA2eFhW1FdnUY5AB8v5N4

8. Вікіпедія, стаття «Radio Ukraine International», URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Radio_Ukraine_International

9. «Українське радіо» відновлює мовлення на середніх хвилях *Архів оригіналу за 5 лютого 2021*. URL: https://stv.detector.media/reformuvannya/radio-ukrainske_radio_vidnovlyue_movlennya_na_serednikh_khvilyakh/

10. Зварич О. Ганна Маляр: «Під час війни завдання інформувати стає другорядним, а найпершим – воювати інформацією», Детектор медіа, 2024.01.29, URL: <https://detector.media/infospace/article/222247/2024-01-29-ganna-malyar-pid-chas-viyny-zavdannya-informuvaty-staie-drugoryadnym-a-naupershym-voyuvaty-informatsiieyu/>

11. Хоменко І., Набруско В., Фоменко В. «Місце найменшого опору (Соціальна функціональність радіомовлення у добу сучасних інформаційних воєн, або чому потужна інформаційна зброя за певних умов сама стає вразливою для деструктивного впливу), с. 36. *Slovak international scientific journal* №61, 2022 (1).pdf

12. Стратегічні комунікації в умовах війни: погляд від волонтера до науковця: монографія / [за заг. ред. Л. Компанцевої]. Київ: 7БЦ, 2024, URL: https://nasbu.edu.ua/uploads/p_157_52975182.pdf

13. Державний комітет телебачення та радіомовлення України, Наказ N 140 08.06.2011 Про заходи щодо оптимізації мереж та каналів мовлення НРКУ, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0140603-11#Text>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФУТБОЛІСТІВ 14–15 РОКІВ

The paper considers the issues of physical training of football players at the stage of specialized basic training; analyzes the features of physical training as part of integral training in football and the factors that influence it; reveals the technological foundations of building physical training of athletes; highlights the leading directions of improving physical training in football. It was defined that the process of physical training of football players, organized on the basis of differentiated purposeful influence on a game specialization allows to increase the level of general and special physical fitness more essentially, than at traditional training. It is proved that the construction of physical training of football players, taking into account such factors as age sensitive periods of development of individual physical qualities, predisposition to a certain type of work, which determines the game role, provides optimization and more flexible management of the process of development of physical fitness and contributes to the increase of its level.

Keywords: football, physical training, stage of specialized basic training, sports training, comparative analysis, children's and youth sports school.

Сьогодні рівень змагальної діяльності в спортивних іграх, де футбол не є виключенням, вимагає планомірної багаторічної підготовки спортсменів. Все це закономірно обумовлює потребу оптимізації всього тренувального процесу, а також змагальної діяльності та перш за все фізичної і функціональної підготовки, які є основою для становлення спеціальної працездатності для досягнення високого рівня техніко-тактичної майстерності.

Важливість високого рівня фізичної підготовленості футболістів задля результативної змагальної діяльності детально розкрита в роботах Грибан Г.П., Мухін В.І., Лисенчук Г., Тищенко В., Ніколаєнко В.В., Шалар О.Г., Yağcı E.N. Bırgul, Ö. Bozkurt, T. Uluöz та особливо велике її значення на етапі спеціалізованої базової підготовки, коли відбувається активний розвиток всіх компонентів спортивної майстерності. Проте, в підготовці футболістів основна увага, як правило, приділяється технічній і тактичній підготовці, а фізична підготовка відходить на другий план і ведеться без урахування основних закономірностей її розвитку. Це негативно позначається на ефективності навчально-тренувального процесу на всіх його етапах.

Поряд з цим, до теперішнього часу в ряді робіт встановлено основні закономірності розвитку фізичної підготовленості в процесі багаторічної тренування, з'ясовані провідні фактори і їх роль в її забезпеченні на різних етапах підготовки, показана доцільність розширення спектри тренувальних дій, відзначається необхідність ранньої спеціалізації спортсменів. В певній

мірі вивчені провідні для футболу фізичні якості та встановлені їх структурні взаємовідносини.

Разом з тим, в більшості випадків, ці дослідження виконані за участю і для футболістів високої кваліфікації, що знаходяться на етапі вищої спортивної майстерності. Значно менше питання методики фізичної підготовки розглядалися для футболістів, які перебувають на базовому етапі багаторічного циклу підготовки. Проте, процес фізичної підготовки повинен забезпечувати планомірне безперервне підвищення фізичних кондицій гравців, наступність етапів. Задля досягнення найбільш значних спортивних результатів у будь-якому виді спорту провідну роль відіграє рівень фізичної підготовленості спортсменів. Це обумовлює актуальність питання розвитку фізичних якостей спортсменів, без винятку, в будь-якому конкретному виді спорту.

Особливого значення рівень фізичної підготовленості набув і в футболі, на базі якої здійснюється розвиток рухових якостей, реалізується ефективна тактика дій і надійна техніка. Рівень фізичної підготовленості футболістів багато в чому визначає результат виступу команди у змаганнях. Відзначається пряма залежність між рівнем фізичної підготовленості і спортивними результатами у спортсменів. Також, в тренуванні футболістів основна увага, як правило, приділяється технічній та тактичній підготовці, в той час як фізична підготовка залишається на другому плані.

У науковій літературі з футболу в першій половині минулого століття лише наголошувалося про те, що спортсмену в процесі тренувальних занять необхідно використовувати спеціальні вправи, що сприяють розвитку якостей, властивих футболісту. Трошки згодом, в літературі стали звертати увагу на потребу розвитку тих якостей, до яких в футболі висуваються особливо підвищені вимоги, і надавався відповідний список фізичних якостей, необхідних футболісту.

Пізніше, у 90-х роках в наукових підручниках і посібниках з футболу стали з'являтися розділи, що висвітлюють саме фізичну підготовку футболістів, але за обсягом вони складали не більше 5-7% всього матеріалу, де дуже поверхнево пишеться про розвиток сили, витривалості, швидкості, гнучкості і в основному наводиться перелік фізичних вправ для розвитку сили ніг, пальців рук, гнучкості і т.д.

Разом з тим, дане питання аж ніяк не є другорядним у процесі спортивної підготовки футболістів. В той же час аналіз літератури свідчить про відсутність єдиного погляду на пропонований перелік фізичних якостей, необхідних футболістам, а також про відсутність єдиного трактування у визначеннях фізичних якостей. У більшості випадків автори не розкривають зміст тих фізичних якостей, які пропонують, а звідси і наявність такої великої кількості найрізноманітніших рекомендацій.

У літературі наводиться величезна різноманітність фізичних якостей, які обов'язково необхідні футболістам. У спеціальній літературі звертається увага на потреби розвитку тих чи інших фізичних якостей, йдеться про важ-

ливість тієї чи іншої якості і перераховуються методи та пропонуються фізичні вправи, які необхідні для розвитку цієї якості, при цьому не розкриваючи безпосередньо структуру самої фізичної якості.

Науковцями виділено певні фізичні якості, які необхідні футболістам для ігрової діяльності. По-перше це швидкісно-силові якості, які яскраво проявляються в ударах по м'ячу, в стрибучості (у поєднанні з витривалістю), при пересуванні та реагуванні на подразники. По-друге це витривалість з її різновидами (стрибова і витривалість захисника). По-третє це спритність. По-четверте це акробатична спритність. І останнє, п'яте це гнучкість.

Автори підручників з футболу та спортивних ігор в основному виділяють силу, швидкість, гнучкість, спритність, швидкісну спритність, витривалість (швидкісну, силову, стрибкову, загальну, спеціальну), а також спеціальну силу, спеціальну швидкість, спеціальну спритність і спеціальну гнучкість.

Крім перелічених вище якостей, вказує на необхідність розвитку швидкості (рухової реакції і орієнтування, швидкості відповідних дій і переміщень, спостережливості), стрибучості. Вказується, що основою підвищення майстерності футболістів є їх висока фізична підготовленість, яка багато в чому визначається рівнем розвитку м'язової сили, швидкості рухів і особливо спеціальної витривалості. До показників, що відображає компоненти підготовленості спортсменів в ігрових видах спорту, відносять: фізичний розвиток, фізична підготовленість, технічна і тактична підготовленість.

Основними фізичними і руховими якостями є швидкість, швидкісно-силові прояви як невід'ємну частину всіх спортивних ігор, сила, координація і спритність у рухових діях, а також витривалість. Наголошується, що у футболі значну роль відіграє швидкість рухів, рівень розвитку якої повністю визначає ефективність захисних і атакувальних дій спортсменів. Відзначається, що найбільш важливим моментом в прояві спеціальної витривалості у футболістів є високий рівень розвитку лактатної анаеробної потужності, що поєднується з підвищеними показниками аеробної ефективності. Відоме значення має також здатність діяти в умовах вираженої кисневої недостатності при значному накопиченні молочної кислоти.

У структурі надійності ігрової діяльності футболістів виділені чотири фактори. У перші два фактори (57% загальної дисперсії вибірки) високими значеннями увійшли показники якості і надійності ігрових дій, що залежать від рівня швидкісного і стрибкового компонентів витривалості. Третій і четвертий фактори (22%) в основному визначають структуру надійності захисних дій футболістів. Вони багато в чому залежать від швидкісно-силового і швидкісного компонентів витривалості при пересуваннях по полю.

У швидкісно-силової витривалості футболістів виділяються її різновиди: бігову, ударну і стрибкову витривалість, кожна з яких допомагає спортсмену успішно справлятися з великою кількістю різноманітних, рухових дій, які доводиться йому виконувати при веденні гри.

Основною якістю, розвитку якою повинен бути підпорядкований тренувальний процес, є швидкісно-силова або ігрова витривалість футболістів.

Відзначається, що ігрова витривалість футболістів не є сумою силової, швидкісної витривалості, це складна комплексна, інтегральна якість, яка складається з багаторазового (протягом 2-3 годин) прояву швидкості, сили, вибухової сили та інших якостей, що працюють завжди в єдності, в певному режимі або відносно, залежно від виконуваної в кожній конкретний момент рухової дії, де фундаментальним все ж є витривалість.

Відзначається, що показники швидкісно-силової підготовленості футболістів мають позитивний взаємозв'язок і залежність з рівнем їх фізичного розвитку, таких, як:

а) спеціальна швидкість з поздовжніми розмірами тіла і його ланок, висоті внутрішнього зводу і підйому стопи;

б) спеціальна сила з абсолютним та відносним м'язовим компонентом маси тіла, поздовжніми і обхоплювальними розмірами тіла і його ланок, висоті внутрішнього зводу і підйоми стопи; негативна з жировим компонентом маси тіла;

в) загальна (максимальна) сила – з обхоплювальними, широтними і тотальними розмірами тіла, довжиною верхніх і нижніх кінцівок (крім 11-15 років).

Факторний аналіз показників швидкісно-силової підготовленості футболістів показав, що в період 9-16 років значенням має морфо-силовий фактор, в 17-18 років провідне значення займає саме швидкісно-силовий фактор.

У структурі показників фізичної підготовленості футболістів силові здібності є одним з найважливіших елементів, що визначають результативність і гарантують різноманітну діяльність гравця – швидкість руху, силу удару, спритність, стрибучість, спеціальну витривалість. Деякі з швидкісно-силових проявів визначаються поняттям «вибухова сила» під яким розуміють здатність досягти максимуму сили по ходу руху в мінімальні для даних умов.

Для результативної ігрової діяльності футболістів, необхідні надзвичайно швидкі, високо-координовані і точні рухи, здійснення яких в значній мірі пов'язано з індивідуальними особливостями прийому та аналізу зорової та пропріоцептивної інформації та розвитком у спортсменів почуття часу.

Відзначається, що ефективність змагальної діяльності у більшій мірі залежить від таких параметрів як оперативне мислення, глибинний зір, рівень вимог, сенсомоторні реакції, підвищення стійкості уваги та рівня реакції прогнозування, фізичні здібності і розміри тіла, кінестетична чутливість.

Відзначається, що результативність футболістів обумовлюється різноманітністю арсеналу техніко-тактичних дій, а також високим рівнем розвитку спеціальних фізичних якостей.

З фізичних якостей футболістів одне з провідних місць належить спеціальній витривалості, обумовлюється високим рівнем розвитку алактатної анаеробної потужності в поєднанні з підвищеними показниками аеробної ефективності. Велике значення має здатність діяти в умовах вираженої кисневої недостатності при значному накопиченні молочної кислоти.

Так як в основі фізичних якостей і працездатності спортсменів лежить виконання конкретного виду роботи, необхідно зупинитися на характерис-

тиці основних рухових діях спортсменів, уточнити яку конкретну роботу виконує футболіст в процесі змагань.

Під час гри футболісти виконують дуже складні рухові дії. При цьому місце і послідовність виконання цих рухових дій футболістів ніколи заздалегідь невідомі. У процесі гри йде постійна зміна ситуацій і необхідність миттєвого на них реагування.

Футболісти повинні успішно виконувати як переміщення, так і всілякі передачі, прийоми, удари і т.д.. Звідси умовно можна виділити і три різновиди ігрової витривалості футболістів згідно увазі рухового акту, який лежить в основі кожної з вищезазначених груп. В основі виділених груп рухових дій лежить своя, специфічна тільки для цієї групи фізична робота, яка значно відрізняється від інших груп рухових дій своїми просторовими, тимчасовими і динамічними характеристиками, кількісними і якісними параметрами і виконується завжди в своєму режимі, характерному лише для цієї роботи.

Виконання рухових дій (удар, передача, прийом м'яча і ін.) відбувається в лічені частки секунди, що обумовлює необхідність певного рівня розвитку швидкості з усіма трьома її проявами: швидкістю реакції, швидкістю першого руху і швидкістю самої рухової дії. При цьому, футболісти необхідна не просто швидкість, а швидкість спрямована на виконання спеціальних рухових дій, характерних для футболу як виду спорту.

Крім швидкості при виконанні технічних елементів, необхідний і певний рівень прояву сили. Прояв сили при виконанні тих чи інших рухових дій відбувається в дуже незначний відрізок часу, який обчислюється частками секунди. Звідси випливає, що додаток зусиль відбувається в певному співвідношенні зі швидкістю, тобто для виконання вищезазначених рухових дій необхідна не просто сила і швидкість, а їх злагоджена взаємодія або, як прийнято говорити, «вибухова сила», або швидкісна сила. Таким чином, для якісного виконання всіх рухових дій футболістів необхідно розвиток швидкості, сили, швидкісної сили.

Однак потрібно пам'ятати, що всі рухові дії футболістів, для виконання яких необхідні швидкість, сила, швидкісна сила, в процесі гри завжди виконуються багаторазово. Так футболіст протягом тайму виконує в середньому 64 ігрових прийому, а за гру ця цифра сягає величини 250-330.

В основі ігрової діяльності футболістів лежить багаторазовість виконання всіх рухових актів. Внаслідок цього для проведення однієї зустрічі футболістів необхідно не просто вміння швидко і з певним зусиллям виконувати який-небудь руховий акт, а вміння швидко виконувати ці рухові дії протягом 1,5-2,0 і більше годин (час однієї гри), тобто йому необхідна витривалість до швидкісної роботи, або – швидкісна витривалість. Разом з тим, окрім швидкості, футболісти затрачають і певні зусилля, а тому, поряд зі швидкісною витривалістю, їм необхідна і силова витривалість.

У футболі практично немає ігрових моментів, при виконанні яких футболісту необхідна тільки швидкісна або силова витривалість. У процесі гри,

рухові акти безперервно чергуються, а тому має сенс говорити про швидко-сно-силову витривалість, яка дозволяє виконувати всі рухові дії в тому режимі роботи м'язів, які відповідають кожному руховому акту окремо і в поєднанні, необхідному для успішного проведення гри.

Окремо взяті фізичні якості ніколи не проявляються ізольовано, тобто кожне саме по собі, а працюють комплексно, в самих різних поєднаннях. На цій підставі висловлюється думка, що фізичною якістю, що визначає успіх виступу в змаганнях, буде одна складна, комплексна, інтегральна якість, яка вбирає в себе в різних поєднаннях і силу, і швидкість, і витривалість та інші якості.

Одним з основних напрямів удосконалення управління підготовкою спортсменів є оптимізація системи тренування. При цьому рекомендується обов'язково враховувати оптимальний період розвитку специфічних якостей і закономірності адаптації організму спортсменів до оптимального рівня змагальних і тренувальних навантажень.

Одне з вихідних положень системи підготовки спортсменів – установка на оптимальний вік досягнення високих результатів, вимагає пошуку таких форм, засобів і методів підготовки, які забезпечують не скороспішний нестійкий успіх результатів юних спортсменів, а планомірне їх спортивне вдосконалення аж до оптимального вікового періоду.

Т. Ю. Круцевич зазначає, що першорядної уваги заслуговує питання забезпечення наступності в методиці тренування від етапу до етапу багаторічної підготовки спортсменів.

Для забезпечення належної наступності в методиці тренування юних і дорослих спортсменів необхідно враховувати наступне:

- досягнення юними спортсменами рівня відносних показників в реалізації своїх можливостей, які характерні для дорослих спортсменів;
- орієнтація на принцип пропорційності як одного з головних в фізичній підготовленості юних спортсменів;
- широке використання тренажерних пристроїв в заняттях з юними спортсменами;
- розвиток витривалості у юних спортсменів уже в ранньому шкільному віці.

В процесі розробки навчально-тренувального процесу по вихованню спеціальних фізичних якостей футболістів слід враховувати їх взаємозв'язок і відповідно до них підбирати вправи, які забезпечують комплексний вплив на розвиток спеціальних фізичних якостей.

Впродовж фізичної підготовки футболістів необхідний вплив на швидко-сно-силовий компонент витривалості (до 40% часу), а також збільшення стрибкової витривалості (до 26% часу).

Вказується, що в міру дорослішання гравців і зростання їх спортивної майстерності доцільно:

- неухильно збільшувати обсяг, інтенсивність, психічну напруженість, спеціалізованість тренувальних дій, з нарощуванням обсягу навантажень і суворим дотриманням принципу поступовості;

- на фоні зростання абсолютних показників обсягу всіх сторін тренувального процесу поступово збільшувати питому вагу техніко-тактичної і особливо інтегральної (ігрової) підготовки;

- послідовно підвищувати питому вагу змагальної діяльності як засобу підготовки, діагностики і контролю;

- все більше використовувати різні форми індивідуальних занять;

- на основі оволодіння універсальної «школою» техніки і тактики гри поступово підводити кожного спортсмена до оволодіння всіма техніко-тактичними нюансами гри в найбільш відповідному його індивідуальним особливостям амплуа.

При розвитку спритності у футболістів необхідно віддавати перевагу комплексним вправам, що мають вплив на різні рухові функції і здібності футболістів. При цьому провідна роль належить сполученому методу їх розвитку.

В період 10-11 років вкрай необхідно використання впливів одночасно на кілька рухових якостей і здібностей. У середньому віці акцент необхідно надавати розвитку спритності з постійним відпрацюванням техніко-тактичних прийомів в ускладнених умовах.

Впровадження в тренувальний процес комплексних засобів призводить до поліпшення механізмів управління рухами та збільшення координаційного базису, що активізує вдосконалення процесу навчання та головних прийомів гри в захисті.

Науковці в сфері фізичного виховання та спорту наголошують, що на розвиток спритності футболістів 10-11 років відводити до 50% часу від загального обсягу, в той час як в 13-14 років-до 35% часу.

Загальновідомо, що основними засобами в тренувальному процесі є фізичні вправи, які, відповідно до загальноприйнятої класифікації, підрозділяються на засоби загальної фізичної і спеціальної підготовки, а останні, в свою чергу, поділяються на спеціально підготовчі та змагальні, або основні вправи.

Використання засобів загальної фізичної підготовки в тренувальному процесі буде сприяти поліпшенню загальної ігрової витривалості футболіста, а використання засобів спеціальної фізичної підготовки – спеціальної швидкісно-силової витривалості футболіста.

Кожна виконувана фізична вправа, тобто здійснена спортсменом фізична робота, має свої просторові, часові і динамічні характеристики, а також кількісні та якісні параметри, якими вона і відрізняється від іншої роботи, тобто від інших виконуваних фізичних вправ, які завжди спрямовані на рішення яких-небудь конкретних завдань. Тому одна і та ж фізична вправа не може бути одночасно засобом загальної, а також спеціальної фізичної підготовки.

Так як в основі підвищення спеціальної ігрової витривалості лежать змагальні вправи, з притаманними тільки їм просторовими, тимчасовими і динамічними характеристиками, кількісними – якісними параметрами, то використання будь-яких інших фізичних вправ буде завжди трактуватися, як використання засобів загальної фізичної підготовки, так як ці фізичні вправи мають свої просторові, часові і динамічні характеристики, кількісні та якісні параметри, не адекватні змагальним вправам футболіста.

Крім цього, для підвищення рівня спеціальної ігрової витривалості футболіста або її різновидів, все специфічні для футболіста рухові акти і дії необхідно завжди виконувати в такому режимі, який відповідає режиму виконання цих дій у процесі змагань.

Відзначається, що чим вищий рівень спортивної майстерності футболіста, тим більш диференційовано повинен вестися підбір засобів для його загальної фізичної підготовки, так як у спортсменів високої кваліфікації рівень загальної фізичної підготовки значно вище, ніж у новачків. Тому, якщо в перші роки спортивного тренування для підвищення загальної фізичної підготовки можна використовувати більш широкий арсенал фізичних вправ, то з ростом спортивної майстерності бажано в процес навчально-тренувальних занять включати такі фізичні вправи із засобів загальної фізичної підготовки, які будуть мати вплив в основному на ті м'язові групи, від роботи яких в значній мірі залежить результативність виступу на змаганнях, тобто вправи для тих м'язових груп, які в процесі змагань несуть основне фізичне навантаження.

Наразі спортивне тренування в футболі відзначається підвищенням фізичних і нервових навантажень, де інтенсивність та обсяг тренувальної роботи досягли значних критичних величин, наступне зростання яких пояснюється як соціальними чинниками, так і біологічними можливостями людського організму. Все це обґрунтовує необхідність розробки гранично ефективних методів тренування задля комплексної оптимізації всіх її основних компонентів.

Наразі практика спортивного тренування не може достатньо ефективно вирішувати свої головні завдання з розвитку оптимальної пристосованості організму до м'язових навантажень, без додаткової розробки і обґрунтування сучасних методів впливу і використання адаптогенних засобів. Впровадження ефективних новітніх, науково обґрунтованих технологій при оптимальній системі комплексного контролю може дозволити збільшити діапазон адаптаційних перебудов при даному обсязі й інтенсивності тренувальних навантажень.

Питання підвищення ефективності тренувального процесу можна вирішити через оптимізацію всіх її сторін – збільшення ступеня впливу тренувальних навантажень і оптимізації відновних процесів впродовж раціоналізації системи адекватного комплексного контролю.

Можна виділити основні завдання, які вирішуються у процесі фізичної підготовки, включно із самостійними формами організації занять: підви-

щення функціональних можливостей основних життєво важливих систем організму дихання, кровообігу, енергозабезпечення; підвищення рівня розвитку основних фізичних якостей (сила, швидкість, витривалість, гнучкість, спритність, координація); підвищення адаптивних (приспосувальних) властивостей організму до соціально-екологічних та кліматичних умов середовища людини; підвищення захисних функцій організму, стійкості організму, стійкості до впливу на організм; підвищення рівня розвитку основних фізичних якостей (сила, швидкість, витривалість, гнучкість).

Виділення необхідних режимів тренувальних навантажень, підвищення їх інтенсивності, поліпшення системи контролю впливу навантажень на людський організм, розробка нових методичних прийомів посилення впливу звичних м'язових навантажень, пошук оптимальних шляхів у найвищій ступені спеціалізації та індивідуалізації підготовки, розробка засобів відновлення після тренувальних навантажень і підтримки оптимального рівня працездатності при змагальній діяльності, все це є актуальним завданням спортивної науки і практики.

Оптимізація системи комплексного відновлення, спрямованого впливу на функціональний стан спортсменів, є основою для збереження високого рівня працездатності і запобігання перенапруги.

Дослідженнями було доведено, що відновні процеси, які відповідають їх спрямованості в одних випадках сприяють підвищенню працездатності, а в інших сприяти її падінню. В цей момент в організмі можуть розвиватися два різних стани: наростання тренуваності – якщо відновлення сприяє відновлення енергетичних ресурсів або перевтома – в тому випадку якщо саме відновлення енергетичних ресурсів не відбувається. Однак слід враховувати, що в деякі періоди доцільно проводити тренувальні заняття в стані неповного відновлення, бо це стимулює підвищення функціональних можливостей організму і збільшення працездатності.

Наразі вдосконалення підготовки спортсменів може здійснюватися саме на основі оптимізації функціонування кожної ланки цієї системи. Все більш актуальною стає задача розробки адекватних засобів ефективного відновлення працездатності організму після змагальних та тренувальних навантажень, які з кожним роком збільшуються та досягають критичних величин.

Також необхідним є освоєння нових форм рухів і видів професійної діяльності, підвищення професійно заданого рівня спеціальної працездатності. У фізичній підготовці дуже важливим є планування основних елементів організації тренувального процесу. Планування містить у собі: вибір фізичних вправ за ознаками їхнього впливу на функціональну активність органів і систем організму; вибір величини навантаження, його обсягу та тривалості як впровадження окремого заняття, так і в системі декількох занять; планування кожного заняття й системи занять на тижневий, місячний, піврічний і річний період.

Планування фізичної підготовки обов'язково здійснюється на основі результатів контролю фізичної підготовленості тих, хто займається, і насам-

перед за результатами розвитку основних фізичних якостей. Приступаючи до планування самостійних занять, необхідно визначити рівень своєї фізичної підготовленості. Для цього треба провести тестування розвитку фізичних якостей і отримані результати порівняти з нормативними вимогами, які задаються в шкільній програмі.

Ефективний тренувальний процес футболістів усіх вікових груп неможливий без раціонально організованого контролю динаміки фізичного і функціонального стану.

Оперативний і поточний контроль покликаний визначити ступінь ефективного впливу тренувальних навантажень. Це, в свою чергу, дає можливість як підбору, так і варіювання тренувальних засобів на основі одержуваної інформації. Отримані дані прямо або побічно характеризують як тренувальне навантаження, так і адаптаційні зміни, що відбуваються в стані гравців під впливом динаміки навантажень.

Одним з основних завдань усіх видів контролю є порівняльна оцінка кінцевого пристосувального результату діяльності з її цілями. Вирішення цього завдання базується на таких механізмах: формування оціночного апарату підготовленості гравців; внесення цільових змін у тренувальний процес для оптимальної ефективності подальшої змагальної діяльності.

Основу оцінювання фізичної підготовленості спортсменів в футболі, як правило, становить рівень розвитку швидкісно-силових і швидкісних здібностей. Велика роль відводиться також спеціальній витривалості, особливо її анаеробній складовій.

Крім того, у зв'язку з підвищенням вимог до підготовки гравців, виходячи з амплуа, важливого значення набувають їхні антропометричні дані.

Якщо говорити про оптимізацію підготовленості спортсменів, слід мати на увазі вдосконалення управління тренуванням, в процесі якого відбувається підвищення підготовленості і розвиток адаптації.

Суть управління полягає в зміні стану керованого об'єкта (процесу, системи) відповідно до потрібного заданого критерію ефективності його розвитку або функціонування.

Таким чином, для практичної реалізації ідеї управління необхідно в першу чергу чітко уявлення про структуру (будову) керованого об'єкта, а також про закономірності переходу його з одного стану в інший.

Зростання ефективності функціонування всіх ланок системи управління спортивною підготовкою обов'язково позитивно позначається на кінцевому результаті тренувального процесу, а також призводить до підвищення рівня підготовленості спортсмена.

Детально розглядаючи всі сторони підготовленості в аспекті їх вдосконалення виділяються основні положення цього процесу. Так, О. О. Мітова вважає, що оптимізація системи спортивної підготовки повинна базуватися на таких положеннях, як:

- інтенсифікації тренувального процесу;
- індивідуалізації на основі визначення резервних можливостей;

- спеціалізації тренувальних засобів з встановленням диференціювання провідних сторін спеціальної підготовки;
- оптимізації процесу поліпшення спеціальної працездатності і безпосереднього спрямованого відновлення;
- управлінні тренувальним процесом відповідно до біологічно обґрунтованої системи спортивного тренування.

Крім того, необхідно мати на увазі, наразі рівень розвитку спорту потребує диференційованого підходу до питання вдосконалення фізичної підготовленості. А саме, дуже важливим є врахування таких чинників, як: ігрове амплуа, кваліфікація, період підготовки, вік, які мають істотний вплив на рівень фізичної підготовки.

Дослідження засвідчили, що спортивна підготовка з футболу потребує структурованого підходу, який включає прогресивне навантаження, індивідуалізацію та специфіку.

Прогресивне навантаження – це поступове збільшення тренувального навантаження спортсмена, щоб на фізіологічному рівні організм звикав до більш високих вимог. Індивідуалізація визнає, що кожен гравець унікальний у своїх здібностях і потенціалі. А отже, план тренувань із футболу має враховувати його специфічні потреби та цілі. Специфічність гарантує, що тренування відповідатимуть моделям поведінки (технічні навички, фізичні показники) даного виду спорту.

Все це вимагає індивідуалізації всього тренувального процесу як в плані техніко-тактичної, так і фізичної підготовки. У цьому плані вельми важливо вже на ранніх етапах підготовки визначити сильні і слабкі сторони підготовки кожного спортсмена. Відповідно з генетичною схильністю визначити спеціалізацію і надалі розвивати саме сильні сторони підготовленості, необхідні для виконання основної спортивної функції.

У всіх ігрових видах спорту існує проблема амплуа. Дуже важливо визначити, хто з гравців більше відповідає конкретному ігровому амплуа. Звичайно, було б ідеально мати універсальних гравців, які вміють грати і в обороні і в атаці. Універсалізм розуміється як якийсь загальний стандартний рівень підготовки, як база, на якій вже будується спеціалізація. Разом з тим, наголошується, що не можна намагатися розвинути всі якості в однаковій ступені. У кожному гравця потрібно знайти індивідуальність, яка стане основою спеціалізації. Цю індивідуальність потрібно розвивати на основі загальної підготовки, виходячи з певних типових габаритів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грибан Г. П., Мухін В. І. Основи розвитку фізичних якостей у юних футболістів. *Спортивна наука-2021*. 2021. С. 21–24.
2. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту: у 2 т. Київ: Олімп. л-ра, 2017. Т. 1. 384 с.

3. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання: підручник. В 2-х т. Т. 2. Київ: Олімпійська література. 2018. 368 с.
4. Лісенчук Г., Тищенко В. Комплексна оцінка спеціальної фізичної і техніко-тактичної підготовленості як запорука формування основного складу у футболі. Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. Вип. 8(27). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. С. 175–183.
5. Лісенчук Г., Лелека В., Богатирьов К. Легкоатлетичні засоби у підготовці юних кваліфікованих футбольних півзахисників 13-14 років. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2023. № 2. С. 16–23.
6. Мітова О. Уніфікований алгоритм комплексного контролю підготовленості спортсменів у командних спортивних іграх. *Наука в олімпійському спорті*. 2019. Вип. 2. С. 16–28.
7. Мітова О. О. Теоретико-методичні основи контролю в командних спортивних іграх в процесі багаторічного вдосконалення. дис. ... докт. наук з фіз. виховання і спорту: [спец.] 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт». НУФВСУ. К., 2021. 594 с.
8. Ніколаєнко В. В. Система багаторічної підготовки футболістів до досягнення вищої спортивної майстерності: дис. на здобуття ступеня канд. наук з фізичн. вихов. і спорту: 24.00.01. «Олімпійський та професійний спорт». Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. К.: НУФКСУ. 2015. 380 с.
9. Олійник І. С., Леонідов В. В. Сучасні напрями вдосконалення фізичної підготовки у футболі. *Фізичне виховання, спорт та здоров'я людини: досвід, проблеми, перспективи: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції*, 15 грудня, 2023 р., Київ / Київ. Ун-т імені Бориса Грінченка; за заг. ред. О. В. Ярмолюк. К.: Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2023. С. 300–304.
10. Шалар О. Г. Фізична підготовленість футболістів ФК «Олександрія» У-21. 2018. 17с.
11. Byshevets N., Denysova L., Shynkaruk O., Serhiyenko K., Usychenko V., Stepanenko O., Syvash I. Using the methods of mathematical statistics in sports and educational research. *Journal of Physical Education and Sport*, Vol. 19 (Supplement issue 3), 2019. Art 148, Pp. 1030–1034.
12. Delgado J. L., Mendez J. A. Tactical Periodization -A Proven Successful Training Model. 2018. 244 p.
13. Silva LM, Neiva HP, Marques MC, Izquierdo M, Marinho DA. Effects of warm-up, post-warm-up, and rewarm-up strategies on explosive efforts in team sports: a systematic review. *Sports Med*. 2018. 48(10). P. 2285–2299.
14. Yağcı E.N. Burgul, Ö. Bozkurt, T. Uluöz Comparing the Views of Young Football Players and Their Coaches on Leading Behavior Characteristics. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2021. No10. P. 242–250.

Володимир ТКАЧЕНКО, Ілля ХОМЕНКО, Володимир ФОМЕНКО
(Київ, Україна)

«ЛАЗІВКА ГЕДЕЛЯ» І РЕФЛЕКСИВНЕ УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ВРАЗЛИВОСТЕЙ СВІТОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СИСТЕМИ

The study is devoted to the information mechanisms of the new generation of war. The possibility of implicit use of hybrid warfare technologies against citizens and political elites of developed countries by a weaker but more insidious enemy is described. Special operations are considered from the standpoint of system analysis – as hyper-complex dynamic systems, different levels of which have their own methods of informing and disinforming people. The possibilities of both correct and manipulative use of scientific and ideological concepts in information warfare are analyzed. The dependences between current political events and ideological templates of the past, reformatted in accordance with new realities, are revealed.

Keywords: media, special information and psychological operations, system analysis, reflexive management, vulnerabilities of democracy.

Наприкінці лютого 2025 року медіа поширили повідомлення щодо ймовірного політичного майбутнього Дональда Трампа. Йшлося про гіпотетичне внесення змін у конституцію США, які дозволили б Трампу балотуватися на третій президентський термін. Структурно інформація подавалася у традиціях політтехнології, відомої як «перевернуте» вікно Овертона (перекручена інтерпретація «вікна дискурсу», що зазвичай використовується конспірологами і має мало спільного з реальними соціальними концептами Дж. Овертона, викладеними у його працях [1]). Спочатку ідея сприймалася як жарт:

«Трамп пожартував про балотування на третій термін у своїй промові перед республіканцями Палати представників. Це не вперше, коли президент публічно розмірковує про те, щоб спробувати залишитись у Білому домі ще на чотири роки, що заборонено Конституцією [2]».

Згодом комічний елемент у повідомленнях поступився абсурду:

«Плакат, виставлений на Конференції консервативних політичних сил неподалік Вашингтона, округ Колумбія, минулих вихідних, був озглавлений «Проект третього терміну» і зображував Трампа в імператорському одязі Юлія Цезаря [3]».

Подібну ідею Трамп та його прихильники справді висували не вперше так само, як і інші сумнівні з погляду конституційного права принципи [4; 5]. Але політична ситуація, в якій ці повідомлення прозвучали сьогодні, створила якісно новий контекст для їхнього розуміння. Перерахуємо його складники. Насамперед, це війна у центрі Європи, розв'язана кремлівським лідером, що «обнулив» свої конституційні повноваження, до того ж лідером

– колишнім функціонером радянсько-російських спецслужб (прикметними рисами яких завжди були зневага до законів і неготовність до участі у публічних судових процесах [6-9]). Відступ від політичного заповіту Ден Сяопіна у КНР. Наростання антидемократичних авторитарних тенденцій у країнах умовного «глобального півдня». Системне застосування маніпулятивних виборчих технологій у країнах першого світу. Використання вразливостей демократії проти реального права людей на вибір та зловживання свободою слова з метою дискредитації будь-яких громадянських свобод. Окреслені тенденції змусили багатьох згадати ім'я видатного математика Курта Геделя (див., наприклад [10]).

У 1947 році Гедель висловив припущення щодо існування в американській конституції лазівки, що створює можливість самознищення конституційного ладу, а в широкому розумінні – конституційної демократії як такої [11; 12].

Активно обговорювалася така можливість у російськомовному сегменті блогосфери як у прокремлівському, так і в опозиційному середовищі:

«Я думав, ви тут розповісте про те, які в демократичній системі є сценарії Трампу піти на третій термін...»

«Один варіант був із законопроектом Енді Огласа, але зрозуміло, що він не пройде. Реальніший сценарій озвучив Белковський – Трамп обирається віцепрезидентом, а після інавгурації його «патрон» кудись розсмоктується».

«12-та поправка до Конституції США... не забороняє це безпосередньо, але рішення сумнівне з юридичної точки зору, як мінімум тому, що можливий конфлікт із 22-ю поправкою. (Див., наприклад, Coenen, Dan (2015). «Твое-Time Presidents and Vice-Presidency» Boston College Law Review. 56: 1287–1344»).

«Я б швидше подумав, що вони нашарили «лазівку Геделя». Вона ніколи не висвітлювалася публічно, тому можливо, що її прецедентне задіяння створить ефект *coup de main* [13]».

Спробуємо розширити парадигму сприйняття ситуації і подивитися на неї під кутом зору, нав'язаним Україні реальністю «гарячої» фази гібридної війни, а саме – інтерпретувати події в дусі можливої інформаційно-психологічної операції, мета і задум якої виходять за межі очевидності. Якщо ми помиляємося – ця помилка не буде суттєвою на тлі тих трагічних обставин, в яких опинилася Україна, Європа, а можливо – весь світ. Якщо висловлена нижче гіпотеза буде підтверджена – цей текст стане на заваді впровадженню у політику небезпечної схеми соціального інжинірингу з непередбачуваними наслідками. Отже, повернемося до самої «лазівки Геделя». Точного визначення її не існує. Разом із тим, за твердженням професора Джилл Лепор, механізм її дії не є загадкою для юристів і правознавців. Припускають, що вона пов'язана з принципом, згідно з яким поправки до конституції мають таку ж юридичну силу, як і основні положення, а отже, введенням поправок, які суперечать змісту основного закону, можна нівелювати його суть [14].

Формулювання самого Курта Геделя не зберіглося: але відомо, що спадщина цього видатного мислителя стала предметом численних перекручень і помилкових тлумачень. Насамперед це стосується його другої теореми неповноти. Приклади, пов'язані, зокрема, з некоректним застосуванням її щодо пояснення соціальних феноменів, є у розділі 11 «Деякі зловживання теоремою Геделя і теорією множин» книги Алана Сокала і Жана Брікмона «*Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*», присвяченої профанації наукових знань. «Теорема Геделя – це майже невичерпне джерело інтелектуальних зловживань...» – стверджують автори [15, с. 176].

Від Геделевих ідей відштовхувалися й відірвані від реальності постмодерністи, і прагматики-політехнологи, але кожен намагався вивести з неї те, що відповідало його далекій від математики меті: від тези про неможливість демократії до фантазій на тему аксіологічної неперевершеності «русского мира». Ще складнішою є ситуація з так званою системною інтерпретацією цієї теореми:

«Відповідно до теореми Геделя, ми не можемо повністю описати систему з даних самої системи. Іншими словами, неможливо повноцінно описати систему, перебуваючи всередині цієї системи – будь-яка система може бути повноцінно описана тільки ззовні» (О. Лаломов, цитується за [16]).

Залишимо за межами обговорення чи й справді виводиться це визначення із другої теореми Геделя, яка стосується формальних множин. У контексті нашого дослідження суттєво інше. З лазівкою Геделя воно пов'язане безпосередньо. А ще більшою мірою – з практикою таємних служб, зокрема, російських, які планують багатоходові комбінації. Адже лазівка Геделя, яких конкретно статей і поправок до конституції вона не стосувалася б, є нічим іншим, як шляхом привнесення у струнку систему конституційних принципів «логічної бомби», яка суперечить їхньому духу. Конституційна система, таким чином, перетворюється на підсистему у системі наступного ієрархічного рівня, яка вже не підкоряється традиційним правовим принципам, але ще імітує їх. Щоб зрозуміти наскільки такий інтелектуальний інструмент небезпечний в руках спецслужб, які обслуговують інтереси агресивної і аморальної плутократії, варто взяти до уваги суттєву ментальну особливість планувальників та операторів таємних операцій. Вони мало цікавляться Гегелевою проблемою істини як співвіднесення думки з реальністю (окресленою Гегелем ще у «Феноменології духа») і не мислять категоріями наукової достовірності, віри чи забобонів, але охоче використовують наукову гіпотезу, філософський концепт (байдуже – буде це спотворена і підлаштована під політику філософська система на кшталт діалектики Гегеля чи маніпулятивна інтерпретація ніцшеанського віталізму), церковний догмат або забобони марновірних, якщо тільки це сприятиме успіху. Те, що шеф нацистської розвідки, логік і раціоналіст Вальтер Шелленберг не вірив у пророцтва і гороскопи, не завадило нацистським таємним службам використати відредаговані пропагандистами пророцтва Нострадамуса для дезорганізації французького тилу у 1940 [17].

Отже, зараз – час думати не про обґрунтованість системного та гуманітарного тлумачення другої теореми неповноти математичним апаратом Курта Геделя, а про можливі соціальні і політичні проблеми, пов'язані з її застосуванням у гібридній війні. Розглянемо під відповідним кутом зору будь-яку багатоходову комбінацію спеціальних служб. У термінології системного аналізу – це гіперкомплексна динамічна система, кожна з підсистем якої також може включати в себе елементи нижчого ієрархічного рівня. Перебуваючи на нижчому ієрархічному рівні, виконавці (як залучені «втемну», втягнені «під чужим прапором», так і свідомі) можуть не здогадуватися ані про кінцеву мету комбінації, ані про свої справжні функції, місце в системі і подальшу долю. Інсургенту в охопленому революційними настроями натовпі нелегко здогадатися, що повстання проти плутократії насправді – ворожа спецоперація з метою спровокувати вторгнення і позбавити країну територіальної цілісності. Бійцю на фронті складно зрозуміти справжні причини війни. Так комаха у клубочку, яким грається кошеня, не здогадається про причини хаотичних рухів клубочка, якщо не вийде за його межі і не побачить зовні, що таке клубки і коти.

Американська політична система надто стабільна й збалансована, щоб її можна було зруйнувати за допомогою одної окремої лазівки, навіть якщо застосовувати її кілька разів, повільно просуваючи потрібні оператору зміни. Але цілком можливо, маючи достатні матеріальні, людські, інформаційні ресурси, вбудуватися у саму систему стримувань і противаг, яка забезпечує баланс сил в Америці й спрямувати її елементи на самознищення системи. Саме у такий спосіб, використовуючи різні методи впливу, зокрема, перехоплення управління іноземними інституціями на різних рівнях, працюють зазвичай російські спецслужби. Так вони діяли на українській території та в інфопросторі перед війною, а також на території тих європейських країн, де відбувалися вибори або масові протести. При тому вони працювали за латеральними схемами, які складно розпізнати та прогнозувати. Наприклад, використовували дезінтегративну пропаганду під виглядом інтегративної, провокували масові заворушення, імітували етнічні та політичні протистояння там, де для цього не було ніяких приводів і підстав, вбудовувалися в архітектуру реальних конфліктів між плутократичною владою та її жертвами й скеровували енергію протесту у потрібному їм напрямку, організовували штучні екологічні та техногенні катастрофи, сприяли реалізації інтересів економічної злочинності країни-об'єкта атаки, щоб підірвати її економіку, а цілком реальні корупційні скандали інтерпретували таким чином, щоб знищити довіру до держави, де викрили корупцію. Згадаємо отруєння основної артерії водопостачання Києва, річки Десна, загадковим скидом біологічно небезпечних відходів російського підприємства у сезон, коли це підприємство не повинно було працювати, підлив греблі Каховської ГЕС, удар дроном з фугасною бойовою частиною по саркофагу Чорнобильської АЕС, антиукраїнську символіку ОРДЛО на вулицях Парижу під час протестів «жовтих жилетів» (з метою моральної легітимізації псевдореспу-

блік в очах опозиційно налаштованих європейців) або навпаки, проукраїнські гасла у натовпі під час масових протестів у Гонконзі (висунуті інфільтрованою агентурою з очевидною метою створити негативний імідж України в очах Китаю). У низці жорстких конфліктів українських військових і волонтерів з поліцейськими, що набувають медійного розголосу як протистояння порядних людей і людей безсовісних (фронтовики проти озброєних та придатних для військової служби чоловіків, що фактично ухиляються від фронту і не приховують свого небажання захищати країну, (див. [18]) вбачаються такі саме інформаційно-психологічні комбінації, учасники яких можуть розуміти, а можуть і не розуміти кінцеву мету та запланований іншими результат своїх дій. Незаперечний факт: російська спецпропаганда часто посиляється на «сили спротиву» в українських правоохоронних органах і навіть видала спеціальну методику з порадами для українських поліцейських – прихованих агентів кремлівського впливу. Перераховані комбінації відповідають принципам застосування улюбленого інтелектуального інструменту російських планувальників спецоперацій – теорії рефлексивного управління. Розроблена російсько-американським математиком і методологом В. Лефевром [19] концепція рефлексивного контролю набула подальшого розвитку у працях російських військових теоретиків (див. [20; 21]) і суттєво вплинула на так звану доктрину Герасимова, або концепцію війни нового покоління. Практична реалізація її передбачає широке використання гібридних методів впливу на противника, але суттєво відрізняється від американського розуміння гібридної війни у бік жорстокості, аморальності й політичної непередбачуваності застосованих методів (часто замаскованих у публікаціях з відкритих джерел згадками про совість і високу мету). Виразним прикладом практик рефлексивного контролю є спроби вербування російськими й китайськими спецслужбами посадовців, звільнених командою Трампа [22]. Інший приклад – широке висвітлення наміру найманців захопити ядерний арсенал під час так званого бунту ПВК «Вагнер» як сигнал світовій спільноті, що у випадку усунення від влади кремлівської плутократії зброя масового знищення може опинитися в руках терористів (цей наратив просував навіть білоруський президент Лукашенко [23]) і подальша демонстративна ліквідація організаторів акції в авіакатастрофі.

Отже, повернемося до ідеї пошуку певними силами «лазівки Геделя» з метою трансформації суспільства. Американцями, які перебувають в середині електоральної й медійної систем своєї країни це, безумовно, сприймається як акт політичної боротьби, який, хоча й вплине на весь світ, але стосується насамперед США. Спробуємо вийти за межі такого тлумачення й подумати про інтереси третіх сил у конфлікті, а також можливості цих сил утємну модерувати ситуацію. Щодо останнього – рівень інфільтрації кремлівських агентів впливу в американський істеблішмент встановити сьогодні неможливо, але ознаки такого проникнення є [24]. Обтяжує ситуацію майже повна відсутність в американському суспільстві резистентності щодо зовнішніх інформаційних деструктивних впливів.

Слід відзначити, що складність розпізнавання рефлексивних схем для непередбачуваної людини полягає у їхній непередбачуваності, і не тільки з позицій здорового глузду. Арістотелева логіка і діалектика також можуть виявитися безсилими проти спеціального маніпулятивного впливу. Боротьба у традиційному розумінні передбачає наявність опозиції «свій-чужий» і, відповідно, підтримку своїх та деструктивний вплив на чужих. Рефлексивний контроль, застосований системно, на такі категорії не спирається. В межах багатоходової рефлексивної схеми можлива синхронна підтримка (часто під чужим прапором) «своїх» і «чужих». Допомога певній політсилі й розгойдування ситуації за допомогою підконтрольних або використаних утемну опозиціонерів. Одночасне просування корисного політичного лідера і спонукання його команди до самовбивчих рішень (економічне аргументування кадрових чисток у період загальносвітової кризи, так звана «зміна коней на переправі» і подальший підкуп звільнених та ображених). Розпалювання патріотичних настроїв і одночасно загострення ситуації шляхом організації соціальних протестів. Руїнація ринку за допомогою підконтрольної фінансової злочинності й наступний крок: поширення думки, що знекровлена, охоплена кризою держава, яка втратила здатність допомагати іншим, зрадила партнерів, а тому не варта довіри. Останній наратив вже просувається російською пропагандою й пропагандою її ситуативних союзників на тлі відомого міфу, що «русские своих не бросают».

Можна погоджуватися чи сперечатися з тим, ніби оточення Дональда Трампа знає, що робить, та з міркувань безпеки маскує реальні наміри медійними фікціями, тобто, використовує тактику, яку Норберт Вінер називав поглинанням сигналу інформаційним мулом і яка добре відома в американському футболі [25].

Але у цю гіпотезу не вкладаються наступні факти. На сьогодні ціла низка заходів, вжитих адміністрацією США, такі, як торгова війна з Канадою, політичні заяви щодо Гренландії, призупинення підтримки України зброєю та розвідданими, кадрові чистки (зокрема у таких потужних і одночасно вразливих інституціях, як спецслужби, і в такий спосіб, що це призводить до розконспірації агентури, що працювала під прикриттям ([26; 27]), скорочення на виробництвах і військових об'єктах стратегічного значення (див. про це [28]), погроза репресій щодо опозиційно налаштованих студентів університетів і створення проблем для системи вищої освіти (див. про це [29]) – мають різні пояснення, але спільний результат: дестабілізацію політичної ситуації у світі й дезінтеграцію американського суспільства. Зважимо, що якби проти США діяли з деструктивною метою іноземні агенти впливу – вони, ймовірно, обрали б саме ці больові точки і вразливі місця для розгойдування ситуації. Наприклад, студентство у будь-якій країні є потенційною реактивною масою протесту: розгін студентського наметового містечка став тригером перетворення мирних протестів у зіткнення на Євромайдані. Навіть проросійські налаштований колаборант О. Царьов назвав атаку силовиків на молодь спецоперацією «...влади проти влади [30]». Ви-

мальовується парадоксальна ситуація, непомітна з середини, але очевидна зовнішньому спостерігачу. Висуває наратив про третій президентський термін і провокує жарти про «імператорську корону» демократично обраного лідера (що на Батьківщині демократії, в античних Атенах запустило б щодо причетних осіб процедуру ostracism) команда, яка зовсім не прагне єдиного шляху досягнення такої мети. Адже єдиним реалістичним шляхом до консервації влади є формування національного консенсусу, нехай навіть хибного. Навпаки, робиться все, щоб якомога менше громадян підтримали прагнення трампістів утриматися при владі якомога довше. І робиться це в країні, що утворилася завдяки революції, пройшла громадянську війну і поважає так зване «право повстання».

Непрямих свідчень того, що у внутрішню політику США втрутилася третя сила, мета якої виходить за межі інтересів будь-якої американської інституції, структури, групи людей надто багато, щоб ігнорувати їх. При цьому, якщо вийти за межі того бачення ситуації, що формується американськими медіа, й подивитися на події зовні, очевидними стають наступні речі.

- Різні складники політичного протистояння у США аргументуються диференційовано, з урахуванням рівня аудиторії, на яку інструменти впливу розраховано (стандартна практика ІПСО).

- Аргументація політичних сил, що конфліктують, представлена у публічній сфері, є неповною й суперечливою. Це свідчить про наявність глибинних, непублічних складників аргументації, «правди для втаємничених» (яка зовсім не обов'язково має бути правдою – використання внутрішньої дезінформації для власних функціонерів теж є звичайною практикою спецслужб).

- Наскільки б вагомими не були ці аргументи як публічні, так і не оприлюднені, від необхідності консолідації перед загрозою «глобального півдня», створення ресурсної бази для захисту національних інтересів, виправлення помилок минулого, боротьби з корупцією й відродження традиційних (чи навпаки впровадження нових) цінностей до відверто конспірологічних і популістських лозунгів, що спонукали 6 січня 2021 року прихильників Дональда Трампа захопити Капітолій – у них є спільний складник. Застосовані разом, вони руйнують національну єдність і нацьковують суб'єктивно чесних людей один на одного. Це повертає нас до класичного запитання

«Cui prodest?»

Візьмемо до уваги наступне. Причина російської агресії проти України нерозривно пов'язана з боротьбою за ресурси. Намагатися шукати пояснення її у російських наративах-мотивуваннях немає сенсу: вони постійно змінюються і суперечать як фактам, так і один одному. Кремлівський шлях побудови ресурсозалежної компрадорської моделі економіки і придушення російською псевдоелітою продуктивних сил з метою уникнути створення альтернативних центрів економічного і політичного впливу ґрунтувався на хибній гіпотезі. Гіпотеза ця полягала у тому, що Європа (і не тільки) опи-

ниться в жорсткій залежності від кремлівських маніпуляторів, оскільки ХХІ століття буде століттям газу і газохімії так само, як ХХ століття було добою нафти (див.: [31; 32]). Оприлюднення планів промислового видобутку невичерпних запасів вуглеводнів на південному сході України прискорило початок української трагедії. Адже московський «Газпром» був кремлівським проектом і вважався «новою російською зброєю», інструментом і ресурсною базою міжнародного політичного впливу [33; 34]. Але було б помилкою плутати причини війни та її мету. Єдиною метою російського керівництва є консервація влади, недопущення її ротації (наслідками чого стане неминуха відповідальність за скоєне) і збереження її економічного підґрунтя, у тому числі латентних складників, необхідних для тіньових операцій на територіях інших країн.

Ситуативний альянс з певною конкретною владою певної країни, нехай навіть наддержави, не відповідає таким умовам. Кремль зробив висновки як з долі Саддама Хусейна і Муамара Каддафі, так і з власного віроломства. Єдиною надійною гарантією позитивної безпеки російського політичного криміналітету може бути тільки руйнація світової демократичної системи і занурення найпотужніших країн першого світу у хаос, на тлі якого усім стане не до московських злочинів минулого, а російська плутократія з елементами «гарнізонної держави» (термін Г.Д. Лассвелла) буде здаватися острівцем стабільності і порядку.

Це неможливо зробити воєнним шляхом: війна з Україною продемонструвала всьому світу вразливість російської протиповітряної оборони. Але цілком можливо, якщо дестабілізувати західні політичні системи гібридними методами, індоктринувати західний світ ситуативно привабливими, але насправді самовбивчими шаблонами.

Згадаємо у зв'язку з цим хоча б ідеологію «темного просвітництва», неокамералізму та технонархізму, що трансформує російські наративи у зрозумілі привабливі для американських технократів концепти [35]. До речі, наведене у згаданому джерелі порівняння блогера-трампіста Кертиса Ярвіна і російського ідеолога Олександра Дугіна розкриває ще одну вразливість демократичної системи. Схоже, що системні зусилля еліт, скеровані не на розвиток (про що мріяли теоретики масового мистецтва минулого – згадаймо слова Тараса Шевченка про високе мистецтво гравера), а на інтелектуальне і духовне зубожіння масової аудиторії з метою зробити громадян електорально передбачуваними насправді зробили її вразливою для маргінальних ідей. А коли маргіналізовані інтелектуали намагаються озброїти маргінальні псевдоселіти науковими інструментами для реалізації їхньої мети – це часто закінчується бідою: економічною катастрофою (іпотечна криза) або різаниною (Пол Пот).

Втім, цей виклик здоровому глузду відступає на другий план порівняно з цілеспрямованими спробами таємних служб знищити старий світ не з метою побудувати новий, а з метою за будь-яку ціну врятувати історично приречену плутократію і помародерствувати на руїнах цивілізації.

Найнебезпечніше у подібній спробі те, що західні лідери вочевидь ігнорують подібну можливість, а кремлівські ідеологи в неї вірять. Думка про неминучий розпад США не просто тривалий час була одною з центральних тез московської пропаганди. Вона сформована російською класичною літературою. Більше того, там прописано алгоритм подібного процесу: правий «зсув» у політиці, що призводить ненадовго до влади диктатора, і ліва реакція, результатом якої стає повалення диктатури в результаті повстання. Описана ця схема була до створення Сінклером Льюїсом роману «У нас це неможливо», трансляції радіоп'єси Арчибальда Макліша «Падіння міста» (в якій йдеться про самознищення держави внаслідок помилкового вибору громадян) і задовго до оприлюднення відомостей про «лазівку Геделя», яка, у свою чергу, спонукала написання роману «Документ Р» Ірвінга Уоллеса. Йдеться про два фантастичні твори О. Н. Толстого, «Союз п'яти» та «Гіперболоїд інженера Гаріна».

«Хто такий інженер Гарін? – питали. – Що йому, власне, треба? Розорити країну? Безглуздо. Незрозуміло... Чого він домагається? Хоче бути диктатором? Будь ласка, якщо ти найбагатша людина в світі. Зрештою, нам і самим цей демократичний лад набрид гірше за маргарин... У країні неподобства, розбій, безладдя, казна-що, – нехай уже краще править країною диктатор, вождь з вовчою хваткою [36]».

Ця сума ідей, перекладена багатьма національними мовами, поширена мільйонними тиражами, популяризована завдяки екранізаціям і радіопостановкам, стала частиною «базової прошивки» радянських підлітків не меншою мірою, ніж образи супергероїв із коміксів для підлітків США. Згодом діти, виховані на цих творах, стали російськими політиками і офіцерами спецслужб. Можна було б проігнорувати припущення, побудоване на такій підставі, якби не наступні факти. Те, що сучасні кремлівські політики та політтехнологи не соромляться позичати ідеї в художній літературі доведено російськими ж ученими (див. [37; 38]).

Часом це набуває характеру демонстративного плагіату: назви робіт «Интернальные Онтологии. Сакральная физика и опрокинутый мир» відповідного російського ідеолога О. Дугіна та «Опрокинутый мир» генерала Л. Івашова збігаються з назвою російського перекладу роману британського фантаста К. Пріста «Перевернутый світ» (в оригіналі «*The Inverted World*»). Активно використовуються літературні конструкти з найрізноманітніших джерел, включаючи фантастику і казки, російськими системними аналітиками і дослідниками рефлексивного управління. На жаль, це не жарт і не фейк. Відоме російське дослідження з теорії рефлексивного контролю, що розглядає воєнні й спеціальні аспекти його застосування, праця Г. Смоляна, з самого початку пояснює предмет цитатою з російського фантаста Пелевіна [21]. Відштовхувався від прикладів з художніх творів і сам В. Лефевр.

Те, що механізми рефлексивного управління російськими спецслужбами з успіхом застосовували ще під час агресії проти Грузії (2008) і захоплення

Криму (2014) відзначається як українськими, так і іноземними дослідниками [39; 40].

І ще – блогосфера повільно почала відзначати тенденції, аналогічні саме тому сценарію, що був описаний колись у фантастичних творах Олексія Толстого і тлумачити їх як цілком ймовірну модель майбутнього. Цитуємо матеріали мовою оригіналу, зберігаючи там, де посилаємося на відео, стиль безтекстових виступів:

«Скорее всего, Америку ждут очень трагические времена, и той Америки, которую мы раньше знали, ее уже не будет... Дело вполне может дойти до диктатуры, до гражданской войны...[41]»

«- Хотя есть и другие надолбы на пути Трампа к тоталитарному режиму... В частности, регионы, которые не так легко сломать. Соединенные Штаты – вооруженная страна. И вторая поправка к конституции, она, в общем-то, обеспечивает возможность очень серьезного сопротивления.

«- Но тогда вы мне рассказываете... Это опция гражданской войны в США [42]».

«Трамп вводит диктатуру в США...[43]»

«При всем том, что я прекрасно понимаю все истоки и предпосылки разворота Трампа в вопросе о поддержке Украины (сдвиг в общественном мнении, переоценка стратегических приоритетов, инерция право-консервативного мышления пришедшей к власти технократической элиты и так далее), я не могу не заметить, что делает он это с изяществом слона в посудной лавке. Так и вернуться недолго. Когда так много начинает зависеть от субъективного фактора, решение проблемы обычно носит случайный характер. Типа: есть человек – есть проблема. Нет человека – соответственно, нет и проблемы. Есть такое ощущение, что нам снизу вот-вот постучат» (там само).

«- Возможен ли бунт против Трампа?

- Трампа проще пристрелить, чем унять... [44]».

Схоже, у лавіску Геделя, розширену завдяки схемам рефлексивного управління, почав повільно просуватися троянський кінь гібридної війни.

Колишній верховний головнокомандувач України і чинний посол у Великобританії Валерій Залужний, чия стратегічна інтуїція сприяла порятунку України у перші дні війни, висловив думку, що сьогодні США руйнують світовий порядок і йдуть назустріч Кремлю [45; 46]. Можливо, поки що не пізно це зупинити. Але по-справжньому руйнівного удару весь світ зазнає у випадку, якщо найпотужніші у науковому, технологічному і військовому вимірах країни поринуть у спровокований хаос. Не меншою мірою сказане стосується і Європи. Розпад Євросоюзу, політична дестабілізація в окремих європейських країнах за рефлексивними схемами і використання вразливостей демократії з метою самознищення громадянських суспільств також стратегічно важливе для виживання кремлівської псевдоеліти. Реалізувати подібну стратегію можна різними інструментами, як політичними, так і

економічними (наприклад, провокуючи за участю підконтрольного фінансового криміналітету економічну кризу).

Повнота експлікації вимагає науково обґрунтованої відповіді на закономірне питання. Чи можливо, щоб спецслужби наддержави, функціонери яких ще в університетах вивчали стратагеми Сунь Цзи і досвід таємних проєктів «холодної війни» на кшталт операції «Mockingbird» і «COINTELPRO», а згодом самі брали участь у плануванні та здійсненні багатоходових комбінацій, не помітили недружнього втручання у життя своєї країни за рефлексивними схемами або помітили і не відреагували на це належним чином? З погляду історика та соціального дослідника – подібне цілком ймовірно. Ось які аргументи можна навести на користь цього припущення:

- Рефлексивні схеми плануються з урахуванням функціональної специфіки установ, які відповідають за державну безпеку. Співробітникам останніх притаманне індуктивне структуроване мислення (факт – версія – перевірка). Проблема у тому, що рефлексивна схема схожа на бінарну хімічну зброю. Її окремо взяті елементи здаються нейтральними, не шкідливими чи навіть корисними або спрямованими на цілі, протилежні реальним планам і ніяк не виявляють свого справжнього призначення. Руйнівні риси у них з'являються лише на фінальній стадії застосування, тоді, коли вони спрацьовують системно. Саме тому їх майже неможливо виявити моніторинговими методами і дуже складно – агентурними. Те, що боротьба за гендерну (расову, лінгвістичну, класову) справедливість, доведена до абсурду, може мати за мету превентивну дискредитацію ідей демократії та рівних громадянських прав як таких і просуватися реакційно-консервативними силами – не впливає з конкретних актів цієї боротьби. Те, що радикальний рух за національну ідентичність може бути насправді не засобом консолідації суспільства, а навпаки, інструментом ворожої дезінтегративної діяльності, скерованої на розкол держави напередодні іноземного вторгнення – не буде помітно інформаторам контррозвідки, інфільтрованим у цей рух.

- Теоретичні знання і навіть практичний досвід здійснення подібних операцій не гарантують вчасного розпізнавання рефлексивних схем. Подібні інтелектуальні технології вкрай непросто «розпізнати з дула», якщо вони застосовуються проти тебе, а не тобою. Один з авторів цієї розвідки з 2019 року повторює нескладний педагогічний прийом, викладаючи фахові дисципліни журналістам (як майбутнім, так і професіоналам з досвідом фронтових репортажів та складних розслідувань). Знайомить їх з принципами маніпулювання свідомістю, а потім, переконавшись, що вони засвоїли матеріал, застосовує проти аудиторії одну з вивчених схем, замасковану емоційно виразними, але несуттєвими деталями. Наприклад, підштовхує групу здійснити «вибір без вибору», тобто, вибір з запрограмованими викладачем результатами, але такий, що залишає ілюзію вільного волевиявлення. За всі роки лише одна студентка здогадалася, що проти них застосовують прийом

інформаційної боротьби, який вони вже вивчили, але висловила припущення про це вкрай невпевнено, з готовністю відмовитися від своєї здогадки.

- Рефлексивні схеми плануються з урахуванням інтересів, запитів, прагнень і недоліків того, проти кого їх застосовують. Вони або вписуються у наміри і рухи противника, або включають їх у себе як складник, перенаправляючи у потрібному напрямку. Так було задовго до оприлюднення ідей В. Лефевра. Фальсифіковані матеріали про «змову маршалів», надані розвідкою Третього Рейху радянським спецслужбам, спровокували кадрові чистки і знекровили радянську армію перед війною. Але це стало можливим не через майстерність фальсифікаторів, а насамперед тому, що подібний доказовий матеріал, навіть фіктивний, повністю відповідав запитам сталінської еліти, обтяженої параноїдальною шпигуноманією. Відповідав настільки, що за підробку навіть заплатили великі гроші, на що німецькі розвідники не сподівалися [17]. Отже, ситуація, коли, наприклад, іноземна спецслужба неявно допомагає поваленню корумпованого режиму і встановленню демократії у певній країні, не усвідомлюючи, що насправді готує підґрунтя для поглинання цієї країни сусідньою імперією, що її операція спровокована за рефлексивною схемою, є складником чужого масштабнішого плану і на користь тільки її ворогам – у наш час більш ніж реалістична. Так само реалістичним є припущення, що акції, кінцевою метою яких є національна катастрофа, громадянська війна, від якої програють усі, будуть сприйматися спецслужбами країни, яка давно не вела бойових дій на своїй території як низка есентуальних ексцесів та екстремальних проявів політичної боротьби задля перемоги конкретної політичної сили. А якщо згадані спецслужби й самі перебуватимуть у стані неочікуваної реорганізації, кадрових чисток, невпевненості в майбутньому – це не тільки спростить інфільтрацію іноземної агентури до системи безпеки та перехоплення управління нею, але і зробить державу, що пішла на такий крок, беззахисною.

Висновки.

1. Гібридна війна або війна нового покоління не локалізована сьогодні країнами, охопленими бойовими діями. Театром інформаційної війни став увесь світ.

2. Рівень політичного, наукового і культурного розвитку держави не завжди визначає її резистентність щодо маніпулятивних схем. За певних обставин громадяни і навіть політики країни-об'єкта інформаційної атаки можуть бути індоктриновані самовбивчими шаблонами так само, як неосвічений шахрай-маніпулятор може ввести в оману інтелектуала, а складна, але не захищена комп'ютерна система може бути вражена примітивною троянською програмою або іншим вірусом.

3. Ігнорування подібних ризиків може мати непередбачуваний і небезпечний результат для всього людства, включаючи нібито добре захищені від зовнішніх втручань країни першого світу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Joseph P. Overton. URL: <https://www.mackinac.org/about/authors/12> (access date 12.03.2025)
2. Wong Scott, Doyle Katherine. Trump jokes about running for a third term. (On Jan. 28, 2025, 2:05 AM GMT+2) URL: <https://www.nbcnews.com/politics/donald-trump/trump-jokes-running-third-term-speech-house-republicans-rcna189530> (access date 12.03.2025)
3. URL: <https://www.nbcnews.com/politics/donald-trump/trump-third-term-constitution-forbids-rcna193329> (access date 12.03.2025)
4. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-54173505> (access date 12.03.2025)
5. Pettypiece Shannon, Strohm Chris. Trump Asserts He Can Pardon Himself, Challenges Mueller's Legal Authority (04.06.2018) URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-06-04/at-odds-with-mueller-trump-testing-limits-of-presidential-power>
6. URL: https://youtu.be/xmC0du_5TII?si=X7zNA5QoX9bwNIc5 (access date 12.03.2025)
7. Речи подсудимых на судебных процессах 1966 – 1974] 484К скачать: (fb2) – (epub) – (mobi) – Коллектив авторов – Лариса Иосифовна Богораз – Владимир Константинович Буковский – Андрей Донатович Синявский – Мустафа Джемилев. Мое последнее слово. (Речи подсудимых на судебных процессах 1966–1974) URL: <http://flibusta.is/b/199992/read> (access date 12.03.2025)
8. Цена метафоры, или Преступление и наказание Синявского и Даниэля. URL: <http://flibusta.is/b/98209/read> (access date 12.03.2025)
9. Белая книга по делу Синявского и Даниэля, 1967 г. URL: <http://flibusta.is/b/225476/download> (access date 12.03.2025)
10. Rockmore Dan. Is There a Logical Inconsistency in the Constitution? URL: <https://slate.com/technology/2018/08/is-there-a-logical-inconsistency-in-the-constitution.html> (access date 12.03.2025)
11. Morgenstern Oskar (September 13, 1971). «History of the Naturalization of Kurt Gödel» (PDF). Retrieved March 23, 2021. URL: https://robert.accettura.com/wp-content/uploads/2010/10/Morgenstern_onGoedel-citizenship.pdf
12. Guerra-Pujol F. E. Gödel's Loophole. Capital University Law Review, vol. 41 (2013), pp. 637-673. Posted: 23 Feb 2012. Pontifical Catholic University of Puerto Rico; URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2489673
13. URL: <https://echofm.online/opinions/mesto-dlya-intrigi>
14. Lepore Jill. When Constitutions Took Over the World Starting in the eighteenth century, citizens were promised their rights in print. Was this new age spurred by the ideals of the Enlightenment or by the imperatives of global warfare?(March 22, 2021) URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2021-03/29/when-constitutions-took-over-the-world>

15. Sokal Alan, Bricmont Jean. Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science. New York: Picador. 1998. 313 p. URL: https://monoskop.org/images/5/53/Sokal_Alان_Bricmont_Jean_Fashionable_Nonsense.pdf

16. URL: <https://ru.linkedin.com/pulse/%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%B8%D1%81%D0%BA-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%8B-vitaliy-koss>

17. Schellenberg Walter. The labyrinth: memoirs of Walter Schellenberg, Hitler's chief of counterintelligence. Cambridge, Massachusetts. Publisher [Boulder, CO]: Da Capo Press, 2000. URL: <https://archive.org/details/labyrinthmemoirs0000sche>

18. Поліція просто відмовилася воювати! Її мали відправити на фронт давно! Командири просто злякалися і втекли! URL: <https://youtu.be/5Nvo6AkPQjM?si=jVb5SBRhOFpT2JHy>

19. Лефевр Владимир. Лекции по теории рефлексивных игр. Москва: Когито-Центр, 2019. 218 с.

20. Шемаєв Володимир Миколайович. Інформаційне протиборство з використанням рефлексивного управління: теорія та практика. URL: <https://journals.uran.ua/ispss/article/view/260263/256623>

21. Смолян Георгий Львович. Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/7309>

22. Bertrand Natasha, Lillis Katie Bo, Cohen Zachary. CNN: Exclusive: US intel shows Russia and China are attempting to recruit disgruntled federal employees, sources say (Updated March 1, 2025). URL: <https://www.cnn.com/2025/02/28/politics/us-intel-russia-china-attempt-recruit-disgruntled-federal-employees/index.html>

23. URL: <https://youtu.be/aGq6HiruzDg?si=DuthXkFWKwLodgEf>

24. Lillis Katie Bo. CNN: Newly declassified US intel claims Russia is laundering propaganda through unwitting Westerners (Updated August 26, 2023) URL: <https://www.cnn.com/2023/08/25/politics/us-intel-russia-propaganda/index.html>

25. Барручо Луїс. Заповнення поля різним лайном». Що це за стратегія Трампа і чого він хоче нею досягти. Role, BBC, 19 лютого 2025 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c2014zgr2eeo>

26. Lillis Katie Bo. CNN: CIA fires some recently hired employees. (Published 10:07 AM EST, Thu March 6, 2025) URL: <https://www.cnn.com/-/2025/03/06/politics/cia-fires-recently-hired-employees/index.html>

27. Lillis Katie Bo, Mattingly Phil, Bertrand Natasha, Zachary Cohen. CNN: How Trump's government-cutting moves risk exposing the CIA's secrets. (Published 4:00 AM EST, Mon February 24, 2025) URL: <https://www.cnn.com/2025/02/24/politics/cia-security-risks-trump/index.html>

28. Божко Роман. Маск паралізує роботу заводу з виробництва боєприпасів та авіабази, звільняючи тисячі співробітників. URL:

<https://inforesist.org/ua/mask-paralizue-robotu-zavodu-z-vyrobnychtva-boeprypasiv-ta-aviabazy-zvilpnyayuchy-tysyachi-spivrobitnykiv/>

29. Трамп обмежив діяльність найпотужніших американських університетів – Politico. URL: https://www.operanewsapp.com/ua/uk/share/detail?news_id=e5a7baeef4a640582286e0402bd651f9&news_entry_id=5aefa443250311uk_ua&open_type=transcoded&from=opera&request_id=share_request&share_from

30. Олег Царев: Мы были в шаге от гражданской войны. URL: <http://city-nikopol.com.ua/2614-oleg-carev-my-byli-v-shage-ot-grazhdanskoy-voyny.html>

31. Иванов С. В. Золотой век газа. Реализация крупных инфраструктурных проектов в России, как способ монетизации ресурсов углеводородного сырья (01.07.2016). URL: <https://magazine.neftegaz.ru/articles/aktualno/630170-zolotoy-vek-gaza-realizatsiya-krupnykh-infrastrukturnykh-proektov-v-rossii-kak-sposob-monetizatsii-r/>

32. В «Газпроме» считают, что XXI век станет «золотым веком газа» – новости на УНН | 22 июня 2012, 14:01. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/news/786164-u-gazpromi-vvageayut-scho-xxi-stolittya-stane-zolotim-stolittiyam-gazu>

33. Панюшкин Валерий Валерьевич, Зыгарь Михаил Викторович. «Газпром»: Новое русское оружие. Москва: Захаров. 2008. 256 с. URL: <https://avidreaders.ru/amp/book/gazprom-novoe-russkoe-oruzhie.html>

34. Немцов утверждает, что Газпром – личный проект Путина. УНИАН, 26.09.2008. URL: <https://www.unian.net/world/148863-nemtsov-utverjdaet-chto-gazprom-lichnyi-proekt-putina.html>

35. Лавришин Юлія. Заокеанський Дугін: хто такий Кертіс Ярвін і як його ідеї перетворюються на політику США. 09:44, 14 березня 2025. URL: <https://ms.detector.media/mediaportret/post/37664/2025-03-14-zaokeanskyu-dugin-khto-takyy-kertis-yarvin-i-yak-yogo-idei-peretvoryuyutsya-na-polityku-ssha/>

36. Аеліта. Гіперболоїд інженера Гаріна (пер. Елизавета Константиновна Ромашко, Богдан Иосифович Чайковский). Київ: Молодь, 1984. URL: <https://flibusta.is/b/446505/read>

37. URL: <http://biblio-sfera.blogspot.com/2011/06/blog-post.html>

38. Хоменко І. Українські реалії з погляду прогностичних концептів художньої комунікації. *Медіанпостіп*. 2014. [Вип. 5]. С. 80–86. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/7548>

39. Crimea: Russian Reflexive Control URL: <https://www.tumblr.com/behavioural-conflict/80898348308/crimea-russian-reflexive-control?source=share>

40. Почепцов Г. URL: https://ji-magazine.lviv.ua/anons2014/Pochepcov-Tri_modeli_postroeniya.htm

41. ЦЕЗАР: рф просила загородзагони – солдати масово здаються в полон! URL: https://youtu.be/NPT_XlGuZHg?si=GnIN6aCEnf2GMMY0

42. Ліпсіц: Трамп навіть не уявляє, що натворив. Білий Дім провалив останній шанс все виправити. URL: <https://youtu.be/TVc50u9V3tA?si=k4mZJcto2drcqYt>

43. URL: https://t.me/s/v_pastukhov

44. URL: <https://youtu.be/6HShrNjx704?si=h1w0PRs-ZR33vrWP>

45. Валерій Залужний: «США руйнують світовий порядок і йдуть назустріч Кремлю». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cwyd5r1e319o>

46. Старий світовий порядок зруйновано. Нова архітектура Європейської безпеки без України неможлива | Українська правда. Виступ Надзвичайного і повноваженого посла України у Великій Британії і Північній Ірландії, Головнокомандувача України (2021–2024) Валерія Залужного на безпековій конференції у Chatham House, 6 березня 2025 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2025/03/6/7501570/>

ПРІОРИТЕТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

The increasing of the level of young people professional education, creating conditions for acquiring of managerial, civic and social competencies, developing entrepreneurship and independence of young people are important factors that lead to strengthening of the state. It has been determined that youth infrastructure plays a decisive role in social development of young people. Promoting social and cultural integration, strengthening tolerance and solidarity is an important step towards the development of competitive, independent and confident youth. As a result of the effective implementation of the national youth policy, it becomes possible to integrate different groups of young people into public life, increase mobility, create conditions for self-development, etc.

Підвалини майбутнього України закладаються зараз – у час військового протиборства, відстоювання демократичних прав і свобод, зміцнення державності. Український народ докладає всіх зусиль аби перемогти ворога на полі бою, досягнути бажаного на дипломатичній арені, продемонструвати світові, що Україна є суверенною правовою державою.

Кожна людина, зокрема і молода людина має право на повагу до власного вибору, бачення свого майбутнього, визначення напрямів особистісного і професійного зростання тощо. З боку держави, заохочення молоді і забезпечення умов для розвитку її потенціалу є важливим кроком до виховання самостійних, впевнених у собі фахівців, готових стійко приймати суспільні і професійні виклики, національно свідомих, здатних піднести українську освіту, науку і культуру на новий рівень. Водночас, високий професіоналізм, конкурентоспроможність, відповідальність за зроблений вибір у складних умовах сьогодення; критичність мислення, гнучкість, прагнення брати активну участь у житті суспільства, свідомо робити свій внесок у подальший його розвиток – вимоги, що стоять перед українською молоддю.

Мета дослідження – проаналізувати пріоритетні напрями державної молодіжної політики на предмет відповідності запитам молоді в умовах воєнного стану.

Відповідно до Національної молодіжної стратегії до 2030 року [1] фундаментальними напрямками національної молодіжної політики визначено безпеку, здоров'я, спроможність та інтегрованість, що ґрунтуються на принципах цілісності, субсидіарності, доказовості, науковості, інклюзивності та рівності можливостей.

Війна значно ускладнила суспільно важливі процеси, тому підвищення рівня безпечності середовища для молоді, особливо – освітнього є першочерговим завданням держави, адже нестача безпечних умов для життя і нав-

чання впливає на подальші рішення молоді. Усі учасники освітнього процесу повинні бути поінформовані і оволодіти навичками швидкого реагування на небезпеку (алгоритм дій у випадку повітряної тривоги, повідомлення про замінування тощо). Окрім того важливими виявлення, попередження суїцидальної, девіантної, віктимної поведінки здобувачів освіти; здійснення превентивних заходів щодо попередження вживання дітьми алкогольних напоїв, тютюнових виробів та інших психотропних речовин, особливості відповідальності; визначення алгоритм дій з реагування на ситуації, які можуть виникнути в закладах освіти у зв'язку з виявленням кримінальних правопорушень щодо порушення прав і свобод дитини (зокрема з боку педагогічних працівників); виявлення порушень прав та інтересів здобувачів освіти, інших негативних явищ в освітньому середовищі; деталізація заходів реагування та відповідальність за порушення правил і норм у сфері безпеки дорожнього руху; визначення алгоритм дій у разі радіаційної та хімічної небезпеки; алгоритм дій у разі пожежі та загрози ураження струмом.

Дослідженням соціально-психологічних аспектів організації безпечного освітнього середовища займаються В. Вітюк, В. Духневич, Т. Кантор, М. Курач, І. Осадченко, О. Пометун, та ін. А. Джурило [2, 33] звертає увагу на травма-інформований підхід у навчанні, що спрямована на розуміння та врахування травматичного досвіду учасників освітнього процесу. Його основна мета – створення безпечного та сприйнятливого середовища для роботи і навчання, яке враховує потреби всіх учасників освітнього процесу, зокрема тих, хто має досвід травми. Відповідно до зазначеного підходу особлива увага приділяється власним емоціям, формуванню навичок управління своїми почуттями та емоціями, фокусуванню на природних механізмах подолання стресу, виробленню власного унікального стилю подолання труднощів, розвитку стійкості тощо. Як результат – зовнішні обставини матимуть менший вплив на рівень задоволеності власним життям та відчуття щастя і не становитимуть перешкод для професійної самореалізації.

На державному рівні забезпечення підвищення безпечності середовища та посилення життестійкості молоді передбачено такі заходи:

- зниження рівня невизначеності зовнішнього середовища шляхом отримання знань про засади функціонування держави і суспільства;
- подолання наслідків впливу радянського періоду (недовіра до державних інституцій, прагнення слабкої держави, невіра у власну спроможність);
- посилення життестійкості, що допомагає справлятися з небезпечними ситуаціями, асоціальною поведінкою, ризиками, які супроводжують перехід молоді від дитинства до дорослого життя;
- розвиток безбар'єрного простору;
- безпечне поводження із соціальними мережами та Інтернетом;
- запобігання та протидія будь-яким формам насильства проти молоді;

- формування у молодих батьків відповідального ставлення до виховання своїх дітей шляхом підвищення рівня власної поінформованості та адаптації найкращих світових практик з виховання дітей і батьківства;
- популяризація та поширення практики позитивного батьківства;
- надання психологічної допомоги, у тому числі молодим сім'ям;
- підтримка і надання послуг молодим сім'ям, зокрема тим, що потрапили у складні життєві обставини [1].

Безперечно, в умовах війни лєвова частка бюджету країни спрямовується на оборону сферу, однак обмеженість ресурсів не повинно відображатися на молоді, адже від сучасної молоді залежить майбутнє країни, саме вона буде відбудовувати країною після перемоги.

Дотичною до питання безпеки є проблема збереження ментального здоров'я української молоді. Пандемія Covid-19, повномасштабне російське вторгнення (а дехто проживає травму війни ще з 2014 року), втрати і руйнування, соціальна нестабільність, вимушені переселення та економічні труднощі призвели до підвищення рівня стресу, тривожності та депресії серед молодих людей.

Дослідження щодо впливу війни на молодь в Україні, проведене аналітичним центром Cedoss і дослідницькою агенцією Info Sapiens, показало, що 82 % молодих людей зазначили втрати через війну. Станом на листопад 2022 року майже половина молодих людей мали проблеми через відключення електроенергії та нестабільний зв'язок. Інші найпоширеніші втрати від війни – це зниження або втрата доходу (36 %) та погіршення психічного здоров'я (28 %). Крім того, у 18 % респондентів стався розрив стосунків і стільки ж вказали на розлуку з сім'єю, 16 % – переміщення в інші населені пункти України, 14 % – смерть друзів або членів сім'ї, 6 % – пошкодження житла і стільки ж – отримання травм, пов'язаних з воєнними діями [3]. Потреба у соціально-психологічній підтримці та кваліфікованій допомозі залишається високою.

Зважаючи на зазначене, наступний напрям національної молодіжної політики справедливо спрямований на формування навичок здорового способу життя молодих людей, розвиток фізичної культури, культури здорового харчування та психогігієни.

Високий рівень сформованості здоров'язберужальної компетентності передбачає забезпечення належного рівня фізичної активності, раціонального харчування, попередження хвороб, а також психологічне та соціальне благополуччя особистості, що, у свою чергу, сприяє підвищенню професійної стійкості, запобіганню емоційному вигоранню, розвитку здатності до ефективної саморегуляції, що особливо важливо в нинішніх умовах. Важливим аспектом є посилення відповідальності молоді за збереження та зміцнення власного здоров'я, профілактика шкідливих звичок, зокрема запобігання соціально ризикової поведінки.

З метою формування здоров'язберужальної компетентності важливо проводити психопрофілактику факторів стресу та психотравмуючих ситуацій, зокрема пов'язаних з тимчасовою окупацією території України, бойовими діями, вимушеним переміщенням молоді та іншими соціально негативними чинниками. Популяризація здорового способу життя, зокрема із залученням засобів масової інформації, лідерів думок, блогерів, насамперед, має на меті дотримання принципів здорового харчування, формування відповідних знань і навичок щодо соціально безпечної поведінки, збереження репродуктивного здоров'я молоді тощо. Також підтримка прагнень молоді до здорового способу життя має супроводжуватися наданням вільного доступу до спортивної інфраструктури (облаштування спортивних майданчиків тренажерами, басейнів, спортивних полів тощо), а також – проведенням спеціально організованих спортивно-виховних заходів.

За останні два роки відмічено якісні зміни у ставленні молоді до отримання соціально-психологічної допомоги. Відтак державою ініційовано створення онлайн-платформ і спеціалізованих ліній телефонів довіри, де молодь може отримати безкоштовну психологічну консультацію щодо подолання проблем ментального здоров'я. Психологічні центри при закладах освіти у рамках освітніх кампаній здійснюють формуванням культури психічного здоров'я тощо.

Подальшим кроком у рамках національної молодіжної політики є залучення молоді до участі у суспільному житті, формування громадянських компетентностей. Загальноприйнятим є твердження, що соціум формує особистість, проте молода людина, яка прагне до знань, саморозвитку й самореалізації активної участі у житті громади і країни, спираючись на власний досвід і власні судження здатна формувати сприятливе середовище навколо себе. Проте для частини молодих людей перебування четвертий рік в умовах воєнного стану послабило впевненість у власних силах, загострило існуючі проблеми і зародило сумніви щодо власних можливостей і можливостей впливати на оточення, взаємодіяти з певними групами суспільства тощо.

Зауважимо існування ще однієї проблеми – низький рівень економічної грамотності і недостатньо розвинена підприємницька культура, що породжують у молодих людей страхи щодо провадження підприємницької діяльності.

З метою залучення молоді до участі у суспільному житті, підвищення її самостійності і конкурентоспроможності передбачено:

- створення можливостей для особистісного зростання молоді;
- формування ключових компетентностей, необхідних сучасній людині для самореалізації, зокрема підприємливості та фінансової грамотності;
- розвиток лідерства, лідерських навичок як компонентів освітніх заходів та програм формальної та неформальної освіти;

- створення умов для свідомого вибору професійної діяльності через практику і стажування, розширення доступу до навчання та інших освітніх можливостей, орієнтованих на ринок праці;
- ознайомлення молоді з процесами державотворення, діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- створення умов для утвердження серед молоді принципів доброчесності;
- розвиток громадянських компетентностей та компетентностей, необхідних для реалізації потенціалу молоді, її інтеграції у суспільне життя, адаптації до викликів сучасного світу;
- заохочення молоді до отримання якісної освіти;
- підвищення рівня конкурентоспроможності та зайнятості молоді, здійснення консультування щодо професійного і кар'єрного розвитку із залученням батьків, роботодавців, стейкхолдерів;
- зниження частки економічно неактивних молодих українців, які не навчаються, не здобувають кваліфікації і не працюють;
- сприяння розвитку соціального шкільного підприємництва з метою формування у учнів підприємливості, отримання ними знань, навичок, дотримання стандартів доброчесності та антикорупційних принципів, необхідних для успішного та етично зваженого ведення власної справи;
- сприяння розвитку молодіжних центрів в Україні, у тому числі забезпечення діяльності державної установи «Всеукраїнський молодіжний центр»;
- підтримка формального та неформального навчання щодо інструментів участі молоді для представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- створення умов і можливостей для розвитку та посилення спроможності органів учнівського та студентського самоврядування, студентських та молодіжних консультативно-дорадчих органів, молодіжних рад як дієвих інструментів участі молоді у процесах ухвалення рішень та їх навчання;
- залучення молоді до вирішення питань, пов'язаних з навколишнім природним середовищем;
- сприяння створенню умов для розвитку спроможності інститутів громадянського суспільства у молодіжній сфері;
- створення умов для розвитку молодих осіб як цілісних особистостей, які гармонійно поєднують невпинний фізичний, емоційний, інтелектуальний розвиток на основі цінностей;
- покращення цифрових компетентностей молоді та забезпечення доступу до новітніх інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Слід зазначити, що важливим чинником ефективного провадження молодіжної політики є наявність молодіжної інфраструктури, що формується всіма суб'єктами державної молодіжної політики. До молодіжної інфраструктури зараховують: заклади за місцем проживання, заклади позашкільної освіти, установи та заклади з організації дозвілля молоді, заклади з на-

дання соціальних послуг і необхідної допомоги молоді, молодіжні фонди, молодіжні центри, простори тощо. Кожний елемент молодіжної інфраструктури має визначену структуру, отримує фінансування у порядку, встановленому законом; провідною метою якого створення необхідних умов для ефективної соціалізації молоді.

Молодіжна інфраструктура – це «сукупність організаційно-виконавчих органів та організацій, закладів і установ, чиї функції спрямовані на забезпечення конкретних потреб молоді, стосуються вирішення її проблем. В умовах децентралізації ядром молодіжної інфраструктури територіальних громад стають молодіжні центри або молодіжні простори, які є осередком практичної молодіжної роботи та об'єднання суспільно активної молоді. Координацію молодіжної роботи та активне залучення молоді до життя місцевих громад у сільських і селищних територіальних громадах забезпечують молодіжні працівники» [4, 21]. Практична діяльність таких молодіжних центрів проводиться на всій території країни, окрім окупованих територій і територій, де ведуться активні бойові дії.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі» [5], молодіжний центр створює умови для діяльності молодіжних громадських організацій та молодіжних рад; здійснює навчання фахівців, які працюють з молоддю, представників громадських організацій і громадсько активної молоді; пропонує інформаційно-методичне забезпечення молодіжної роботи; організовує діяльність тематичних гуртків і клубів молодіжної роботи за інтересами; проводить інформаційну кампанію із формування позитивного іміджу молодіжної роботи, популяризації молодіжного руху та залучення молоді до життя громади.

На думку Н. Сабадаш, «найвідчутнішою для молоді є державна політика, що реалізується на регіональному рівні. Саме тут безпосередньо вирішується більшість молодіжних проблем, створюються необхідні умови для соціального становлення та розвитку молодих людей. Вона проявляється як важливий механізм залучення молодого покоління до процесів державотворення, стає доступною широкому загалу для розуміння, оцінки й сприйняття» [6, 7].

В Україні зареєстровано 397 молодіжних центрів [7]. Наприклад, в Черкаській області налічується 14 молодіжних центрів, з яких два активно функціонують у місті Черкаси: Черкаський обласний молодіжний ресурсний центр (МРЦ) – напрямами якого є неформальна освіта молоді, національно-патріотичні заходи, розвиток волонтерство, військово-патріотичні заходи, підтримка громадських ініціатив молоді, молодіжна політика Черкащини. «Ambros-hub» – молодіжний хаб, названий на честь загиблого захисника України Сергія Амброса – є громадським простором для молоді, орієнтований на культурне проведення дозвілля, а також конференцій, культурно-виховних, національно-патріотичних, інтелектуальних заходів.

Молодіжні центри Черкаської області представлені КНУ «Золотоніський молодіжний центр (ArtProstir)» (м. Золотонаша); молодіжний простір «Всі Свої», громадський простір, молодіжний простір GN Youth (м. Сміла); «Молодіжний простір «АТМОСФЕРА»» (с. Дравівці); арт простір «Мартинівський скарб» (с. Мартинівка); центр розвитку особистості «СТЕРHUB» (с. Степанці); молодіжний центр «START» Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини (м. Умань); «Вільний простір «ХА-ТА – ХАБ»» (м. Чигирин); Молодіжний простір «Саме час» (м. Кам'янка); молодіжний центр «ЙоЙ» (м. Канів); молодіжний простір «МолоДі» (с. Леськи).

Громадська організація «Черкаська молодіжна рада» при Черкаській обласній державній адміністрації є консультативно-дорадчим органом, що створений для представлення інтересів молоді та забезпечення її активної участі у важливих процесах. До основних завдань молодіжної ради належать забезпечення узгодженості дій у вирішенні питань, що стосуються молоді і допомоги молоді Черкащини реалізувати свої ідеї та ініціативи.

Активізація молодіжної участі, з одного боку, виступає основою розвитку громадянського суспільства, з іншого – формою навчання молоді на засадах демократії і передбачає залучення молоді до ухвалення рішень; консолідацію суспільно активної молоді; підтримку та розвиток молодіжного лідерства; правову та демократичну освіту української молоді; популяризацію важливості молодіжної участі та ролі інститутів громадянського суспільства [4, 33–34]. Маємо також наголосити, що попри значні труднощі, спричинені війною, відмічено зростання громадської активності серед молоді, зокрема у секторі волонтерства.

Підвищення мобільності, соціальної і культурної інтеграції молоді в суспільне життя України та світу, як зазначено в Національній молодіжній стратегії до 2030 року [1], ґрунтується на забезпеченні рівних можливостей для самореалізації молоді, протидії стигматизації і дискримінації, сприяння гендерній рівності й толерантності, підвищенні обізнаності про культурне розмаїття та способи самовираження молоді. Мобільність, що пропонується молодим людям в умовах воєнного стану, передбачає навчання у рамках програм Ради Європи та Європейського Союзу.

Тривалий характер випробувань для країни в цілому, і українського суспільства зокрема, порушує питання про стійкість і збереження внутрішньої солідарності. Війна не лише руйнує, але й формує в українському суспільстві нові якості, видозмінюючи країну зсередини. Ці зміни мають різноспрямований характер і можна твердити про помітне посилення потреби українців у самоідентифікації та єднанні. Разом з тим треба відзначити, що під впливом війни українське суспільство дорослішає, поступово позбуваючись патерналістських очікувань [8, 13].

Одним із ключових аспектів державної політики є формування у молоді української національної ідентичності, що базується не тільки на походженні, а й на цінностях та виборі. Процес формування національної ідентичнос-

ті динамічний і багатогранний, мета якого – єднання нації шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини й громадянина. У сучасних наукових розвідках національна ідентичність вважається комплексною категорією, що складається із таких компонентів, як: політична, культурна, релігійна, національна, соціальна ідентичність, а також ідентичності особистостей, спільноти чи держави [9]. Повага до своєї країни та народу, історії, культури і традицій є свідченням національної самосвідомості. Особливо актуальним національно-патріотичне виховання є в умовах війни, адже молодь має чітко усвідомлювати своє призначення.

Соціальні ініціативи покликані підтримувати та заохочувати молоді сім'ї, зокрема і ті, що опинилися у скрутному матеріальному становищі та під загрозою соціальної ізоляції, для реінтеграції та повноцінної участі у громадському й економічному житті країни.

Низка заходів та проєктів у соціальній сфері відповідно до [1] має на меті:

- підготовку молоді до самостійного життя;
- виховання у молодих людей поваги до осіб з інвалідністю, формування неупередженого ставлення до них, дотримання їхніх прав та заохочення кращого розуміння їх суспільством;
- реінтеграцію молоді з категорії внутрішньо переміщених осіб до культурного, інформаційного, освітнього простору України, а також запровадження ефективних соціально-гуманітарних механізмів інтеграції до соціального, громадського та економічного життя молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України;
- соціальну адаптацію молоді, яка відбула покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк;
- удосконалення механізмів щодо забезпечення молоді житлом тощо.

Відзначимо позитивну динаміку у сфері цифрових технологій. Однією з ключових ініціатив є платформа «Дія.Освіта», яка пропонує безкоштовні освітні серіали для розвитку цифрових навичок. Цей ресурс надає можливість молодим людям опанувати сучасні технології і відповідати вимогам ринку праці. У 2023 році Міністерство освіти і науки України спільно з Google Україна започаткували програму «Цифрові інструменти Google для освіти», якою скористалися понад 135 тисяч освітян. Ця програма допомогла педагогам підвищити кваліфікацію і удосконалити педагогічну майстерність щодо впровадження сучасних цифрових інструментів в освітній процес, що значно підвищило якість викладання актуальних для молоді навчальних дисциплін.

Цікавим у контексті нашого дослідження є проєкт «ІТ-студії». Цифрові навички є інструментом ефективного провадження педагогічної діяльності, з огляду на практики дистанційної освіти останніх років через пандемію коронавірусу та війну. Попри те, що викладачі так само використовують ІКТ для виконання робочих завдань, справедливо зазначити, що молодь

опановує нове швидше й легше. Зважаючи на це, використання гаджетів, інтернету, спеціалізованих програм у навчанні є підґрунтям для посилення цифрових компетенцій у майбутньому [11, 32]. Цифрова грамотність, як і володіння іноземними мовами (варто взяти до уваги ухвалення законопроекту № 9432, який закріплює статус англійської мови як мови міжнародного спілкування в Україні) є запорукою кар'єрного зростання і самореалізації у майбутньому.

Молодіжні проекти надають можливість підвищити рівень участі молодих людей на різних рівнях, зокрема і на місцевому. Залучення молодих людей до реалізації проектів є водночас метою і завданням проекту, де кожен з аспектів має важливе значення. Молодіжні проекти охоплюють широке коло питань або проблем і спрямовані розширення можливостей молодих людей впливати на ухвалення рішень чи дії, що визначають на їхнє теперішнє і майбутнє.

Фундаментальними цінностями молодіжних проектів є взаємна повага: визнання того, що інші люди (молоді й дорослі) мають право на інші думки й погляди; розуміння культурного розмаїття: пошук конструктивних способів порозуміння з відмінностями, що випливають з відмінностей походження; сприяння негативному ставленню до расизму й боротьбі з усіма його проявами, крайніми ідеологіями та ксенофобією з метою забезпечення внеску молоді до створення більш толерантного й мирного суспільства; співпраця: налагодження спільної роботи між різними сторонами, зацікавленими в участі молоді для досягнення спільних цілей і надання взаємодопомоги; відповідальність: усі сторони мають нести відповідальність за співпрацю й досягнуті результати; незалежність молодих людей: молодим людям необхідно мати деяку автономію в межах проекту; забезпечення включення до роботи груп, що мають більше перешкод для участі в суспільному житті через їхнє походження, обмежені можливості чи інші проблеми; гендерна рівність: необхідність надання й забезпечення рівного доступу до участі як для чоловіків, так і для жінок; визнання ролі неформальної освіти як допоміжного інструменту для участі молодих людей; визнання підходу, заснованого на правах людини; антидискримінаційний підхід [12].

Найбільшою популярністю і результативністю відзначаються молодіжні обміни у рамках програми «Erasmus+». Мета цього проекту – завдяки міжнародному обміну студентів надати можливість молоді з різних країн відчувати життя в новій країні. Студенти мають можливість отримати знання про культуру, розвинути рівень володіння іноземною мовою та налагодити міжкультурні стосунки, занурившись у новий спосіб життя.

«Еразмус+» є ключовою програмою Європейського Союзу, що працює одразу у декількох сферах – освіта, професійна підготовка, молодь і спорт. Вона унікальна тим, що надає фінансування як індивідуальним особам, так і організаціям. Це державний, приватний і громадський сектор, всі організації, які долучені тим чи іншим чином до сфери освіти, молоді і спорту. Це можуть бути гранти на проекти, стипендії, гранти на обміни, молодіжні

обміни, різні партнерства і співпрацю, навчання та викладання, дослідження, професійні мережі, відкриті ресурси, платформи тощо. Наскрізними принципами усіх проєктів у рамках «Еразмус+» є інклюзивність, відкритість та доступність для всіх країн та групи населення, а також зелені та цифрові трансформації.

З березня 2022 року Європейською Комісією у межах програми Еразмус+ було запроваджено гнучкі процедури та виняткові заходи щодо отримання грантів на навчальну і академічну (кредитну) мобільність для підтримки молодих людей з України. Для молоді, яка змушена активно пристосовуватися до змін, переживати стресу і тривожність, перебуває на прифронтових і на відносно безпечних територіях, які щодня піддаються атакам дронів, в умовах постійних інформаційно-психологічних операцій тощо, підтримка дає можливість для короткотермінового навчання, практики або стажування, участі у тренінгах та волонтерських ініціативах за кордоном. Українці також отримали можливість адаптувати діяльність проєктів відповідно до викликів воєнного стану в Україні [13].

Метою проєкту «MEET» (MEntal Well-being in Education for disadvantaged YOuth) є сприяння боротьбі з викликами та покращенню ментального здоров'я молодих людей в Україні та 12 країнах Європи. «MEET» скеровує зусилля на розбудову потенціалу для зміцнення ментального здоров'я молоді у формальних і неформальних освітніх установах. Мета проєкту «Resilient Europe: Improving the response of youth workers and leaders in post-crisis contexts» – покращити реагування молодіжних працівників, лідерів та інших організацій і осіб, які працюють з молоддю, на потреби молоді в кризових ситуаціях та сприяти розширенню її прав і можливостей. В цілому можемо відмітити активний інтерес молоді до участі у подібних проєктах та ініціативах.

Згуртування молоді, формування громадянської та національної ідентичності в умовах тривалої війни стає можливим завдяки внескам держави у розвиток української культури. Як зазначено в аналітичному звіті Національного інституту стратегічних досліджень, «українська література, музика, кінематограф, мистецтво, креативні індустрії допомагають формувати правдивий образ України у світі, а також працюють на підтримку морального духу та відчуття національної згуртованості українців. Культура в умовах викликів воєнного часу створює нові цінності та символи героїзму й боротьби. Ці новації стають змістовними складниками сучасної української культури, тим самим формуючи сучасну українську ідентичність» [8, 33]. Попри складні обставини сьогодення, сфера культури демонструє неабиякі адаптивні можливості, зокрема завдяки фінансовій підтримці міжнародних фондів, отриманню грантів, стипендій, створенню нових культурних продуктів тощо.

Надзвичайно важливим кроком у житті молодої людини є створення сім'ї і народження дітей, адже це час, коли молоді люди вперше стикаються

з відповідальністю за життя іншої людини та з необхідністю взаємодії із суспільними та державними інституціями.

Викликом для перехідного українського суспільства є зміна ціннісних пріоритетів молодих батьків – люди, в яких до створення сім'ї переважали цінності самовираження, після народження дітей так чи інакше стикаються із непередбачуваністю і відчуттям тривоги (щодо рівня доходів, системи охорони здоров'я, освіти, роботи, інфраструктури тощо). Це може призвести до зосередженості на власній вразливості, замиканні на близькому оточенні, психологічному дискомфорті та інших проявах цінностей виживання або на прагненні до еміграції як збереження цінностей самовираження [1]. Зважаючи на невтішні дані (за 2024 рік в Україні народилося 176 679 малюків, а померло 495090 осіб, тобто смертність втричі перевищила народжуваність [14]) держава повинна переглянути політику щодо підтримки молодих сімей.

Висновок. Враховуючи попередній досвід формування молодіжної політики, а також надзвичайно складні умови, в яких перебувають українці, пріоритетними завдання формування системи роботи з молоддю є забезпечення інформування молоді про нові проекти та ініціативи, створення умов до залучення її до участі у житті громади, створення умов для підтримання фізичного і ментального здорового, виховання на засадах патріотизму і гуманізму. На місцевому рівні важливим напрямом молодіжної роботи є залучення молоді до розроблення й ухвалення рішень, підтримка молодіжних ініціатив, розвиток молодіжної інфраструктури, зокрема – молодіжних центрів, сприяння створенню молодіжних громадських організацій тощо.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення стратегічних напрямів розвитку неформальної та інформальної освіти в Україні в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна молодіжна стратегія до 2030 року затв. Указом Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/942021-37337>

2. Джурило А. П. Застосування концепції травма-інформованого навчання для створення безпечного освітнього середовища. *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу*: збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 01 березня 2024 р. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2024. С. 32–36.

3. Вплив війни на молодь в Україні. Центр досліджень соціальних трансформацій (Cedos). 2024. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>

4. Молодіжна політика: пріоритети та цільові програми на Харківщині. 2024. URL: <https://www.prostir.ua/?news=molodizhna-polityka-priorytety-ta-tsilovi-prohramy-na-harkivschyni>

5. Про затвердження типових положень про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі: постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2017-%D0%BF#Text>

6. Круглашов А. М., Сабадаш Н. В. Молодіжна політика в територіальних громадах в умовах російсько-української війни. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: збірник наукових праць. Випуск 2 (166). Львів, 2024. С. 3–13. URL: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2024-2-1>

7. Асоціація молодіжних центрів України: офіційний сайт. URL: <https://youthcenters.net.ua/>

8. Суспільство, трансформоване війною: аналіт. доп. / Потапенко В., Павленко І., Тищенко Ю., Іжак О., Каплан Ю., Валюшко І., Макаров Г., Даниляк О., Михайлова О., Валевський О., Лісогор Л., Маляревський Є., Бараннік В., Двігун А. Київ: НІСД, 2025. 79 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.02>

9. Українські національна та громадянська ідентичності: теоретичне осмислення та стратегії формування. Колективна монографія. Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2024. 396 с.

10. Молодь та молодіжна політика в Україні в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 21 червня 2024 р. Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 127 с.

11. Молодь України: виклики та адаптація в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичні матеріали до державної доповіді про становище молоді в Україні / В. О. Радкевич, М. А. Пригодій, Т. М. Герлянд та ін. Київ: Інституту професійної освіти НАПН України, 2025. 37 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744908/1/Youth%20of%20Ukraine%20%28IAM%29_2025.pdf

12. Молодіжна політика в умовах децентралізації. Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері / за ред. І. В. Пешої. 2-е вид. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 40 с.

13. Erasmus+UA. National Office: офіційна сторінка національного офісу програми. URL: <https://erasmusplus.org.ua/opportunities/mozhlyvosti-dlya-organizacziy#young>

14. Статистична інформація щодо державної реєстрації актів цивільного стану: Міністерство юстиції. URL: https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info

**SPECIFICS OF THE APPLICATION OF INFORMATION
TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES
OF A PHYSICAL EDUCATION TEACHER**

The article examines the main trends in the implementation of programs aimed at developing skills in the use of information technologies in the professional activities of physical education teachers. Digitalization education provides for the orientation of the vocational training system towards the formation of information culture, the widespread use of information technologies in the educational process. It has been proven that the use of computer technologies contributes to the modernization of the educational process, increasing its efficiency and achieving high-quality learning outcomes. The use of digital tools expands the didactic potential, optimizes student training and promotes the implementation of innovative teaching methods, ensuring interactivity and personalization of the educational process.

In the context of the modernization of society, the use of the latest information technologies in the learning process is becoming a modern trend in the training of higher education applicants. The modern level of education should ensure the training of a new generation of teachers who will be competitive in the international labor market. In the conditions of informatization and computerization of the educational space based on the principle of transparency, the professional training of future physical education teachers acquires new significance [7], before which modern society places demands on the necessity of using the latest information and communication technologies in lessons. Digitalization and development of computer technologies have led to the popularization of computer content, which has gradually turned into one of the most productive subjects of knowledge. This is what causes the need to train such a specialist who would skillfully and at a high level navigate in the world of modern data processing technologies and successfully use them in his professional activities.

In modern science, the problem of synergistic application of information technologies in professional activities and improving the training of teachers in the use of information and communication tools in pedagogical activities. The following famous scientists investigated it: V. Volkov, A. Zhukovska, R. Klopov, O. Kuts, S. Ermakov, V. Osadchy and others.

The pedagogical discourse of this problem is characterized by a number of contradictions between: the mass popularization of the use of information and communication algorithms in teaching and the low level of computer equipment provision in educational institutions; the use of computer technologies in teaching and the low level of information technology proficiency of teachers and students;

the introduction of information content into the professional training of future physical education teachers and the insufficient number of specialists who could implement them [3]. The solution to these contradictions requires a systematic approach that includes improving the material and technical base of educational institutions and enhancing the digital competencies of teachers and students. Additionally, it is necessary to develop and implement specialized training programs aimed at integrating information technologies into the professional activities of future physical education teachers.

The identification of these contradictions, the practical significance of the problem, and the insufficient development of its theoretical vectors determine the relevance of the study. A comprehensive analysis of these issues is necessary to develop effective strategies for integrating modern information technologies into education. This will improve teacher training quality and optimize the use of digital resources.

The purpose of the study is to theoretically substantiate the pedagogical conditions for the use of the latest information technologies in the professional activities of a physical education teacher.

Transformational processes in the higher education system, Ukraine's entry into the European educational and scientific space, and market competition lead to increased demands on the professionalism of graduates of higher education institutions. The focus on the development of a higher education student as a person, individuality, and an active subject of professional activity can be realized only taking into account the principle of transparency on the humanistic-democratic basis of pedagogical activity in higher education institutions [1]. Such an organization of professional training of future specialists gradually acquires the character of dialogue, cooperation, and co-creation, where a mutually interested exchange of personal values and experience of a teacher and a student prevails [4]. Such an approach opens up wide opportunities for a higher education student to prepare himself for successful self-realization, which will be determined both by his professional awareness in the field of physical culture and sports, and by mental and physical well-being, a responsible attitude to his own health and the health of other members of society [5].

A modern school needs a teacher with creative scientific and pedagogical thinking, with high professional mobility, able to work not only in a physical education lesson, but also outside the classroom, school – during physical education, health, sports work, ready for independent innovative search. Whatever innovations, reforms or modernizations are carried out in the field of public education, whatever scientifically based ways of restructuring are planned, they all converge on the personality of the teacher. There are no miraculous systems – there is a teacher, armed with a progressive system, formed as a creative, socially active personality, who is able to think creatively, act professionally, create social values [2].

Digitalization education provides for the orientation of the professional training system to the formation of information culture, the widespread use of

information technologies (IT) in the educational process. In this regard, one of the leading directions of development of the education system is the renewal of the content and forms of professional activity of pedagogical workers, increasing the role of teachers in the development of society. The main measures aimed at fulfilling these requirements include ensuring the preparation of future teachers for professional activity in the conditions of the introduction of modern IT. This involves not only mastering digital tools but also developing methodological approaches to their effective use in the educational process. Equally important is the creation of a digital educational environment that promotes continuous professional growth and adaptation to innovative teaching technologies.

Based on theoretical structural-logical analysis, it was found that the introduction of the term «information technologies of education» into the pedagogical environment necessitates the division of information technologies into technical means of processing, transmitting and accumulating information and aspects of their use in the professional training of future teachers in higher education institutions [6]. The intensification of the educational process in Ukrainian universities in recent years is characterized by a tendency to reduce the volume of physical activity of students, which negatively affects their physical development, physical fitness and functional state. This situation leads to an increase in the level of morbidity and a decrease in the level of health of citizens in general [5].

The transition to an information society has necessitated the use of computer technologies in the process of training future physical education teachers. A modern specialist in the field of physical education must possess, use and apply the latest IT at a high level in the process of work [8]. But like all new ideas, the informatization of physical education has both positive sides and significant disadvantages. One of the key advantages is the ability to enhance the effectiveness of training through interactive learning tools and digital resources. However, challenges such as the lack of necessary technical support and the need for specialized training programs for teachers remain pressing issues.

The specificity of the professional activity of a physical education teacher is manifested in the synergistic solution of health-improving, educational and educational tasks in the context of the formation of physical, psychological, spiritual and social health of students in the educational process of a modern school. Based on the results of a logical analysis of scientific and methodological literature, generalization of one's own experience, it can be stated that the peculiarities of the professional activity of a physical education teacher are manifested in the complex generation and combination of theoretical knowledge, methodological approaches, motor skills and abilities, fluency in the content of the curriculum and physical education and health-improving technologies. Taking into account the theoretical and methodological positions outlined above, the professional competence of a physical education teacher should be understood as an integrative professional characteristic of a person, which includes a set of theoretical, psychological and pedagogical knowledge, methodological

approaches, motor skills and abilities, professionally significant personal qualities that allow a physical education teacher to effectively solve pedagogical tasks in the educational process of a general secondary education institution.

To increase the level of professional and information competence of a physical education teacher, it is necessary to create pedagogical conditions that will contribute to the effective implementation of this process. In a large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language, the term «condition» is defined as necessary circumstances, features of reality that make it possible to implement, create something or contribute to something [3]. This concept is quite widespread in scientific works, which emphasizes its importance for modern pedagogical science. In the context of our study, we will consider pedagogical conditions as important factors that contribute to increasing the level of professional and information competence of a physical education teacher in the system of pedagogical education.

Structural-logical analysis of psychological and pedagogical literature allows us to assert that the concept of «pedagogical conditions» is considered in different aspects, with many authors giving their interpretations. Thus, the scientist G. Bogdanova believes that pedagogical conditions constitute a generalized substantive characteristic of the components (content, organizational forms, teaching aids and the nature of cooperation between the teacher and students) that model the pedagogical system [2]. Another specialist V. Chaika considers pedagogical conditions as specially created real circumstances of professionally oriented work of those who study [1]. According to the author T. Sorochan, pedagogical conditions are the features of training school leaders for managerial activities in the system of postgraduate pedagogical education, which contribute to the development of professionalism [7]. In our opinion, pedagogical conditions are specially created circumstances that involve the choice of content, forms, methods of teaching and contribute to the achievement of a high level of professional competence.

It should be noted that pedagogical conditions differ from other conditions, for example, social, psychological, organizational [4]. Social conditions reflect the peculiarities of society's attitude to the problems of developing the professional competence of pedagogical workers, requirements for teacher certification. Psychological conditions are based on the laws of development and self-realization of the teacher's personality and provide for the creation of psychological comfort taking into account individual characteristics. Organizational conditions determine the general requirements for the structure and procedure for teachers to take advanced training courses [6].

Based on the peculiarities of professional training of pedagogical personnel, taking into account the theoretical and methodological provisions of increasing the level of professional and information competence of physical education teachers in the system of higher pedagogical education, pedagogical conditions were substantiated and determined that contribute to increasing the level of this quality among physical education specialists.

The first pedagogical condition is ensuring positive dynamics in the development of the value attitude of physical education teachers toward professional self-improvement and self-development through information technologies. The basis of this condition is a conscious, purposeful choice by the teacher regarding their own creative self-improvement and self-development. This approach is due to the fact that the value attitude of the physical education teacher to professional improvement is one of the most important factors in increasing the level of professional competence. The presence of a teacher's value attitude to professional self-improvement forms the motivation necessary for taking certain actions that will lead to positive results in professional activity and personal development.

To strengthen the value attitude, motivation and interest of each teacher in professional self-improvement based on information and communication technologies, the «Portfolio of Professional Achievements of a Physical Education Teacher» was introduced, which was supposed to encourage participation in various activities to improve professional training, independently plan one's own activities, and the opportunity to choose activities to increase the level of professional competence according to one's own needs. Another component of ensuring the positive dynamics of the development of the value attitude of physical education teachers to professional self-improvement and self-development is the creation of an appropriate environment and atmosphere in the teaching staff, where active creative pedagogical search is supported and encouraged, and comprehensive qualified methodological assistance is provided in the field of digitalization of educational content.

The second pedagogical condition is to expand and enrich the practical experience of physical education teachers in competently resolving pedagogical situations that arise in professional activities, based on the use of information and communication technologies. In this context, the formation of information and cognitive skills, communication abilities in the process of solving specially simulated professional situations is envisaged; the development of the ability to interact with all participants in the educational process taking into account the principles of humanistic pedagogy; the creation of comfortable conditions for training physical education teachers, in which each participant feels like an equal partner, successful and intellectually capable; the exchange of professional practical experience, which contributes to finding an adequate way to resolve pedagogical situations that arise in the professional activities of a physical education teacher.

Based on the specifics of the professional activities of physical education teachers, a third pedagogical condition was identified – improving the process of teachers mastering modern physical education and health and the latest information technologies and preparing for their implementation in the educational process of a general secondary education institution. Increasing the level of professional and information competence of a physical education teacher includes the accumulation of not only a variety of theoretical information, but

also mastering practical skills in modern technologies of physical education and health and information and communication activities. In accordance with the above, a professional development project was introduced, which is aimed at expanding the information and motor experience of physical education teachers, as well as master classes on the formation of skills to choose and implement modern information and fitness technologies in the educational process during physical education lessons and extracurricular activities.

Ideas about the latest communication technologies are necessarily associated with such concepts as «Internet», «resource addressing», «World Wide Web – WWW», «FTP», «HTML».

The concept of «Internet» is defined as a large, branched (distributed) network that includes computer nodes located all over the world. According to some sources, the Internet has covered more than 100 countries, uniting approximately 40 thousand separate networks. When a user connects to the Internet, his computer becomes part of this worldwide network of computers. The Internet is a network of computer networks that are connected by means of gateways. In other words, the term «Internet» understand a global computer network, which is a set of many networks connected by standard agreements on methods of information exchange and a single addressing system. The organization and principle of operation of a modern global computer network is an independent, large-scale subject for knowledge. The user receives enormous advantages when searching for information by using the resources of the global network. Using the Internet, he has the opportunity to use e-mail, search databases, have access to and participate in teleconferences and discussions of various issues, transfer files, etc.

Physiologists and doctors have proven that about 95% of information a person receives with the help of a visual analyzer. Therefore, the more clearly the material being studied is presented, the better it is remembered by those who study. For example, when studying the methods of vaulting, at the initial stage a general idea of the technique of performing the method is created by demonstrating videos of qualified gymnasts in different angles. S. Yermakov [3], a well-known specialist in the field of physical education and sports, emphasizes that the training of specialists in the field of physical culture assumes the presence of a certain information support for the educational process. The level of training of higher education applicants generally depends on its quality. Along with traditional sources of information support, such as scientific libraries, mass media, publications distributed through a retail network or by subscription, the possibility of obtaining information from the Internet, which is a universal environment for communication, entertainment and learning, attracts attention. In general, the Internet is a reflection of modern society and worldview. Effective use of Internet information resources contributes to improving the quality of education and professional training of specialists in the field of physical culture.

The Internet opens up wide opportunities in the following areas: information for physical education teachers and students; organization of bibliographic search for information; organization of participation in international competitions;

conducting distance courses, seminars; advanced training of physical education teachers; finding and saving useful computer programs; scientific research and robot and.

Unfortunately, modern training of physical education teachers is aimed at the fact that the higher education student mainly receives theoretical knowledge. And how to use this knowledge to achieve the necessary results and how to achieve this result, he is not taught. That is why modern information and communication technologies are characterized by the involvement of active forms of learning, which allow to master the necessary skills in organizing their activities, acquire practical experience in pedagogical activity, and form the skills of independent scientific work.

O. Kuts notes that the professional training of a future teacher is characterized by certain quality criteria for which the higher education institution is responsible. In general, the authors present the components of professionalism as follows: professional knowledge: special, methodological, psychological and pedagogical; professional skills: didactic, organizational, constructive, prognostic, communicative; professional qualities of the personality: values, abilities, character traits [4].

Based on a generalized theoretical analysis of the literature, it was determined that at the current stage of society's development, it became necessary to define and characterize new requirements for the theoretical and practical training of a future physical education teacher. O. Bolotina determines that a specialist in physical education and sports of a new formation should know [6]: the content of innovative technologies in the field of physical education and sports; forms, methods and principles of organizing innovative training; medical-biological, psychological-pedagogical, socio-cultural foundations of innovative technologies in the field of physical education and sports.

The practical and pedagogical significance of the outlined problem lies in fully ensuring the growth of professional readiness of physical education specialists, the effective formation of professionally significant knowledge, skills and abilities during the period of study in the higher education system, which are reduced not only to the successful mastery of knowledge, but also to professional and practical preparation for the future pedagogical profession, determine the criteria for achieving educational goals and tasks of training a future physical education specialist:

- plan, organize and conduct classes using innovative technologies;
- to use modern means and methods of physical education in classes, adequate to the content of innovative technologies;
- assess the effectiveness of the technologies used and monitor the quality of the educational process;
- analyze and adjust their professional activities;
- organize and conduct scientific research in the field of professional activity.

Therefore, determining the content of the activities of a modern specialist in physical education and sports, forming his professional training in the conditions of a higher pedagogical school is a holistic process that will provide targeted guidance in the formation of a specialist in this field, will lead to optimization of the acquisition of the necessary theoretical and practical knowledge and skills.

In the process of professional training of future specialists, it is necessary to use a systemic approach to successfully identify all the features of physical education teachers based on the use of information technologies: structural elements (content of the pedagogical system), connections within the system (goals), external connections (interaction of the system with the education system of Ukraine, with the physical education system of Ukraine).

Currently, there is an intensive search for modern means, methods and forms of increasing the effectiveness of physical education of schoolchildren. According to some scientists, IT has wide opportunities in solving this issue. The results of theoretical analysis of literary sources on the problem under study indicate that there are many studies devoted to the use of information technologies in the field of physical culture and sports (V. Dragnev, S. Ermakov, R. Klopov, V. Shandrigos, G. Shandrigos and others).

Researchers have proposed a wide range of computer programs for many areas of physical education, which have a health, educational, training focus. The authors have proven that the use of IT in the field of physical education and sports optimizes the educational process, the activities of teachers and students, and contributes to the qualitative assimilation of factual material. However, the problem of training physical education teachers to use IT in professional activities is caused by the contradictions between the growing role of information technologies in the field of physical education and sports and their insufficient use by specialists in professional activities; the real and necessary level of readiness for this activity; insufficient theoretical and practical development of the problem.

In the current conditions of modernization of education, the general informatization of higher professional education is being deployed. Such conditions are a real situation in which professional training and professional self-realization of a physical education teacher take place. The consequences of informatization are real changes in professional thinking that occur under the influence of computerization. The main features of the new information worldview of a physical education teacher are its informatization, where the creation of new intellectual technologies and the transformation of information into the most important global resource act as a new paradigm of learning.

All this gives rise to a wide range of questions. Will the personality of a physical education teacher be able to fully realize himself professionally? How to direct the process of informatization towards professional self-realization? Solving these important problems for modern higher vocational physical education requires serious in-depth research.

Professional self-realization of a physical education teacher should be understood as a process aimed at the manifestation of one's professional capabilities, which ensure the achievement of the highest results in one's professional activity. Professional self-realization is associated with external and internal factors, and for its implementation, appropriate pedagogical conditions are required, in which it is necessary to take into account their mutual influence and interconnection. A modern physical education teacher must have a high level of professional preparedness. In this case, the criteria for the effectiveness of professional self-realization must be shifted towards those professional values that are contained in the basis of professional activity.

In the context of the development and modernization of professional education, the process of professional self-realization of a modern physical education teacher should be based on the satisfaction of his professional interests. An important role in this is played by the humanitarian component of the content of professional education, which contributes to the formation of value orientations regarding professional activity. Based on this provision, it can be argued that the optimization of professional training in a higher education institution is of particular importance in the process of professional self-realization. Such an approach presupposes the introduction and direct use of new information technologies in the pedagogical activity of a physical education teacher.

Our time is marked by the rapid development of computer science and various sources of information - from the mass media to global Internet networks, their active implementation in all areas of human life and activity. Computer technologies allow us to form a fundamentally new style of work, which allows us to more effectively reveal the creative possibilities and intellectual potential of a person.

Currently, Ukraine is developing a new education system, focused on joining a single global educational and information space. Our country has taken a course towards computerization of the education system, as evidenced by a number of state documents and programs. This process has also significantly affected the field of physical culture and sports.

One of the main ways of information training of specialists in the field of physical culture is the development and implementation of computer technologies. Computer programs are divided into the following areas depending on their application: educational process; health physical culture; sports competitions; sports training; sports management and regulation of the human resource potential of the industry. In addition, the following types of computer developments are distinguished: diagnostic and advisory programs; physical culture and health programs; automated information and communication systems, regulatory and reference and methodological complexes.

The problem of implementing modern IT tools in the educational process in a specific subject area, which is physical culture and sports, is one of the most relevant in modern pedagogy.

Having familiarized ourselves with P. Petrov's classification [3], we can distinguish the following areas of information technology use that should contribute to the training of specialists in physical education and sports:

1. A tool for automating the processes of processing competition results and scientific research.

This area includes computer software complexes (PDAs) for supporting competitions in various sports. They allow you to record the results of athletes, print competition documentation, carry out ongoing support with posting the results on a television channel and information board, process competition results and edit images for viewing competition situations. The most famous in the world today are foreign PDAs «Omega» and «IBM». They are distinguished by high quality, accuracy and, unfortunately, cost, and are usually used at international competitions in Olympic sports. As for non-Olympic sports, they still remain out of the attention of computer giant companies. At the same time, specialists in this field have developed more accessible systems, such as «Compet 97» (sports dancing), a computer program for aerofitness competitions, «Azimuth» (sports orienteering). One of the examples of this type of PDA is the «Goodlift» system, developed by Ukrainian specialists and designed to support powerlifting competitions.

2. A means of automating the processes of control, correction of the results of educational activities and computer testing of the physical, functional, mental and psychological states of individuals.

The use of IT is especially effective in sports training in various sports and in recreational physical culture. The tasks in this case are diagnostics and monitoring of the functional state of athletes or people involved in physical culture. Examples include: the expert system «Axon» for planning the training of athletes-jumpers of various specializations; the program «Fitness» for assessing the functional state of a person with the subsequent presentation of a large number of recommendations and training programs for its optimization; the program «Athlete» for independent training in athletics and others.

3. A learning tool that improves the quality and efficiency of the teaching process.

Another important area of application of computer technologies in higher physical education is the worldwide Internet, which is the largest information and technological environment in the world and arouses considerable interest not only among young people.

Thanks to the Internet, completely new opportunities are created in the field of physical culture and sports: holding teleconferences; exchanging information; organizing joint research with various research and educational institutions; organizing advisory assistance to students, athletes, and coaches from scientific and methodological and sports centers; organizing a distance learning network; developing the ability to receive information from various sources, knowledge banks, data banks, store it, transmit and process it efficiently. Thanks to access to telecommunications networks, information support is not only significantly

increased, but also a unique opportunity is provided to communicate with colleagues around the world.

Another area of use of computer technology in the training of physical education specialists is modern multimedia products. It is a new way of presenting educational and scientific content that expands the possibilities of learning and information exchange.

Until recently, a teacher or student could not create an electronic textbook on their own. There were no programs that would allow you to automatically receive a textbook on an electronic medium. The huge labor costs for preparing the material increased the time required to complete the work. These and a number of other reasons made multimedia expensive and created great difficulties for mass use in educational and research activities.

The results of using these textbooks have proven the need to develop a structure for computer-based training manuals and tests, in which any user with basic knowledge of working with a personal computer can write an electronic training manual or test program. To do this, you need to be a qualified specialist in your field and competently, from the point of view of didactics, develop training material.

Computerization of higher physical education puts forward new requirements for professional qualities and level of training of specialists. Mastering modern information technologies becomes one of the main components of professional training of a specialist in the field of physical education, which requires the development and implementation of professionally oriented programs and courses in the educational process aimed at mastering the basics of necessary knowledge and accumulating personal experience of their use in one's professional activities.

The training system should be oriented, first of all, towards the formation of information culture of specialists. Speaking about the formation of information culture, it should be noted that the computer will not become a tool in the activities of specialists until students and teachers of higher education institutions master this tool perfectly. Therefore, the ability to use a computer in training becomes one of the necessary qualities of physical education specialists. The basis for the formation of a student's information culture should be the idea of using a computer when studying each educational component: this cannot be replaced by studying a single computer science course. Along with the educational component «Modern Information Technologies», which has become mandatory for all specialties in accordance with the state educational standards of the new generation, the curricula of physical education universities and faculties of physical education may include educational components that play a significant role in the information training of physical education specialists. These are primarily biomechanics, sports metrology, the basics of scientific and research work, etc.

Today, almost every university student must know and master the Windows operating system, work in the Word editing system, use the Microsoft Excel spreadsheet, and be able to use the Microsoft Access database management

system. With the accumulation of experience, there will be a desire to try your hand at creating presentations, and Microsoft Power Point will help with this. You can also prepare a creative Web page using Word, which has a Web Page Wizard. And, of course, mastering the basic application packages will give you the opportunity to have the basics of knowledge and skills in searching and exchanging information using the Internet. Students can search, store, and then use music and video files on the Internet. Creating audio and video on a computer requires certain knowledge and skills, but is quite accessible.

So, with the interest of state policy in the computerization of education, the low development of the problem, the positive experience of using computer technologies in higher education abroad, and the didactic features of computer support require the fastest possible solution to the problem of computer support of vocational education. It is crucial to focus on developing strategies that integrate advanced technologies into vocational education, ensuring both accessibility and quality of learning.

One of the problems that arise on the path of computerization of higher physical education is the need for special training of teachers and students. The training system should be oriented, first of all, towards the formation of information culture, and therefore, the ability to use a computer becomes one of the necessary qualities of physical education specialists. The modern system of higher physical education has not yet developed effective approaches to the formation of information culture of the future specialist.

Modern education in Ukraine is moving towards the informatization of the educational process, which is why the problem of introducing pedagogical software into physical education training is becoming relevant. It is assumed that such implementation will improve students' academic achievements by increasing their independence in mastering knowledge, which is one of the main features of the Bologna Convention. Moreover, the use of pedagogical software can enhance the effectiveness of practical training by providing interactive simulations and virtual modeling of physical exercises. This approach contributes to the development of students' digital competence, which is essential for their future professional activities.

Pedagogical software is a modern highly effective learning tool, designed to facilitate the process of perceiving the material by each student. This is achieved by presenting information in the form of a game, using drawings, video, audio fragments, animations, etc. Also, the pedagogical software is created to facilitate the work of the teacher. The learning tool itself is easily transformed and changed, it is easy to supplement, and easy to distribute. It is very important when creating pedagogical software to take into account the age characteristics of schoolchildren. In particular, if a child has just graduated from primary school, it is advisable to present the educational material in the form of a fairy-tale journey, in which the child will be accompanied by favorite heroes of fairy tales, cartoons, comics. Then the learning process will become more interesting. Accordingly, the color scheme is also important for pedagogical software. A multi-colored

software will attract the child's attention, but the abuse of bright colors can harm the perception process. It is also necessary, taking into account the type of memory of future users, to highlight important information in a different color.

Theoretical material should be presented concisely, because, according to teachers, modern textbooks, on the basis of which pedagogical software tools are created, are overloaded with excessive information. A child of 10–11 years old is not able to perceive large volumes of factual material. It is necessary to build the structure of the lesson so that more time is allocated for performing various exercises and practical tasks. This will help maintain students' interest and ensure a better balance between theoretical knowledge and practical skills development in the learning process.

Modern pedagogical software are effective teaching tools that are actively used in educational systems of different countries. At the same time, their implementation in Ukrainian education is accompanied by a number of difficulties, in particular, insufficient provision of secondary education institutions with computer equipment, insufficient training of teaching staff and the high cost of developing appropriate software. Mastering modern methods by future physical education teachers, as well as creating their own educational developments will contribute to the improvement of the educational process, which, in turn, will ensure a more effective implementation of information technologies in the field of education.

Thus, modern Ukrainian society is experiencing a transition to a new post-industrial era, which is commonly called the information era. Today, a specialist with higher education is a person who is freely oriented in the global information space, has the necessary knowledge and skills to search, process and store information using modern information and communication technologies. To date, the problem of professional training of a modern physical education specialist using digital tools is insufficiently studied, which requires theoretical justification, understanding and practical development of ways to optimize the training of physical education teachers using electronic technologies. This problem is indeed relevant and important for student youth, but it is characterized by the identified contradictions between: mass popularization of the use of information technologies in education and the low level of provision of educational institutions with computer equipment; the use of digital technologies in education and the low level of mastery of these technologies by teachers; the use of modern information processing technologies in the professional training of physical education teachers and the insufficient number of specialists who could carry it out.

In the process of work, it was proved that the methodology of training a future physical education teacher should include not only the training of a specialist, but also the training of such a teacher who could direct professional knowledge to the personality of each student, to develop the need for constant self-education and self-management in the conditions of informatization of education. The problem of training a physical education teacher using information technologies requires

attention. This is due to the fact that informatization of education puts forward new requirements for the professional training of a physical education teacher. The use of computers in physical education lessons increases the intensity of the educational process. With computer-based learning, a much larger amount of material is learned than in the traditional approach. But, along with this, there are frequent cases of complete or partial absence of computer equipment and specialized computer technology in an educational institution, and accordingly – non-compliance with modern requirements, low level of children’s mastery of knowledge, etc. Therefore, it is necessary to create a balance between the mastery of computer technologies by a physical education teacher and the provision of computer technology to educational institutions. Therefore, computer technologies allow modifying the educational process and guarantee greater efficiency in achieving learning outcomes. The use of computer technologies enriches pedagogical methods of training applicants.

The conducted research has not exhausted all the issues regarding the problem under consideration and does not cover the complex of all aspects related to the use of information and computer technologies in the professional training of physical education teachers. Further developments require studying the challenges associated with the use of pedagogical technologies, innovations, interactive methods in pedagogical activities and identifying their role in the formation of the pedagogical skills of physical education teachers. Additionally, it is important to analyze the effectiveness of digital tools in developing motor skills and physical competencies among students. Future research should also focus on creating methodological recommendations for the optimal integration of information technologies into physical education training programs.

LITERATURE

1. Гладка К. Сучасні інформаційні технології в системі підготовки фахівців у галузі фізичної культури і спорту. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії*: матеріали II Всеукр. електрон. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, 18 квітня 2019 р.). Київ: НУФВСУ, 2019. С. 221–223.
2. Застосування інформаційно-комп’ютерних технологій під час викладання фізичної культури / Козібрда Лариса, Тихонова Світлана, Галайдюк Микола, Романенко Віктор, Редько Сергій. *Перспективи та інновації науки. Серія Педагогіка*. 2024. № 12(46). С. 408–417.
3. Інноваційні технології фізичного виховання і спорту: навч. посіб. / укл. О. В. Юденко. Київ: Національний університет оборони України, 2024. 360 с.
4. Сватсьєв А. В. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73, Т. 2. 178–184.

5. Христова Т. Є., Пюрко В. Є., Пюрко О. Є. Специфіка біоекомедини в контексті громадського здоров'я. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 4(4). С. 86–99.

6. Шкірта М. І., Степчук Н. В., Шанта І. Ф. Професійна підготовка фахівців у галузі фізичної культури і спорту з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2022. Вип. 2(29). С. 138–143.

7. Шукатка О. В. Цифровізація професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту як закономірність інформатизації суспільства. *Фізико-математична освіта*. 2020. № 4 (26), 141–147.

8. Khrystova T., Pyurko V., Khrystovoi D. Information focus on student youth health. *Education and Economy in the Digital Age: monograph* / edited by Nazar Dobosh and Aleksander Ostenda. Katowice: The University of Technology in Katowice Press, 2024. P. 116–121.

РОЛЬ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ І КАТОЛИЦЬКИХ ЦЕРКОВ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ

The paper examines the complex role of Protestant and Catholic churches in the processes of social transformation in modern Germany. The author analyses the historical background of the development of church structures in the twentieth century, focusing on the separation of Protestant churches during the GDR and their reunification after German reunification, as well as the centralised organisation of the Catholic Church. Special attention is paid to the interaction of churches with the state, social institutions and civil society.

The author describes the evolution of interfaith dialogue, including ecumenical initiatives, such as the Leuenberg Agreement and the Joint Declaration of Justification, which were important steps towards understanding between Catholics and Protestants. The author examines the place of free churches in the religious landscape of the country, as well as the impact of religious education, media space, and economic activity of churches on society.

Attention is also paid to how churches respond to secularisation: by expanding social, educational and media programmes, in particular through the activities of Caritas and Diaconia. At the same time, the author points to a decline in trust in churches as institutions, especially among young people, and points to the need for religious structures to adapt to new socio-cultural conditions.

Thus, despite the loss of influence in traditional forms, churches in Germany remain important actors in the field of social transformation, exercising their influence through indirect forms – cultural, educational, social and political participation.

План створення протестантської національної церкви, який виношувався з 1919 року, але так і не був реалізований за часів Веймарської республіки, був повністю дискредитований у 1933 році, коли націонал-соціалісти використали вибори до першого національного синоду, щоб значною мірою привести регіональні церкви у відповідність. Згодом до цього плану не поверталися. Натомість, після 1945 року було відновлено стару регіональну церковну систему, яку тепер очолювало об'єднання на національному рівні - «Євангелічна церква Німеччини» (ЄКД), чие самоусвідомлення досі остаточно не з'ясоване. Євангелічна церква Німеччини керується Радою під головуванням Президента Ради у співпраці з Синодом, який збирається один раз на рік. Це не пододало конфесійну і територіальну фрагментацію нинішніх 22 протестантських регіональних церков.

У 1969 році під тиском обставин розвиток державно-церковного законодавства в НДР призвів до заснування «Спільнота протестантських церков Європи» (СПЦЄ) і, таким чином, до фактичного відокремлення церков на території НДР від ЄКД. Після возз'єднання у 1991 році СПЦЄ було розпущено і відновлено старі умови. Безумовно, спроби децерковлення НДР в умовах реально існуючого соціалізму залишили глибокі сліди на населенні НДР, які даються взнаки і досі.

Останнім часом у протестантських церквах з'являється все більше ознак руху до порозуміння як на богословському, так і на адміністративному рівні. Починаючи з 1960-х років, між Лютеранською та Реформатською протестантськими церквами робилися спроби досягти згоди з доктринальних питань (наприклад, у рамках так званої Арнольдшайнської конференції). У той же час, велика кількість лютеранських і реформатських церков з усієї Європи взяли на себе зобов'язання про взаємне служіння і спілкування в 1973 році в Лейденберзі біля Базеля (так звана Лейденберзька угода). Це дало початок Спільноті протестантських церков Європи, яка на сьогоднішній день налічує 105 церков. Доктринальні розбіжності між церквами Реформації відтоді були значною мірою подолані.

Таке повернення до основ Реформації при одночасному продовженні богословської роботи, а також зростаючі фінансові проблеми та інші причини, врешті-решт, призвели до створення в 2003 році «Союзу Протестантських Церков» (UEK) в рамках ЄКД. Його конституція ґрунтується на спільному розумінні Євангелія і таїнств хрещення і Святого Причастя, тому UEK – незалежно від збереження церковної незалежності його членів – бачить себе Церквою і прагне до подальшої єдності в рамках ЄКД.

З католицького боку, велика кількість протестантських церков контрастує з переважно централізованою системою: 27 німецьких єпархій об'єднані в сім церковних провінцій з архієпархіями Бамберга, Берліна, Фрайбурга, Гамбурга, Кельна, Мюнхена, Фрайзінга та Падерборна. Їхню структуру організовано згідно з Кодексом канонічного права (Codex Iuris Canonici, CIC) 1983 року, який є чинним у всьому світі.

Німецька Єпископська Конференція діє як національний орган, який, згідно зі своїм статутом, служить «для вивчення і сприяння спільним пастирським завданням, для взаємних консультацій, для необхідної координації церковної роботи і для спільного прийняття рішень, а також для підтримання контактів з іншими єпископськими конференціями».

В екуменічному діалозі з лютеранством підписання «Спільної декларації про виправдання» між Всесвітньою лютеранською федерацією та Католицькою Церквою у 1999 році – попри значні протести, зокрема з боку протестантських професорів богослов'я – стало важливим кроком на шляху до подолання догматичних питань, які залишаються спірними з часів Реформації. Однак відтоді офіційні екуменічні контакти між протестантами і Римом значно охололи, не в останню чергу через те, що католицька сторона наполягає на своїй думці, що Церкви Реформації не можуть називатися «Церквами»,

оскільки не мають «апостольської спадкоємності в таїнстві Святих Таїнств», а отже, позбавлені «суттєвого конститутивного елементу церковності» (згідно з листом Конгрегації доктрини віри «Відповіді на питання, що стосуються деяких аспектів вчення про Церкву» від 29 червня 2007 року). Вчення про апостольське спадкоємство в його римській формі, тобто визнання верховенства Папи Римського як наступника апостола Симона Петра, на підставі якого Папа претендує на найвищий учительський авторитет у догматичних питаннях, є абсолютно неприйнятним для протестантів.

Ці застереження з боку Риму були частково пом'якшені на національному рівні завдяки добрим контактам між ЄКД та Єпископською Конференцією, але вони лягають важким тягарем на єкуменічні відносини аж до парадигмального рівня.

Спільноти, які не організовані в регіональних церквах, часто узагальнюють під (оманливим) терміном «вільні церкви». До них належать ті церкви, які прямо чи опосередковано виникли з так званого лівого крила Реформації, вийшовши за межі етичних та церковних вимог лютеран і кальвіністів (наприклад, меноніти, баптисти), а також ті, що відкололися від Риму, такі як Старокатолицька церква, або від регіональних церков, такі як Незалежна євангелічна лютеранська церква і, нарешті, п'ятидесятницькі церкви.

Індивідуально дуже різні вільні церкви часто характеризуються ставленням, яке розглядає Біблію як беззаперечну в буквальному сенсі і дистанціюється від історико-критичних біблійних досліджень, що проводяться на богословських факультетах. Деякі церкви, такі як меноніти, дотримуються суворого пацифізму і, наприклад, відкидають службу зі зброєю в руках; багато хто практикує хрещення дорослих. У таких групах, як п'ятидесятницькі церкви, культивується яскраво виражена відданість Ісусу, яка має харизматичні риси. Наприклад, присутність Святого Духа може виявлятися в публічній молитві члена церкви. Деякі групи відкидають доктрину еволюції на користь біблійної розповіді про створення світу і дотримуються консервативних поглядів на шлюб і сім'ю (утримання до шлюбу, неприйняття одностатевого співжиття). Існує багато перетинів з євангельськими групами в регіональних церквах, наприклад, з Об'єднання громади Лібенцеллер (Liebenzeller Gemeinschaftsverband (LGV)).

Загалом, вільні церкви відіграють у Німеччині лише підпорядковану роль. Це особливо характерно для п'ятидесятницьких церков, що походять із США, які зараз бурхливо розвиваються в інших регіонах, таких як Латинська Америка, а також в деяких частинах Азії та Африки. Той факт, що в Німеччині все інакше, ймовірно, також пов'язаний з упорядкованими відносинами між державою і церквою, від яких обидві сторони отримують вигоду. Ці відносини регулювалися і регулюються державно-церковним законодавством. Воно включає в себе Основний закон, з одного боку, і державно-церковні договори, з іншого.

Після Другої світової війни Основний Закон став безпосереднім продовженням Веймарської конституції. У статті 4 він гарантує свободу віри і

совісті та безперешкодне відправлення релігійних обрядів. Відповідно, ніхто не може бути дискримінований або отримувати переваги через свою віру або релігійні переконання. Вищезгадані положення статей 136-139 та 141 Веймарської Конституції були дослівно відтворені у статті 140 Основного Закону. Стаття 7 визначає релігійну освіту як звичайний предмет у державних школах і надає батькам право вирішувати, чи буде їхня дитина відвідувати уроки релігійної освіти. Уроки повинні проводитися «відповідно до принципів релігійних громад». Стаття 7 також дозволяє створення церковних шкіл, хоча і під наглядом держави. Крім того, існують угоди між державою і Церквами для кожної окремої федеральної землі, які здебільшого регулюють існування богословських факультетів і підготовку вчителів релігійної освіти в державних школах.

У той час як законодавча база наразі (все ще) відносно стабільна, в церквах за останні кілька десятиліть майже непомітно відбулися значні зміни. Церкви були ще більше ослаблені постійним зменшенням кількості членів протягом останніх десятиліть. Цей процес децерковлення, коріння якого сягає вглиб віків, значно прискорився після воз'єднання. Існує величезна нерівність у членстві в церквах між Західною і Східною Німеччиною. Окрім цих регіональних відмінностей, традиційне церковне членство є більш стабільним у сільській місцевості, ніж у швидкозмінних міських центрах. Нарешті, існує вікова різниця: Приналежність до церкви значно вища серед людей старшого віку, ніж серед молоді.

Але навіть окрім формальної характеристики церковної приналежності, всередині церков відбуваються масштабні зміни. Дослідження в галузі соціології релігії показують, що приналежність до церкви аж ніяк не відповідає відповідній релігійній практиці. Наприклад, «Моніторинг релігії» Фонду Бертельсмана виявив, що лише 18% і 32% населення в старих федеральних землях практикують свою віру публічно і приватно в високому ступені, відповідно, лише 18% і 32% населення відповідно. У нових федеральних землях лише кожен десятий інтенсивно практикує свою релігію.

Це відповідає постійному зниженню відвідуваності церкви протягом останніх кількох десятиліть. У Католицькій Церкві цей показник наразі становить 13,7 відсотка. Серед протестантів відвідуваність церков ще нижча: Тут лише 3,7% членів церкви все ще відвідують середню недільну службу. (Однак, це все одно 4,5 мільйона людей, які відвідують неділю за неділю в обох великих церквах).

Зменшення прихильності до церкви також відображається в питанні про те, як часто люди відвідують церкву: 61% громадян Німеччини ніколи або рідко відвідують богослужіння.

Нарешті, це можна побачити на прикладі зменшення значення великих зустрічей мирян у двох церквах - Конгресу Німецької Протестантської Церкви та Католицького Конгресу (що відбуваються кожні два роки). Високі показники відвідуваності 1980-х років, навіть без відвідувачів з колишньої

НДР, де окремі зустрічі були організовані через необхідність, не були досягнуті в останні роки.

Нещодавні релігійні соціологічні дослідження показали, що побожність і віросповідання німців стали дуже індивідуалізованими. Відповідно, очікування від церков надзвичайно різноманітні. Експерти сьогодні говорять про різні, зазвичай шість-десять релігійних середовищ або стилів життя - на основі результатів соціологічних досліджень - які залежать від віку, статі, рівня освіти, поведінки на дозвіллі, ціннісно-нормативної орієнтації та інших параметрів.

Різниця в церковній приналежності між старими і новими федеральними землями є наслідком систематичної агітації режиму ССРН проти всіх форм релігії, яка виявилася напрочуд ефективною.

Хоча вплив на релігійність німців важко довести, сама лише велика кількість книжкових видань у цій сфері свідчить про те, що значно зросла потреба шукати поради в інших місцях з питань, в яких люди відчують себе покинутими церквами наодинці. Як наслідок, релігія більше не обмежується певним священним часом (неділя) і священними місцями (церквами). Її також можна знайти на книжковій полиці найближчого супермаркету. Релігія стала загальнодоступним товаром, з яким традиційним церквам важко або не хочеться конкурувати.

Релігійна ситуація в Німеччині стала більш складною, не в останню чергу тому, що кількість мусульман у Німеччині зросла, і вони справедливо вимагають більшої участі в політичному, культурному та економічному житті Німеччини. Перші ознаки цього вже помітні. Однак передумовою для цього є краща організація та представництво різних ісламських груп, щоб їх можна було ідентифікувати у відносинах з державою як контактних осіб для врегулювання таких питань, як запровадження ісламської релігійної освіти. Цей процес самоорганізації зараз у розпалі.

З історичних причин представники Центральної ради євреїв, отримують непропорційно високий рівень уваги в суспільному житті, якщо порівнювати з кількістю членів цієї релігії в Німеччині. Останнім часом це також знову стало помітно через збільшення будівництва синагог, особливо у великих містах. Єврейська духовність і освіта, великі досягнення німецьких євреїв завжди справляли значний вплив на багатьох неєврейських німців.

Всі ці події призвели до масової релігійної конкуренції для церков, з якою їм іноді важко впоратися. Певний час вони вважали, що можуть отримати вигоду від тенденції до зростаючої присутності релігії в публічній сфері. Особливо після останніх папських виборів і католицького Всесвітнього дня молоді в Кельні у 2005 році, протестантські церковні лідери також говорили про «повернення релігії» або – ще більш туманно – «релігійного», що також піде на користь церквам. Навіть альтернативна щоденна газета «Die Tageszeitung» 19 серпня 2005 року вийшла з іронічним заголовком: «Якби Бог дожив до цього», а в підзаголовку запитала: «Чи атеїзм процвітання і байдужості в Німеччині під загрозою?».

Тим часом ейфорія змінилася усвідомленням того, що церкви як інституції навряд чи можуть отримати користь від цього ренесансу. Це тому, що «новий» інтерес до релігії має мало спільного з організованими формами побожності та інтелектуальним проникненням у релігійний зміст, а є переважно індивідуалістичним і неінтелектуальним. Можна говорити про дифузну релігійність, яку в дослідженнях часто називають «клаптиковою релігією». Наскільки вона стає соціально і політично ефективною, сказати вкрай складно і поки що недостатньо досліджено.

Зміни можна побачити в новій популярності терміну «релігія» та пов'язаної з ним дисципліни – релігієзнавства. Якщо до 1980-х років «релігія» мала тенденцію до маргінального існування в публічних дебатах, то тепер вона стала провідним поняттям в описі зустрічі людини з божественним.

Відповідно, релігієзнавство переживає новий бум в університетах. Будучи спочатку піддисципліною (протестантського) богослов'я, вона майже скрізь інституційно емансипувалася від останнього і більше не викладається на богословських факультетах, а переважно на факультетах чи відділеннях філософії, культурології чи соціальних наук.

Зміна релігійності в бік «клаптикової релігії» призвела до значних змін у сприйнятті Церков суспільством. Завжди існувало протиріччя між участю Церков у державних органах і процесах прийняття рішень, наприклад, у радах з питань радіо і телебачення – за аналогією з іншими асоціаціями та групами інтересів – і сприйняттям їх громадськістю як провідників з етичних питань. Це протиріччя дедалі більше вирішується на користь перших. Однак при цьому Церква втрачає ключову унікальну конкурентну перевагу: в узгодженні інтересів вона розглядається як «асоціація» поряд з іншими, і до неї ставляться відповідно, як і до інших лобістів. Це особливо помітно в недостатній увазі до вимог причастя і конфірмації, а також до часу недільних богослужінь: Церквам стає все важче відстоювати необхідний для цього простір у школах, спортивних секціях та музичних гуртках. Особливо це стосується тих випадків, коли місцеве духовенство поважають як супутника в перехідних, прикордонних і кризових ситуаціях, а також як голос у суспільному житті міста чи громади. Громадськість продовжує з великою повагою ставитися до професії пастора: згідно з опитуванням, проведеним Інститутом Алленсбаха в 2008 році, священнослужителі залишаються другою найбільш визнаною професією в суспільстві.

З іншого боку, церкви як інституції можуть претендувати на моральний авторитет лише у виняткових випадках, особливо під час кризи. У новому опитуванні Forsa, проведеному для журналу «Штерн» 5 лютого 2009 року, Католицька Церква посідає лише 13 місце серед інституцій, яким німці «дуже довіряють», тоді як Протестантська Церква взагалі не фігурує в цьому опитуванні.

Незважаючи на це, церкви продовжують намагатися вирішувати соціальні та економічні проблеми за допомогою публічних заяв, але їх сприймають все менше: якщо раніше ЄКД могла стимулювати суспільні дебати

своїми меморандумами, а Єпископська конференція – своїми пастирськими листами і заявами або істотно впливати на обговорення складних етичних питань, то тепер ці тексти, які вимагають зосередженого і терплячого читання і роздумів, в кращому випадку знаходять більш детальне визнання лише в національних щоденних і щотижневих газетах.

Таким чином, існує розбіжність між особистою присутністю церков на місцях через пастора та сприйняттям церковних лідерів як представників церкви як інституції. Особливо молодь низько цінує церкви: Наприклад, дослідження молоді, проведене компанією Shell у 2006 році, показало, що майже половина підлітків і молодих людей у віці від 12 до 25 років мало довіряють церквам. 65 відсотків німців цього віку навіть вважали, що церква не має відповідей на питання, які їх дійсно хвилюють. Це відповідало усвідомленню того, що близько половини молодих німців надавали мало або зовсім не надавали значення вірі в Бога.

У нинішній ситуації вони реагують на це розширенням своєї соціальної діяльності та духовних пропозицій. Існують політичні, інтелектуальні, культурні, соціальні та що часто не беруть до уваги – економічні взаємозалежності між церквою і державою чи суспільством, які роблять малоімовірним зникнення церков у найближчому майбутньому. Нижче ми коротко окреслимо ці взаємозалежності.

Християнство продовжує чинити значний вплив на державу і політику. Той факт, що релігії є частиною суспільства, багато в чому відображається на самій державі. Тут слід розглядати велику сферу «громадянської релігії», тобто державні знаки та дії, які можуть бути похідними від релігій. У Німеччині це такі явища, як згадка про Бога в преамбулі Основного закону, формула добровільної присяги «Хай допоможе мені Бог» під час приведення до присяги міністрів і новобранців Бундесверу, музична молитва під час Великого татування Бундесверу, хрести в баварських класах і різдвня промова федерального президента перед прикрашеною ялинкою. У більш широкому сенсі громадянська релігія також включає в себе військове капеланство для духовної підтримки військовослужбовців Бундесверу.

Крім того, ще з часів Німецької імперії існують партії, які прямо посиляються на релігію у своєму самоусвідомленні. Наприклад, ХДС і ХСС, спадкоємці Католицької центральної партії, прямо засновують свої партійні програми на цінностях, що впливають з «християнського розуміння людини та її відповідальності перед Богом» (ХДС) і «християнського образу людини» (ХСС).

Зрештою, більшість німецьких політиків отримали виховання, яке так чи інакше привело їх до контакту з церквою. Оскільки християнство є частиною їхньої власної освітньої історії, можна говорити про (більш-менш виражену) релігійність серед політиків. Серед депутатів Бундестагу поточного законодавчого періоду напрочуд велика кількість навіть вивчала теологію (католиків – четверо, протестантів – одинадцять). У рейтингу професійних груп, представлених у Бундестазі, священнослужителі посідають 9 місце з

дванадцятьма представниками. Відповідно, можна очікувати різного ступеня впливу на політичну діяльність стандартів, параметрів чи інтересів, які можуть прямо чи опосередковано впливати з християнства і впливати з біографій окремих політиків. Однак релігійність політиків у Німеччині ще недостатньо досліджена. Лише нещодавно політична наука звернула більшу увагу на цей аспект політичної поведінки. Однак є ознаки того, що релігійна індивідуалізація також знайшла своє відображення в політичних біографіях і що вплив церковної приналежності зменшився і продовжує зменшуватися.

Звичайно, церкви намагаються зберегти і збільшити вплив, який вони все ще мають. Це відбувається на багатьох рівнях в уряді та політиці, через публічні заяви та оголошення, а також через мовчазний вплив, наприклад, через «Повноважного представника Ради Протестантської Церкви Німеччини у Федеративній Республіці Німеччина та Європейському Союзі» або через голову «Католицького офісу в Берліні», церковних лобістів у Бундестазі.

Релігійність підприємців, як і найманих працівників, впливає на економічну поведінку і в минулому призвела до появи далекосяжних теорій. Макс Вебер, наприклад, бачив зв'язок між кальвіністською етикою та «духом» капіталізму. Це правда, що великі асоціації та організації роботодавців, з одного боку, і традиційні профспілки, з іншого, не перебувають під релігійним впливом. Тим не менш, у Німеччині існують християнські ділові кола, а також християнські робітничі рухи, асоціації та профспілки.

Церкви також пропонують спеціальні пастирські, соціальні та освітні програми у світі праці, наприклад, через «Церковне служіння у світі праці» або «Німецьке товариство Кольпінга». Перше виступає за гуманні та соціально справедливі умови у світі праці, а також супроводжує і підтримує людей у їхньому християнському існуванні в професійному середовищі, наприклад, через інформаційні та навчальні програми. Товариство Кольпінга виникло з об'єднання ремісників-підмайстрів і сьогодні бачить своїми основними завданнями соціальну роботу з молоддю та роботу з сім'ями.

Церкви також намагаються здобути суспільне визнання етичних максим, що випливають з християнських принципів, через певні дії. У минулому, наприклад, церковні групи відігравали ключову роль в економічному бойкоті Південної Африки з метою скасування апартеїду, а зараз беруть участь у боротьбі з глобалізацією на боці бідних, наприклад, створюючи або підтримуючи «Магазини єдиного світу» та беручи участь у русі «Справедлива торгівля».

Нарешті, самі церкви багато в чому є підприємницькими. У так званому третьому (або неприбутковому) секторі, тобто в тій частині економіки, яка не є ні комерційною, ні державною, вони є найбільшими роботодавцями через свої діяконічні та благодійні підприємства, наприклад, утримуючи ясла, дитячі садки, школи, лікарні та заклади для інвалідів.

Діяконічне служіння ЄХБ, головна організація діяконічної праці 22 регіональних церков ЄХБ та інших установ, об'єднує майже 27 500 незалежних установ різного розміру та організаційно-правової форми, які налічують

понад мільйон місць для опіки над людьми. У цих організаціях працює понад 435 000 працівників на умовах повної або часткової зайнятості.

Схожа ситуація і в німецькій асоціації «Карітас», благодійній організації Католицької Церкви: Існує понад 25 000 організацій Карітасу, які займаються охороною здоров'я, опікою над молоддю, сім'єю, людьми похилого віку та інвалідами, а також надають допомогу в надзвичайних соціальних ситуаціях, навчають і підвищують кваліфікацію. Загалом близько 520 000 людей працюють в цих організаціях на умовах повної зайнятості. Це означає, що понад 950 000 людей у Німеччині працюють у третьому секторі в церквах та організаціях, пов'язаних з церквами.

Для фінансування та забезпечення економічного захисту цих та інших починань розвинулася розгалужена церковна банківська система та церковні страхові компанії.

Ще одним економічним фактором, який не варто недооцінювати, є виробництво товарів, які пов'язані з релігією в найширшому сенсі. Це від виробництва релігійних медіа (книг, фільмів, музики) до архітектури (церковних споруд) та виготовлення предметів культу (хрестиків, амулетів).

За межами Німеччини церкви та їхні великі благодійні організації, такі як «Brot für die Welt» і «Misereor», активно допомагають у вирішенні проблем бідності в усьому світі, надаючи можливість знедоленим і малозабезпеченим людям брати участь у виробничому процесі і, таким чином, забезпечувати себе засобами до існування в сталий спосіб.

Церкви утримують власні дитячі садочки, ясла та школи і таким чином мають значний вплив на освіту та навчання.

Ось ще одна цифра: останні статистичні дані по Німеччині показують 1164 католицькі школи, в яких навчається близько 368 000 учнів. Протестантських шкіл налічується 988, в яких навчається близько 147 000 учнів. Така кількість шкіл користується підвищеним попитом, особливо в нових федеральних землях, де панівний соціалізм призвів до різкого скорочення освіченого середнього класу. Однак важливо розуміти, що лєвова частка фінансування надається не церквами, а державою. Частка фінансування дитячих садків з боку Церков наразі значно нижча за 20 відсотків.

Натомість церковні академії (15 протестантських, 24 католицьких), які, як і меморандуми та пастирські листи, мали вирішальний внесок у формування громадської думки і часто ставали рушіями суспільних дебатів, втратили значну частину своєї привабливості. Значне зменшення кількості учасників і збільшення їхнього середнього віку призвели до значної невизначеності з боку провайдерів. Все ще відбуваються численні заходи, на яких суспільні тенденції чи проблеми тематизуються і розглядаються з богословської точки зору, а також надається духовна підтримка. Однак, багато інституцій також реагують на змінені рамкові умови тенденцією «децерковлення» та «детеоологізації» своїх конференц-програм на користь езотеричних та оздоровчих курсів. Однак, це часто призводить до того, що вони потрапляють у замкнене коло, оскільки їхні програми лише поступово відрізняються

від програм центрів освіти для дорослих. Кінцевим результатом часто є закриття центрів.

Нарешті, церкви також присутні в засобах масової інформації. Таким чином, вони здійснюють значний культурний та інтелектуальний вплив, частина якого є опосередкованою. Ця присутність проявляється по-різному.

Класичними мультиплікаторами релігійних новин є церковні інформаційні служби «Katholische Nachrichtenagentur» (kna) та «Evangelische Pressedienst» (epd). Крім того, не останню роль у суспільному сприйнятті відіграють інформаційне агентство «Ідея», яке підтримується Євангельським Альянсом, а віднедавна і консервативне католицьке інформаційне агентство «kath.net».

На противагу цьому, важливість незалежної церковної журналістики за останні роки значно знизилася. Наприклад, протестантський щотижневик «Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt» довелося припинити у 2000 році. Вона була перетворена на щомісячний журнал під назвою «Крісмон», який публікується поряд з великими національними газетами, а також з'являється в розширеному незалежному виданні. Крім того, існує лише «Sonntagsblatt», протестантська щотижнева газета для Баварії. З католицького боку є щотижнева газета «Rheinischer Merkur», що видається в Бонні, і консервативна «Tagespost» (Вюрцбург), яка виходить тричі на тиждень, хоча тільки «Rheinischer Merkur» має будь-яке значне національне значення. Єпископська конференція та/або єпархії мають значну фінансову частку в обох газетах.

У свою чергу, церкви за останні роки значно посилили свій вплив в електронних засобах масової інформації – телебаченні, радіо та інтернеті. Вони мають власних прес-секретарів або відділи, які координують цю діяльність.

Церкви не лише представлені в радіо- і телевізійних радах суспільних мовників з правом голосу – програма найбільших телеканалів також безпосередньо формується через церковні редакції: наприклад, через «Слово в неділю», що транслюється щосуботи ввечері, через телевізійні богослужіння, а також через програми «Бог і світ» на ARD і «37 градусів» на ZDF.

Церкви також впливають на культурне та медійне життя через продюсерську та спонсорську діяльність. Наприклад, ЕКД має власну кінокомпанію EIKON, яка бачить себе «в німецькомовному медіа-ландшафті посередником християнського послання, голосом слабких, вікном у Східну Європу та Третій світ, а також можливістю для творчих людей мати свободу у відповідальності». Католицька Церква має таку ж широку базу, через компанії групи TELLUX вона також бере участь у виробництві, а потім у всьому ланцюжку експлуатації фільмів.

Крім того, обидві церкви беруть участь у телевізійному каналі «Біблія-TV», який нещодавно додав молодіжний канал «Молоде телебачення». Окремі регіональні церкви та єпархії мають додаткові теле- та радіопрограми.

Присутність церков і християнських груп в Інтернеті останнім часом також значно розширилася і призвела до заплутаного розмаїття. Усі регіональні церкви та єпархії мають розгалужені веб-портали з широким спектром

пропозицій. Вони експериментують в Інтернеті з «церковним телебаченням», «небесним радіо», інтернет-відеопорталами, богослужіннями у вигляді подкастів та душпастирською опікою в чатах.

Підсумовуючи, можна сказати, що вплив церков у німецькому суспільстві все ще значний, але все більше зміщується від форм відкритого впливу до форм опосередкованого впливу. Це, можливо, можна інтерпретувати як відображення зниження лояльності до церкви і втрати довіри до церков як інституцій.

В результаті такої складної ситуації у взаємодії між Церквою і суспільством знову і знову виникають конфлікти, деякі з них запеклі.

Найбільшою проблемою для церков наразі є збереження релігійної освіти в державних школах. Хоча це гарантовано статтею 7 (3) Основного закону, існують законодавчі винятки для федеральних земель Бранденбург і Берлін (на додаток до особливого випадку Бремена). Це не в останню чергу пов'язано з тим, що релігія не була регулярним предметом обговорення в нових федеральних землях за часів НДР, а потреба в регулюванні виникла в результаті воз'єднання. У Берліні 26 квітня 2009 року провалився референдум асоціації «Pro Reli» e.V., який мав на меті надати старшокласникам свободу вибору між релігією та етикою як обов'язковими предметами за вибором. Суперечки загострюються ще й тим, що, згідно з останніми опитуваннями, більшість німців виступають за те, щоб зробити уроки цінностей та етики обов'язковими в школах.

На противагу цьому, інші конфлікти в даний час відіграють досить підпорядковану роль. Одним із прикладів є «рішення про розп'яття» Федерального конституційного суду в 1995 році, який визнав, що вивішування хрестів у неконфесійних школах є порушенням статті 4 (1) Основного закону. У часи фінансових труднощів питання існування богословських факультетів у державних університетах та їхнього розміру також постійно стоїть на порядку денному і має бути вирішене шляхом складних переговорів між федеральними землями та церквами. Спроби запровадити відкриття магазинів у неділю та святкові дні є постійною темою публічних дебатів, але досі завжди зазнавали невдачі через опір Федерального конституційного суду.

Останнім часом точаться суперечки навколо співвідношення між цивільним і церковним шлюбом внаслідок внесення змін до Закону про цивільний стан, які набули чинності на початку 2009 року. Тепер дозволено одружуватися в церкві без попередньої церемонії цивільного шлюбу, таким чином скасовуючи перевагу цивільного шлюбу над церковним, яка існувала з моменту запровадження цивільного шлюбу в 1875 році. Це частково відкидається державно-церковними юристами, а також єврейськими вченими, оскільки вони вбачають гостру загрозу єдиному розумінню шлюбу в державних і релігійних порядках. Існують також застереження, що правове становище пар, які уклали шлюб лише в церкві, погіршиться в разі смерті одного з партнерів або розлучення через скасування цивільного шлюбу.

На диво, церковний податок наразі не є центральною темою публічних дебатів, хоча проти нього продовжують виступати відверто вільнодумні та атеїстичні опоненти церкви, такі як члени та прихильники «Гуманістичного союзу», «Міжнародної федерації позаконфесійних та атеїстичних організацій» та «Гуманістичної асоціації Німеччини» (HVD), що є найяскравішою ознакою триваючого переплетіння церкви та держави. Остання спроба «Фонду Джордано Бруно» подати петицію до Бундесрату і федеральних земель про перейменування державного свята «День Вознесіння» на «День еволюції» натхненна таким же секулярним світоглядом.

У німецькому суспільстві наразі існує більше конфліктних сфер, ніж між державою та церквами, коли йдеться про ставлення до ісламу. Вони стосуються становища і прав жінок, запровадження ісламської релігійної освіти в державних школах, будівництва мечетей, використання німецької мови в мечетях і питання носіння хустки як релігійного символу в школах.

Проаналізовані в дослідженні історичні, соціальні та культурні процеси засвідчують, що протестантські та католицькі церкви відіграють складну й багатогранну роль у формуванні сучасного суспільства Німеччини. Їхній вплив уже давно вийшов за межі суто релігійної сфери, поширюючись на освітню, соціальну, медійну, політичну та економічну площини. Водночас, у контексті глибоких трансформацій, спричинених процесами секуляризації, індивідуалізації віри, зміною суспільних очікувань та посиленням міжрелігійної конкуренції, традиційні форми діяльності церков втрачають свою ефективність.

Церкви в Німеччині змушені реагувати на нові виклики шляхом переосмислення своєї місії та форм служіння. Це проявляється у зростанні ролі соціального служіння (особливо через діяльність Caritas і Diakonie), участі в публічному дискурсі, пошуку нових каналів комунікації, зокрема через цифрові медіа, а також у спробах зміцнення екуменічного та міжрелігійного діалогу. Попри суперечності, що виникають як всередині церков, так і в їхньому зовнішньому сприйнятті, вони залишаються важливими носіями моральних цінностей, етичного орієнтиру та соціальної відповідальності.

Водночас спостерігається чіткий тренд до втрати довіри до церков як інститутів, особливо серед молодого покоління. Це ставить перед релігійними спільнотами завдання поглиблення внутрішнього діалогу, відкритості до сучасних потреб суспільства та розвитку нових форматів присутності. У перспективі церкви можуть зберегти й посилити свою роль як учасники соціальної трансформації лише за умови здатності до гнучкої адаптації, глибокого самоаналізу та конструктивного діалогу з сучасністю.

Таким чином, сучасний стан і перспективи розвитку церков у Німеччині окреслюють їхню трансформацію з традиційних авторитетів у більш децентралізованих, соціально орієнтованих акторів, що намагаються зберегти свою суспільну вагу, зосереджуючи зусилля на тих формах діяльності, які відповідають новим викликам та очікуванням німецького суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічне релігієзнавство. Підручник. / За наук. ред. професора А. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Білоус О. М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу. Автореф. дис. канд. політ. наук. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2004. 22 с.
3. Бліхар В. С. Державноцерковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії: монографія. Львів: ЛьвДУ-ВС, 2013. 516 с.
4. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. К.: Критика, 2004. 463 с.
5. Зимомря М., Юрош В., Фиштик Й. Причинки для німецько-українського діалогу: сучасність і майбутнє. Упоряд. М. Зимомря; передм. др. г.к. Руді Йоб; за ред. Рут Крайзелмаєр, Івана Зимомрі. Дрогобич-Львів: Растр-7, 2020. Вип. 1. 186 с.
6. Коваль І. В. Взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства: політологічний аналіз: автореф. дис. канд. політ. наук. Л.: Національний ун-т ім. Івана Франка, 2007. 19 с.
7. Мудрий Софрон. Публічне право Церкви і конкордати. Жовква: Місіонер, 2011. 192 с.
8. Палінчак М. Конституційно-правовий статус релігійних організацій в постсоціалістичних країнах Центральної Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород, 2002. Вип. 1. С. 62–66.
9. Палінчак М. М., Кучарчик Рудольф, Стебляк Д. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах. *Науковий журнал Ужгородського національного університету. Серія: Регіональні студії*. 2019. № 18. С. 62–66.
10. Релігієзнавство: навчальний посібник / за ред. Л. І. Мозгового, О. В. Бучми. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 264 с.
11. Стебляк Д. М. Державно-церковні відносини в Сполучених Штатах Америки. *Науковий журнал Ужгородського національного університету. Серія: Регіональні студії*. 2018. № 13. С. 21–25.
12. Яшин П. П. Релігія, держава і право: навчальний посібник. Харків: Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого, 1998. 30 с.
13. Boger G. Politisches Christentum: Die religiösen Parteien in Deutschland im einundzwanzigsten Jahrhundert. München: Lang Press, 2012. 424 s.
14. Demel M. Die Organisation der jüdischen Gemeinden in Deutschland: Rechtliche Rahmenbedingungen. München: C.H. Beck, 2020. 290 s.
15. Dubeck I. Social Welfare, Religious Organizations, and the State / I. Dubeck, F. Overgaard (ed.). Milano, 2003. 211 p.
16. Fitt P. Politische Neutralität des Staates und religiöse Symbole. Heidelberg: Springer Verlag, 2019. 275 s.
17. Gabriel K. The Social Foundations of Church-State Relations in Germany. Tübingen: Mohr Siebeck, 2020. 368 p.

18. Germann M. Das System des Staatskirchenrechts in Deutschland: Eine Einführung. Berlin: Duncker & Humblot, 2018. 344 s.
19. Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland. 3. Auflage. Berlin, 2020. Band 1–3. 1046 s.
20. Hausmann E. Verfassungsrechtliche Modelle zur Beilegung von Staat-Kirche-Konflikten. Hamburg: Nomos, 2020. 256 s.
21. Heil J. Jewish Contributions to German Legal and Social Order. Heidelberg: Mohr Siebeck, 2021. 368 p.
22. Heinz M. Religionsfreiheit und Staat: Normen, Praktiken und Debatten in Deutschland. München: C.H. Beck, 2020. 398 s.
23. Huber W. Kirche und Gesellschaft in Deutschland. Berlin, 2014. 444 s.
24. Lorenz J. Säkularität und Religiosität: Eine soziologische Studie über das heutige Deutschland. München: LIT Verlag. 2021. 372 p.
25. Mückl S. Verträge zwischen Staat und Kirchen: Eine rechtsgeschichtliche Analyse. Köln: Böhlau Verlag. 2017. 312 p.
26. Reisler H. Staatsrechtliche Grundlagen der Kirchenfreiheit. Bonn: Bouvier. 2017. 420 p.
27. Rhode U. Vorlesung «Staatskirchenrecht». URL: <http://www.ulrichrhode.de/lehrv/religionsrecht.html>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абдуллаєв Алтай – старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного, заслужений тренер України з вільної боротьби

Айзенбарт Любомира – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Александрова Ольга – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Одеського національного університету

Алексєєва Ганна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних технологій в управлінні та навчанні й інформатики Бердянського державного педагогічного університету

Барановська Олена – старший науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, м. Київ

Бондаренко Неллі – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України

Варнаєвська Інна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук Херсонського державного аграрно-економічного університету

Владимиров Олександр – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри реабілітаційної медицини, фізичної терапії та спортивної медицини Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

Владимирова Наталія – доктор медичних наук, професор кафедри реабілітаційної медицини, фізичної терапії та спортивної медицини Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

Волгіна Людмила – кандидат медичних наук, доцент кафедри реабілітаційної медицини, фізичної терапії та спортивної медицини Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

Галів Микола – доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Горбатюк Лариса – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних технологій в управлінні та навчанні й інформатики Бердянського державного педагогічного університету

Горбачик Оксана – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Дмитренко Марія – доктор філософських наук, професор, Національний університет цивільного захисту України

Драницький Дмитро – здобувач магістерського рівня за спеціальністю 103 Науки про Землю (освітня програма «Гідрологія») Волинського національного університету імені Лесі Українки

Зимомря Іван – доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри теорії та практики перекладу ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; професор Поморського університету в Слупську

Зимомря Микола – доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої школи України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри англійської мови та перекладу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Ільницький Василь – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Калініченко Тетяна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і романо-германської філології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди

Корнієнко Олена – кандидат медичних наук, доцент, доцент ЗВО кафедри інфекційних хвороб Запорізького державного медико-фармацевтичного університету

Корольова Тетяна – доктор філологічних наук, професор кафедри філології Одеського національного морського університету

Косянчук Сергій – кандидат педагогічних наук, методист Київської гімназії східних мов № 1

Коць Михайло – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Кришталь Аліна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін ННІ управління та безпеки населення Національного університету цивільного захисту України

Кришталь Аліна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

Куртян Тетяна – кандидат медичних наук, доцент кафедри реабілітаційної медицини, фізичної терапії та спортивної медицини Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

Кутовий Антон – аспірант кафедри зарубіжної літератури, асистент кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Левченко Фессалоніка – кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу STEM-освіти Інституту педагогіки НАПН України

Матяшук Юлія Іванівна – головний спеціаліст із зв'язків із громадськістю Регіонального сервісного центру ГСЦ МВС у Волинській області (філія ГСЦ МВС)

Михальченко Наталія – кандидат психологічних наук, професорка кафедри початкової та дошкільної освіти Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Мищерська Жанна – старший викладач кафедри аудіовізуальних медіа Навчально-наукового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений журналіст України

Нестеров Олексій – старший викладач, завідувач кафедри фізичного виховання і спорту Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

Новікова Ольга – доцент кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Олійник Ірина – доктор філософії галузь знань 01 - Освіта / Педагогіка, спеціальність «Фізична культура і спорт», старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Олійник Михайло – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, старший викладач кафедри спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Оніщенко Тетяна – кандидат медичних наук, доцент, доцент ЗВО кафедри інфекційних хвороб Запорізького державного медико-фармацевтичного університету,

Орлова Наталія – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов ННПМ Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Павловська Тетяна – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки

Ребар Інесса – старший викладач кафедри спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, майстер спорту міжнародного класу з вільної боротьби

Рябоконт Олена – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри інфекційних хвороб Запорізького державного медико-фармацевтичного університету

Саліонов Володимир – кандидат фармацевтичних наук, доцент ЗВО кафедри біологічної хімії Запорізького державного медико-фармацевтичного університету

Ткаченко Володимир – доктор історичних наук, професор, заступник директора Науково-дослідного інституту передових оборонних технологій Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», директор центру інноваційних оборонних технологій Ужгородського національного університету (Київ)

Ткаченко Володимир – доктор історичних наук, професор, заступник директора Науково-дослідного інституту передових оборонних технологій Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ)

Усатий Андрій – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка

Федоренко Яніна – доктор історичних наук, професор, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін ННІ управління та безпеки населення Національного університету цивільного захисту України

Фоменко Володимир – кінодраматург, журналіст (Київ)

Хоменко Ілля – доктор наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри аудіовізуальних медіа Навчально-наукового Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ)

Христова Тетяна – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Чубіна Тетяна – доктор історичних наук, професор, Національний університет цивільного захисту України,

Чумак Юлія – кандидат медичних наук, асистент кафедри реабілітаційної медицини, фізичної терапії та спортивної медицини Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

Шелестова Людмила – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України

Юрош Владислав – аспірант кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ROZWÓJ NOWOCZESNEJ EDUKACJI I NAUKI –
STAN, PROBLEMY, PERSPEKTYWY.**

***TOM 13: INNOWACJE W EDUKACJI I NAUCE: TRANSFORMACJA
PODEJŚĆ I TECHNOLOGII***

**Pod redakcją naukową:
Jan Grzesiak, Ivan Zymomrya, Vasyl Plynyskyj**

**РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ:
РЕЗУЛЬТАТИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ.**

***TOM 13: ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ ТА НАУЦІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІД-
ХОДІВ І ТЕХНОЛОГІЙ***

***Наукові редактори –
Ян Гжесяк, Іван Зимомря, Василь Ільницький***

***Макетування та верстка – Василь Герман
Дизайн обкладинки – Олег Лазебний***

***Редакція не завжди поділяє думки авторів, за зміст, достовірність
інформації та точність цитувань відповідальності не несе.
При передруці статей посилання на збірник є обов'язковим.***

Здано до набору 25.04.2025 р. Підписано до друку 30.04.2025 р.
Гарнітура Times. Формат 60х84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 19,1. Зам. № 13422
Наклад 300 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПІСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvitdruk@gmail.com